

חוג הראי"ה ועריכת כתביו של הרב קוק

כרך א

חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה"

מאת:

מאיר מוניץ

המחלקה לפילוסופיה יהודית

הוגש לסנט של אוניברסיטת בר-אילן

תשרי תשס"ט

רמת גן

עבודה זו נעשתה בהדרכתו של פרופ' דב שוורץ

מהמחלקה לפילוסופיה יהודית באוניברסיטת בר אילן

תודות

ברצוני להודות לפרופ' דב שוורץ על הדרכתו וסיועו; למחלקה לפילוסופיה יהודית ומוריה על לימודי עד כה; לפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטת בר אילן שהעמידה לרשותי מלגה בשנות כתיבת הדוקטורט; לאחותי וגיסי, שרה ורוברט המר, על התרגום לאנגלית; ואחרונים – תודה לאשתי איטה הראשונה שעודדה ותמכה, ולילדינו - על הסיוע והעזרה.

תוכן העניינים

כרך א

א	תקציר עברי
1	מבוא
1	1. עריכת כתביו של הרב קוק
2	2. פרסום כתבי היד של הרב קוק
5	3. ההתייחסויות במחקר לפרסום כתבי היד ומשמעותו
9	4. מבנה העבודה ומטרותיה
11	פרק א: עריכת הספר אורות
13	(1) מבוא
15	(2) הצגת ממצאי השוואת הפסקות
16	2.1 חידוד והדגשת תכנים
16	2.1.1 הדגשת סגולת הארץ ושליטת הגלות
18	2.1.2 הוספתה והדגשתה של התייחסות לענייני הגאולה והמשיחיות
19	2.1.3 שינוי הכתיבה על הגאולה מזמן עתיד לזמן הווה
19	2.1.4 סיכום
20	2.2 ריכוך, השמטה וטשטוש מסרים
20	2.2.1 השמטה וריכוך ביקורת על תנועות וקבוצות שונות
20	2.2.1.1 השמטת ועידון הביקורת על היהדות החרדית והגלותית
22	2.2.1.2 ריכוך ביקורת על הציונות החילונית ועל פורקי העול
24	2.2.1.3 ריכוך ביקורת על התרבות המערבית, הנצרות והעמים השונים
26	2.2.2 ריכוך, השמטה ושינוי מסרים בעלי אופי חדשני ונועז
26	2.2.2.1 עידון מקומות מהם משתמעת ביקורת על היבטים שונים של היהדות, מאמרי חז"ל וקיום מצוות
28	2.2.2.2 הקטנת הביקורת על האמונה המצומצמת מחד, וצמצום הלגיטימיות לכפירה הפוגעת בה ולרשעים מאידך
31	2.2.2.3 התערבות בפסקות שיש בהן פתיחות כלפי עולם החול, כלפי החומר והגוף וכלפי התרבות הכללית
34	2.2.2.4 צמצום האוניברסליות והדגשת הפרטיקולריות
36	2.2.2.5 השמטת הממד האינדיבידואלי
37	2.2.2.6 החלשת הזיקה לקבלה והקטנת חשיבותה
38	2.3 פישוט הטכסט על ידי השמטת מורכבות והוספת הסברים
39	(3) ניתוח הממצאים
39	3.1 הסתירות שבין מגמות העריכה השונות

41	3.2 מגמות היסוד בעריכה של הרצ"י
43	3.2.1 עריכת תורת ארץ ישראל מול עריכת תורת חו"ל
44	3.3 השפעת עריכתו של הרצ"י על המסרים העולים מהספר אורות
44	3.3.1 בחינה מפורטת של כמה מהמקומות בהם התערב הרצ"י
44	בצורה משמעותית בדברי אביו
46	3.3.2 הערכה מחודשת של השפעת העריכה
49	(4) סיכום

53 פרק ב: עריכת הספר **אורות הקודש**

55	(1) מבוא
56	1.1 שיוך השינויים שב אורה"ק
60	(2) הצגת ממצאי השוואת הפסקות
60	2.1 שינויים מתוך זהירות, שיש בהם ריכוך, השמטה וטשטוש מסרים
60	2.1.1 שינויים שמוחקים או מקטינים ביקורת על התפיסות המקובלות של התורה וההלכה
65	2.1.2 תיקונים המקטינים את הנועזות שבאמירותיו של הראי"ה על הפנימיות
67	2.1.3 פסקות המדברות על הצורך בשינויים בתורה ועל כוחות הנוגדים את התורה ומביאים בעקיפין לשינויים אלו
73	2.1.4 השינוי מגוף ראשון יחיד לרבים
75	2.1.5 הסתרת התגלות
77	2.1.6 הסתרת תשתית קבלית ומיסטיקה
78	2.1.7 ריכוך ביקורת על חכמת החול ועל השכל הרציונלי
81	2.1.8 השמטות נוספות: משכב זכר, סגפנות ואינדיבידואליזם
83	2.1.9 לאומיות מול אוניברסליות
85	2.2 תיקונים של הוספה והדגשה
85	2.2.1 הוספת אמירה 'ציונית'
85	2.2.2 תיקונים פילוסופיים
87	2.2.3 הוספות מבהירות ומסכמות
89	(3) ניתוח הממצאים
89	3.1 בין עריכת אורות לעריכת אורה"ק
89	3.2 הסתירות שבמגמות העריכה
91	3.3 מגמות עריכה שונות כמשקפות גישות של עורכים שונים
91	3.3.1 לאומיות ואוניברסליות, פתיחות וסגירות, יחס לפילוסופיה
92	3.3.2 הרקע להסתרת ההתגלות
94	3.3.3 אינדיבידואליזם וסגפנות מול הנהגה ציבורית
95	3.4 התאמות למבנה הפילוסופי
97	3.4.1 כותרות הפסקות
100	3.5 השפעת התיקונים על התמונה הכללית של הגותו של הראי"ה

100	3.5.1 הסתרת הגוון האישי שבכתיבתו של הרא"ה
101	3.5.2 משמעותם של התיקונים האחרים
104	(4) סיכום
105	פרק ג: מדיניות פרסום הפסקות – עריכת כתיבה שמקורה בהשראה
107	(1) מבוא
107	(2) הצגת הביקורת שבמחקר על עריכת כתבי הרא"ה
111	(3) כתיבה שמקורה בהארה פנימית
112	3.1 אפיוניה של כתיבה בהשראה
112	3.1.1 התלבטות בנוגע לפרסום
113	3.1.2 כתיבה מקוטעת המכילה סתירות
115	3.2 תפקידם של העורכים
115	3.2.1 תהליך היצירה על פי הרא"ה
118	3.2.2 תרומתם של העורכים
118	3.3 האם מוצדקת הביקורת על עריכת כתבי הרא"ה?
122	3.3.1 בין עריכת הרצ"י לזו של הרב הנזיר
124	3.3.2 תביעת הבלעדיות על הפרשנות
126	3.3.3 סיכום
128	(4) ראש מילין – ספר מפתח להבנת צורת כתיבתו של הרא"ה ומשמעות עריכתה
128	4.1 על הספר ראש מילין
129	4.2 ראש מילין כמתאר את חווית ההתגלות הפנימית
130	4.2.1 האותיות
134	4.2.2 התגין, הנקודות והטעמים
136	4.2.3 הערות הסיום
137	4.2.4 תוספות שפורסמו במהדורות המאוחרות
139	4.2.5 שיר הסיום והגוון האישי ש בראש מילין
140	4.3 מקומו של הספר ראש מילין בתהליך פרסום כתבי הרא"ה ותרומתו להבנת תהליך זה
140	4.3.1 סקירה כללית של התפתחות דרך הפרסום של תורת הרא"ה
	4.3.2 מקומו של הספר ראש מילין בתהליך התפתחות דרך הפרסום של כתבי הרא"ה ומשמעותו
145	
149	4.3.3 סיכום
149	(5) טענתו של פרופ' דב שוורץ בדבר חוסר השיטתיות של הרא"ה
149	5.1 אורה"ק – חיבור משותף?
154	5.2 סוגיית השלמות וההשתלמות כמקרה מבחן
158	5.3 סיכום

סיום - האם 'סילפו' הרצ"י והנזיר את תורת הראי"ה,

159	ומהי הרלוונטיות של שאלה זו כיום?
163	ביבליוגרפיה
I-IV	תקציר אנגלי

כרך ב

175	נספחים
177	מבוא
179	(1) נספח לפרק א: אורות – השוואת פסקות
179	1.1 ארץ ישראל
182	1.2 המלחמה
184	1.3 ישראל ותחיתו
203	1.4 אורות התחיה
227	1.5 זרעונים
238	1.6 אורות ישראל
251	(2) נספח לפרק ב: אורה"ק – השוואת פסקות
251	2.1 חכמת הקודש
290	2.2 הגיון הקודש
317	2.3 הקודש הכללי
328	2.4 החיות העולמית
342	2.5 האחדות הכוללת
355	2.6 הטוב הכללי
369	2.7 התעלות העולם
385	2.8 ראש דבר – מוסר ויראת אלהים
389	2.9 מוסר הקודש
435	2.10 דרך הקודש
435	2.10.1 דרך הקודש, עבודת הקודש
443	2.10.2 דרך הקודש, טהרת מדות הנפש
452	2.10.3 דרך הקודש, פרישות
464	2.10.4 דרך הקודש, חסידות
475	2.10.5 דרך הקודש, צפיה לישועה
480	(3) נספח לפרק ג: מדיניות הפרסום של מכון הרצי"ה

תקציר

מבוא

בשנים האחרונות הולכים ומתפרסמים כתבי היד של הראי"ה קוק בצורתם המקורית. פרסום זה מאפשר לבחון לעומק את עריכתם של כתביו שהתפרסמו בעבר. מחקר זה מבקש לבדוק את עריכתם של הספרים **אורות** (על ידי בנו של הראי"ה - הרצ"י קוק) ו**אורות הקודש** [= **אורה"ק**] (על ידי תלמידו – הרב הנזיר). המחקר מתבסס על השוואה בין רוב מוחלט של הפסקות שפורסמו בספרים אלה ובין הפסקות המקוריות שכתב הראי"ה בפנקסיו. המחקר מבקש להציג ולנתח את תוצאות ההשוואה ולהתייחס לדיון המחקרי סביב השאלה האם סולפה תורת הראי"ה על ידי עורכיו.

פרק א: עריכת הספר אורות

השוואה העלתה שיש בספר שורה ארוכה של שינויי עריכה משמעותיים שהוכנסו על ידי הרצ"י, והמלמדים על מגמות עריכה כלליות שהיו לו במלאכתו.

ככלל השינויים נחלקים לשני סוגים עיקריים: חידוד והדגשת מסרים מחד, וטשטוש מסרים והשמטתם מאידך. הסוג הראשון בא לידי ביטוי במיוחד במה שנוגע לעיסוק בשאלת הגאולה. הסוג השני (הנפוץ יותר) הוא שינויי עריכה בהם הרצ"י מבקש בעריכתו לטשטש ולרכך מסרים. אנו מוצאים מגמה זו בעידון דברי ביקורת שכתב הראי"ה לכיוונים שונים. הרצ"י מעדן דברי ביקורת שכותב הראי"ה לא רק על היהדות החרדית אלא גם על הציונות החילונית, על אומות העולם ואף על הנצרות. כיוון נוסף של ריכוך הוא בהקטנה וטשטוש של מסרים רדיקליים ונועזים בתחומים שונים. הרצ"י מעדן אמירות כנגד חלקים מהאמונה הדתית המצומצמת ומקטין את נימת האוניברסליות של הראי"ה, את מידת הפתיחות שלו כלפי עולם החול, התרבות הכללית, החומר והגוף ואת המקום שניתן לכפירה ולחילוניות.

אולם, למרות השינויים של הרצ"י הם בעלי משמעות, הרי שהם אינם משנים באופן מהותי את התמונה הכללית העולה מהספר. המסרים הכלליים נשמרים גם אם הם מעודנים יותר ומרחיקי לכת פחות. עובדה זו מוסברת בעיקר לאור מסקנה העולה מהסתירות שיש בין מגמות עריכה שונות, והיא שלמרות שהרצ"י פעל בעריכתו גם מתוך מוטיבציה אידיאולוגית, הרי שעיקר מגמתו הייתה להקטין את הסיכון שפרסום כתבי הראי"ה יגרור עליו התקפות ופולמוס. הדבר נעשה על ידי ריכוך ועידון סגנוני אבל בלי לשנות באופן מהותי את התמונה הכללית של הגותו של הראי"ה המוצגת בספר **אורות**.

פרק ב: עריכת אורה"ק

התמונה העולה מהשוואת הפסקות מראה שיש הבדל בין עריכת אורות לזו של אורה"ק. הנזיר היה הרבה פחות חופשי בתיקוניו והיה צמוד יותר לנוסח כתב היד של הראי"ה. אולם למרות זאת, גם באורה"ק יש לא מעט שינויי עריכה משמעותיים ומכוונים. העריכה מחקה וטשטשה מסרים העשויים להתפרש כנועזים ומרחיקי לכת בתחומים שונים: ביקורת על האמונה הדתית המצומצמת; התייחסות לצורך בשינויים בתורה; מקומה של הכפירה בעולם; חשיבותה של הפנימיות ועוד – אבל מצד שני מצאנו גם הקטנת הביקורת על השכל הרציונלי ועל חכמות החול. תחום בולט של שינויים הוא שינוי כל פסקה שנכתבה בגוף ראשון ומחיקת כל התייחסות של הראי"ה לעולמו הפנימי ולתחושות של התגלות וחזון.

גם באורה"ק יש סתירות ברורות בין מגמות עריכה שונות, כמו למשל תיקונים המדגישים מסר אוניברסלי לעומת כאלה המטשטשים מסר כזה ומדגישים את הלאומיות. המסקנה העולה מבדיקת תהליך העריכה היא שסתירות אלה נובעות, ככל הנראה, מכך שהן לא הוכנסו באופן בלעדי על ידי העורך – הרב הנזיר. הייתה מעורבות של הרב חרל"פ והרצ"י בהכנסת השינויים והסתירות בין התיקונים משקפות את הבדלי הגישה שבין המעורבים בתהליך התיקון.

מסקנת הפרק היא שלמרות שיש בספר שינויי עריכה משמעותיים, הרי שגם כאן התמונה הכללית שהוצגה לפני הקורא נשמרת כמעט תמיד ואינה משתנה באופן מהותי בגלל התיקונים. חריג יחיד הוא הרובד האישי שבכתיבתו של הראי"ה שהוסתר באופן שיטתי על ידי העריכה. נקודה נוספת שנבדקה בפרק היא השאלה כיצד הושפעה מדיניות התיקונים ממגמתו של הנזיר להציג באורה"ק תמונה של הגות פילוסופית סדורה ושיטתית. הבדיקה מראה שאין כמעט תיקונים שהוכנסו בכדי להתאים פסקות למבנה השיטתי הכללי. גם הכותרות שהוסיף הנזיר לפסקות נוסחו בזהירות רבה ואינן חורגות מתוכן הפסקה.

פרק ג: מדיניות הפרסום הפסקות – עריכת כתיבה שמקורה בהשראה

הפרק פותח בהצגת הביקורת שנכתבת בשנים האחרונות על הרצ"י והנזיר, ומציגה אותם כמי שצנזרו את הגותו של הראי"ה וסילפו אותה. ביקורת זו מתבססת לא רק על השינויים המקומיים שנסקרו בפרקים הקודמים, אלא בעיקר על מדיניות הפרסום הכללית של הפסקות וההחלטה איזו מהן לפרסם (ובאיזה סדר) ואיזה פסקות לא לפרסם כלל.

הטענה המרכזית שבפרק היא שנקודת המפתח לדיון הזה צריכה להיות העובדה שגם הראי"ה וגם עורכיו ראו את כתיבתו ככתיבה שמקורה בהשראה פנימית ושיש בה גילויים של רוח הקודש.

על פי דברי הראי"ה עצמו על כתיבה מעין זו, הרי שאופייה המיוחד מספק הסבר לצורת הכתיבה המקוטעת של הראי"ה ולהתלבטויות שלו בנוגע לדרך הפרסום הנכונה. תהליך הכתיבה מתואר כהשתלשלות מרובד עליון שמעל לרציונליות עד להתגבשות תכנים שאפשר להעביר לאחרים. בתהליך זה יש לעורכים מקום משמעותי והם שמהווים את החוליה האחרונה, חוליה שהראי"ה עצמו נמנע מלהשלים.

מנקודת מבט זאת נראית הביקורת על העורכים כמרחיקת לכת מדי. כתיבתו הייחודית של הראי"ה יוצרת כמות עצומה של פסקות נפרדות ולא פעם סותרות. כל ניסיון להציג אותה באופן שיטתי (בספר או במחקר) יוצר בהכרח פרספקטיבה חלקית. הרצ"י והנזיר אכן הציגו תמונה חלקית, אבל היא לגיטימית לא פחות מכל תמונה אפשרית אחרת - ואולי אף יותר - שכן עצם ההחלטה שלא לפרסם את כל הכתיבה המקוטעת כפי שהיא נפלה בחייו של הראי"ה ועל דעתו. יתרה מזו - הראי"ה ראה בחייו את המגמות העיקריות של עריכת הרצ"י והנזיר והסכים להן. גם השתייכותם לחוגו הקרוב מעניקה עדיפות ואוטנטיות לדרך בה הציגו את הגותו, אם כי חשוב לציין את ההבדל העקרוני שיש בין שתי העריכות שלהם גופן.

בהמשך הפרק מופיע ניתוח של הספר **ראש מילין**. ניתוח זה מבקש להראות שבספר זה מתאר הראי"ה את חווית ההתגלות הפנימית שלו. מבחינה כרונולוגית הספר מסמן נקודת מפנה בתהליך ההתלבטות של הראי"ה בנוגע לדרך פרסום כתביו. צירוף הנתונים מביא למסקנה שספר זה (שלא זכה להתייחסות רבה) מסתיר בתוכו מפתח חשוב להבנת אופייה המיוחד של כתיבתו של הראי"ה ומקומם המשמעותי של העורכים.

בסופו של הפרק נידונה טענתו של פרופ' שוורץ על כך שאורה"ק הוא חיבור משותף של הראי"ה והנזיר. על פי טענה זו, הראי"ה הוא הוגה חסר שיטתיות שכתבתו אפוריזמית והנזיר הוא שהוסיף לאורה"ק את המבנה הפילוסופי השיטתי שאינו קיים כלל אצל הראי"ה. מסקנת הפרק היא שלמרות שלנזיר אכן יש תפקיד משמעותי באורה"ק, הרי שחלקה השני של טענת פרופ' שוורץ, על חסרון השיטתיות של הראי"ה, הוא מכליל מדי. כפי שנטען לעיל, אופייה המקוטע והסותר של כתיבתו של הראי"ה נובע מאופה ההתגלותי ואינו מעיד בהכרח על חוסר שיטתיות מוחלט. לחיזוק הטענה מובא ניתוח של שאלת השלמות וההשתלמות באורה"ק, המראה שהטענה המוצגת בספר בנקודה זו מצויה באופן פוטנציאלי כבר בכתיבתו של הראי"ה. הנזיר רק חשף את השיטה שהייתה חבויה כבר בפסקות המפוזרות של כתיבתו של הראי"ה.

סיום

פרק הסיום הקצר מבקש לסכם את המסקנות העולות ממחקרנו בנוגע לעריכת כתבי הראי"ה. בנוגע לתיקונים המקומיים, הרי שלמרות שחלקם משמעותיים כמעט שאין הם משנים באופן מהותי את התמונה הכללית. בנוגע למדיניות הפרסום – הרי שלעריכתם של הרצ"י והרב הנזיר הייתה אכן השפעה משמעותית על הדרך בה הוצגה תורת הראי"ה לציבור. עם זאת, מעורבותם הייתה לגיטימית והיותה חלק מתהליך היצירה המורכב של תורת הראי"ה, הנובע מהיותה כתיבה שמקורה בהשראה.

מאידך גיסא, כיום, פרסום כתבי היד של הראי"ה פותח עידן חדש של מחקר ולימוד, עידן היכול להרחיב ולהעמיק את הבנתנו את תורת הראי"ה. ראוי שהעיסוק הזה בכתבי הראי"ה יהיה ענייני ומשולל טענות על סילוף מחד ועל בלעדיות פרשנית מאידך.

מבוא

1. עריכת כתביו של הרב קוק

אחת הסוגיות העולות לדיון בחקר הגותו של הרב אברהם יצחק הכהן קוק (להלן: הראי"ה) היא שאלת עריכת כתביו ודרך פרסומם. לשאלה זו חשיבות רבה בגלל אופייה המיוחד של כתיבתו של הראי"ה. רוב תורתו של הראי"ה נכתב בפנקסים אישיים בצורה של פסקות פסקות נפרדות. רק לעיתים נדירות יש קשר בין יותר משתיים או שלוש פסקות עוקבות. הספרים העיקריים מהם נלמדה עיקר תורתו במשך שנים רבות היו ספרים שנערכו מתוך הפנקסים על ידי אחרים, בעיקר על ידי בנו – הרב צבי יהודה הכהן קוק (להלן: הרצ"י), ותלמידו – הרב דוד כהן ('הרב הנזיר'). אופייה המיוחד של כתיבתו של הראי"ה הביא למחלוקת מחקרית בנוגע לאופי הגותו ובדבר מקומה ומשמעותה של העריכה שעברו כתביו.

ש"ה ברגמן כתב בזמנו:

אך מסופקני אם יש לנו רשות ללחוץ את דבריו של הרב קוק לתוך מיטת סדום של שיטה מנוסחת. הוא אמר פעם: "אל יבלעו נשמתך השמות, המילים, הניבים והאותיות. הם מסורים בידך ואי אתה מסור בידיהם". הוא היה יותר משורר מאשר הוגה דעות סיסטמאטי.¹

ש' רוזנברג,² ב' איש שלום³ וי' בן-שלמה⁴ חלקו על ראייה זו המציגה את הגותו של הראי"ה כיצירה פיוטית חסרת מבנה הגותי שיטתי. לדעתם בהגותו של הראי"ה קיימת שיטתיות פילוסופית חמורה. ובלשונו של איש שלום: "עניין לנו בתפיסת עולם כוללת, בעלת מבנה והגיון פנימי, אשר פרטיה מובנים ומתבארים על פי העקרונות המונחים ביסודה" ו' אביב⁵ מבקר את הדברים הנ"ל של ברגמן מכיוון אחר. לדעתו יש להבין את דבריו של הראי"ה בתוך מבנה ברור של פרשנות לקבלת האר"י. הגותו של הראי"ה היא קוהרנטית ושיטתית אם בוחנים אותה מפרספקטיבה קבלית (וראה להלן, הערה 9).

י' דיסון⁶ פרסמה מאמר בו עמדה על המורכבות הנובעת מדרך הכתיבה והעריכה של כתביו הראי"ה. מתוך כך הציעה דיסון עריכה מחודשת של הפסקות הנכללות באורות הקודש, שלא על פי

1. ברגמן, תורת, עמ' 358. דברים דומים כתבה גם ר' שץ (שץ, אוטופיה, עמ' 15).

2. רוזנברג, מבוא, עמ' 28.

3. איש שלום, הרב קוק, עמ' 14-15.

4. בן שלמה, שירת החיים, עמ' 8.

5. אביב, היסטוריה. על ביקורתו של אביב יש להעיר שברגמן בדבריו לא ביקש לגרוע מערכם של הדברים אלא להפך – לתת להם משקל של מה ששייך לרבדים שמעל לשכל הרגיל. ראה: מוניץ, אחדות, עמ' 64-65.

התפיסה הפילוסופית העומדת בבסיס עריכתו של הרב הנזיר. דיסון רואה גם היא את הגותו של הרא"ה כשיטתית וקוהרנטית, אלא שהיא מבקשת לערוך אותה סביב ארבעה מוטיבים (המתפצלים מעקרון אחד) הנובעים מהיות כתיבתו של הרא"ה הגות שנכתבת בהשראה.

ד' שוורץ דן במספר מקומות בשאלת העריכה של כתבי הרא"ה.⁷ שוורץ בדק את שנעשה 'מאחורי הקלעים' בתהליך העריכה של אורה"ק ומסקנותיו מאוששות במידה מסוימת את עיקר דבריו של ברגמן. לדעת שוורץ כתיבתו של הרא"ה הייתה אפוריזמית, פיוטית ואקראית ואילו את השיטתיות הפילוסופית שאנו מוצאים באורה"ק יש ליחס לתרומתו של הרב הנזיר – בעל ההשכלה האקדמית. עריכתו של הנזיר אינה רק מעורבות טכנית אלא היא זו שיוצרת את המבנה הרעיוני הקוהרנטי והמגובש. שוורץ מגיע למסקנה שיש להתייחס לספר אורה"ק כאל חיבור משותף של הרא"ה והרב הנזיר. לעומת זאת, ראוי לציין ששוורץ רואה את עריכתו של הרצ"י כ"עריכה מתונה".

ולבסוף, ראוי להזכיר בהקשר זה את מאמרו של מ' פוקס⁸ המתייחס למחלוקת על מקורות הגותו של הרא"ה.⁹ לדעת פוקס אין להתייחס לרב קוק לא כאל מקובל ולא כאל פילוסוף אלא כאל משורר – על כל המשתמע מכך.

2. פרסום כתבי היד של הרב קוק

בשנים האחרונות החלו להתפרסם כתבי היד של הרא"ה בצורה שבה הם נכתבו. יצאו לאור ארבעת כרכי עין איה¹⁰ – פירוש על אגדות הש"ס ממנו לקח הרצ"י פסקות לחלק מספרים

6. דיסון, ארבעה, עמ' 41-86.

7. שוורץ, עריכה; שוורץ, אורות; שוורץ, הציונות, עמ' 198-233.

8. פוקס, הרב קוק. מעניין לציין את מאמרו של גלמן שהתפרסם באותו קובץ מאמרים בצמוד למאמרו של פוקס (גלמן, שירה) ומגיע למסקנות שניתן לראותן כהפוכות לאלה של פוקס. גלמן מנתח שני שירים של הרא"ה ומצביע על כך שיש לביטוי הפיוטי שבשירים מקורות מוצקים בספרות המדרש והקבלה.

9. קיימת מחלוקת בין חוקרי הרא"ה בנוגע להבנת מקורותיה של הגותו. יש חוקרים המצביעים על המקורות הקבליים כעומדים בבסיס הגותו של הרא"ה - ראה: אשכנזי, שימוש; שטיינזלץ, הבעייתיות; אביב"י, היסטוריה; רוס, מושג א+ב. חוקרים אחרים מצביעים על מקורות פילוסופיים - ראה: גולדמן, זיקתו, עמ' 120; גולדמן, התגבשות; בילר, הרא"ה. יש במחקר גם ניסיון להצביע על שילובים שונים בין שני סוגי המקורות - ראה: ירון, משנתו, עמ' 100-106, 347-355; דיסון, ארבעה; איש שלום, הרב קוק, עמ' 19-26; איש שלום, בין הרב קוק, עמ' 535-536; קפלן, הרב קוק; רוזנק, הפילוסופיה; שוורץ, הציונות, עמ' 208-214, חלק מהדברים פורסם קודם במאמר: שוורץ, אורות.

10. הרא"ה קוק, עין איה – על אגדות חז"ל שבעין יעקב: כך ראשון (ברכות פרקים א-ה) – ירושלים תשמ"ז; כך שני (ברכות פרק ו – סדר זרעים) - ירושלים תש"ן; כך שלישי (שבת פרקים א-ב) – ירושלים תשנ"ד; כך רביעי

שפרסם. הפרסום העיקרי הוא של הספר **שמונה קבצים** בשנת תשנ"ט.¹¹ קבצים אלו הם המחברות מהם ערך הרב הנזיר את **אורה"ק** וגם מרכיבי חלקם הגדול של הספרים שפרסם הרצ"י נלקח משם. בשנת תשס"ד פורסמה מחברת נוספת של כתב ידו של הרא"ה – **פנקס יג**,¹² לאחר מכן פורסמו עוד חמישה קבצים (שאחד מהם הוא פרסום חוזר של פנקס יג).¹³ שני הפרסומים האחרונים יצאו לאור על ידי שני גופים שונים. את פנקס יג הוציא לאור מכון הרצ"ה, שהוא הגוף הרשמי שפועל בסמוך לישיבת מרכז הרב ואמור לטפל בהוצאת ספרי הרא"ה ותחת ידו נמצאים כתבי היד המקוריים. את הספר השני הוציא לאור גוף הקרוי "המכון להוצאת גנזי הרא"ה". האנשים הפועלים במסגרת זו הם גם אלו שהוציאו לאור את **שק"ב**,¹⁴ והם פועלים באופן פחות רשמי וממוסד.¹⁵

בין שני גופים אלה אין שיתוף פעולה (בלשון המעטה...), דבר שבלט לאחרונה בהוצאתם כמעט במקביל של שני כרכים נוספים של כתבי היד של הרא"ה. המכון להוצאת גנזי הרא"ה הוציא לאור כרך שני של **קבצים מכתב יד קודשו**,¹⁶ ואילו מכון הרצ"ה הוציא לאור את **פנקסי הרא"ה א**.¹⁷ **פנקסי הרא"ה** מכיל את הקבצים שפורסמו כבר **בקמ"ק** (כולל הדפסה שלישית של פנקס יג!), שני פנקסים שמתפרסמים גם **בקמ"ק ב** ועוד ששה פנקסים שמתפרסמים שם לראשונה. מצד שני, **בקמ"ק ב** יש עוד חמישה פנקסים שמתפרסמים רק בו לראשונה. פרסום כתבי היד המקוריים מאפשר לעמוד מקרוב על דרך מלאכתם של עורכי כתביו של הרא"ה. בבסיסה של עבודה זו נעשתה השוואה של נוסח הספרים **אורות ואורה"ק** אל נוסח כתבי היד של הרב קוק מהם הם נלקחו. עד היום התפרסמו כבר כמעט כל כתבי היד שמהם נלקחו

(שבת פרקים ג-יד) – ירושלים תש"ס.

11. הרא"ה קוק, **שמונה קבצים**, ירושלים תשנ"ט (להלן: **שק"א**). מהדורה שנייה פורסמה בירושלים בתשס"ד (להלן: **שק"ב**). וראה להלן, עמ' 4, על ההבדלים בין שתי המהדורות.

12. הרא"ה קוק, **כתבי הרב ר' אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל – פנקס י"ג**, ירושלים תשס"ד.

13. הרא"ה קוק, **קבצים מכתב יד קודשו**, ירושלים תשס"ו (להלן: **קמ"ק**). הקובץ מכיל חמישה פנקסי כתב יד המכונים: פנקס "אחרון בבוטק", פנקס "ראשון ליפו", פנקס פ"א פסקאות (יפו), פנקס "רשימות מלונדון", פנקס ירושלים תרצ"ג.

14. על פרשת ההוצאה לאור של שמונת הקבצים ראה: **בן-נון, המקור**, עמ' 100-101.

15. להערכת, כתבי היד של הקבצים הנמצאים **בקמ"ק** נלקחו מעזבונו של פרופ' רבקה ש"ץ הנמצא בספריית גרשם שלום שבבית הספרים הלאומי. פרסומם גרר בעקבותיו שערוריה שבעטיה אוסרים שם היום לצלם את כתבי היד.

16. הרא"ה קוק, **קבצים מכתב יד קודשו**, כרך ב, ירושלים תשס"ח (להלן: **קמ"ק ב**).

17. הרא"ה קוק, **פנקסי הרא"ה א**, ירושלים תשס"ח (להלן: **פנקסי הרא"ה**).

פסקות אורה"ק (למעט שלוש פסקות ומספר חלקי פסקה. ראה בפירוט להלן, פרק ב, סעיף 2.2.3; ובנספח לפרק ב, פסקות 240, 282, 329, 338, 425). וכתבי יד של למעלה משבעים אחוז מהחומר שבאורות.

כמובן שתנאי מוקדם לכל הנכתב במחקר זה היא ההנחה שכתבי היד התפרסמו באופן הנאמן למקור ושהם לא חלו שינויים וצנזורים. שינויים כאלה היו מנת חלקו של הקובץ השני משמונת הקבצים שפורסם בשלב מוקדם תחת השם **ערפלי טוהר**. הרב קוק התחיל להדפיס את הקובץ בשנת תרע"ד, אלא שהדפסתה של מהדורה זו (להלן: **עט"א**) לא הושלמה. בשנת תשמ"ג יצא לאור בירושלים הקובץ בשלמותו (להלן: **עט"ב**). אלא שבמהדורה זו הוכנסו שינויים מטעמים מובהקים של צנזורה¹⁸ בעבודתי לא השתמשתי ב**ערפלי טוהר**, למעט במקומות בהם יש בגרסה שלהם בכדי להוסיף בשאלות של בירור הנוסח. עם זאת, בדקתי את הנוסח ב**עט"א** כדי לוודא שהשינויים מכתב היד של פנקס זה שנמצאים בפסקות ששולבו בספר אורות נעשו על ידי הרצ"י ולא על ידי הרב קוק עצמו בהדפסה הראשונה.

בנוגע לשמונת הקבצים הרי שהייתה לי האפשרות להשוות את חלקם אל כתב היד המקורי, ומבדיקה מדגמית רחבה ניתן להגיע למסקנה שהם נאמנים למקור ולא הוכנסו בהם שינויים תוכניים. לצורך ההשוואה לאורות השתמשתי בהוצאה השנייה (**שק"ב**), הקרובה יותר לנוסח כתב היד **משק"א**. מהדיר **שק"א** (כמוצאה בהקדמתו) הכניס תיקונים בנוסח כתב היד במקומות שהדבר נדרש על פי כללי הדקדוק כיום – בעיקר בשאלת זכר ונקבה. ואילו מהדיר **שק"ב** החזיר ברוב המקרים את הנוסח לזה שבכתב היד (וראה על כך בפירוט בהקדמתו).

בנוגע ל**פנקס יג**, כבר עמדו מאיר¹⁹ ואברמוביץ²⁰ על כך שיש בו שינויים והשמטה של פסקות. עובדה זו נחשפה בברור כשהפנקס התפרסם שוב בתוך **קמ"ק**. לא השתמשתי בספר זה בהשוואות שבעבודתי.

בנוגע לחמשת הקבצים שבתוך **קמ"ק** - ניתן לשער במידה גדולה של ודאות שהם נאמנים למקור. השערה זו נתמכת על ידי שיחה בע"פ עם כמה מהמעורבים בהוצאה לאור, כמו גם

18. על פרשה זו ראה: סגל, אורות, עמ' 20-21, 25; רוזנק, מי מפחד, עמ' 257 (הערה 1), עמ' 288; מאיר, אורות, עמ' 170-174.

19. מאיר, אורות, עמ' 246.

20. אברמוביץ, השליחות, עמ' 121-122.

מהשוואות לפנקס יג ולמספר פסקות שפורסמו במקומות אחרים (או שניתן להגיע אל מקורן בכתב היד). למסקנה דומה הגיע גם אברמוביץ.²¹

בנוגע לקמ"ק ב, הרי שהוא מתבסס לא על כתבי היד הראשוניים של הרא"ה, אלא על העתקות של הרצ"י, וכפי שכבר כתבו עורכי הספר²² – העתקות אלו אינן בהכרח נאמנות לנוסח המקורי של כתבי היד. בנוגע לפנקסי הרא"ה, הרי שבשיחה עם אחד מעורכי הספר, נאמר לי בבירור שמה שמתפרסם אינו זהה במאה אחוז למה שקיים בפנקסי כתב היד, וקיימת ועדה של רבנים המחליטה בנוגע למדיניות הפרסום והשינויים. הפניתי לפסקות שהתפרסמו בשני ספרים אלה במקום הנדרש בטבלות ההשוואה שבנספחים, אבל לא השתמשתי בשני ספרים אלה לצורך ההשוואות בעבודה זו (למעט חריג חשוב אחד, בפסקה 146 בנספח לפרק א – ראה להלן, פרק א, סעיף 2.2.2.4).

3. ההתייחסויות במחקר לפרסום כתבי היד ומשמעותו

מאז פרסומם של שמונת הקבצים נתפרסמו כמה מאמרים ומחקרים שביקשו לעמוד על משמעות הפרסום ועל המסקנות שניתן להסיק ממנו בנוגע להגותו של הרא"ה ולמקומה ומשמעותה של העריכה שעברו כתביו. יש שמצאו בקבצים הוכחות נוספות לדיונים קודמים ויש שהתמקדו דווקא בהיבטים חדשים בתורתו של הרא"ה שעולים מהקבצים – היבטים שרוב החוקרים סבורים שטושטשו במכוון בספרים שפורסמו עד אז.

י' אביב²³ מוצא בקבצים הוכחות לטענתו שהגותו של הרא"ה היא קבלית במהותה. אביב²⁴ טוען שהרב הנזיר והרצ"י טשטשו בעריכתם את האופי הקבלי של הגותו. הם כמעט ונמנעו מלפרסם פסקות קבליות מפורשות, וגם בפסקות שפורסמו שונו המונחים הקבליים בדרך שטשטשה את משמעותם. כעת, משנתפרסמו שמונת הקבצים, טוען אביב²⁵ שהוכרע הויכוח על מקורות שיטתו של הרא"ה.

א' אברמוביץ²⁶ מצביע על כך שפרסום הקבצים מאפשר לנו לעמוד על מגמות בהגותו של הרא"ה שנעלמו או הוחלשו על ידי עריכתם של תלמידיו. המגמה העיקרית מסוג זה שאברמוביץ מצביע עליה היא המגמה האישית ה'קיומית' שעולה מן הקבצים. מגמה זו הוצנעה במלאכת

21. אברמוביץ, הפנקסים, עמ' 217.

22. ראה: קמ"ק ב, עמ' ז-ט.

23. אביב, מקור, עמ' 93-111.

24. אברמוביץ, פרסום.

העריכה שכללה הן צנזור מכון והן השמטה מטעמי עריכה תוך הדגשת הצד הלאומי שבהגותו (בעיקר על ידי הרצ"י). אחת הדוגמות בהן דן אברמוביץ היא שאלת השיטתיות בהגותו של הרא"ה שבה עסקנו לעיל. לדעת אברמוביץ יש בשמונה קבצים פסקות המעידות על כך שהרא"ה חתר להגות שיטתית וקוהרנטית.

א' רוזנק²⁵ מבצע שורה של השוואות בין פסקות שהתפרסמו בספרים **אורות ואורה"ק** למקור כפי שהתפרסם בקבצים. רוזנק מגיע למסקנה שהרב הנזיר והרצ"י ערכו את כתבי הרא"ה תוך התערבות מסיבית שכללה הכנסת שינויים משמעותיים וצנזורה (עד דרגת 'סילוף'). לדעתו מגמת הצנזור הייתה בשלב הראשון להגן על הרא"ה מפני מתקיפיו, ובשלב השני בקשו תלמידי הרא"ה להגן על הקוראים "מפני רעיונותיו המהפכניים של הרב קוק".

רוזנק מבחין בין דרכי העריכה של הרב הנזיר והרצ"י. הרצ"י ערך את כתבי אביו תוך נטילת חרות רבה יותר לשינוי המקור. הוא פרק והרכיב פסקות, החסיר, הוסיף ושינה מילים. הרב הנזיר היה מתון יותר בעריכתו ולמעט כמה דוגמות מפורסמות מיעט לשנות את נוסח הדברים. מעורבותו באה לידי ביטוי בעיקר בדרך איסוף וסידור הפסקות.²⁶

ס' שרלו²⁷ סבורה שהבשורה החדשה העיקרית העולה מן הקבצים היא ש"הרב קוק היה מיסטיקן, והקבצים הם בראש וראשונה יומנים של חוויות מיסטיות". לדעתה של שרלו אלמנט זה הוסתר בעריכת כתביו של הרא"ה על ידי תלמידיו. שרלו מזהה שתי מגמות בין התלמידים: הרצ"י והרב חרל"פ ייצגו עמדה אזוטריה שבקשה להסתיר אלמנטים מסוימים בהגותו של הרא"ה מטעמים חינוכיים ומשיקולים פרגמטיים של חשש מהתגובות הצפויות. לעומת זאת, סבורה שרלו, הייתה לרב הנזיר ולרב קוק עצמו גישה יותר אקזוטריה.

שרלו דנה גם בדעתו של א' שבייד בנוגע למקורות הגותו של הרא"ה. שבייד²⁸ רואה בהגותו של הרא"ה הגות של הוגה שראה עצמו כמי שזכה להשראה אלוהית בסגנון של נבואה מקראית. שרלו מקבלת את האבחנה הבסיסית של הגותו של הרא"ה כהגות שמקורה בהשראה, אלא

25. רוזנק, מי מפחד.

26. למרות שמסקנה זו נראית במבט ראשון שונה מזו של שוורץ לעיל, אין כאן בהכרח סתירה. ייתכן שלדעת שוורץ המעורבות של הנזיר בסידור הפסקות משמעותית יותר במבט כולל מהמעורבות המסיבית יותר של הרצ"י בתוך הפסקות.

27. שרלו, צדיק; שרלו, דוקטורט.

28. שבייד, נביאים, פ"ח; שבייד, נבואה.

שלדעתה יש להבין אותה לא כנבואה בסגנון מקראי אלא כנובעת מחוויה מיסטית המוכרת לנו מחקר המיסטיקה היהודית.

י' גארב²⁹ טוען גם הוא שפרסום הקבצים מאפשר לנו לעמוד על העריכה המצנזרת של כתבי הראי"ה. גארב מדגים כיצד הנימה האישית (כדעת אברמוביץ), המיסטית (כדעת שרלו) והפיוטית (כדעת פוקס) של הראי"ה טושטשה לטובת הפניית הגותו לכיוון של אמירה לאומית. גארב מדגיש במיוחד את הצד הפואטי שביצירתו של הראי"ה. הוא מזכיר את המחלוקות שראינו לעיל על מידת השיטתיות שבהגותו של הראי"ה ועל שאלת הטרמינולוגיה שביסוד השיטתיות – קבלית או פילוסופית, וטוען שהנטייה השירית של הראי"ה מנעה ממנו מלהיצמד באופן שיטתי למבנים סכמתיים, בין אם קבליים ובין אם פילוסופיים.

י' מאיר פרסם מאמר מקיף על עריכת כתבי הראי"ה³⁰, ובו ביקש להצביע על כך שלצידם של הרצ"י והרב הנזיר, יש גם עריכות רבות של כתבי הראי"ה שנעשו ופורסמו על ידי אחרים. לדעתו של מאיר עריכות אלו מלמדות על כך שתורת הראי"ה התפרשה באופן רבגוני בהרבה מזה שביקש הרצ"י לצייר. כבר בחייו של הרב קוק היו פרשניות שונות שבאו לידי ביטוי במעשי עריכה שונים. בנוגע לעריכתו של הרצ"י, סבור מאיר שעריכתו היא מגמתית ביותר ונותנת לדברי הראי"ה צביון שונה מזה שהיה להם עם כתיבתם. המגמה העיקרית של הרצ"י הייתה הרצון להיתלות בכתבי אביו כדי לבסס את השקפתו הפוליטית. בנוסף מצביע מאיר על מגמה של המעטת משקל המקורות הקבליים והפילוסופיים של כתבי אביו ועל הטיית כתבי הראי"ה לעמדה המסתייגת מהחסידות.

ראוי לציון כאן גם מאמרו של י' ברנדס³¹ המציע עריכה מחודשת של כתבי הראי"ה (בדומה להצעתה של דיסון שראינו לעיל). ברנדס כותב שהרב הנזיר והרצ"י ערכו את כתבי הראי"ה "על פי צורך השעה וכפי יכולת הדור", ולמרות ש"הללו ערכו דברים הראויים לזמנם ולשעתם, שלחם לא נס עד עתה", יש כעת – לאחר פרסום שמונת הקבצים – מקום לעריכה חדשה. עיקרה של ההצעה הוא שבנוסף לתורת הכלל והלאומיות הישראלית שהודגשה בספרים הערוכים הקיימים – מציע ברנדס ראשי פרקים ל"אורות האדם". עריכה זו תדגיש את משנת האדם הפרטי של הראי"ה ותענה על צרכי ההווה שבו מושם דגש חזק על עולמו של היחיד וצרכיו.

29. גארב, הראי"ה; גארב, המקורות.

30. מאיר, אורות.

31. ברנדס, אורות.

המשותף לרוב הדעות האחרונות היא ההנחה שעלינו לחפש את הגותו ה'מקורית' של הרא"ה שהוסתרה בתהליך עריכת כתביו. תהליך זה מבקש להפריד בין הרא"ה ובין תלמידיו ולשלול את הבלעדיות שהייתה לרב הנזיר ולרצ"י על הגותו של הרא"ה – בלעדיות שהושגה בעיקר עקב שליטתם הבלעדית בעריכת ופרסום הכתבים. מאידך, ד' שוורץ הצביע על הבעייתיות שבגישה זו. לדעת שוורץ³² יש להתייחס לחוג תלמידי הרא"ה כאל חוג רעיוני מגובש ובעל משנה קוהרנטית ולכן יש לראות את פרשנותם של חברי החוג לתורת רבם כאותנטית.

גם אברמוביץ מגיע למסקנה דומה במאמר מאוחר יותר,³³ שדן באריכות בחלקו של הרצ"י בעריכת כתבי הרא"ה מהיבטים שונים. הוא אמנם חוזר ומצביע על השינויים הרבים שהכניס הרצ"י במהלך עריכתו את כתבי אביו. אולם, מסקנתו במאמר המאוחר היא ששינויים אלו תואמים את רצונו ורוחו של הרא"ה, ושהקטעים המודפסים משקפים נאמנה את עמדתו של הרא"ה - למרות השינויים.

הרב יואל בן נון³⁴ דן בדבריהם של שביד ושרלו על היות הגותו של הרא"ה הגות שנכתבה בהשראה. למרות שהוא מסכים עם כיוון הדברים, הרי שלדעתו הם טעו באבחנה המדויקת של טיב ההשראה. לדעתו, הרב קוק כתב מתוך חוויה פנימית אותה יש להגדיר, על פי מדרגות הנבואה הידועות, כמדרגת רוח הקודש. כתיבה מסוג זה, אם הייתה מתפרסמת במלואה בזמנו, הייתה עשויה להביא לתגובה חריפה ביותר נגד הרב קוק עד כדי דחיקה לשוליים וחרם. עריכתם של הרצ"י והנזיר הצילה את הרב קוק ואת כתביו ואפשרה לכתבים שהתפרסמו על ידם לתפוס מעמד משפיע וחשוב.

ככלל, טוען הרב בן-נון שמגמתו העיקרית של הרא"ה בפרסום כתביו הייתה יכולת ההשפעה על הדור, כך שההכרעה לפרסם את הדברים בלבוש נגלה של הגות אמונית פילוסופית, תוך הסתרת הבסיס הקבלי, היא הכרעתו של הרא"ה עצמו. הרצ"י והנזיר פעלו בעריכתם ובשינויים שהכניסו על פי רצונו של הרב קוק, בידיעתו ובאישורו, ואכן הצליחו להפוך את תורתו לבעלת השפעה משמעותית. עם זאת, הרב בן-נון טוען שהחשש מההתנגדות שהדברים יעוררו היה נכון לזמנו ואינו נכון כיום – ולכן ראוי לפרסם את כתבי היד.

32. ראה: שוורץ, האם; שוורץ, דרכים, עמ' 576-577; שוורץ, אתגר, עמ' 7-13, 332-336. וראה עוד בנושא זה להלן, פרק ג, הערה 143.

33. אברמוביץ, השליחות.

34. ראה: בן-נון, מאת ה'; בן נון, המקור, עמ' 102-105, 130-198.

4. מבנה העבודה ומטרותיה

הטענה של החוקרים הרואים את עריכת כתבי הראי"ה כהטיה וצנזור מתבססת על שני רבדים של התערבות העורכים: 1. שינויים שהוכנסו בנוסח דבריו של הרב קוק שהתפרסמו על ידי הרצ"י והרב הנזיר, כך שהנוסח המודפס שונה מהנוסח המקורי כפי שנכתב על ידי הראי"ה. 2. מדיניות פרסום הפסקות - ההחלטה איזה פסקות לפרסם ולכלול בספרים שפורסמו ואיזה פסקות לא פורסמו עד לפרסום כתבי היד עצמם.

בפרקים א וב להלן אבחן את הרובד הראשון במה שנוגע לעריכתם של הרצ"י את הספר **אורות** והרב הנזיר את **אורה"ק**. הבסיס לפרקים אלה הוא השוואה שיטתית של הנוסח של הספרים אל נוסח כתבי היד מהם הם נלקחו. חוץ מההבדלים שנידונים במפורש בגוף המחקר, מצורפת השוואה זו במלואה כנספחים בכרך השני של העבודה. טבלות ההשוואה המלאות מאפשרות לקורא שיבוא אחרי להתרשם בעצמו מהבדלי הנוסח, ומתוך כך גם לבקר את מסקנותיי או לפתח מסקנות משל עצמו. הדיון שבפרקים עצמם מבקש לנתח את הבדלי הנוסח ולעמוד על משמעותם – הן מבחינת מגמות העריכה העולות מהתיקונים והן בהערכת השפעת השינויים על התמונה הכללית של הגותו של הראי"ה, כפי שהוצגה בטרם פורסמו הפסקות המקוריות.

פרק ג ידון בהיבטים השונים של הרובד השני, של מדיניות פרסום הפסקות, בנוגע לשני העורכים – הרצ"י והנזיר. מטרת הדיון היא לבחון את משמעות ההחלטה של העורכים לפרסם את כתבי הראי"ה באופן חלקי וערוך על פי נושאים. הדיון מבקש להעמיד את מרכז הסוגיה סביב העובדה שהראי"ה ועורכיו ראו בכתיבתו כתיבה שמקורה בהשראה. לנקודה זו יש השלכה מרכזית על אופי הכתיבה ומדיניות העריכה. בפרק משולב עיון מחודש בספר **ראש מילין** – ספר שלא זכה להתעניינות רבה, אבל עיון בו יכול לגלות שהוא מחביא בתוכו מפתח משמעותי להבנת אופי כתיבתו של הראי"ה ואופייה המיוחד של עריכת כתביו.

חשוב לציין כאן שאין מטרתה של עבודה זו לחקור במלואם את התהליכים שמאחורי הקלעים של תהליך העריכה. תהליכים אלה דורשים מחקר נפרד שיוכל להעשות במלואו רק אחרי שיפתחו לעיון כל הארכיונים בהם שמור החומר הרלוונטי. מטרתו של מחקר זה היא לבחון את התוצאה הסופית – דהיינו את הפער שבין ספרי **אורות ואורה"ק** כפי שפורסמו בציבור הרחב לבין כתיבתו המקורית של הראי"ה. אנו נתייחס לשאלות שונות הקשורות לתהליכי העריכה רק במקום שהדבר נזקק לצורך עבודתנו ולצורך בירורה של שאלת היסוד בה אנו דנים – הערכת משמעותה והשפעתה של העריכה על הדרך בה הובנה תורת הראי"ה – והלגיטימיות של השפעה זו.

פרק א:

עריכת הספר אורות

1. מבוא¹

הספר **אורות** מהווה עד היום טקסט יסודי מכונן בהגותו ובעיצובו של חלק מרכזי וחשוב בציבור הדתי לאומי - אותו חלק שצמח מתוך ישיבת מרכז הרב, בנותיה ותלמידיה. גם בישיבות ומדרשות שאינן מנויות עם החוג המצומצם של הישיבות והמכינות הקשורות בישיבות מרכז הרב והר המור יש לספר זה תפקיד משמעותי בבניית הזהות הציונית דתית של הלומדים.

הספר יצא לאור לראשונה בחייו של הראי"ה בשנת תרפ"א (למרות שבראש הספר נשארה שנת ההדפסה תר"פ). הספר נערך על ידי הרצ"י והכיל שני חלקים עיקריים: 'אורות מאופל' (שנחלק לשלוש חלקים: 'ארץ ישראל', 'המלחמה' ו'ישראל ותחיתו') שנערך ברובו (למעט שתי פסקות) מתוך שלוש מחברות כתב יד של הראי"ה שנכתבו בשווייץ בימי מלחמת העולם (ופורסמו לימים כקבצים ה-ז), ו'אורות התחיה' שנערכו בשלב שני מתוך כתבי היד שנכתבו ביפו לפני המלחמה (החומר נלקח מקבצים א-ד - למעט שבע פסקות). מהדורה זו אזלה מן השוק בזמן קצר והייתה נדירה וקשה להשגה כבר בשנים הסמוכות לפרסומה.

מהדורה שניה של הספר יצאה לאור בשנת תש"י. למהדורה זו צרף הרצ"י חלקים נוספים: 1. 'קריאה גדולה': התפרסמה בלוח **ארץ הצבי** שהודפס ביפו בשנת תרס"ח. 2. 'למהלך האידאות בישראל': מאמר זה התפרסם לראשונה בהמשכים בכתב העת **העברי** בשנת תרע"ב. המאמר נערך על ידי הרצ"י ממקור שעדיין לא פורסם. 3. 'זרעונים': קובץ מאמרים זה פורסם בקובץ **התרבות הישראלית** שפורסם בשנת תרע"ג. הקובץ נערך על ידי הרצ"י וכשני שלישי ממנו נלקחו מקובץ א של שמונת הקבצים (השאר נלקח ממקור שטרם פורסם). 4. 'אורות ישראל': זהו החלק היחיד במהדורה זו שיצא לאור לראשונה (בשנת תש"ב) אחרי מותו של הראי"ה. הוא נערך על ידי הרצ"י מהמקורות הבאים: שלושים ותשע פסקות נלקחו מקבצים א-ג, חמש נלקחו מפנקס 'אחרון בבוז'ק', ארבע מפנקס 'פ"א פסקות' ושש פסקות מהפנקסים שבקמ"ק ב ופנקסי הראי"ה. חמישים פסקות נלקחו ממקורות שטרם פורסמו.

יש להעיר כאן על ההבדלים בצורת העריכה של חלקי הספר השונים. כפי שצוין לעיל, כתיבתו המקורית של הראי"ה, כפי שעולה מפנקסי כתב היד שפורסמו, בנויה מפסקות רבות מאוד שנכתבות זו אחרי זו ללא סדר ברור, ושאינן בה לרוב קשר הכרחי בין פסקות סמוכות. גם כשיש

1. בכתובת המבוא נעזרתי במקורות הבאים: נאור, הקדמה; עיטם, סקירת; רוזנק, הרב; אברמוביץ, השליחות; כהן, לתולדות.

קשר כזה הוא אינו חל על יותר משתיים או שלוש פסקות צמודות.² צורת העריכה של הרצ"י את הפסקות השתנתה במשך הזמן. גם המאמר ל'מהלך האידאות בישראל' וגם חלק מהמאמרים שב'זרעונים' הם מאמרים ארוכים ושיטתיים. כפי שניתן להסיק מבדיקת עריכת 'זרעונים' שבנספח לפרק זה, ועל פי הידוע לנו על עריכת ופרסום המאמר 'מהלך האידאות בישראל',³ הרי שצורה זו הושגה על ידי חיבור של מספר פסקות קצרות יחד. חיבור זה היה כרוך בעריכה מסיבית של חיתוך והדבקת משפטים, ערבוב פסקות זו בזו ועוד שינויים נרחבים. אולם בעריכת החלקים המאוחרים יותר שבאורות לא חזר הרצ"י על סגנון עריכה מסיבי כזה.⁴ החלקים האחרים של אורות הם בעצם ליקוט וכינוס של פסקות שונות העוסקות בנושא משותף. גם היקף המעורבות בתוך הפסקות הוא הרבה יותר קטן. עם זאת, מבחינה תוכנית התערבות מינורית כזו יש בה בכדי להשפיע על משמעות הדברים לא פחות ולפעמים אף יותר מהעריכה המסיבית.

מהדורת תש"י הודפסה פעמים רבות מאז במספר גדול מאוד של עותקים, והיא נפוצה מאוד ונלמדת בהיקף רחב בחלק גדול של המוסדות החינוכיים הישיבות והמדרשות של הציבור הדתי לאומי (אם כי, לא תמיד הלימוד הוא ישיר מן הספר – לעיתים הוא מכלי שני: לימוד של דברי הרצ"י, תלמידיו ותלמידי תלמידיו הנסמכים על אורות ומפרשים אותו).

בשנת תשס"ד יצאה לאור מהדורה מהודרת של הספר אורות על ידי הוצאת 'מאבני המקום' של ישיבת בית אל. הוצאה זו נערכה על ידי הראל כהן ומעבר לדפוס מאיר עיניים, ניקוד והערות יש בה גם מידע ביבליוגרפי על הספר.⁵

2. על משמעותה של כתיבה מסוג זה ראה לעיל במבוא, סעיף 1, ולהלן, פרק ג סעיף 3.1.2.
3. על סוגיה זו ראה: בארי, אוהב ישראל, ב, עמ' 325-284; כהן, לתולדות, עמ' שעז-שפ; מאיר, אורות, עמ' 219-220, 243-241.
4. עיטם וגוטל כבר עמדו על השינוי הזה שבדרך עריכתו של הרצ"י (ראה: עיטם, סקירת, עמ' 24; גוטל, אומנות, עמ' 624). אלא שמאיר חלק על קביעתו של גוטל וסבר ש"השינויים המשמעותיים והמגמות העיקריות בעריכתו של הרצ"י מתגלות דווקא מאוחר יותר עם התגבשות השקפותיו לנוכח הקמת מדינת ישראל ומלחמותיה" (מאיר, אורות, הערה 87). קשה להבין מהו הבסיס לקביעתו זו של מאיר ולכל הטענה הנטענת שם בדבר הביטוי הקיצוני שאפיון עריכתו של הרצ"י מקבל דווקא לאחר הקמת המדינה ומלחמות ששת הימים ויום הכיפורים. הקושי העיקרי בהבנת דבריו נובע פשוט מכך שכל חלקי הספר אורות והספרים אורות התשובה ואורות התורה פורסמו עוד לפני קום המדינה. הספרים היחידים שערך הרצ"י לאחר קום המדינה הם מידות ראי"ה (בתשל"א) והכרך השני של עולת ראי"ה (תש"ט).
5. בנוגע לסיבה לשינוי זה, הרי שניתן לשער השערות שונות, אלא שלא מצאתי בסיס מספק לתשובה לא בבדיקת העריכה לגופה וגם לא בחומר הרב שנכתב עד היום על הרצ"י.
5. מעניין לציין שבהדפסה מאוחרת יותר של מהדורה זו הושמט הפרק הביבליוגרפי שבסוף – ושם אין הדבר מקרי.

כפי שצוין בפרק המבוא לעיל, ניתן כיום, לאחר פרסום שמונת הקבצים והספר קמ"ק לבחון את עריכתו של הרצ"י ברובו הגדול של הספר **אורות**. לצורך בדיקה זו בוצעה השוואה מדוקדקת של הנוסח של **אורות** במהדורת תש"י אל הנוסח של כתבי היד של הראי"ה שהתפרסמו עד עכשיו (ההשוואה המלאה מצורפת בכרך השני של העבודה כנספח לפרק זה). הבחירה במהדורת תש"י נובעת מכך שנוסח מהדורה זו הוא זה שזכה לפרסום רחב והייתה לו השפעה ציבורית נרחבת. להלן ננתח את הקווים המאפיינים את עריכתו של הרצ"י תוך התבססות על ממצאי ההשוואה ומתוך התייחסות לנקודות אליהן התייחס כבר המחקר בנושא (שנידון בפרק המבוא). כאמור לעיל, פרק זה יעסוק רק במשמעות העריכה המקומית – דהיינו שינויים מקומיים שהוכנסו במבנה הפסקות, בשינויי מילים, בהשמטת והוספת מילים וכו'. סוגיות כלליות הנוגעות לשיקולי עריכה רחבים יותר כמו המבנה הכללי של הספר ומדיניות פרסום ואי פרסום פסקות ידונו להלן, פרק ג).

2. הצגת ממצאי השוואת הפסקות

בדיקת ההבדלים שבין הנוסח ב**אורות** לבין הפסקות כפי שנכתבו על ידי הראי"ה מביאה למסקנה ברורה: במהלך עריכת הספר הכניס הרצ"י שינויים משמעותיים בנוסח הדברים (כפי שיפורט להלן).⁶ שינויים אלה אינם רק בענייני לשון וסגנון אלא גם שינויים תוכניים מהותיים המשפיעים על משמעות הדברים ושהוכנסו בכוונת מכוון. ככלל ניתן לחלק את השינויים לשני סוגים עיקריים: שינויים של הוספת תכנים וחיזור מסרים מחד, ושינויים של השמטה, ריכוך מסרים וטשטוש מאידך. להלן בתת פרק זה נפרט את השינויים ואת מגמות העריכה שניתן להסיק מהם. בתת הפרק שלאחר מכן נבקש לנתח את הממצאים ולצייר את התמונה העולה מהם בדבר מגמתו של הרצ"י בעריכת הפסקות, תוך התייחסות לסתירות הקיימות בין המגמות השונות העולות מבדיקת העריכה ולנכתב עד כה במחקר בסוגיה זו.

דברי כאן ובהמשך מבוססים על הנחת יסוד מוקדמת, על פיה הבדל שנמצא בין הנוסח ב**אורות** לנוסח בכתבי היד של הראי"ה מלמד בהכרח על שינויים שעשה הרצ"י. הנחה זו מחייבת הסבר לאור העובדה שרוב חלקי הספר **אורות** פורסמו עוד בחייו של הראי"ה ויש לקחת בחשבון את האפשרות שהשינויים נעשו על ידי הראי"ה עצמו. סוגיה זו מחייבת דיון נפרד שאין כאן מקומו, שכן, כפי שצוין במבוא לעיל, מטרתו של מחקר זה אינה לחקור את התהליכים שהיו מאחורי

6 זאת בניגוד לקביעתו של הראל כהן: "הרצ"ה העתיק מתוך הפנקסים פרקים כהויתם וכמעט שלא חלו שינויי לשון" (כהן, **לתולדות, עמ' שעה**).

הקלעים בתהליך הפרסום אלא להציג את התוצאה הסופית – דהיינו להראות את ההבדלים בין תורת הראי"ה כפי שפורסמה ברבים לזו שנכתבה על ידו במקור. אצביע כאן רק בקצרה על שני יסודות עליהם אני סומך את ההנחה המוקדמת הנ"ל: 1. כמה מחוקרי הראי"ה⁷ הגיעו למסקנה (המקובלת גם עלי) שהוא לא התערב כמעט בתהליכים הפרטניים של עריכת ופרסום כתביו (עם כי עיקר הדיון נסב על עריכת אורה"ק, ראה להלן, פרק ב, סעיף 1.1). 2. גם אם היה הראי"ה מעורב בהכנסת השינויים באורות והסכים להם, הרי שאין ספק בכך שהיוזם להם היה הרצ"י העורך - כך שהם משקפים בכל מקרה את מגמותיו ומטרותיו. עניינו של פרק זה אינו לבחון את מידת הלגיטימיות של השינויים אלא להציג את משמעותם.

2.1 חידוד והדגשת תכנים

במקומות רבים ניתן לראות שהרצ"י מדגיש מסרים מסוימים על ידי שינוי מילים והוספה של מילים או אף משפטים.⁸ ניתן לראות שתופעה זו קיימת בעיקר במספר נושאים מוגדרים וקרובים זה לזה.

2.1.1 הדגשת סגולת הארץ ושליטת הגלות

במספר מקומות, שינויי עריכה מדגישים את מעלתה של ארץ ישראל ומחזקים מסרים של שליטת הגלות, תוך שהרצ"י יוצר זיקה בין שני הנושאים:

שמונה קבצים ז יג ... המחשבה על דבר ארץ ישראל, שהיא רק ערך חיצוני כדי העמדת האומה, אפילו כשהיא באה כדי לבצר על ידה את הרעיון היהודי בגולה, כדי לשמור את צביונו ולאמץ את האמונה והיראה והחזק של המצות המעשיות בצורה הגונה, אין לה פרי הראוי לקיום, יען שיסוד הענין הוא רעוע ורקוב...	1* ארץ ישראל א (עמ' ט) ... המחשבה על דבר ארץ ישראל, שהיא רק ערך חיצוני כדי העמדת האומה, אפילו כשהיא באה כדי לבצר על ידה את הרעיון היהודי בגולה, כדי לשמור את צביונו ולאמץ את האמונה והיראה והחזק של המצות המעשיות בצורה הגונה, אין לה פרי הראוי לקיום, כי היסוד הזה הוא רעוע בצדק איתן מקומו לארץ ישראל...
---	---

7. ראה: שוורץ, הציונות, עמ' 199-202; מאיר, אורות, עמ' 193-194; אברמוביץ, השליחות, עמ' 142-143.
8. יש להוסיף לקביעה זו הסתייגות חשובה: כיום, בגלל שלא פורסמו עדיין כל כתבי היד, הרי שאין לשלול לחלוטין את האפשרות שתוספת שאנו מייחסים לרצ"י מקורה בעצם בכתב יד אחר של הראי"ה שטרם פורסם. אולם ברוב המקרים אין זו אפשרות סבירה, וגם אם היא תתברר כנכונה, הרי שגם מעצם העריכה הזו ושיבוץ המילים ממקור אחר בתוך הקטע, אפשר להסיק באופן מבוסס למדי את אותה המסקנה שהסקנו על בסיס ההנחה שהתוספת היא פרי עטו של הרצ"י.

* הסבר לסימונים שבטבלות השוואת הפסקות (הפסקות ממוספרות ברצף על פי סדר פרסומן):

- הבדלים לשוניים (או תיקון פסוקים) מסומנים בקו תחתון.
- הבדלים בעלי משמעות תוכנית אפשרית מסומנים באות בולטת.
- מילים הנמצאות רק באחת הפסקות (הוספות או השמטות) מופאות באות *הנה* (כאן).
- טקסט שהוזז ממקומו באופן משמעותי מסומן ברקע כהה.

7	ארץ ישראל ז' (עמ' יא-יב) ...בארץ ישראל מתגדלות האותיות של נשמתנו, שם מחשיפות הן נהרה, יונקות חיים עצמיים מזיו החיים של כנסת ישראל, מושפעות הן מסוד יצירתם המקורית בדרך ישרה. אוירא דארץ ישראל ממציא את הגדול הרענן של אותיות החיים הללו...	שמונה קבצים ה עו ...בארץ ישראל מתגדלים האותיות של נשמתנו, שמה מוסיפים הם נהרה, יונקים חיים עצמיים מזיו החיים של כנסת ישראל, מושפעים הם מסוד יצירתם המקורית בדרך ישרה. אוירא דארץ ישראל מוציא את הגדול הרענן של אותיות החיים הללו...
---	---	--

בפסקה השניה נראה שבנוסח המקורי של הרא"ה ארץ ישראל רק מגלה כלפי חוץ את האותיות הנשמטיות ומוסיפה להן אור ואילו בנוסח באורות משמע שהיא יוצרת אותן. במקום אחר הרצ"י יוצר על ידי תוספת דברים זיקה בין שלילת הגלות לבין ארץ ישראל:

58	אורות התחיה ח (עמ' סב-סג) היהדות בגולה, <i>לולא הניקה שהיא מקבלת מלח</i> החיים <i>לע קדשת ארץ ישראל</i> לא היה לה בסיס מעשי בעצם, כ"א <i>ל' חזון</i> קבל, המיוסד על ציורים של תקוה ושל הגות יקר, מצד העתיד והעבר. אמנם יש קצבה כח יש בחזון לב לשא כח יש בחזון לב לשא עליו את <i>ל' המשא</i> <i>ל'</i> החיים ולסול בכחו נתיבה לחיי עס. והקצבה נראה שכבר מלאה צבאה. על כן יורדת היא היהדות בגולה פלאים, ואין לה תקנה כי אם לנטע אותה במקור חיים של חיים ממשיים. <i>ל' אפילו</i> ניצוץ אחד של חיים ממשיים יהיה המון גדול ורב של חיים חזוניים. החיים הממשיים של היהדות, אינם מתגלים כי אם בשיבת האומה לארצה, שהיא המסלה הסלולה לשיבתה לתחיה. וכל העליונות שברוחה ובחזון לבה יקומו ויחיו, כפי אותה המדה שהיסוד המעשי יתפוס מקום להחיות את החזון המתעלף...	שמונה קבצים א לח-מ היהדות בגולה <i>ל'ן</i> לה בסיס מעשי בעצם, <i>ל'א'נה</i> כי אם חזון לב, המיוסד על ציורים של תקוה ושל הגות יקר, מצד העתיד והעבר. אמנם יש קצבה כמה כח יש <i>ל'חזון</i> לב לשא עליו את <i>ל' המשא</i> <i>ל'</i> החיים ולסול בכחו נתיבה לחיי עס. והקצבה נראה שכבר מלאה צבאה. על כן יורדת היא היהדות בגולה פלאים, ואין לה תקנה כי אם לנטע אותה במקור חיים של חיים ממשיים. <i>ל' אפילו</i> ניצוץ אחד של חיים ממשיים יהיה המון גדול ורב של חיים חזוניים. החיים הממשיים של היהדות, אינם מתגלים כי אם בשיבת האומה לארצה, שהיא המסלה הסלולה לשיבתה לתחיה. וכל העליונות שברוחה ובחזון לבה יקומו ויחיו, כפי אותה המדה שהיסוד המעשי יתפוס מקום להחיות את החזון המתעלף...
----	---	---

הרא"ה אמנם כתב בסיום הפסקה המקורית שרק שיבה לארץ ישראל תשיב את היהדות לתחייה, אבל הרצ"י בהוספותיו הדגיש את מרכזיותה של ארץ ישראל פי כמה מונים.⁹ בפסקה אחרת משמיט הרצ"י רק אות אחת – אבל ההבדל משמעותי:

3	ארץ ישראל ג (עמ' י) ...עד אשר ההזלות הטמאות הפרטיות מתפסקות וחוזר כח המקור לטהרתו. ואז נמאסת הגלות לגמרי והרי היא <u>מיותרת</u> ...	שמונה קבצים ה יח ...עד אשר ההזלות הטמאות הפרטיות מתפסקות וחוזר כח המקור לטהרתו. ואז נמאסת הגלות לגמרי והרי הוא <u>במיותר</u> ¹⁰
---	--	---

לא הבלטתי הבדלים של כתיב מלא וחסר והבדלי פיסוק (למעט הערות במקרים בהם יש להבדל משמעות תוכנית), שכן מהדירי הקבצים לא פעלו בסוגייה זו בצמידות מלאה לכתב היד (ראה שק"ב, עמ' 7-10).
9. אולם, בפסקה זו ניתן לראות גם מגמה של ריכוך הביקורת על היהדות בגולה, וראה על כך לעיל, סעיף 2.2.1.1. על מרכזיותה של ארץ ישראל בהגותו של הרצ"י ראה: שוורץ, ארץ, עמ' 106-110, 112-113.
10. בשק"א (כרך ב, עמ' קצו) הנוסח כאן הוא בלשון נקבה (כמו באורות): "... היא כמיותרת". על פי הדקדוק ניתן היה לטעון שבגרסה שבשק"ב המילים הרי הוא כמיותר מתייחסות למילה מקור שמוזכרת קודם, ואז השינוי ללשון נקבה שנעשה באורות ובשק"א הוא משמעותי ומשנה את משמעות המשפט בהופכו את הגלות למיותרת ולא את המקור. אלא שעיון בפסקה בכללותה מראה שפירוש כזה אינו אפשרי שכן בהמשך כותב הרב קוק על כך שהאורה חוזרת להיות דופקת לצאת מהמעין הפרטי שהוא המקור. על כן סימנתי הבדל זה כהבדל לשוני שבו שינה הרצ"י והתאים את לשון הרא"ה לכללי הדקדוק. מהדיר שק"א הלך בעקבותיו, וכפי שהצהיר במבוא לספר תיקון גם הוא והתאים את לשונות הזכר והנקבה שבכתב היד לדקדוק הנהוג כיום. מאידך, מהדיר שק"ב פעל על פי שיטתו (המוצהרת גם היא) להחזיר את נוסח כתב היד למקורו במידת האפשר (בסוגיה זו ראה עוד במבוא, לעיל, סעיף 2).

הראי"ה ניסח דבריו בזהירות מסוימת וכתב שהגלות היא כמיותרת, ואילו הרצ"י משמיט את

הכ' והופך את האמירה לנחרצת!¹¹

2.1.2 הוספתה והדגשתה של התייחסות לענייני הגאולה והמשיחיות

במספר מקומות הרצ"י מדגיש ומחזק את ההתייחסויות של הראי"ה בנושא הגאולה

והמשיחיות, כך למשל:

30	ישראל ותחיתו יב (עמ' כז-כח) ...ואור התחיה הרוחנית הולך ומתגלה, וצץ ופורח הוא <i>אל</i> התחיה <i>האישית</i> העזיזה, הבאה לטהר את סרחון הבשר, את זוהמת הנחש ואת שורש כל חטא, לשמח את העולם ולמלאותו אהבה וחדוה, בהסרת העצבון הבשרי המקושר עם הסרחון התולרתי, הסותם כל הופעת רוח טוהר.	שמונה קבצים ז כז ...ואור התחיה הרוחנית הולך ומתגלה, והוא צץ ופורח.¹² התחיה <i>האישית המקדמת את הכללית, הכוחנית הצנינה המקדמת את האספנית</i>, הבאה לטהר את סרחון הבשר, את זוהמת הנחש ואת שורש כל חטא, לשמח את העולם, ולמלאותו אהבה וחדוה, בהסרת העצבון הבשרי המקושר עם הסרחון התולרתי, הסותם הופעת כל ריח טוהר.
----	---	---

בחלק הראשון של הפסקה יש אמנם התייחסות למושג אורו של משיח, אלא שכאן הראי"ה התייחס ליחס שבין הפן הכללי לפרטי ובין הרוחני לגופני שבתחייה. הרצ"י הטה את הדברים לכיוון אחר, תוך הוספת הממד המשיחי (לשינויים שבפסקה זו יש עוד משמעויות בתחומים נוספים. ראה להלן, סעיפים 2.2.3 ו-2.2.5). ישנן גם מקומות בהם הרצ"י מוסיף התייחסות לענייני הגאולה גם במקומות בהן היא לא נמצאת בכתיבה המקורית של הראי"ה:

1	ארץ ישראל א (עמ' ט) ...האמוץ האמתי של רעיון <i>היהדות</i> בגולה בא יבא רק מצד עמק שקועו בארץ ישראל, ומתקות ארץ ישראל יקבל תמיד את כל תכונותיו העצמיות. צפית ישועה היא כח המעמיד של היהדות הגלוית, <i>והיהדות ה' ארץ ישראל היא הישועה עצמה</i>.	שמונה קבצים ז יג ...האמוץ האמתי של <i>פרעיון היהדות</i> בגולה הוא בא יבא רק מצד עמק שקועו בארץ ישראל, ומתקות ארץ ישראל יקבל תמיד את כל תכונותיו העצמיות. צפית ישועה היא כח המעמיד של היהדות הגלוית.
---	--	---

19	ישראל ותחיתו א (עמ' יח-יט) ...אור ישראל זורח והולך ואור, מפעם בקרב נשמתו את הלמות גאולתו...	שמונה קבצים ה סו ...אור ישראל זורח והולך ואור, מפעם בקרב נשמתו...
----	---	---

26	ישראל ותחיתו ח (עמ' כד-כה) ...עז וגבורה, חשק ואבירות,¹³ אמונה ונצחון עז, התהפכות עמק עמק היאוש למקור ישועה ופריחת חיים, רוממות קדש כימי עולם, <i>והכל נאמר הופעת האלה: התבונה, הברקת הבקורת, ההסדרה החברתית</i> ועמק האמונה, חדוש הנשמות והרטבת הגויות...	שמונה קבצים ה לה ...עז וגבורה, חשק ואבירות אמונה ונצחון עז, התהפכות עמק היאוש למקור ישועה ופריחת חיים, רוממות קדש כימי עולם, הופעת התבונה וחריפות הבקורת, <i>הסדרת החברתיות</i> ועומק האמונה, חידוש הנשמות והרטבת הגויות...
----	--	---

36	ישראל ותחיתו יח (עמ' לה-לו) ...והדברים מקושרים עם צער העולם כולו, עד שבאחרית הימים עקבות כח המדמה מתגלים ואהבת הארץ מתעוררת. מתראה הדבר בשמרי, אבל עומד הוא להודכן. "הקטן יהיה לאלף והצער לאלף וצא, אני ד' באתה אחי'נה".	שמונה קבצים ה קצ ...והדברים מקושרים עם מעמד העולם כולו, עד שבאחרית הימים עקבות כח המדמה מתגלים, ואהבת הארץ מתעוררת. מתראה הדבר בשמרי, אבל עומד הוא להודכן. הקטן יהיה לאלף, <i>האלף לאלף</i>.
----	--	--

11. שלילת הגלות מהווה נידבך חשוב בהגותו של הרצ"י. ראה: שוורץ, ארץ, עמ' 102-104; שוורץ, הציונות, עמ' 88;

שוורץ, אתגר, עמ' 23-37.

12. הבדל הפיסוק משמעותי כאן כחלק משינוי משמעות המשפטים.

13. להבדל הפיסוק יש כאן משמעות תוכנית.

ההתייחסות לעניין ארץ ישראל והגאולה נמצאת ללא ספק באופן משמעותי בכתיבה המקורית של הראי"ה, אבל נדמה שהרצ"י ביקש לחדדה ולהפוך אותה לנחרצת וברורה אף יותר.¹⁴

2.1.3 שינוי הכתיבה על הגאולה מזמן עתיד לזמן הווה

שינוי מעניין ובעל משמעות הוא העובדה שהרצ"י משנה אמירות שכתב הראי"ה על הגאולה מלשון עתיד ללשון עבר והווה:

11	המלחמה ג (עמ' יד) ...אנו קבלנו רק את היסוד כפי ההכרח ליסד אומה, וכיון שנגמל הגזע הודחנו ממלך, בגוים נתפורנו, נזרענו במעמקי האדמה, עד אשר עת הזמיר יגיע וקול התור ישמע בארצנו.	שמונה קבצים ו קא ...אנו קבלנו רק את היסוד כפי ההכרח ליסד אומה, וכיון שנגמל הגזע הודחנו ממלך, בגוים נתפורנו, נזרענו במעמקי האדמה, עד אשר עת הזמיר יגיע וקול התור ישמע בארצנו.
66	אורות התחיה טז (עמ' סז-סט) ...וכל מה שמתוספות מלאכות ועבודות גשמיות בארץ ישראל, תצא ע"י ישראל ביסודה המלאכה <u>העצמה</u> משפלותה המארה...	שמונה קבצים א תפז ...וכל מה שיתוספו מלאכות ועבודות גשמיות בארץ ישראל, תצא על ידי ישראל ביסודה המלאכה משפלותה המארה...

גם בפסקות הבאות משנה הרצ"י את הכתיבה של הראי"ה הרואה אלמנטים של גאולה כשייכים לעתיד:

76	אורות התחיה כו (עמ' עז) ...הננו קרואים לעולם חדש מלא זוהר עליון, לתקופה חדשה, שתעלה בחסנה על כל התקופות גדולות הערך שקדמו לה, מאמין הוא העם כולו, שאין גלות עוד אחרי הגאולה ההולכת ומתחלת שלפנינו...	שמונה קבצים ב רעב ...הננו קרואים לעתיד חדש, מלא זוהר עליון, לתקופה חדשה, שתעלה בחסנה על כל התקופות גדולות הערך שקדמו לה. מאמין הוא העם כולו שאין גלות עוד אחרי הגאולה ההולכת ומתחלת שלפנינו...
3	ארץ ישראל ג (עמ' י) ...והאורה הכללית חוזרת היא להיות נובעת מהמעין העצמי הפרטי בכל חילו, ואורו של משיח המקבץ נדחים מתחיל להופיע...	שמונה קבצים ה יח ...והאורה הכללית חוזרת היא להיות דופקת לצאת מהמעין העצמי הפרטי בכל חילו, ואור משיח מקבץ נדחים מתחיל להופיע...

במקום עתיד חדש יש לנו עולם חדש שכבר כאן, ובמקום אורה שרק עומדת לצאת בעתיד הקרוב הרי בנוסח שבאורות היא כבר נובעת בהווה.

2.1.4 סיכום

המכנה המשותף לכל המקומות בהם הוסיף הרצ"י או ביקש להדגיש מסרים הוא ברור – סוגיית אתחלתא דגאולה. הרצ"י ביקש לחדד את קביעתו של הראי"ה שאנחנו נמצאים בתקופה של גאולה, את הצורך בעזיבת הגלות ובחזרה לארץ, ואת היותו של תהליך גאולה זה התשובה הבלעדית לבעיות של עם ישראל.

14. על תפיסת הגאולה של הרצ"י ראה: שוורץ, אתגר, עמ' 38-71.

ראוי לציין שמסרים אלה נמצאים באופן ברור בדברים של הראי"ה גם בטרם נערכו על ידי הרצ"י. אבל מבדיקת העריכה עולה בבירור המגמה לחדד מסרים אלה, להפוך אותם לנחרצים יותר ולהדגיש את היותם אקטואליים ומתייחסים למציאות העכשווית בארץ ישראל.

2.2 ריכוך, השמטה וטשטוש מסרים

רוב שינויי העריכה שעשה הרצ"י אינם שייכים לסוג שנידון לעיל – הוספה והדגשה, אלא להיפך: עיקר השינויים הם לכיוון של השמטת מילים ומשפטים והכנסת שינויים שיש בהם בכדי להעלים, לטשטש ולרכך מסרים בתחומים שונים. באופן כללי ניתן לחלק שינויים אלה לשני סוגים עיקריים: שינויים שמטרתם העלמת או ריכוך הביקורת כלפי קבוצות שונות, ושינויים שמטרתם להעלים או לטשטש מסרים בעלי אופי נועז, חדשני או רדיקלי.

2.2.1 השמטה וריכוך ביקורת על תנועות וקבוצות שונות

2.2.1.1 השמטת ועידון הביקורת על היהדות החרדית והגלותית

57	אורות התחיה ז' (עמ' סא-סב) ממעמקי הגניזה של הנשמה נקח את האור אשר יחיה את העם כולו, להעמידו על רגליו. כח החיים הולך הוא ומתגבר, הוא פורץ לו את נתיבותיו, אבל אנו צריכים לחקור את תכנית רוחו. השאיפה לרוח הקודש עליון, רוח הקודש המתדמה לרוח גבורים אזורי כח אלהים שהיה לנו בימים מקדם, בעת הכירה האומה את עצמה <i>הפס' 11</i>, היא מתגברת והולכת. דרך הזרמתה היא פורצת גדרים, היא מוחקת צורות של תמימות <i>מחצית</i> רגילה <i>אמל' צ"י זה אלקות ח"ס ח"ס אדע' 11</i>, ולכאורה נשאר המצב איום, קרח מכאן ומכאן. אבל אין זה כי אם מעבר. תיכף אנו צריכים לגשת אל ההזרחה העליונה, של אור החיים הנובע ממקורו מראשון, שיטביע בכחו צורה <i>חדשה</i> איתנה, <i>"ותר 16</i> ויותר ממולאה בגבורת קודש, מכל מה שהתמימות הבינונית <i>המולת יכולה לתן...</i>	שמונה קבצים א יד-יח ממעמקי הגניזה של הנשמה נקח את האור אשר יחיה את העם כולו להעמידו על רגליו. כח החיים הולך הוא ומתגבר, הוא פורץ לו את נתיבותיו, אבל אנו צריכים לחקור את תכנית רוחו. השאיפה לרוח הקודש עליון, רוח הקודש המתדמה לרוח גבורים אזורי כח אלהים שהיה לנו בימים מקדם, בעת הכירה האומה את עצמה, היא מתגברת והולכת. דרך הזרמתה היא פורצת גדרים, היא מוחקת צורות של תמימות <i>מחצית</i> רגילה, ולכאורה נשאר המצב איום, קרח מכאן ומכאן. אבל אין זה כי אם מעבר. תיכף אנו צריכים לגשת אל ההזרחה העליונה, של אור החיים הנובע ממקורו מראשון, שיטביע בכחו צורה <i>חדשה</i> איתנה, <i>"ותר 16</i> ויותר ממולאה בגבורת קודש, מכל מה שהתמימות הבינונית <i>המולת יכולה לתן...</i>
----	---	---

בפסקה זו הרצ"י משמיט את ההתייחסות המבקרת בחריפות את העולם החרדי.¹⁵ הוא גם מעדן מאוד את המסר הכללי שאפשר להסיק ממנו מידה של לגיטימציה לפריצת הגדרים שתביא בסופו של דבר למצב חדש וטוב יותר (וראה על כך באריכות בסעיף 2.2.2.2 להלן). ביקורת עקיפה יותר (אם כי חריפה ביותר) על חלק מן הציבור החרדי יש גם בפסקה הבאה:

70	אורות התחיה כ' (עמ' עג-עד) מחלוקת הדעות ע"ד הדרכת הכלל, אם בזמן הזה, שרבו פריצים נושאי דגל ההפקרות ביד רמה, ראוי להפריד את האומה, שהכשרים נושאי דגל שם ד' לא יהיה להם שום יחש עם פורקי העול הפושעים, או שמא כח השלום הכללי מכריע	שמונה קבצים ב רפג מחלוקת הדעות על דבר הדרכת הכלל, אם בזמן הזה, שרבו פריצים נושאי דגל ההפקרות ביד רמה, ראוי להפריד את האומה, שהכשרים נושאי דגל שם ד' לא יהיה להם שום יחש עם פורקי העול הפושעים, או שמא כח השלום הכללי מכריע
----	--	--

15. רוזנק עמד כבר על השינויים שבפסקה זו (רוזנק, *מי מפחד*, עמ' 270-271), אלא שהוא מפרש את המילה "חרדות" כנגזרת פשוטה של המילה חרדה. לענ"ד יש לפרשה כמתייחסת לציבור החרדי באופן ספציפי.

את הכל, - כל עקרה של פלוגתא זו באה מפני השפלות הכללית, שעדיין לא נגמרה הטהרה לגמרי ביסוד האופי של האומה, מצד חיצוניות נפשה, והיא מטהרת והולכת. אלה הכתות יחדו הן <u>מלך</u> מדרגת שמים נשים זונות שבאו אל שלמה: הדבור "הביאו חרב" נסיון הוא מחכמת אלהים שבמלכות ישראל: אותה הראויה להדחות, היא הטוענת: "גזור", ובהתמרמרה מבלטת היא את אמתת הטינא שבלב שהיא חשה בעצמה, שכל ענינה הוא רק "גם לי גם לך לא יהיה, - גזור!"... [הפרוד המדומה חותר הוא תחת יסוד הקדושה כולה, כמעשה עמלק שזנב את הנחשלים, פליטי הענן, שלח ידי ידיו בשלומיו, חלל בריתו]...	את הכל, - כל עקרה של פלוגתא זו באה מפני השפלות הכללית, שעדיין לא נגמרה הטהרה לגמרי ביסוד האופי של האומה, מצד חיצוניות נפשה, והיא מטהרת והולכת. אלה הכתות יחדו הן <u>מלך</u> מדרגת שמים נשים זונות שבאו אל שלמה: הדבור "הביאו חרב" נסיון הוא מחכמת אלהים שבמלכות ישראל: אותה הראויה להדחות, היא הטוענת: "גזור", ובהתמרמרה מבלטת היא את אמתת הטינא שבלב שהיא חשה בעצמה, שכל ענינה הוא רק "גם לי גם לך לא יהיה, - גזור!"... [הפרוד המדומה חותר הוא תחת יסוד הקדושה כולה, כמעשה עמלק שזנב את הנחשלים, פליטי הענן, שלח ידי ידיו בשלומיו, חלל בריתו]...
--	--

הסוגיה שאליה מתייחס הראי"ה היא סוגיית הפרדת הקהילות, סוגיה זו שיסודה במחלוקת על דבר הפרדת הקהילות ביהדות גרמניה,¹⁶ הייתה גם אקטואלית למתרחש בארץ ישראל בשנות פעילותו של הראי"ה, למשל בנוגע ליחס הנכון כלפי החלוצים החילוניים בני העלייה השנייה.¹⁷ הרצ"י השמיט כאן את הביטויים הקשים כנגד המצדדים בהפרדה זו שהיו מצויים בקרב היהדות החרדית בארץ, שדגלה ברובה במדיניות של התנתקות מהישוב החדש והסתגרות.¹⁸ גם בסוף הפסקה השינוי הלשוני הוא משמעותי – במקום ביקורת ישירה על החותרים תחת הקדושה ועושים מעשה עמלק, יש לנו באורות ביקורת עקיפה יותר על המעשה עצמו. מקום נוסף בו יש ריכוך של הביקורת על היהדות החרדית הוא קטע מפורסם שעורר בזמנו פולמוס על הנפש והרוח של הפושעים ושלמי אמוני ישראל:

93 אורות התחיה מג (עמ' פד) הנפש של פושעי ישראל שבעקבתא דמשיחא, אותם שהם מתחברים באהבה אל עניני כלל ישראל, לארץ ישראל ולתחית האומה, היא יותר מתוקנת מהנפש של שלמי אמוני ישראל, שאין להם זה היתרון של ההרגשה העצמית לטובת הכלל ובנין האומה והארץ. אבל הרוח הוא מתוקן הרבה יותר אצל יראי ד' ושומרי תורה ומצות, אף על פי שההרגשה העצמית וההתעוררות של כח פעולה בעניני כלל ישראל אינן צריכים אמיצות אצלם, כמו מה שהן אצל אלה שרוח עושים אשר בתוכם מעכר את לבם, עד כדי להתקשר בדעות זרות ובמעשים המטמאים את הגוף ומונעים אור הרוח וממילא סובלת גם הנפש מפגמיהם...	שמונה קבצים ב כא הנפש של פושעי ישראל שבעקבתא דמשיחא, אותם שהם מתחברים באהבה אל עניני כלל ישראל, לארץ ישראל ולתחית האומה, היא יותר מתוקנת מהנפש של שלמי אמוני ישראל, שאין להם זה היתרון של ההרגשה העצמית לטובת הכלל, ובנין האומה והארץ. אבל הרוח הוא מתוקן הרבה יותר אצל יראי ד' ושומרי תורה ומצות, אף על פי שההרגשה העצמית וההתעוררות של כח פעולה בעניני כלל ישראל אינן צריכים אמיצות אצלם, ממה שהיא אצל אלה שרוח עושים אשר בתוכם מעכר את לבם, עד כדי להתקשר בדעות זרות ובמעשים המטמאים את הגוף ומונעים אור הרוח מלהתקן, וממילא סובלת גם הנפש מפגמיהם...
--	---

הרצ"י הוסיף רק מילה אחת, אלא שבכך הוא מציג את הבעיה שיש ליהודים החרדים כזמנית בלבד ועתידה להיתקן. גם בפסקה 58, שראינו כבר לעיל (סעיף 2.2.1), יש לעריכה - בנוסף להדגשת חשיבותה של ארץ ישראל - גם משקל משמעותי בריכוך הנאמר על היהדות הגלותית:

58 אורות התחיה ח (עמ' סב-סג) היהדות בגולה, <u>אלף ה'ניקה שמיא מקפלת סמא</u>	שמונה קבצים א לח-מ היהדות בגולה <u>אין</u> לה בסיס מעשי בעצם, ואין כי אם חזון
--	--

16. ראה על כך: כץ, רבי שמשון.
17. על גישתו של הראי"ה לסוגיה זו נכתב רבות, ראה למשל: ירון, משנתו, עמ' 333-347; אבנרי, הראי"ה, עמ' 59-69; רביצקי, הקץ המגולה, עמ' 153-163; פכטר, התשתית, עמ' 95-96; פאלוך, ניצוצות; ביטי, בין, שער שני, חלק ב; ביטי, יחסיו. וראה גם להלן, הערה 58.
18. ראה: פרידמן, חברה, עמ' 129-145.

לכ, המיוסד על ציורים של תקוה ושל הגות יקר, מצד העתיד והעבר. אמנם יש קצבה כמה כח יש בחזון לב לשא עליו את פמשא <i>fe</i> החיים ולסול בכחו נתיבה לחיי עם. והקצבה נראה שכבר מלאה צבאה. על כן יורדת היא היהדות בגולה פלאים, ואין לה תקנה כי אם לנטע אותה במקור חיים של חיים ממשיים...	החיים <i>fe</i> קדושת ארץ ישראל <i>af</i> היה לה בסיס מעשי בעצם, כ"א צל יצי חזון מלב, המיוסד על ציורים של תקוה ושל הגות יקר, מצד העתיד והעבר. אמנם יש קצבה כמה כח יש בחזון לב לה לשא עליו את משא החיים ולסול בכחו נתיבה לחיי עם, והקצבה נראה שכבר מלאה צבאה. ע"כ יורדת היא היהדות בגולה פלאים, ואין לה תקוה כ"א לנטע אותה במקור חיים של חיים ממשיים, <i>fe</i> קדושת ארץ ישראל, <i>ae</i> נאנה מצינה כ"א בארץ ישראל...
--	--

הרצ"י הפך פה את משמעות הפסקה על פיה. הראי"ה כתב בפשטות שליהדות בגולה אין בסיס מעשי ושהיא אינה אלה חזון לב. אחרי העריכה המשמעות השתנתה לכך שזה רק עלול היה להיות המצב אילולי היניקה מקדושת ארץ ישראל. ובמקום נוסף משמיט הרצ"י נימה ביקורתית מדברי הראי"ה על הצמצום שבתפיסת עולמה של היהדות בגולה:

192	אורות ישראל פרק ו א (עמ' קנח) ...השכינה ירדה עם ישראל לגלות ושרתה בתוכם, והתענתה באשר התענו הם. לא הרחיבה הנשמה את מאוייה, אבל קבעה אותם במושג יראת אלהים, אמונתו, וזהירות התורה והמצוות מצד שהם פקודי ד', "כצפור נודדת מקנה".	פנקס פ"א פסקאות (יפו) כה, קמ"ק עמ' קעב ...השכינה ירדה עם ישראל לגלות ושרתה בתוכם, והתענתה באשר התענו הם. לא הרחיבה הנשמה את מאוייה, רק צמצמה אותם במושג יראת אלהים, אמונתו, וזהירות התורה והמצוות מצד שהם פקודי ד', כצפור נודדת מקנה.
-----	---	--

להלן (סעיפים 2.2.2.1 ו-2.2.2.2) יורחב הדיון בסוגיית הביקורת שכתב הראי"ה על הצמצום שיש בחלקים שונים של היהדות.

2.2.1.2 ריכוך ביקורת על הציונות החילונית ועל פורקי העול

הרצ"י עידן לא רק את הביקורת המופנית אל העולם החרדי אלא גם את הביקורת המופנית לכיוון החילוני.¹⁹ בפסקה הידועה על שלושת הכוחות הנאבקים במחננו הכניס הרצ"י שינוי בתיאור הסיעה הלאומית:

68	אורות התחיה יח (עמ' ע-עב) ...השניה היא הלאומית החדשה, הלוחמת בעד כל דבר שהנטיה הלאומית שואפת אליו, שכוללת בקרבה הרבה מהטבעיות הטהורה של נטית אומה, החפצה לחדש את חיייה הלאומיים, אחרי שהיו זמן רב עלומים בקרבה מתגרת ידה של הגלות המרה, והרבה ממה שהיא חפצה להכיר לטובה את אשר קלטה מן רוחם של עמים אחרים, באותה המדה שהיא מכרת שהיא טובה ונאותה גם לה;	שמונה קבצים ג א-ב ...השניה היא הלאומית החדשה, הלוחמת בעד כל דבר שהנטיה הלאומית שואפת אליה, שכוללת בקרבה הרבה מהטבעיות הטהורה של נטית אומה החפצה לחדש את החיים הלאומיים שלה, אחרי שהיו זמן רב עלומים בקרבה מתגרת ידה של הגלות המרה, והרבה ממה שהיא חפצה להכיר לטובה את מה שקלטה מרוחם של עמים אחרים, באותה המדה שהיא מכרת שהם טובים ונאותים גם לפניה.
----	--	---

השינוי עדין אבל משמעותי – הראי"ה מגדיר את הלאומיות החדשה כמי שמושפעת מרוחם של עמים אחרים במה שנראה לה טוב ונאות. הרצ"י הקטין את מידת ההשפעה בשני שינויי לשון – ראשית ההשפעה היא רק מ"רושם" רוחם של העמים, כמו כן שינוי המילים "טובה ונאותה גם לה" גרם להן להיות מופנות עכשיו אל המידה בה חלה ההשפעה והן מקטינות ומסייגות אותה. גם בשתי הפסקות הבאות מרכז הרצ"י את הנאמר על הציונות החילונית:

19. על יחסו של הרצ"י לחילון ראה: שוורץ, אתגר, עמ' 45-56; בלפר, בצפיית.

72	אורות התחיה כב (עמ' עה) ...הלאומיות החלוצית יכולה להודעה בווהמה <i>רפה</i> שתחתיה הרבה רוחות רעים גנוזים, אבל לא בהדוף אותה מתוך נשמת הדור נצליח, כ"א בהשתדלות נמרצה להביאה אל מקורה העליון, לחברה עם הקודש המקורתי שממנו היא נובעת.	שמונה קבצים ב רפה ...הלאומיות החלוצית מזדהמת היא בווהמה <i>akje fe הפרי'ות</i>, שתחתיה הרבה רוחות רעים גנוזים, אבל לא בהדוף אותה מתוך נשמת הדור נצליח, כי אם בהשתדלות נמרצה להביאה אל מקורה העליון, לחברה עם הקודש המקורתי שממנו היא נובעת.
----	--	---

82	אורות התחיה לב (עמ' עט-פ) אפיה של הגאולה הבאה לפנינו, שראשית צעדיה הננו חשים ומרגישים, <u>הוא</u> בתוכיותה של כנסת ישראל. מתפתחת היא האומה, בכל כחותיה, מגדלת היא את רוחה, את טבעה ואת עצמיותה, אינה מכרת עדיין את עומק הישות העליונה שהיא כל יסוד תקומתה. עינה לארץ, ולשמים עדנה לא תביט. היא אינה שבה אל אישה הראשון בפועל, היא מעבדת את חייה בכחותיה הנמצאים בשרשי נשמתה. אמנם בלא קריאת שם, בלא <i>מנחם מנחם</i> הכל הוא אור ד' וכבודו, אבל לא היא ולא העולם מכיר זה בבליטה, שם שמים לא שגור בפיה, אומץ וגבורה רודפת היא, אבל באמת הכל קודש ואלהי הוא...	שמונה קבצים ג רכה אופיה של הגאולה הבאה לפנינו, שראשית צעדיה הננו חשים ומרגישים, <u>היא</u> בתוכיותה של כנסת ישראל. מתפתחת היא האומה בכל כחותיה, מגדלת היא את רוחה, את טבעה ואת עצמיותה. אינה מכרת עדיין את עומק הישות העליונה, שהיא כל יסוד תקומתה. עינה לארץ, ולשמים עדנה לא תביט. היא אינה שבה אל אישה הראשון בפועל, היא מעבדת את חייה בכחותיה הנמצאים בשרשי נשמתה. אמנם בלא קריאת שם, בלא <i>שם פניו ידועה</i>, הכל הוא אור ד' וכבודו, אבל לא היא ולא העולם מכיר זה בבליטה, שם שמים לא יושג בפיה, אומץ וגבורה רודפת היא, אבל באמת הכל קודש ואלהי הוא...
----	--	--

מעבר להחלפת ההאשמה הספציפית בשנאת הבריות בביטוי כללי, הרי מה שמתואר על ידי הראי"ה כתיאור מצב פסקני, הופך בעריכתו של הרצ"י או לפוטנציאל בלבד שלא ברור אם יתממש (בפסקה הראשונה), או למצב זמני (בפסקה השניה). מגמה דומה יש גם בפסקה העוסקת בהכללת הרשעים בכלל האומה:

225	אורות ישראל פרק ח ו (עמ' קסט) ...התורה כולה, שמכללת, <i>כאן צאצאיות סגולותיה</i>, ובשווי ארחות חייה, את הכלל כולו <i>ואת כל פרטיו</i>, היא התריס בפני הפירודים. <i>מכלל</i> שנויי הדעות והטפוסים, בכמה ענינים רוחניים וחמריים, <i>מופיע</i> <i>אל ידע</i> הטוב הכללי, שמאחד את כולם בכללות קיומה של תורה, <i>מלמד</i> הרשעים המוחלטים <i>העוקרים בית ישראל</i> ופורקים עולה העליון <i>בית ראם</i>, כדאמרה ברויה למינא: רני עקרה שלא ילדה בנים לגיהנם כותייכו, שרבו הכחות יפה <i>פא</i> לאומה בהתאחדם בשורש קיומה בתורה.	פנקס "אחרון בבויוסק" טז קמ"ק עמ' מג ...<i>אל כן צריכה</i> התורה כולה, שמכללת את הכלל כולו בכל שווי ארחות החיים, להיות לתריס מפני הפירוד. <i>אל כן</i> שנויי הדעות בכמה ענינים רוחניים וחמריים <i>אין מלמד</i> <i>ואדרכא מוציא</i>, <i>מכלל</i> הטיפוסים <i>צא דבר</i> הטוב הכללי, <i>אלא</i> שכולם <i>צריכים</i> להתאחד <i>בן אל</i> לכללות קיומה של תורה, <i>ואי שרבים ריבוי הצבאונים צריק להכיל אל כן איתו הצבאונים</i> <i>fe</i> רשעים המוחלטים, <i>הכופרים</i> ופורקי עול <i>באלו</i>, <i>הוא מלמד</i>. ועל זה אמרה ברויה²⁰ למינא רני עקרה <i>דלא</i> ילדה בנים לגיהנם כותייכו, <i>כי אל צא פי</i> שרבו הכחות יפה לאומה, <i>הוא רק</i> כשיתאחדו באותו השורש <i>שמו תלוי</i> קיום <i>האומה</i>, <i>וישראל צריכים שיתחדו</i> בתורה <i>ופקולמה</i>.
-----	---	---

מהפסקה המקורית של הראי"ה ניתן להסיק שהתנאי להכללות בכלל ישראל הוא קיום התורה ושאינן להכליל בכלל ישראל את הרשעים הפורקים את עול התורה וקיומה. אבל הפסקה שהתפרסמה באורות נערכה ביד אמן על ידי הרצ"י כך שמשמעותה שונתה באופן מהותי. על פי פסקה זו הרשעים הגמורים שאינם נכללים בכלל ישראל הם רק אלא הפורקים את עול האומה, שאינם רואים עצמם כחלק מהכלל (וביחס לתורה נראה שנדרש מהם רק יחס של כבוד אל התורה כחלק משורש קיומה של האומה).²¹

20. בכתב היד כתוב "אמר ר"י" ועורכי קמ"ק תקנו כמו באורות על פי ברכות י ע"ב.

21. עמדה אחרונה זו אכן מאפיינת את הגותו של הראי"ה במקומות אחרים (ראה למשל: מאמרי הראי"ה, עמ' 97; 'אורות התחיה' כ [פסקה 70 בנספח לפרק א]). ייתכן גם שהרצ"י ראה לעצמו היתר להכניס כאן תיקון משמעותי

2.2.1.3 ריכוך ביקורת על התרבות המערבית, הנצרות והעמים השונים

מגמה זו של ריכוך אמירות חריפות וביקורת היא מגמה כללית בעריכתו של הרצ"י, והיא בולטת לא רק בנוגע לחלקים השונים של עם ישראל, אלא אף ביחס לדברים שנאמרים על עמים אחרים, תרבותם ודתם. הפסקה המשמעותית ביותר בהקשר זה היא הפסקה הקשה שכתב הראי"ה על רקע נוראות מלחמת העולם הראשונה:²²

16 המלחמה ח' (עמ' טו-טז) נכתם עון שופכי הדמים, מלכי אדמה הזדים וכל מרגיזי ארץ. לא יכופר לארץ לדם אשר שופך בה כי אם בדם שופכו, והכפרה מוכרחת לבא: בטול כללי לכל מכוונות התרבות של עכשיו, עם כל שקרן ותדמיתן, עם כל זוהמתן הרעה וארסן הצפעוני. כל התרבות, המתהללת בצלצלי שקרים, מוכרחת להכחד מן העולם, ותחתיה תקום מלכות עליונית קדישין. <u>אורם</u> של ישראל יופיע, לכונן עולם בעמים בעלי רוח חדשה, בלאומים אשר לא ייגזו ריק ולא ירגזו עוד על ד' ועל משיחו, על אור חיי העולם ועל התום והאמונה אשר לברית עולמים. ישראל יראה בעיניו שלומת רשעים, יצעוד על חרבנם של המתהללים באלילים <u>החדשים</u> כאשר צעד על חרבות בבל ואשור העתיקות. אז ידע ויוכח, כי אך בו אל אלהי ישראל מושיע. ותשועת ד' בא תבא. הנדפת הכח של הגוים, שקויי כוס התרעלה, מוכרחת היא לבא. פתח ד' את אוצרו ויוציא את כלי זעמו. אם עוד תתאמץ אירופא וכל גוייה להחזיק מעמד בצביונה, לא באמת ולא בצדקה, את ד' לא ידעו ואת דרכיו לא יחפצו ללכת בהם. <u>מזג זה הוא ראשון ראשון</u> <u>המלחמה</u>. אור התשובה יופיע <u>במכרת</u> וישליך איש את אלילי כספו ואת אלילי זהבו, וישוב הכל אל טוב ד'...	שמונה קבצים ה רסז נכתם עון <u>הצמית</u> שופכי הדמים, זדים מלכי אדמה וכל מרגיזי ארץ. לא יכופר לארץ לדם אשר שופך בה כי אם בדם שופכו, והכפרה מוכרחת לבא, בטול כללי לכל העמים התרבותיים של עכשיו, עם כל השקר והתרמית שלהן, עם כל זוהמתן הרעה וארסן הצפעוני. כל התרבות המתהללת בצלצלי שקרים מוכרחת <u>מ'א</u> להכחד מן העולם, ותחתיה תקום מלכות עליונית קדישין. <u>אורן</u> של ישראל יופיע, לכונן עולם בעמים חדשים, בלאומים אשר לא ייגזו ריק ולא ירגזו עוד על ד' ועל משיחו, על אור חיי העולם ועל התום והאמונה אשר לברית עולמים. ישראל יראה בעיניו שלומת רשעים, יצעוד על חרבנם של <u>החדשים</u> <u>האלילים</u> כאשר צעד על חרבות בבל ואשור העתיקים. אז ידע ויוכח, כי אך בו אל, אלהי ישראל מושיע. ותשועת ד' בא תבא, הנדפת <u>כח</u> הגוים, שקויי כוס התרעלה מוכרחת היא לבא, פתח ד' את אוצרו ויוציא את כלי זעמו. אם עוד תתאמץ אירופא וכל גוייה להחזיק מעמד בצביונה, לא באמת ולא בצדקה, את ד' לא ידעו ואת דרכיו לא יחפצו ללכת בהם. אור התשובה יופיע, וישליך איש את אלילי כספו ואת אלילי זהבו, וישוב הכל אל טוב ד'...
--	--

הרצ"י שינה את הפסקה באופן משמעותי ביותר. הראי"ה כותב דברים קשים שכתובתם ברורה – עמי אירופה של אותו זמן. הרצ"י טישטש את הכתובת הברורה של הביקורת: במקום "חרבנם של עמי אירופא המתהללים באלילים בסתר לבבם", הכתוב באורות מעורפל ומדבר על חרבנם של "המתהללים באלילים החדשים". במשפט הראשון הראי"ה כתב שנכתם עוונם של העמים שופכי הדמים ומלכיהם גם יחד, הרצ"י בהשמיטו את המילה העמים גורם למשפט להתייחס רק אל המלכים ולהם נשאר מתייחס התואר "שופכי הדמים". הרצ"י אינו רק מעדן את הביקורת אלא גם משנה באופן מהותי את החזות הקשה שצופה הראי"ה לעמי אירופה. הראי"ה דיבר באופן ברור ונחרץ על ביטולם וחורבנם של עמי אירופה והחלפתם בעמים אחרים, ואילו הרצ"י שינה והחליף רעיון זה באחר. הוא מדבר על ביטול "מכוונות התרבות" – דהיינו לא העמים עצמם יתבטלו אלא תרבותם, הם עצמם ישארו אלא שתרבותם תשתנה. וכך מתוקן במפורש בהמשך שבמקום כיוון עולם "בעמים חדשים" כגרסת הראי"ה, כותב הרצ"י "עמים בעלי רוח

כזה בגלל שפסקה זו נכתבה על ידי הראי"ה לפני עליתו לארץ. אבחנה שהרצ"י ייחס לה משמעות רבה (ראה להלן, סעיף 3.2.1).

22. רוזנק עמד כבר על חלק מהשינויים שבפסקה זו (רוזנק, מי מפחד, עמ' 273, הערה 80).

23. כך הנוסח בשק"ב. ואילו בשק"א הנוסח כמו באורות. ובכ"י הקריאה אינה מוכרעת.

חדשה". וברוח זו מוסיף הרצ"י בהמשך, לאחר תיאור מצבה הנואש של אירופה, את המשפט "מצב זה הוא רגעי ברגעי התולדה" והוא יתוקן בעתיד על ידי התשובה שתבוא (והרצ"י מחזק את האמירה בהוספת המילה "בהכרח").

כיוון מחשבה זה נראה גם בתיקונים אחרים, בהם על ידי הוספת מילה או משפט מדגיש הרצ"י את העובדה שהעמים אינם עתידים ללכת לעתיד לבוא, אלא עתידים להיתקן על ידי שינוי רוחני:

41	ישראל ותחיתו כג (עמ' מ-מא) ...ועמים רבים מתבלבלים ואינם יודעים גם הם את מקום אחיזתם ומטרת כונניותם, "ונוע תנוע ארץ כשכור והתנודדה כמלונה, וכבר עליה פשעה ונפלה ולא תוסיף קום, והיה ביום ההוא יפקד ד' על צבא המרום במרום ועל מלכי האדמה על האדמה". <i>הפקידה היא לא הכמדה וכפיון כי אם חלף אמצאים ותכונות</i>, ומתוך עמק החשך יתעורר ישראל לאחוז באור תורתו בכל כלליותה, ואז נתיבות עולם יאירו לפניו ויחזיק במעוזו ויעשה שלום לו, שלום יעשה לו ותורה חוזרת ללומדיה ובשובה נחת יושעו.	שמונה קבצים ו קעו ...ועמים רבים מתבלבלים, ואינם יודעים גם הם את מקום אחיזתם ומטרת כונניותם, ונוע תנוע ארץ כשכור, והתנודדה כמלונה, וכבר עליה פשעה ונפלה ולא תוסיף קום, והיה ביום ההוא יפקד ד' על צבא המרום במרום ועל מלכי האדמה על האדמה. ומתוך עומק החושך יתעורר ישראל לאחוז באור תורתו בכל כלליותה, ואז נתיבות עולם יאירו לפניו, ויחזיק במעוזו, ויעשה שלום לו, שלום יעשה לו, ותורה חוזרת ללומדיה, ובשובה נחת יושעו.
----	---	--

23	ישראל ותחיתו ה (עמ' כב-כג) ...אין מוחם ולבם, אין נפשם ורוחם של כל עם ולשון יכולים להסתגל לקדושת עולמים, לחדות גאות ד', שליטת היצירה מעומק ראשיתה עד עומק סופה, החבוקה כולה באחדות האלהית בעמק טובה, ברעם גבורתה, בטהרתה וצחצוחה.	שמונה קבצים ה לב ...אין מוחם ולבם, אין נפשם ורוחם, של כל עם ולשון, יכולה להסתגל לקדושת עולמים, לחדות גאות ד', שליטת היצירה מעומק ראשיתה עד עומק סופה, החבוקה כולה באחדות האלהית בעומק טובה, ברעם גבורתה, בטהרתה וצחצוחה.
----	--	--

ניתן למצוא מגמה כזו של ריכוך הביקורת כנגד אומות העולם גם בתיקונים עדינים וקלים יותר. תיקונים של השמטת מילה חריפה או החלפתה בחריפה פחות וטשטוש הכתובת אליה מכוננת הביקורת:

33	ישראל ותחיתו טו (עמ' לב-לד) ...הקריאה אל כל העמים, השקועים בכל רפש הטומאה, בכל מעמקי הרשע והבערות, בתהומות החשך היותר מחירות: "הנכם כלכם קדושים, כלכם בנים לד', אין הפרש בין עם לעם..."	שמונה קבצים ז מה ...הקריאה אל כל העמים השקועים בכל רפש הטומאה, בכל מעמקי הרשע והבערות, בתהומות החשך <i>הנפלאות</i> היותר מחירות: הנכם כלכם קדושים, כולכם בנים לד', אין הפרש בין עם לעם...
----	---	---

60	אורות התחיה י (עמ' סד) ...בכל עם ולשון הנקודה הפנימית של חפץ החיים הקבוציים מיוסדת היא על התוכן הכלכלי לכל צורותיו, ביסוד הדאגה הפנימית השרויה בקרב האדם לבצר את מעמד חייו הגשמיים...	שמונה קבצים א תשעד ...בכל עם ולשון הנקודה הפנימית של חפץ החיים הקבוציים, מיוסדת היא <i>רק</i> על התוכן הכלכלי לכל צורותיו, ביסוד הדאגה הפנימית השרויה בקרב <u>האדם</u> לבצר את מעמד חייו הגשמיים...
----	---	---

38	ישראל ותחיתו כ (עמ' לז-לט) ...לפעמים נופלים רבים מההתבססות המציאותית ונשארים תלויים ברפיון רק בציור האמונה. מדה זו היא של אומות העולם, שבאו רק להסתכל באיזה ציור אידיאלי ולא בוגרו עד לכדי הגשמתו בפועל, וממילא נדע שגם ההסתכלות לקויה ורפוייה היא...	שמונה קבצים ה רלה ...לפעמים נופלים רבים מההתבססות המציאותית, ונשארים תלויים ברפיון רק בציור האמונה. מדה זו של אומות העולם היא, <i>מתקופת פולמוסיות</i>, שבאו רק להסתכל באיזה ציור אידיאלי, ולא בוגרו עד לכדי הגשמתו בפועל, וממילא נדע שגם ההסתכלות לקויה ועבורה היא...
----	---	--

23	ישראל ותחיתו ה (עמ' כב-כג) ...והננו הולכים ומנצחים גם את ענני החשך הקלים מהם. בטול המצות המעשיות אשר יצא מהמינות וצדדי אלילותה, יחד עם התגברותה לקלוט לה מדתנו ערכי אמונה ומוסר בפום ממלל רברבן, לאמר הרבה ושלא לעשות גם מעט...	שמונה קבצים ה לב ...והננו הולכים ומנצחים גם את ענני החשך הקלים מהם, בטול המצות המעשיות, אשר יצא מהנצחיות וצדדי אלילותה, יחד עם התגברותה לקלוט לה מאתנו ערכי אמונה ומוסר בפום ממלל רברבן, לאמר הרבה ושלא לעשות גם מעט...
----	---	---

2.2.2 ריכוך, השמטה ושינוי מסרים בעלי אופי חדשני ונועז

הסוג השני של עריכה מטשטשת ומרככת מצוי בשורה של נושאים בהם הרצ"י התערב בתוכנם של פסקות בעלות תכנים חדשניים ומרחיקי לכת. לא פעם הרצ"י שינה אמירות מרחיקות לכת החורגות מהמקובל. ניתן להצביע על מגמות ברורות וחוזרות על עצמן שהיו לרצ"י בהכנסת שינויים אלה.

2.2.2.1 עידון מקומות מהם משתמעת ביקורת על היבטים שונים של היהדות, מאמרי חז"ל וקיום

מצוות

הרצ"י מתערב באופן שיטתי במקומות בהן ניתן להסיק שהרא"ה מבקר את היהדות הדתית

הרגילה ואת תפיסת עולמה. כך למשל:²⁴

80	אורות התחיה ל (עמ' עח-עט) הנני רואה בעיני, אור חיי אליהו עולה, כחו לאלהיו הולך ומתגלה, הקודש שבטבע פורץ גדריו, הולך הוא בעצמו להתאחד עם הקודש שלמעלה מן הטבע <i>הסע</i> , עם הקודש הלוחם בטבע. לחמנו בטבע ויצאנו בנצחון, הטבע <i>הסע</i> עשה אותנו לבעלי מומים, נגע בכף ירכנו, אבל השמש הלא לנו זרחה לרפאותנו מצלעתנו. היהדות של העבר, ממזרים ועד הנה, מלחמה ארוכה היא נגד הטבע, <i>הסע</i> טבע האנושי הכללי, אפילו טבע האומה וטבעו של כל יחיד. לחמנו בטבע כדי לנצחו כדי לרדותו בתוך ביתו...	שמונה קבצים ג רכג הנני רואה בעיני, אור חיי אליהו עולה, כחו לאלהיו הולך ומתגלה. הקודש שבטבע פורץ גדריו, הולך הוא בעצמה להתאחד עם הקודש שלמעלה מן הטבע, עם הקודש הלוחם עם הטבע. לחמנו עם הטבע ויצאנו בנצחון. הטבע עשה אותנו לבעלי מומים, נקע כף ירכנו, אבל השמש הלא לנו זרחה לרפאותנו מצליעתנו. היהדות של העבר, ממזרים ועד הנה, מלחמה ארוכה היא נגד הטבע, <i>הסע</i> טבע האנושי הכללי, אפילו טבע האומה וטבעו של כל יחיד. לחמנו על טבע כדי לנצחו, כדי לרדותו בתוך ביתו...
----	---	---

הרצ"י התערב בהכרזה הגורפת של הרא"ה שהיהדות עד עכשיו היא מלחמה כללית בטבע על כל צורותיו, והפך אותה על פיה לכיוון של נוסחה מסויגת, המקטינה את האמירה ומייחסת אותה רק למלחמה מצומצמת בצד הטבע הגס, המגושם, והכעור שבטבע האנושי. הרצ"י גם מתערב במקומות בהם נכתבה נימה של ביקורת על חז"ל או על מאמריהם:

74	אורות התחיה כד (עמ' עו) ...מתנשאים אנו מעל כל מחשבות השטנה <i>הסע</i> השטחית, <i>הסע</i> מוסרים ומאמרים <i>הסע</i> שמעוררים <i>הסע</i> כעס ושנאת אחים, ומלאי רצון ושקויי טל חסדים אדירים, הננו שבים אהבה את כל הנשמה לבית יעקב, החפצה לראות בשמחת גויינו ולהתהלל עם נחלתנו...	שמונה קבצים ב רעד ...מתנשאים אנו מעל כל מחשבות השטנה, <i>הסע</i> השטחיות, <i>הסע</i> מוסרים ובמאמרים המעוררים כעס ושנאת אחים, ומלאי רצון, ושקויי טל חסדים אדירים, הננו שבים לחבק בזרועות אהבה את כל הנשמה לבית יעקב, החפצה לראות בשמחת גויינו ולהתהלל עם נחלתנו...
----	--	---

77	אורות התחיה כז (עמ' עז) ההתגברות הרוחנית העליונה מחזקת את התכנים המעשיים ומגברת את ההתעניינות בעולם ובהחיים וכל אשר בס. רק בזמן החרבן, וקרוב לו, שהחיל הישראלי נעתק מאדמתו והוצרך להכיר את תעודתו רק במעמדו הרוחני המופשט, הושרשה <i>הסע</i> לפרישות מחיי שעה בשביל חיי עולם, וגם ע"ז יצאה מחאה שממית...	שמונה קבצים ג שסו ההתגברות הרוחנית העליונה מחזקת את התוכנים המעשיים, ומגברת את ההתעניינות עם העולם והחיים וכל אשר בס. רק בזמן החורבן וקרוב לו, שהחיל הישראלי נעתק מאדמתו, והוצרך להכיר את תעודתו אז במעמדו הרוחני המופשט, השריש <i>הסע</i> <i>הסע</i> <i>הסע</i> את דרכו לפרישות מחיי שעה בשביל חיי עולם, וגם על זה יצאה מחאה שממית...
----	---	---

24. רוזנק רואה בפסקה זו רק הוספת מילת הבהרה (רוזנק, מי מפחד, עמ' 272 והערה 79), ודומה שלא דק בדבר.

בדוגמה הראשונה הרצ"י משנה לחלוטין את משמעות הדברים. מדברי הרא"ה ניתן אולי להסיק שיש במקורות היהדות אמירות ודברי מוסר שטחיים שיש בהם שנאת אחים, ושתפקידנו להתרומם מעליהם. לאחר עריכתו של הרצ"י הבעיה הועברה מן המקורות אל מי שבהבנתו השטחית מפרש כך את המאמרים האלו. בפסקה השנייה הושמטה ההתייחסות הישירה לרשב"י בגלל הנימה הביקורתית המתלווה לה.²⁵

תחום נוסף בו מתערב הרצ"י הוא במקומות בהן משתמעת נימה כל שהיא שיכולה להחליש את המחויבות המוחלטת לקיום מצוות (גם אם קיום מצומצם):

56	אורות התחיה ו (עמ' ס-סא) ...כ' למצוא תרופה לעומת מצב איום זה, לעומת מחלה כזאת, האוכלת את שתי הקצוות אשר לחיים וממילא נחר <u>תוכם</u> , אנו צריכים להתאמץ בכל היכולת בשמירת המעשים, לחבבם ולאמצם, אבל לא לעמוד על תחום זה <u>בפסוק</u> . מאומה לא נשא בעמלנו, אם לא נצרף אל רוממות המעשים <u>את</u> ההשבה אל תעופת הרעיון האצור וגנוז בהם. אם <u>ישאר</u> המעשים מצות אנשים מלומדה, לא לבד שלא יועילו אלא גם ישפילו עוד את הרעיון, וסוף שפלות הרעיון להגמר בבטול המעשים...	שמונה קבצים א א-ט ...למצוא תרופה לעומת מצב איום זה, לעומת מחלה כזאת, האוכלת את שתי הקצוות אשר לחיים, וממילא נחר <u>תוכו</u> , אנו צריכים להתאמץ כפי היכולת בשמירת המעשים, לחבבם ולאמצם <u>כפי אותה האידה הכוללת</u> , אבל לא לעמוד על תחום זה. מאומה לא נשא בעמלנו, אם לא נצרף אל רוממות המעשים ההשבה אל תעופת הרעיון האצור וגנוז בהם. <u>כשישאר</u> המעשים מצות אנשים מלומדה, לא לבד שלא יועילו, אלא גם ישפילו עוד את הרעיון, וסוף שפלות הרעיון להגמר בבטול המעשים <u>עליו</u> ...
120	אורות התחיה ע (עמ' צז-צח) התשובה הנועדה לישראל, לרומם את קרנם בגאולה שלמה, תבא ע"י השבת עז רוח הקודש, שהוא הסגולה הנבואית בהתחלתה, המתפשטת על כל האומה כולה. מתוך שרוח עליון זה מתאמץ להופיע, <u>מתגרשים ונדחים רוחות קטנים ממנו</u> . התוכן המיוחד לישראל בתור עם לבדר ישכון, לא יתברר ע"י <u>מעשים חיצוניים</u> <u>ומקצתם</u> <u>ומדברים</u> <u>מלמודיים</u> , כ"א ע"י הרמת <u>החיים</u> בסגולתם הפנימית.	שמונה קבצים ב כט התשובה הנועדה לישראל, לרומם את קרנם בגאולה שלמה, תבא על ידי השבת עז רוח הקודש, שהוא הסגולה הנבואית בהתחלתה, המתפשטת על כל האומה כולה. מתוך שרוח עליון זה מתאמץ להופיע, <u>כל רוחות קטנים ממנו מתגרשים ונדחים</u> . התוכן המיוחד לישראל בתור עם לבדר ישכון, לא יתברר על ידי מעשים חיצוניים, <u>אלא על ידי</u> <u>הרמת חיייהם</u> בסגולתם הפנימית...

הדוגמה הראשונה לקוחה מפסקה המצביעה על הבעייתיות שיש במצב בו יש נתק בין הרובד הכללי של הערכים שבתורה לרובד הפרטי של המצוות המעשיות. מצד אחד כותב הרא"ה שאין לנטוש את המעשים במצב כזה, ומצד שני חייבים לחדש את הרובד הערכי הכללי. מבחינה מעשית כותב הרא"ה, בדברים שלפנינו כאן, שאין לעמוד על קיום המצוות כמצוות אנשים מלומדה שכן הדבר יביא לביטולן בשאט נפש, אלא יש להשתדל לשמור על קיום המצוות "כפי אותה המידה שנוכל" ובמקביל לחדש את הרובד הרעיוני. הרצ"י שינה רעיון זה, שממנו משתמעת השלמה מסויימת עם אי קיום מצוות, והפך את ההתאמצות לקיום המצוות "כפי היכולת" ל"להתאמץ בכל היכולת". בדוגמה השניה כותב הרא"ה שהשבת הנבואה לא תבוא על ידי לימוד ועשייה, ואילו הרצ"י מכהה את העוקץ הרדיקלי הזה על ידי הוספת המילה "בלבדם".

25. ראה: רוזנק, מי מפחד, עמ' 272, הערה 78.

2.2.2.2 הקטנת הביקורת על האמונה המצומצמת מחד, וצמצום הלגיטימיות לכפירה הפוגעת בה

ולרשעים מאידך

דוגמה בולטת של הדרך בה מעדן הרצ"י מסרים נועזים בדברי הראי"ה מצויה בדרך בה מוצג הקשר בין הכפירה והמרידה בדת לבין טיב האמונה שכנגדה הן יוצאות. רעיון מרכזי החוזר על עצמו בכתבי הראי"ה הוא ראיית תפקידה של הכפירה כזיכוכ האמונה ותיקון הסיגים שבה.²⁶ הרצ"י מקטין באופן שיטתי את מידת החדשנות והנועזות שבטיעון זה. הדבר נעשה על ידי טיפול בשני מרכיבי הטענה: מצד אחד הרצ"י מחליש את מידת הלגיטימיות ונימת ההבנה כלפי תפקידה של הכפירה, ומצד שני הוא מקטין את נימת הביקורת בו מתוארת הבעייתיות שבאמונה המצומצמת, אותה באה הכפירה לתקן.²⁷ כך למשל:

127	זרעונים ה' – 'יסורים ממרקים' (עמ' קכד-קכט) ...כשבאים להשתעבד לעבודת אלהים על פי המצב הריקן <u>מלך</u> , של <u>מצור</u> <u>מאפל</u> <u>מלא</u> <u>תהו</u> ובהו <u>שמתהוה</u> ברעיון כשחושבים על דבר אלהים בלא השכלה ובלא תורה, <u>יראה</u> <u>תתאה</u> <u>הנתוקה</u> <u>אמקורה</u> , <u>שהוא</u> <u>יראה</u> <u>ציפאה</u> , האדם הולך ומאבד את זהר עולמו על ידי מה שהוא מקשר את עצמו לקטנות המוחין... ...כשנמשך המצב הזה משך של דורות מוכרחת הכפירה לצאת בצורה תרבותית לעקור את זכר אלהים ואת כל המוסדים של עבודת אלהים, אבל לאיזו עקירה מכונת ההשגחה העליונה? לעקירת הסיגים שהם רק חוצצים בין האדם ובין אור אלהי אמת, ועל משואות החרבות שהכפירה מחרבת תבנה דעת אלהים הנשגבה את היכלה...	שמונה קבצים א פח, קו, שלד, סד, קעט, קז, תעו, שכא, שיז ...קז. כשחושבים על דבר אלהים בלא השכלה ובלא תורה, מתהוה ברעיון ציור אפל, מלא תהו ובהו. <u>אמר</u> <u>כק</u> , כשבאים להשתעבד לעבודת אלהים על פי המצב הריקן <u>מקדש</u> , האדם הולך ומאבד את זהר עולמו, על ידי מה שהוא מקשר את עצמו לדברי תהו והבל נידף... ...קז (המשך). וכשהדבר הזה נמשך משך של <u>אף</u> דורות, מוכרחת הכפירה לצאת בצורה תרבותית, לעקור את זכר אלהים ואת כל המוסדים של עבודת אלהים, אבל מה היא עוקרת, רק הבלים ודברי נואש, שהם רק חוצצים בין האדם ובין אור אלהי אמת. ועל משואות החרבות שהכפירה מחרבת, בונה דעת אלהים הנשגבה את היכלה...
-----	---	--

הראי"ה תיאר את האמונה הנמוכה כ"דברי תהו והבל נידף" ו"הבלים ודברי נואש", הרצ"י החליף ביטויים קשים אלה בדברים מתונים בהרבה כ"קטנות מוחין" ו"סיגים". ובנוגע לכפירה הוסיף הרצ"י התיחסות שאינה קיימת במקור המייחסת את פעולתה לכוונת ההשגחה העליונה. התערבות דומה יש גם בפסקה אחרת בנושא:

42	ישראל ותחיתו כד (עמ' מא) יש רוח ממוזג שמתערב יפה עם העולם והחיים, עם סדרי המעשים והנהגות המדות, איננו נכר כל כך בפעולתו לעצמו, אבל הוא מגלה את כחו הנאה והמסודר בכל עת שיגיע הדבר לידי תלמוד ולידי מעשה. זהו רוח ההלכה, רוח תורה שבעל פה, המסדרת את הקדש בארח החיים. כשרוח זה מתוקן	שמונה קבצים ה קכט יש רוח ממוזג, שמתערב יפה עם העולם והחיים, עם סדרי המעשים והנהגות המדות, איננו ניכר כל כך בפעולתו לעצמו, אבל הוא מגלה את כחו הנאה והמסודר בכל עת שיגיע הדבר לידי תלמוד ולידי מעשה. זהו רוח ההלכה, רוח תורה שבעל פה, המסדרת את הקודש באורח החיים. כשרוח זה מתוקן
----	--	---

26. ראה על כך למשל: איש שלום, הרב קוק, עמ' 106-108; רוזנברג, מבוא, עמ' 74-91; כרמי, דיאלקטיקה; פכטר, התשתית.

27. מגמה זו קיימת גם בשתי פסקות שנידונו לעיל. בפסקה 57 (שנידונה לעיל, סעיף 2.2.1.1) יש חוץ מריכוך הביקורת על היהדות החרדית, גם הוספת משפט המבקר את הפרצה המאבדת "אוצרות חיים נשגבים". גם בפסקה 58 (שנידונה שם) חוץ מריכוך הביקורת על היהדות הגלונית יש גם התערבות עריכה בסוף הפסקה. הראי"ה מתאר שם את החיבור שבין הרוח הישנה של הקודש הרגיל והרוח החדשה שמתעוררת באומה כחיבור הרמוני: "ובדעה טהורה מחברים את הרוחות החדש העתיק החדש". ואילו הרצ"י שינה לנוסח המדגיש את המורכבות והבעייתיות שבחיבור זה: "ובדעה טהורה מחברים את הרוחות ואמת'קית את המבורה האמצעית החדשה".

ומשוכלל כל צרכו, הרי הוא נעשה כסא ובסיס עליון של האגדה העליונה, המשוטטת בגבהי מרומים ותופסת את המאויים הנצחיים. אמנם יש רוח סער, שאינו מתקשר עם הרוח הממוזג, פורץ הוא גדרים ואינו מחכה לסדור העולמי שיבוסס, לסדרי החיים ותיאוריהם שיתאחדו במזג הקדש והטוב, ומגבוה ידאה עד עמקי תחתית בלא סדור. לא יוכל להתערב עם חיי בני אדם המסודרים, מוכרח הוא לקחת לו לעזר את החוצפא, העזות ועוד מדות רעות כאלה. לצורך שעה, לעת מלחמה יש שרוח זה נחוץ הוא, אבל אם ירצה להקבע לסדר חיים קבועים לא ירצה. פירות מסודרים וקבועים להיות ראויים למחית דור דורים לא יתן. יתגדר באגדה עליונה, בחכמות נסתרות, בהגינות עליונים, במחזות גדולים, בפלאים ובמופתים, בתפלה של מסירות נפש, בסגולות של קשור נשמות ובפליאי פליאות של נהורים ושל מחשכים, אבל אותו היושר העליון, האור המתוק המתוקן והמקובל, "מימי השלוח ההולכים לאט", זה יחסר לו. בישראל יגלה רק בצורה של סעד לעת רעה, לבצור חיל בעת זעם, לעת קרב ומלחמה, <i>והיא באה לתקונה כהנה כהנה כהנה מתחלקת ומתחנה</i> מיהדות העתיקה תורת הפרושים, לכל גדלה, ארכה, עמקה ורחבה, עם כל עמקיה והרריה, עם כל חילה, עזה ותקפה, שהיא כוללת את הכל, את המעלה ואת המטה, עלית וחתחת כרוכים בה. הבא ברשותה ובכח עצמתה אל העליות העליונות, אל הפרדסים הגנוזים, הרי הוא הולך במגדל עז מלא בטחה, וכל ההמון הגדול הנמשך על פי תורת אם, יוכל לבא לאור חיים נאמנים, מסוגלים לתחיה שלמה, בלא פרץ ובלא יוצאת, ומפנימיות רוחו יחזה חזות הכל, ובשובה נחת יושע.	ומשוכלל כל צרכו, הרי הוא נעשה כסא ובסיס עליון של האגדה העליונה, המשוטטת בגבהי מרומים ותופסת את המאויים הנצחיים. אמנם יש רוח סער, שאינו מתקשר עם הרוח הממוזג, פורץ הוא גדרים ואינו מחכה לסדור העולמי שיבוסס, לסדרי החיים ותיאוריהם שיתאחדו במזג הקדש והטוב, ומגבוה ידאה עד עמקי תחתית בלא סדור. לא יוכל להתערב עם חיי בני אדם המסודרים, מוכרח הוא לקחת לו לעזר את החוצפא, העזות ועוד מדות רעות כאלה. לצורך שעה, לעת מלחמה יש שרוח זה נחוץ הוא, אבל אם ירצה להקבע לסדר חיים קבועים לא ירצה. פירות מסודרים וקבועים להיות ראויים למחית דור דורים לא יתן. יתגדר באגדה עליונה, בחכמות נסתרות, בהגינות עליונים, במחזות גדולים, בפלאים ובמופתים, בתפלה של מסירות נפש, בסגולות של קשור נשמות ובפליאי פליאות של נהורים ושל מחשכים, אבל אותו היושר העליון, האור המתוק המתוקן והמקובל, "מימי השלוח ההולכים לאט", זה יחסר לו. בישראל יגלה רק בצורה של סעד לעת רעה, לבצור חיל בעת זעם, לעת קרב ומלחמה, <i>והיא באה לתקונה כהנה כהנה כהנה מתחלקת ומתחנה</i> מיהדות העתיקה תורת הפרושים, לכל גדלה, ארכה, עמקה ורחבה, עם כל עמקיה והרריה, עם כל חילה, עזה ותקפה, שהיא כוללת את הכל, את המעלה ואת המטה, עלית וחתחת כרוכים בה. הבא ברשותה ובכח עצמתה אל העליות העליונות, אל הפרדסים הגנוזים, הרי הוא הולך במגדל עז מלא בטחה, וכל ההמון הגדול הנמשך ע"פ תורת אם יוכל לבא לאור חיים נאמנים, מסוגלים לתחיה שלמה, בלא פרץ ובלא יוצאת, ומפנימיות רוחו יחזה חזות הכל ובשובה נחת יושע.
--	--

הרצ"י מקטין את מידת פריצת הגדרים של אותה רוח סער, ומוסיף רעיון שאינו קיים במקור על כך שאין לרוח זו תקנה שלמה אלא עם תתחבר אל דרך התורה הרגילה והמקובלת. בנוסף, מגדיל הרצ"י את הפוטנציאל הגלום בדרך המסורתית להגיע ל"תחיה שלמה".

אנו מוצאים את המגמות האלו גם בנפרד. מצד אחד יש תיקונים שמלמדים על מגמה של הקטנת הביקורת על אלמנטים וחלקים שונים שיש באמונה הפשוטה, אותם שתפקידה של הכפירה לזכך:

101	אורות התחיה נא (עמ' פז) ...זאת היא הסבה, שכח שלילי גדול מתעורר בעקבא דמשיחא, בחוצפא סגיא, ושלייה זאת תבער את כל מה שהוא כהה בהמושגים האלהיים והתלוי בהם בכללות האומה...	שמונה קבצים ב סח ...זאת היא הסבה שכח שלילי גדול מתעורר בעקבא דמשיחא, בחוצפא סגיא, ושלייה זאת תבער את כל מה שהוא חלוש ומכווער בהמושגים האלהיים והתלוי בהם בכללות האומה...
220	אורות ישראל פרק ח א (עמ' קסז) <i>יסוד האמונה כהנה כהנה כהנה מתחלקת ומתחנה</i> סגולת הנפש שבישראל. לעומתו מכון קרבן העומר <i>העומר</i> ששורים, מאכל בהמה, הנוטה רק לרגש הטבעי. אחריו ועל גביו בא <i>העליון</i> השכלי והלמודי. אמנם חולשת האדם גורמת, שבהיותו מוכשר למחקר <i>העליון</i> יוחלש בו יסוד הנטיה האמונית, ובהיותו שלם באמונה הוא עלול למעט בהשכלה וחכמת לב...	פנקס "אחרון בבוסיק" כ קמ"ק עמ' מד <i>העליון</i> הלב, יסוד האמונה, נובע מסגולה שבנפש בישראל. לעומתו הוא קרבן העומר ששורים, מאכל בהמה, הנוטה רק לרגש הטבעי. למעלה מזה הוא העליון השכלי והלמודי שבא אחר כך. על כן כאשר מצד חולשת האדם מוזמן שבהיותו מוכשר למחקר יוחלש בו יסוד <i>העליון</i> הנטיה, <i>העליון</i> האמוני, ובהיותו מאמץ שלם הוא עלול למעול בהשכלה וחכמת לב...

ומצד שני, הרצ"י מקטין אמירות חיוביות על הרשעים ותפקידם בעולם גם בהקשרים רחבים

יותר: 28:

28. אפילו במקום בו הרא"ה רק מתאר את המרידה כנגד הדת – מתערב הרצ"י ומקטין את חריפות התיאור של המצב העיתידי:

בתוך המהלך הכללי אותו הוא מתאר. בכך שהושמטה ההתייחסות המפורשת אל הכפירה והדתות הגדולות בתחילת הפסקה, הושמטה גם בהמשך ההתייחסות אליהן כמי ששיכות במפורש לקביעה ש"הניצוץ האלהי הפנימי זורח בכל אחת מהאמונות השונות"²⁹. כיוון דומה אנו מוצאים גם בפסקה אחרת העוסקת ברעיון העלאת הרע:

34	ישראל ותחיתו טז (עמ' לד) הישרת העקמומיות בתכונות, בדעות, בהשקפת החיים, עד לעליות הקודש המעולות, <u>זקוקה היא לחדור בשרשים התחתיים, ועמם לעלות לספירות הגבוהות, כשההתפצלות שולטות לעצמן הן מעכירות ומחלחלות, מזהמות ומגשמות הגשמה גסה ומזוהמה את כל אור החיים, וכשהן נאחזות ונאחזות במתכנים שממעל להן ועולות בעלייתם, הן המוסיפות אור וחיים, טוהר וקודש, אומץ ותפארת בכל יסוד נצחי הוא "ואהבת את ד' אלהיך בכל לבבך - בשני יצריך : ביצר הטוב וביצר הרע". האהבה אינה שלמה ואינה נובעת יפה ממקור האחדות המטוהרת כ"א כשכוללים את היצרים ביחד, והיצר הרע מתאגד עם היצר הטוב, וכל כחותיו הרעים הנם נאחזים בשורש הטוב ומתהפכים לטובה, לצחצח, להחיות ולהבהיר ולזקק יותר את להט הטוב...</u>
	שמונה קבצים ז מו הישרת העקמומיות בתכונות, בדעות, בהשקפת החיים, עד לעליות הקודש המעולות, היא זקוקה להיות חודרת בשרשים התחתיים, ועמם עולים למספירות הגבוהות, כשההתפצלות מזהמות ומגשמות הגשמה גסה ומזוהמה את כל אור החיים. וכשהן נאחזות במתכנים שממעל להן, ועולות בעלייתם, הן המוסיפות אור וחיים, טוהר וקודש, אומץ ותפארת בכל יסוד נצחי הוא, ואהבת את ד' אלהיך בכל לבבך - בשני יצריך, ביצר הטוב וביצר הרע. ואין האהבה שלמה, ואינה נובעת יפה ממקור האחדות המטוהרת, כי אם כשכוללים את היצרים ביחד, והיצר הרע מתאגד עם היצר הטוב, וכל כחותיו הרעים הנם נאחזים בשורש הטוב, ומתהפכים לטובה, לצחצח, להחיות, להבהיר ולזקק יותר את להט הטוב....

הרצ"י מוסיף דרישה שהרא"ה לא כתב והיא שהרע יתבטל בטוב בתהליך העלאתו.

2.2.2.3 התערבות בפסקות שיש בהן פתיחות כלפי עולם החול, כלפי החומר והגוף וכלפי התרבות

הכללית

תחום מרכזי נוסף שניתן לאבחן בו מגמת עריכה ברורה של הרצ"י הוא הכנסת שינויים שמטרתם להקטין את מידת הפתיחות שבה מתייחס הרא"ה למגוון תחומים הקשורים לעניני החול, החומר והשכלה הכללית.

66	אורות התחיה טז (עמ' סז-סט) ...וכל מה שתגדל השפעת לשון הקודש בעולם, וכל מה שיעלה כח התורה והתפלה הטהורה, המאמצת להרחיב את אור האצילות האלהית בעולם, לבררה ולהודיע לבני אדם הדר כבודה, בכל דרכי הודעה ובכל דרכי ברור והסברה, כן יוסיף האור להגלות על כל שפה ולשון ועל כל חכמה ומדע, וקל וחומר שיחול אור ד' על כל דברים שבטעם, ביופי ובשירה, בהליכות דרך ארץ ובארחות הנמוס, ואפילו בקשויים והדרכים ואפני מהנהגות והנהגות אלוס'ם היותר מודרניים, כאופן האומחריס והצדניס שבטעם, ובכחם יחל אור ד' לפעם...
	שמונה קבצים א תתפז ...וכל מה שתגדל השפעת לשון הקודש בעולם, וכל מה שיעלה כח התורה והתפלה הטהורה, המתאמצת להרחיב את אור האצילות האלהית בעולם, לבררה ולהודיע לבני אדם הדר כבודה, בכל דרכי הודעה ובכל דרכי ברור והסברה, כן יוסיף האור להגלות על כל שפה ולשון, ועל כל חכמה ומדע, וקל וחומר שיחול אור ד' על כל דברים שבטעם, ביופי ובשירה, בהליכות דרך ארץ ובארחות הנמוס, ואפילו בקשויים ואפני הנהגות המ'ם היותר מודרניים, יחל אור ד' לפעם...

בפסקה זו, העוסקת בהתפשטות הקודש לעולם החול,³⁰ הופכת עריכתו של הרצ"י את אמירתו הגורפת והכללית של הרא"ה לאמירה מצומצמת יותר, ומסויגת וזהירה בהרבה - הרא"ה לא

29. בהמשך הפסקה שם. אולם, יש להעיר כאן שעצם הזיקה בין משפט זה לבין רשימת הדתות יכולה הייתה להיוצר רק בגלל שהרצ"י חיבר כאן לפסקה אחת ארוכה ושיטתית כמה פסקות קטנות.

30. על סוגיית הקודש והחול בתורת הרא"ה ראה למשל: ליפשיץ, קודש; ירון, קודש; בן שלמה, קודש; גרבר, מהפכת, עמ' 158-160.

התכוון לשים גבולות להתפשטות אור הקודש על תחומי החול השונים – גבול שהוסיף הרצ"י בעריכתו.

ישום ספציפי יותר של עקרון האחדות של הקודש והחול של הראי"ה הוא בתחום חשיבותו של המימד הגשמי והגופני שבתהליך תחיית האומה.³¹ גם בתחום זה אנחנו מוצאים במספר קטעים עריכה המקטינה את נועזות האמירה של הראי"ה:

90	אורות התחיה מ (עמ' פג) הדור הראשון של עקבתא דמשיחא, בתחלת קץ המגולה של ישוב ארץ ישראל, הוא מכשיר את החומר של כנסת ישראל, והרוחניות צריכה לשמש בו שמוש של שמירת החיים הפנימיים, וכשיתחזק הכח החמרי של האומה, אז יגלו כל הסגולות הרוחניות הקדושות שבה, ותשוב התורה וכל מאורותיה לאיתנה, להיות לאור עולם, לעטרת תפארת ביד ד' ולצניף מלוכה בכף אלהי ישראל.	שמונה קבצים ב פח הדור הראשון של עקבתא דמשיחא, בתחילת קץ המגולה של ישוב ארץ ישראל, הוא מכשיר את החומר של כנסת ישראל, והרוחניות צריכה לשמש בו רק שמוש של שמירת החיים הפנימיים. וכשיתחזק הכח החמרי של האומה, אז יגלו כל הסגולות הרוחניות הקדושות שבה, ותשוב התורה וכל מאורותיה לאיתנה, להיות לאור עולם, לעטרת תפארת ביד ד', ולצניף מלוכה בכף אלהי ישראל.
----	---	--

83	אורות התחיה לג (עמ' פ) גדולה היא תביעתנו הגופנית, גוף בריא אנו צריכים, התעסקנו הרבה בנפשיות, שכחנו את קדושת הגוף, זנחנו את הבריאות והגבורה הגופנית, שכחנו שיש לנו בשר קודש, לא פחות ממה שיש לנו רוח הקודש. עזבנו את החיים המעשיים, את התבררות החושים את הקשור עם המציאות הגופנית המוחשית, מפני יראה נפולה, מפני חוסר אמונה בקדושת הארץ, "אמונת זה סדר זרעים - שמאמין בחי העולמים וזורע". כל תשובתנו תעלה בדינו רק אם תהיה עם כל הוד רוחניותה, שם תשובה גשמית יוצרת דם בריא, בשר בריא, גופים חטובים ואיתנים, רוח ליהט זורח על גבי שרירים חזקים, ובגבורת הבשר תאיר הנשמה שנתחלשה, שם לתחית המתים הגופנית.	שמונה קבצים ג רעג גדולה היא תביעתנו הגופנית, גוף בריא אנו צריכים. התעסקנו הרבה בנפשיות, שכחנו את קדושת הגוף, זנחנו את הבריאות והגבורה הגופנית, שכחנו שיש לנו בשר קודש לא פחות ממה שיש לנו רוח הקודש. עזבנו את החיים המעשיים, את התבררות החושים, את הקשור עם המציאות הגופנית המוחשית, מפני יראה מוטושטשת, מפני חוסר אמונה בקדושת הארץ, אמונת זה סדר זרעים, שמאמין בחי העולמים וזורע. כל תשובתנו תעלה בדינו, רק אם תהיה עם כל הוד הרוחניות שבה תשובה גשמית, יוצרת דם בריא, בשר בריא, גופים חטובים ואיתנים, רוח ליהט שורה על גבי שרירים חזקים, ובגבורת הבשר תאיר הנשמה הנחלשת, תחית המתים בגויות.
----	--	---

בפסקה הראשונה השמיט הרצ"י רק את המילה "רק", אלא שבכך הוא השמיט את נימת הצמצום שכתב הראי"ה על תפקיד הרוחניות בדור הראשון של הגאולה שעיקרו תיקון החומר של האומה. הפסקה השנייה הנחרצת מאוד של הראי"ה (והמפורסמת)³² הופכת מהוססת בהרבה אחרי העריכה. התשובה הגשמית הופכת רק לתוספת לרוחנית, לבשר נוספת מילת הסיג "המקודש", כל

31. בסוגיה זו ראה: גארב, עבודת; גארב, הרב קוק; שפיר, הרב קוק.

32. גם בפסקה המפורסמת שלאחר מכן (84), שעוסקת בחשיבות ההתעמלות, מוסיף הרצ"י משפט הבהרה שמטרתו לתת לרעיון הנועז בסיס רעיוני לגיטימי מהמקורות: "בהבלטת אפיה של האומה בפרשה הקטנה שכל גופי תורה תלויים בה: בכל דרכיך דעהו". משפט זה גם קושר את העניין אל הלאומיות שמעניקה לו גושפנקה. אברמוביץ (אברמוביץ, השליחות, עמ' 141-142) מעלה את האפשרות שמשפט זה נוסף על ידי הראי"ה עצמו. אולם אין לנו לכך שום ראיה, ובניגוד לדברי אברמוביץ שם, שהרצ"י לא נהג להוסיף משפטים שלמים - הרי בעבודה זו מוצגים מספר מקרים כאלה. יתרה מזו - גם אם ההוספה היא של הראי"ה, הרי שהיא נעשתה בהשפעתו של הרצ"י והיא משקפת את מגמותיו לא פחות מהשינויים שלו עצמו. וראה מה שכתבנו לעיל בפרק זה (תחילת סעיף 2) על השאלה הכללית בדבר מעורבותו של הראי"ה בעריכתו של הרצ"י את כתביו.

העניין הופך רק ל"זכר" לתחיית המתים ולא היא עצמה.³³ מגמה דומה יש גם בתיקון פסקה 30 שכבר נידונה לעיל:

30	ישראל ותחיתו יב (עמ' כז-כח) ...ואור התחיה הרוחנית הולך ומתגלה, וצץ ופורח הוא <i>אלק התחיה האמיתית</i> העזיזה, הבאה לטהר את סרחון הבשר, את זוהמת הנחש ואת שורש כל חטא, לשמח את העולם ולמלאותו אהבה וחדוה, בהסרת העצבון הבשרי המקושר עם הסרחון התולרתי, הסותם כל הופעת רוח טוהר.	שמונה קבצים ז כז ...ואור התחיה הרוחנית הולך ומתגלה, והוא צץ ופורח.³⁴ <i>התחיה האמיתית המקדמת את הכללית, הרוחנית העזיזה המקדמת את האלונית</i>, הבאה לטהר את סרחון הבשר, את זוהמת הנחש ואת שורש כל חטא, לשמח את העולם, ולמלאותו אהבה וחדוה, בהסרת העצבון הבשרי המקושר עם הסרחון התולרתי, הסותם כל הופעת רוח טוהר.
----	--	--

בנוסח המקורי של הראי"ה מדובר על שתי תחיות המרכיבות את התחיה הכללית הרוחנית: תחיה רוחנית ותחיה גופנית, זו האחרונה תפקידה לתקן את הבשר ולטהרו מהסרחון שבו. לאחר התיקון של הרצ"י כוונת הפסקה מתהפכת לחלוטין ומציגה תמונה דיכוטומית של רוח מול חומר, של תחיה רוחנית מחד העומדת מול הבשר הגורם סרחון מאידך. גם בפסקה הבאה מוסיף הרצ"י מילת צמצום ללגיטימיות הרחבה שנותן הראי"ה לגוף ולבשר:

236	אורות ישראל פרק ט ח (עמ' קעא) בארץ ישראל אפשר להשיג איך שהבשר של הגוף הישראלי הוא קדוש ממש כקדושת הנשמה, ואין צורך כ"כ להרגיז את הגוף ממנוחתו הטבעית, כ"א להעלותו ולהטעימו טעם האמת של חיי הקדוש השופעים מקדושת הארץ, הספוגים באוירה המחכים של ארץ ישראל.	שמונה קבצים ג שסד בארץ ישראל אפשר להשיג איך שהבשר של הגוף הישראלי הוא קדוש ממש כקדושת הנשמה, ואין צורך להרגיז את הגוף ממנוחתו הטבעית, כי אם להעלותו ולהטעימו טעם האמת של חיי הקדוש השופעים מקדושת הארץ, הספוגים באוירה המחכים של ארץ ישראל.
-----	---	---

הראי"ה כתב שבא"י אין צורך להרגיז את הגוף ממנוחתו הטבעית ואילו הרצ"י משנה, על ידי הוספת המילים "כל כך", את ההבנה לכך שיש עדיין צורך – אבל פחות.

תחום נוסף שבו מצמצם הרצ"י את הפתיחות בגישתו של הראי"ה הוא בצורך להכיר את עולם

החול ולרכוש השכלה כללית:³⁵

110	אורות התחיה ס (עמ' צג) ...מילוי הכרס ב"לחם בשר ויין" מוכרח להיות קודם ל"טויל בפרדס", ומילוי כרס זה <i>פאמאנו האלף</i> כולל בקרבו ג"כ את מדע העולם והחיים ואת ההסתגלות המוסרית המדתית, את גבורת הרצון ואת הכרת ערך האדם, ואת כל הטוב הנאה והמסודר שבמציאות הבא מתוך חנוך טוב והגון לכל צדדי, המצטרף אל כל המתעורר לחיים ולרעננות מכל צד ופינה, באדם ובאומה בספרות ובחיים, בחול ובקודש ובקדוש הקדשים...	שמונה קבצים ד ג ...מילוי הכרס בלחם, בשר ויין, מוכרח להיות קודם לטויל בפרדס, ומילוי כרס זה כולל בקרבו גם כן את מדע העולם והחיים, ואת ההסתגלות המוסרית המדונית, את גבורת הרצון, ואת הכרת ערך האדם, ואת כל הטוב, הנאה והמסודר שבמציאות, הבא מתוך חנוך טוב והגון לכל צדדי, המצטרף אל כל המתעורר לחיים ולרעננות מכל צד ופינה, באדם ובאומה, בספרות ובחיים, בחול ובקודש ובקדוש הקדשים...
-----	---	---

33. רוזנק רואה משמעות מצמצמת גם להשמטת המילה "הישר", ולשינוי מ"מטושטשת" ל"נפולה" ומ"שורה" ל"זורח". אבל אין הדברים מוכרחים. ראה: רוזנק, *מי מפחד*, הערה 78.

34. הבדל הפיסוק משמעותי כאן כחלק משינוי משמעות המשפטים.

35. על סוגייה זו ראה למשל: רוזנברג, *מבוא*, עמ' 98-104; שץ, *אינטגרציה*; שבט, *חכמת*; שבט, *אין לנו*; שבט, *מבחנים*.

הרצ"י מוסיף שתי מילים שמסייגות מעט את האמירה הברורה והפשטה של הראי"ה על הצורך להכיר את העולם, החול והספרות. גם בפסקה אחרת הנוגעת לחשיבות הספרות יש עריכה מצמצמת של הרצ"י:

87	אורות התחיה לז' (עמ' פב) ...והספרות תתקדש, וכל סופר יחל לדעת את הרוממות ואת הקודש שבעבודתו, ולא יטבול עטו בלא טהרת נשמה וקדושת רעיון. לפחות תקדים המחשבה של תשובה, הרהורי תשובה עמוקים לפני כל יצירה. אז תצא היצירה בטהרה, רוח ד' תחול עליה ונשמת הגוי כולו, תגבל בה אחרי אשר חכמת סופרים תסרח...	שמונה קבצים ד סד ...והספרות תתקדש, וכל סופר יחל לדעת את הרוממות ואת הקודש שבעבודתו, ולא יטבול עטו בלא טהרת נשמה וקדושת רעיון. לפחות תקדים המחשבה של תשובה, הרהורי תשובה עמוקים, לפני כל יצירה. אז תצא היצירה בטהרה, רוח ד' תחול עליה, ונשמת הגוי כולו תגבל בה, ותאכל מתאכלת ואל ידח, זאת היא תצורתה fe היצירה החדשה הצתידה לתאכלות מתחייטת fe ישראלי אחרי הסירחון הגדול של חכמת סופרים...
----	--	--

הראי"ה כותב על הספרות שאחרי שתיטהר יהיה לה תפקיד חשוב כמי שתגלה את רוח האומה כחלק מתחייטתם של ישראל, רעיון זה הושמט כמעט לחלוטין על ידי הרצ"י.

2.2.2.4 צמצום האוניברסליות והדגשת הפרטיקולריות

197	אורות ישראל פרק ו' (עמ' קס) ממשיח בן יוסף מתגלה התכונה של לאומיות ישראל מצד עצמם. אמנם התכלית האחרונה אינה התגדרות התיאורית הלאומיות בלבד כ"א השאיפה לאחד כל באי עולם למשפחה אחת לקרא כלפיא פס ד', ואע"פ שזה צריך ג"כ מרכז מיוחד מ"מ אין הכונה כולה רק המרכז כ"א פעולתו ג"כ על הכלל הגדול. וכשצריך העולם לעבור ענין הלאומיות אל הכללות צריכה להיות ג"כ כעין הריסה אל הדברים שהושרשו מצד הלאומיות המצומצמת, שיש עמה המגרעות של אהבה פרטית יתרה. על כן עתיד משיח בן יוסף ליהרג, ומלכות אמתית וקיימת תהי' משיח בן דוד. וכלי נאצל הכוסף אל הטוב הכללי מגיעה לביטול צרכה fe התיחדות הלאומיות, הנה עוד צעד אחד והרע יהי' מבוער ג"כ מחיי היחידים, נמצא שביטול יצר הרע והריגת משיח בן יוסף קרובים מס מצול'ס זל"ז. לפיכך נחלקו חז"ל בפ' החליל על הפסוק והביטו את אשר דקרו, אם הוא על משיח בן יוסף שנהרג או על יצר הרע שנהרג.	פנקס "אחרון בבויוסק" ה', קמ"ק עמ' קסו-קסז משיח בן יוסף הנו התכונה של לאומיות ישראל מצד עצמם. ובאשר התכלית האחרונה אינו התגדרות לאומיות, כי אם השאיפה לאחד כל באי עולם למשפחה אחת – שגם זה צריך גם כן מרכז מיוחד, מכל מקום אין הכונה כולה רק המרכז כי אם פעולתו גם כן על הכלל הגדול – על כן כשצריך העולם לעבור מענין הלאומיות אל הכללות, צריך להיות גם כן כעין הריסה אל הדברים שהושרשו מצד הלאומיות הצרה, שיש עמה המגרעות של אהבה פפרטית מיתירה. על כן עתיד משיח בן יוסף להיות נהרג, ומלכות אמתית וקיימת תהי' משיח בן דוד. נמצא שביטול יצר הרע והריגת משיח בן יוסף קרובים זה לזה. שביטול התיחדות הלאומיות הכוסף של הטוב הכללי, עוד צעד אחד והרע יהי' מבוער גם כן מחיי היחידים, על כן פליגי חז"ל בפרק החליל על הפסוק והביטו אלי את אשר דקרו, אם הוא על משיח בן יוסף שנהרג או על יצר הרע שנהרג.
-----	--	---

בעוד הראי"ה כותב בבירור שהלאומיות אינה התכלית האחרונה ושהיא עתידה להתבטל. לאחר העריכה המסר מצטמצם באופן משמעותי. הלאומיות אינה התכלית הבלעדית, ורק ערכה עתיד ליבטל. הראי"ה מדגיש במקומות רבים שלאומיות ישראל היא במהותה אוניברסלית וגאולת ישראל היא לצורך גאולת העולם כולו.³⁶ במספר מקומות שרעיון זה נמצא באורות יש לפעמים מעורבות מצמצמת של הרצ"י:

48	ישראל ותחיתו ל' (עמ' מד-מה) ...וביסוד החיים הכלליים אשר לישראל עמק התשובה גנוז. הכרת הצדק הפנימי של האומה, המכירה את אמתה העליונה, ואת ההשתרגות של כל חמדה וכל אושר עולמי לשם כל התשוקות היותר נצחיות והיותר נאדרות, לאגד כל הטוב וכל	שמונה קבצים ה קצד ...וביסוד החיים הכלליים אשר לישראל עומק התשובה גנוז, הכרת הצדק הפנימי של האומה, המכירה את אמתה העליונה, ואת ההשתרגות של כל חמדה וכל אושר עולמי לשם כל התשוקות היותר נצחיות והיותר נאדרות, לשם כל התשוקות היותר נצחיות והיותר נאדרות, לאגד כל הטוב וכל
----	--	--

36. בנושא זה ראה: בן-נח, לאומיות; רוזנברג, מבוא, עמ' 63-73; רוזנק, הפילוסופיה, עמ' 37-57; רוזנק, חינוך, עמ' 110-102.

הנחמד, כל היושר וכל הצדק שבכל פנה...	לאגד כל הטוב וכל הנחמד, כל היושר וכל הצדק שבכל פינה...
--------------------------------------	--

3	ארץ ישראל ג (עמ' י) ...ואורו של משיח המקבץ נדחים מתחיל להופיע, וקול בכי תמרורים של רחל המבכה על בניה מתמתק על ידי שפעת תנחומים, של "מנעי קולך מבכי ועיניך מדמעה כי יש שכר לפעולתך, נאם ד', ושבו מארץ אויב, ויש תקוה לאחריתך, נאם ד' ושבו בנים לגבולם". ויצירת החיים המיוחדים בכל מאורם וחיבתיותם המיוחדת, רוויה בטל העושר הכללי של האדם הגדול בענקים, ברכת אברהם, חזרת היא <i>קלף צ"י א"ה</i> <i>לזאת אלהות</i> . "והיה ברכה בך חותמים".	שמונה קבצים ה יח ...ואור משיח מקבץ נדחים מתחיל להופיע, וקול בכי תמרורים של רחל המבכה על בניה מתמתק על ידי שפעת תנחומים, של "מנעי קולך מבכי ועיניך מדמעה כי יש שכר לפעולתך, נאם ד', ושבו מארץ אויב, ויש תקוה לאחריתך, נאם ד' ושבו בנים לגבולם". ויצירת החיים המיוחדים בכל מאורם וחיבתיותם המיוחדת, רוויה בטל העושר הכללי של האדם הגדול בענקים, ברכת אברהם, חזרת היא, "והיה ברכה בך חותמים".
---	---	---

המושג "ברכת אברהם" שבפסקה השניה מיוחד במקומות רבים בכתבי הראי"ה לפן האוניברסלי שבכנסת ישראל.³⁷ התוספת של הרצ"י באה ככל הנראה להדגיש שמילוי היעוד האוניברסלי של עם ישראל יבוא דווקא על ידי חזרתו לארץ ישראל והתרכזותו בשלב ראשון כלפי פנים. הרצ"י גם התערב בפסקות המציגות זיקה או השוואה בין ישראל לעמים אחרים:³⁸

65	אורות התחיה טו (עמ' סז) כשכח ישראל גדול ונשמתו מאירה בקרבו בהופעה וענפיו המעשיים מתוקנים, בסדור מלא, בקדושה ביחוד ובברכה, במקדש וממשלה, בנבואה וחכמה, אז ההתרחבות לצד החול, לענוגי החושים הרוחניים והגשמיים, להצצה חרדית ופנימית לתוך חייהם של המון עמים ולאומים שונים, למפעליהם וספריותיהם, התגברות עז החיים הטבעיים, כל אלה טובים הם ומסוגלים להרחיב את אור הטוב, והתחום ארוך הוא: י"ב מיל כמחנה ישראל כולו, הכופל באמת את כל העולם באיכותו, יצב גבולות עמים למספר בני ישראל...	שמונה קבצים א טרטו כשכח ישראל גדול, ונשמתו מאירה בקרבו בהופעה, וענפיו המעשיים מתוקנים בסדור מלא, בקדושה, ביחוד ובברכה, במקדש וממשלה, בנבואה וחכמה, אז ההתרחבות לצד החול, לענוגי החושים הרוחניים והגשמיים, להצצה חרדית ופנימית לתוך חייהם של המון עמים ולאומים שונים, למפעליהם וספריותיהם, התגברות עז החיים הטבעיים, כל אלה טובים הם, ומסוגלים להרחיב את אור הטוב. והתחום רחב הוא, י"ב מיל כמחנה ישראל כולו, הכופל באמת את כל העולם באיכותו, יצב גבולות עמים למספר בני ישראל...
----	--	---

221	אורות ישראל פרק ח ב (עמ' קסז-קסח) ...ומ"מ "וצדקה תהי' לנו כי נשמור לעשות", שאותה ההרגשה הכללית של הכרת כבוד ד', ע"י החרדות אל דברו, ממילא <i>מ"א</i> מתגלה בעשיית מצותיו. גם לעמים, שדבר ד' לא נגלה להם, לענין חקים ומשפטים מעשיים, שהוא דבר מיוחד לישראל, אפשר שתתכונן אצלם <i>זרת</i> דת, שיש בה ג"כ <i>מצה</i> <i>לע</i> קדושה, וסדרי עבודה ע"פ ההרגשה הטהורה של הכרת כבוד ד' שתצא אל הפועל ע"י מעשים כאלה, שלפי מצב הנפש שלהם יש בהם יחס וסמך לאותה ההכרה...	פנקס "אחרון בביסק" לו קמ"ק עמ' נד-נה ...ומכל מקום וצדקה תהי' לנו כי נשמור לעשות, שאותה ההרגשה הכללית של הכרת כבוד ד' ע"י החרדות אל דברו, ממילא מתגלה בעשיית מצותיו גם לעמים שדבר ד' לא נגלה להם לענין חקים ומשפטים מעשיים, שהוא דבר מיוחד לישראל. <i>מכאן מקום</i> אפשר שתתכונן אצלם דת שיש בה גם כן קדושה, <i>כשה"ו</i> סדרי <i>עבודה</i> <i>לע</i> <i>מ"א</i> על פי ההרגשה הטהורה של הכרת כבוד ד', שתצא אל הפועל על פי מעשים כאלה, שיש בהם לפי מצב הנפש שלהם לאותה ההכרה <i>לע</i> יחס וסמך...
-----	---	---

ניתן אולי לראות בשינויים שבפסקה הראשונה יותר משינויי לשון – המושג **ספרות** הוא מייצג כולל של תרבות ואילו הצצה **לספריה** משמעותה מצומצמת יותר. גם המושג 'רוחב' בנוגע לחופש המחשבה הוא משמעותי בהרבה מהמילה 'אורך' שהחליפה אותו. בפסקה השניה הרצ"י מטשטש מאוד את קביעתו של הראי"ה שגם אצל האומות תיתכן דת שיש בה קדושה.

לסיום עניין זה, אביא השמטה משמעותית בפסקה שמקורה בקמ"ק ב. למרות שאין עדיין

37. ראה למשל במקומות אחרים בספר **אורות**: 'המלחמה' ט, עמ' יז (פסקה 17 בנספח לפרק א); 'ישראל ותחיתו' ה, עמ' כב (פסקה 23 בנספח לפרק א); 'אורות ישראל' פ"ה ג, פ"ו ו, פ"ח ה (פסקות 197 ו-224 בנספח לפרק א).

38. גם בפסקה 68 (שנידונה בסעיף 2.2.1.2 לעיל) יש הקטנה של מידת ההשפעה שמושפעת הלאומיות החילונית מהלאומיות של שאר העמים.

לפנינו את הנוסח המקורי של הפסקה,³⁹ די בנוסח העתקת הרצ"י שנמצא לפנינו כדי ללמד על

השמטה חשובה ביותר:

146	אורות ישראל פרק א טז (עמ' קמג)	פנקס ה' 51, קמ"ק ב עמ' קנז השבת כללות האדם לטהרתו האלהית, שהיא למצאה מכל חילוק לאומי, הוא יסוד אן צדן, שהוא צומד למצאה מצולס הנה. העלאת כנסת ישראל במדרגה העליונה כל זמן שיש חילוק עמים בעולם, זאת היא מדרגת נקודת ציון.
-----	--------------------------------	---

בפסקה המקורית מציג הרא"ה שתי רמות רוחניות: הרמה העליונה יותר היא זו שמעל לכל חילוק לאומי, ואילו הנמוכה היא זו שבה יש להעלות את כנסת ישראל כל זמן שיש עדיין אבחנה לאומית במציאות. הרצ"י פרסם רק את הרמה השנייה תוך שהוא משמיט לחלוטין את הרמה הגבוהה יותר – האוניברסלית.

2.2.2.5 השמטת הממד האינדיבידואלי

לפחות במקום אחד (שנידון כבר לעיל) משמיט הרצ"י התייחסות של הרא"ה לתחייה האישית

האינדיבידואלית:

30	ישראל ותחייתו יב (עמ' כז-כח)	שמונה קבצים ז כז ...ואור התחיה הרוחנית הולך ומתגלה, והוא צץ ופורח. ⁴⁰ התחיה האישית המקדמת את הכללית, הרוחנית העזיזה המקדמת את האופנית, הבאה לטהר את סרחון הבשר, את זוהמת הנחש ואת שורש כל חטא, לשמח את העולם, ולמלאותו אהבה וחידה, בהסרת העצבון הבשרי המקושר עם הסרחון התולרתי, הסותם כל הופעת רוח טוהר.
----	------------------------------	---

הרא"ה מדבר על תחיה אישית הקודמת לכללית ואילו הרצ"י משמיט את העניין לחלוטין, תוך שהוא מצרף לתחיה את המילה "המשיחית" שאינה נמצאת כלל בפסקה המקורית. יתכן שמגמה דומה⁴¹ גרמה לרצ"י להשמיט את המילה "פרטית" מהפסקה הבאה (אם כי אין זה הכרחי להבין מילה זו כמתייחסת לרובד האינדיבידואלי. ייתכן שהכונה לטיב ההסתכלות, ויש לעיין שם בכל הפסקה):

128	זרעונים ו - 'למלחמת הדעות והאמונות' (עמ' קכט-קלב)	שמונה קבצים א קסז, רעג, שג; פנקס פ"א פסקאות (יפו) ד, קמ"ק עמ' קסה ...קסז (המשך). <u>הסתכלות יותר חודרת צריכים</u> אנו למאורע כזה, <u>הסתכלות כללית ומקפת</u> , ועם זה <u>פרטית</u> לחודרת עד לפנימי פנימיותן של כל המון הדעות ותוכני הרעיונות האמוניים שבעולם.
-----	---	---

39. ראה על כך במבוא לעיל, סעיף 2.

40. הבדל הפיסוק משמעותי כאן כחלק משינוי משמעות המשפטים.

41. על מגמת הכפפת הפרט לכלל בהגותו של הרצ"י ראה: שוורץ, אמונה, עמ' 94. על האינדיבידואליזם בהגותו של הרא"ה ראה גם: רוזנברג, מקור, עמ' 88-91; רוזנק, אינדיבידואליזם.

2.2.2.6 החלשת הזיקה לקבלה והקטנת חשיבותה

במספר מקומות נראה שהרצ"י מבקש להסתיר זיקה ישירה לקבלה או להחליש את הדברים שכותב בזכותה הראי"ה.⁴² לעיל (סעיף 2.2.2.1) ראינו כיצד הרצ"י עידן את הקביעה של הראי"ה שהתוכן המיוחד של ישראל לא יתברר על ידי מעשים חיצוניים ולימוד. אלא שהרצ"י התערב גם בהמשך הפסקה, בהסבר טיבה של הרמת החיים ("בסגולתם הפנימית") שיכולה כן להצליח במשימה:

120	אורות התחיה ע' (עמ' צז-צח) התשובה הנועדה לישראל, לרומם את קרנם בגאולה שלמה, תבא על ידי השבת עז רוח הקודש, שהוא הסגולה הנבואית בהתחלתה, המתפשטת על כל האומה כולה. מתוך שרוח עליון זה מתאמץ להופיע, מתגרשים ונדרחים רוחות קטנים ממנו. התוכן המיוחד לישראל בתור עם לבדד ישכון, לא יתברר ע"י מעשים חיצוניים <u>והקצוץ</u> ומדברים פלמודיים <u>כ"א</u> ע"י הרמת החיים בסגולתם הפנימית. תוצאת הדבר הבא ע"י רצון כביר פנימי, שיבררוהו גדולי הנשמה, המכירים את הליכות דפק החיים של כללות האומה כולה, והם הם בעלי הסוד העליונים, אשר יעלו את כל הירידות, בין שלהם בין של כלל ישראל...	שמונה קבצים ב כט התשובה הנועדה לישראל, לרומם את קרנם בגאולה שלמה, תבא על ידי השבת עז רוח הקודש, שהוא הסגולה הנבואית בהתחלתה, המתפשטת על כל האומה כולה. מתוך שרוח עליון זה מתאמץ להופיע, <u>כל רוחות קטנים ממנו מתגרשים ונדרחים</u>. התוכן המיוחד לישראל בתור עם לבדד ישכון, לא יתברר על ידי מעשים חיצוניים, <u>והקצוץ</u> דברים למודיים, כי אם על ידי הרמת חיהם בסגולתם הפנימית. תוצאת הדבר יבא על ידי רצון כביר פנימי, שיבררוהו גדולי הנשמה, המכירים את הליכות דפק החיים של כללות האומה כולה. והם הם בעלי הסוד העליונים, אשר יעלו את כל הירידות, בין שלהם, בין של כלל ישראל...
-----	--	---

הרצ"י משנה את המילה המפורשת "סוד" ל"יסוד", שגם אם הוא רומזת אל מקור קבלי – אבל

הוא מפורש הרבה פחות. מגמה דומה יש גם בפסקה אחרת:

118	אורות התחיה סח (עמ' צז-צח) ...התשובה הגדול בהמון גליו, הוא רק אותו השטף, הבא מתוך בינת הלב של חירות עולם, ההולכת ומאירה מתוך חרכי רזי עולם, אשר בסודות התורה וחכמת הרזים וכל ההופעה הרוחנית וכל אוצר השירה וההגיון אשר במאור התורה. אל אורה זו מיחל ישראל, ובאור גדול זה <u>יראה</u> אור גאולה, ופדות עולמים, "שובו אלי ואשובה אליכם".	שמונה קבצים ד מח ...התשובה הגדול בהמון גליו, הוא רק אותו השטף הבא מתוך בינת הלב החופשית, ההולכת ומאירה מתוך חרכי רזי עולם, אשר בסודות התורה וחכמת הקבלה, וכל החכמה הרוחנית וכל אוצר השירה וההגיון אשר במאור התורה. אל אורה זו מיחל ישראל, ובאור גדול זה <u>יראן</u> אור גאולה ופדות עולמים, שובו אלי ואשובה אליכם.
-----	--	--

בפסקה זו, הרצ"י לא רק מחליף את המילה המפורשת "הקבלה" במילה יותר מרומזת "הרזים"

אלא אף משמיט גם את המילה "ורק" ואתה את הקביעה מרחיקת הלכת של הראי"ה שרק דרך

הקבלה תבוא גאולת ישראל. וכך גם בפסקה נוספת העוסקת בקבלה:

109	אורות התחיה נט (עמ' צב-צג) הנסתר ינצח את העולם בחפשויותו אשר לא תדע גבול של מועקה... דופק רוח גדול זה על דלתותינו, והולך ומנשב הוא במחננו, ויוצר הוא בחביונו אורו של משיח, לכל ערכיו מובניו והופעותיו, והוא יתן כח חדש, וחדוש נשמה לישראל, לשוב להצמיח קרן ישועה...	שמונה קבצים ד א הנסתר ינצח את העולם בחפשויותו אשר לא תדע גבול של מועקה... דופק רוח גדול זה על דלתותינו, והולך ומנשב הוא במחנינו, ויוצר הוא בחביונו אורו של משיח, לכל ערכיו מובניו והופעותיו. והוא יתן כח חדש ונשמה חדשה לישראל, לשוב להצמיח קרן ישועה...
-----	---	--

גם כאן התיקון מצמצם את תפקיד הנסתר והמהפכנות שבו – במקום נשמה חדשה שהוא

אמור לתת לישראל, מדובר על חידוש הנשמה הקיימת.

42. ממצאים אלו מחזקים את טענתו של אביב"י שעורכי ספרי האורות השמיטו דברי קבלה מפורשים מכתביו של הראי"ה וטשטשו את אופייה הקבלי הברור של הגותו. ראה: **אביב"י, מקור**, עמ' 110-111. וראה להלן, פרק ב,

2.3 פישוט הטכסט על ידי השמטת מורכבות והוספת הסברים

ישנם מקרים בהם הרצ"י משמיט משפטים משמעותיים מתוך פסקות בלי שאפשר לתת

תשובה ברורה בנוגע למטרה הספציפית שהייתה לו בהשמטה זו:

68	אורות התחיה יח (עמ' ע-עב) ...על כן המחשבה האידיאלית הרוממה, המחשבה האלהית, היא פצמיה באמת חפשית היא מכל צמצומים, והקרבה האלהית היא ממולאה תמיד הרחבה עליונה למעלה מכל גבולים, מכל גבולים, "לכל תכלה ראיתי קץ רחבה מצותך מאד". ובהתהלך האדם והגוי בנתיבות הצדק המעשיים והמחשביים, הממודדים בגבולם, יבושר שלום לעלות גם כן אל האצילות הרחבה, "מן המצר קראתי יה ענני במרחב יה".	שמונה קבצים ג א-ב ...על כן המחשבה האידיאלית, הרוממה, המחשבה האלהית באמת, חפשית היא מכל צמצומים, והקרבה האלהית היא ממולאה תמיד הרחבה עליונה למעלה מכל גבולים, והיא פצמיה באמת חפשית היא מכל צמצומים, והקרבה האלהית היא ממולאה תמיד הרחבה עליונה למעלה מכל גבולים, מכל גבולים, "לכל תכלה ראיתי קץ רחבה מצותך מאד". ובהתהלך האדם והגוי בנתיבות הצדק המעשיים והמחשביים, הממודדים בגבולם, יבושר שלום לעלות גם כן אל האצילות הרחבה. מן המצר קראתי יה, ענני במרחב יה.
----	---	---

120	אורות התחיה ע (עמ' צז-צח) ...ורוחא דמשיחא הולך הוא באור תורה הפנימית, וכל מה שיתאמצו גדולי טהורי לב, ללחום נגד שכחתה של תורה העליונה והעלמתה, יתעורר כח התחיה הלאומית יותר ויותר, יסיר מעליו בגדין הצואים וילבש בגדי קודש, ויוכר לכל ישראל ולכל העולם, שפעמי דלים אלו, עקבות גאולת עולם הם, לישראל ולעולם כולו, לכל אשר יחובר אל החיים ולנשמות ישני עפר, המצפים גם הם ליום גאולה, לאור חדש על ציון. הדברים היותר גדולים נצוצים הם פשט כלה, שפאלא באמת רצון, באין הפרש נקודותיהם, וחיים כרצון.	שמונה קבצים ב כט ...ורוחא דמשיחא הולך הוא באור תורה הפנימית, וכל מה שיתאמצו גדולי טהורי לב ללחום נגד שכחתה של תורה העליונה והעלמתה, יתעורר כח התחיה הלאומית יותר ויותר, יסיר מעליו הבגדים הצואים וילבש בגדי קודש, ויוכר לכל ישראל ולכל העולם שפעמי דלים אלו עקבות גאולת עולם הם, לישראל ולעולם כולו, לכל אשר יחובר אל החיים ולנשמות ישני עפר, המצפים גם הם ליום גאולה, לאור חדש על ציון. הדברים היותר גדולים נצוצים הם פשט כלה, שפאלא באמת רצון, באין הפרש נקודותיהם, וחיים כרצון.
-----	---	--

דומני שהסיבה להשמטת שורות אלה שונה מהסיבות שנידונו עד אתה. הרצ"י השמיט כאן שורות שכוללות מסר מורכב ביותר המובא בניסוח קצר וקשה להבנה. בפסקה הראשונה הרא"ה נוגע בתמציתיות בשאלה הסבוכה של יחס הסופי והאין סופי תוך קביעת העובדה שהאין סופיות מכילה בתוכה גם את הגבול הסופי.⁴³ בפסקה השניה הרא"ה מזכיר אגבית את השאלה המורכבת של היחס בין שכל לרצון תוך הצבעה על הרובד העליון המאחד אותם.⁴⁴ ככל הנראה, הרצ"י השמיט את השורות האלה (ואתן את הנושאים המורכבים) מתוך כוונה להפוך את הפסקות לפשוטות וקלות יותר להבנה.⁴⁵ בדרך דומה ניתן כנראה להסביר גם את התיקון בסוף בפסקה הבאה:

222	אורות ישראל פרק ח ג (עמ' קסח) ...כא הקריאה לארון הקדש ארנא ולבית הכנסת בית עם מורה על ההכרה בענינם רק מצד הערך השמושי ולא מצד הערך הסגולי. יחס זה כא מאבד מן הלב את כל היסוד הציוני של חמדת התורה, ומוריד את עמי הארץ עד הדיוטא התחתונה מהם.	פנקס "אחרון בבויסק" טו, יז, כא, קמ"ק עמ' מב-מד ...כא. הקריאה לארון הקדש ארנא ולבית הכנסת בית עם, מורה על ההכרה בענינם רק מצד ערך השמושי ולא מצד הערך הסגולי, ודבר זה מאבד את יסוד חמדת התורה מלב, ומוריד את עמי הארץ עד הדיוטא התחתונה. יז. מלאכי השרת הם בעיקרא מכירים את כח הסגולי, שהם
-----	---	---

43. להרחבה בנושא זה אצל הרא"ה ראה: רוס, מושג א-ב, רוס, מיתוס, עמ' 249-258.

44. בסוגיה זו ראה: איש שלום, הרב קוק, עמ' 77-97.

45. שוורץ עמד כבר על תרומתם של תלמידי הרא"ה להפיכת תכנים מופשטים למסרים פשוטים ופופולריים. ראה:

שוורץ, ארץ, עמ' 101.

מלאכי השרת, שהם שכליים <u>צ'ליון יט</u> , הם בעיקרם מכירים את <u>כחו ה' הצרף</u> הסגולי, שאינו נתפס בתפיסה ממשית. על כן הקדמת נעשה לנשמע היא רז, שמלאכי השרת משתמשים בו.	שכליים, <u>ויסוד השכל תלוי בסאלה</u> שאינה נתפסת כחוש. על כן הקדמת נעשה לנשמע היא רז שמלאכי השרת משתמשים בו.
--	--

הרצ"י משמיט כאן אמירה מורכבת וקשה להבנה על השכל ומשנה את הפסקה (הבנויה מכמה פסקות של כתב יד), כך שהדברים ישתלבו בפשטות במסר הכללי של הפסקה בלי לחרוג לאמירה עקרונית על טיבו של השכל.

כמובן שיש גם דוגמות רבות הפוכות של הוספות שמטרתן להבהיר, להרחיב ולהקל על

ההבנה. מספר דוגמות:⁴⁶

47	ישראל ותחיתו כט (עמ' מד) ...באבות מתגבר אור התורה, בבנים - אור הטבע הישראלי הקדוש, וזה יוצץ באחרית-הימים בחבורם, "והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם", ומשה ואלהיו יתחברו יחד <u>פאולה</u> ובכל אחד <u>מישראל</u> בפני עצמו, "מידי אביר יעקב משם רועה אבן ישראל", - "אב ובנין דבית ישראל".	שמונה קבצים ה' קי ...באבות מתגבר אור התורה, בבנים - אור הטבע הישראלי הקדוש, וזה יוצץ באחרית-הימים בחבורם, "והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם", ומשה ואלהיו יתחברו יחד, ובכל אחד בפני עצמו, ⁴⁷ מידי אביר יעקב משם רועה אבן ישראל, אב ובנין דבית ישראל.
66	אורות התחיה טז (עמ' סז-סט) ...ומעוררים <u>מט</u> את הקדש שבכל לשון בכחו של יוסף, שכלל הכל באות ה' <u>על נפלא הצולף הנה נחלת צ'ל</u> <u>ine</u> ובכחו של <u>דבור</u> שבסיני שבא להרבות אור גדול יותר ויותר מזה, "ד' אלהים יתן אומר המבשרות צבא רב" שנחלק כל דבור לשבעים לשון...	שמונה קבצים א תתפז ...ומעוררים את הקדש שבכל לשון בכחו של יוסף, שכלל הכל באות ה', ובכחו של דבור שבסיני, שבא להרבות אור גדול יותר ויותר מזה, ד' אלהים יתן אומר המבשרות צבא רב, שנחלק כל דבור לשבעים לשון...
69	אורות התחיה יט (עמ' עב-עג) ...הנם ממסד עד הטפחות שלהם נעלים מחיי ההמון, <u>עציקר</u> <u>נחיון הוא תקון האצמא הכלכל</u> , ואפילו החכם והסופר שבו סוף המוני הוא, ארצי ומעשי, <u>כל מעינו</u> לחיי הזמן והעולם, <u>להקפה רוחנית</u> , עולמית, לא <u>תוצר</u> ברוחו...	שמונה קבצים א תשצג ...הנם ממסד עד הטפחות שלהם נעלים מחיי ההמון. אפילו החכם והסופר שבו, סוף סוף המוני הוא, ארצי ומעשי, כל מעייניו לחיי הזמן והעולם, הקפה רוחנית עולמית, לא יוצר ברוחו...

3. ניתוח הממצאים

3.1 הסתירות שבין מגמות העריכה השונות

לעיל הצבענו על מגמות עריכה שחלקן ברורות מאוד וחוזרות על עצמן במספר קטעים במקומות שונים. אלא שבחינה של מכלול המגמות ושל מקומות נוספים שבהם יש שינויים משמעותיים מגלה סתירות משמעותיות:

א. בסעיף 2.1.1 לעיל ראינו כיצד הרצ"י מבקש להדגיש ולחדד את סגולת הארץ ואת שלילת הגלות, אולם בסעיף 2.2.1.1 ראינו כיצד הרצ"י מעדן את הביקורת על היהדות הגלותית ומשנה

46. ראה דוגמות נוספות בפסקות: 1, 14, 15, 19, 21, 22, 31, 36, 68, 82, 99, 127, 128, 130, 220, 221, 222, 225.

47. התוספת באורות מפרשת משפט זה בדרך מסויימת, וראה בשק"ב עמ' תקג אפשרויות אחרות להבנת המשפט ולקריאתו בכתב היד.

ביטויים שהיו יכולים לסייע לו במגמה הראשונה. כך המשפט החד ושולל הגלות של הראי"ה (פסקה 58) - "היהדות בגולה אין לה בסיס מעשי בעצם, ואינה כי אם חזון לב", עובר עידון רב והופך ל-"היהדות בגולה, לולא היניקה שהיא מקבלת מטל החיים של קדושת ארץ ישראל לא היה לה בסיס מעשי בעצם, כ"א על ידי חזון הלב".

ב. בפסקה 2.2.2.4 ראינו כיצד הרצ"י מבקש להדגיש את הפן הלאומי פרטיקולרי של ישראל ולהקטין את המגמה האוניברסלית שבדבריו של הראי"ה. כמו כן, בסעיף 2.2.2.3 מובאת דוגמת שינוי המקטין את הצורך ברכישת השכלה כללית. אבל בסעיף 2.2.1.3 ראינו כיצד הרצ"י דווקא מוציא את העוקץ מפסקות בהם הראי"ה תוקף בחריפות רבה את התרבות המערבית ואת עמי אירופה. כך למשל, פרסומה של פסקה 16 בצורתה המקורית היה משרת מגמות של התבדלות של עם ישראל הרבה יותר מכל השינויים שהכניס הרצ"י לכיוון זה בפסקות אחרות.⁴⁸

יתרה מזאת, לעיל הראינו שהרצ"י לא בא לשלול את האוניברסליות אלא להדגיש את העובדה שקודם יש להשלים את הבנין הפנימי של עם ישראל (ראינו זאת בעיקר על פי השינוי בפסקה 3). אולם דווקא במקום אחר, שבו רעיון זה נכתב במפורש על ידי הראי"ה – מתערב הרצ"י ומוחק את הרעיון על ידי עריכתו:

שמונה קבצים א קב, קסב, קנו, קפב, קג, קד, קה. אנו מוכרחים הכרח רוחני, פנימי, מוסרי, להיות מובלעים בתוך אומתנו, פאמלה שמכללה, מכלל כל דורותיה, יש לנו כל אוצר החיים שהם חיים באמת, <i>ישנן חיים בקרב רוחנו פנימה, אנו מרשימים, כעסנו צמדיים במצב טהור זה. אנו אוהבים את שם ד', את אור ד' השוכן בנו, השורה באומה כולה, את התורה /המצות, חוקי ד' ומשפטיו על ישראל, הדעה הולכת ומתרחבת בקרבנו פנימה, רטובת כל חזיונות נעלים ומלא תכן החיים, מתוך שייכות עצמית פנימית כבירה ונצחית, - להרחיב את הרעיון, לפשט את המחשבה, על פני מרחב כל.</i>	130 זרעונים ח - 'ערך התחיה' (עמ' קלה-קלח) ...הכרח רוחני, פנימי מוסרי <i>ז</i>, אנו מוכרחים להיות מובלעים בתוך אומתנו שמכללה, מכלל כל דורותיה, יש לנו כל אוצר החיים שהם חיים באמת, להתקשר לחיים האמתיים שלנו, לתוכיות נשמת נשמתנו. במצב טהור זה אנו אוהבים את שם ד', את אור ד' השוכן בנו, השורה באומה כולה, את התורה /המצות, חוקי ד' ומשפטיו על ישראל, הדעה הולכת ומתרחבת בקרבנו פנימה, רטובת כל חזיונות נעלים ומלא תכן החיים, מתוך שייכות עצמית פנימית כבירה ונצחית, - להרחיב את הרעיון, לפשט את המחשבה, על פני מרחב כל.
--	---

48. אפשר אפילו למצוא דוגמה שבה הרצ"י דווקא מוסיף את הפן האוניברסלי:

125 שמונה קבצים א רסה, רצו, קלה, רמג... אבל גבורי כח יודעים, שגילוי כח זה הוא אחד מהחזיונות הבאים לצורך שכלולו של עולם, לצורך אימוץ כחותיה של האומה...	125 זרעונים ג - 'הנשמות של עולם התהו' (עמ' קכא-קכג) ...אבל גבורי כח יודעים, שגילוי כח זה הוא אחד מהחזיונות הבאים לצורך שכלולו של עולם, לצורך אמוץ כחותיה של האומה, <i>האדם והצופים...</i>
---	--

לאחר העריכה נשארת רק הקביעה בדבר הצורך להיבלע בתוך האומה, אבל נעלמת לחלוטין הקביעה שההתכנסות פנימה צריכה להקדים את ההתרחבות החוצה.

- ג. חוסר עקביות קיים גם בתיקונים של הרצ"י הנוגעים להתייחסויות אל הרשעים. בסעיף 2.2.1.2 ראינו כיצד הרצ"י מקטין את הנימה הביקורתית כלפי הרשעים (כגון השינויים בפסקה 225). מצד שני, בסעיף 2.2.2.2 ראינו מגמה הפוכה שבה הרצ"י מצמצם את הנימה החיובית שבה הרא"ה מתייחס אל הרשעים ותפקידם (ראה למשל בפסקות 70 ו-95).
- ד. תופעה דומה ניתן לראות גם בצורה מינורית יותר. בסעיף 2.2.2.5 ראינו שהרצ"י משמיט את ההתייחסות אל הפרטיות, אבל במקום אחר הוא דווקא מוסיף אותה:

31	ישראל ותחיתו יג (עמ' כח-ל) ...שרעפים הללו מביאים אורו של משיח, וחכמת ישראל המנוחלת תנצח את העולם, תעטר את התורה בעטרות עליונות ותטהר את ערפלי האמונה הכפלה והפסלות מכל סבוכיהם, כאש מטהר וכבורית מכבסים...	שמונה קבצים ז לא ...שרעפים הללו מביאים אורו של משיח, וחכמת ישראל המנוחלת תנצח את העולם, תעטר את התורה בעטרות עליונות, ותטהר את ערפלי האמונה מכל סבוכיהם, כאש מטהר וכבורית מכבסים....
----	--	---

תופעה דומה יש גם לגבי היחס לקבלה. ראינו בסעיף 2.2.2.6 שהרצ"י מנסה להסתיר זיקות ישירות לקבלה. אבל במקום אחר מצאנו שדווקא בעריכתו נוספת הפניה ישירה לספר הזוהר:

96	אורות התחיה מו (עמ' פה) ...לפני אורו של משיח שיגלה במהרה בימינו, יתעורר כח הקודש שבחול, שיעורר בראשית התעוררותו את החול, והכל ידברו "בלישנא דאיניש ולא בלישנא דקוב"ה, (זוהר) וע"ז נאמר: "גם לשוני כל היום תהגה צדקתך, כי בוש כי חפרו מבקשי רעתי".	שמונה קבצים ד סב ...לפני אורו של משיח, שיגלה במהרה בימינו, יתעורר מכח הקודש שבחול, שיעורר בראשית התעוררותו את החול, והכל ידברו בלישנא דבני נשא ולא בלישנא דקוב"ה, ועל זה נאמר, גם לשוני כל היום תהגה צדקתך, כי בוש כי חפרו מבקשי רעתי.
----	---	--

לא מדובר כאן בהפניה ביבליוגרפית גרידא, שכן בספר **אורות** אין הפניות כאלו גם במקומות בהם יש ציטוטים ישירים של פסוקים ומאמרי חז"ל.

כיצד יש להבין את הסתירות האלו? ניתן לראות בהם רק גילוי של עריכה לא שיטתית וחוסר עקביות הנובעים גם מכך שהטכסטים שב**אורות** נערכו במשך תקופה של עשרות שנים. עם זאת, העובדה שהמגמות הבסיסיות שתוארו לעיל חוזרות על עצמן באופן שיטתי לכל אורך הספר מחייבת אותנו לחפש הסבר משמעותי יותר. ניתן לנסות ולחפש הסבר כרונולוגי שיציבע על שינוי מגמות לאורך השנים, אלא שבדיקה של השינויים מן הפרספקטיבה הכרונולוגית אינה מעלה תימוכין לכיוון מחשבה זה. יש לחפש תשובה כללית יותר שתתן הסבר עקרוני ושיטתי לפחות לחלק ממגוון הסתירות שנסקרו לעיל.

3.2 מגמות היסוד בעריכה של הרצ"י

בכדי להגיע להבנה טובה יותר של עריכתו של הרצ"י ושל הסתירות שעליהן הצבענו, דומה

שיש צורך להצביע על שתי מגמות עומק שונות העולות ממכלול השינויים שעסקנו בו עד כאן:

א. המגמה הראשונה היא מגמה אידיאולוגית המבקשת לקדם סדר יום מסוים, בעיקר במה שנוגע לציונות ותהליך הגאולה, ולעם ישראל ושמירת צביונו. מגמה זו באה לידי ביטוי בדרך של חידוד מסרים והבלטתם, והפיכת אמירות של הרא"ה לנחרצות וברורות יותר. כמו כן יש בעריכה גם תופעה של טשטוש מסרים מסוימים שאינם עולים בקנה אחד עם כיוון אידיאולוגי זה.

ב. המגמה השנייה היא הרצון של הרצ"י להגן על אביו מפני מחלוקות וביקורת שיכולות להתעורר בעקבות פרסום הדברים.⁴⁹ כיוון זה הוא רחב וכללי וגורם לרצ"י להכהות את חודם של דברי ביקורת שכותב הרא"ה בכל הכיוונים. החשש מביקורת קיים כלפי מגזרים שונים בעלי דעות סותרות. מגמת הריכוך הופעלה גם על דברי ביקורת על החרדים אבל גם על דברים כנגד החילוניים והכופרים. אפילו ביקורת כנגד אומות העולם או התרבות האירופאית זכתה לריכוך ועידון. גם מסרים רדיקליים היכולים לעורר התנגדות זכו לשינוי ומיתון.

נראה שהעובדה שהרצ"י פועל תחת שני כובעים – מחד הוא מבקש להציג משנה סדורה בעלת מסרים פשוטים וחדים בכיוונים אידיאולוגיים מסויימים, ומאידך הוא פועל כבן הרוצה לחסוך מאביו ביקורת, התקפות ועגמת נפש – היא ההסבר האמיתי של רוב תופעת הסתירות שראינו. מבחינת מכלול השינויים ברור גם שהכובע השני, של בן המגוון על אביו, גובר באופן ברור וגורם לרצ"י לשנות באופן שיטתי מקומות רבים שיכלו לעורר פולמוס – גם במקרים שהנוסח המקורי של הרא"ה יכול היה לשרת את הכיוונים האידיאולוגיים שמנחים את הרצ"י בעריכתו.

הוכחה חותכת לתיאוריה זו ניתן להראות על ידי השוואת עריכת 'אורות ישראל' שנעשתה לאחר פטירת הרא"ה, לעריכת שאר חלקי הספר שנערכו בחיי הרא"ה. אם עיקר רצונו של הרצ"י בעריכתו היה לקדם אידיאולוגיה מסוימת, הרי ניתן היה לצפות שכעת, לאחר שאביו נפטר והכתבים הופקדו בלעדית בידיו, הרצ"י יהיה חופשי בהרבה לשנות ולהטות את כתביו של הרא"ה לכוונים הרצויים לו. אלא שבדיקתנו מראה בבירור ש'אורות ישראל' הוא החלק בו התערב הרצ"י בצורה המעטה ביותר יחסית לשאר חלקי הספר. יש שם פסקות רבות שאין בהם כמעט שום שינוי, ומעטים השינויים המשמעותיים בכלל (למעט חמש פסקות יוצאות דופן שידונו בסעיף

49. בנקודה זו אני מקבל באופן כללי את דבריו של י' בן-נון (לעיל בפרק המבוא, סעיף 3), אם כי העולה מבדיקתי מצביע יותר על חשש מקומי מביקורת מכיוונים שונים ומעגמת נפש ופחות על חשש קיצוני מנידוי וחרם - כפי שטוען בן-נון.

הבא).⁵⁰ על פי התיאוריה שהעלינו ההסבר לתופעה זו ברור: היות ומגמתו העיקרית של הרצ"י הייתה למנוע מאביו עגמת נפש, הרי עתה, לאחר פטירתו, שוב אין בכך צורך - ולכן העריכה היא קלה יותר וכמעט שאינה מתערבת ומשנה את הפסקות.

3.2.1 עריכת תורת ארץ ישראל מול עריכת תורת חו"ל

תופעה יוצאת דופן המזיקה דיון נפרד היא החריגה במדיניות העריכה של הרצ"י בכמה פסקות שב'אורות ישראל'. באופן כללי ב'אורות ישראל' הרצ"י מתערב מעט מאוד ופסקות רבות מועתקות מקבצי כתב היד אות באות ללא שום שינוי - אפילו לא ליטוש לשוני קל. אולם לקביעה הכללית הזו יש יוצא מן הכלל בדמות חמש פסקות (פסקות 197, 220, 221, 222, 225) אשר נערכו בצורה אגרסיבית המכילה גם שינויי לשון מפליגים (המזכירים את העריכה המסיבית של פסקות 'זרעונים') וגם שינויים תוכניים משמעותיים. במבט ראשון היה על ממצא זה לערער את הקביעה הגורפת על מדיניות העריכה המתונה של 'אורות ישראל', אלא שבדיקה נוספת מראה שהמכנה המשותף של כל הפסקות האלה הוא שמקורן בכתב יד אחד - פנקס 'אחרון בבויסק'. יתרה מזו - חמש פסקות אלה הן כל הפסקות מפנקס זה שישנן באורות וכולן נערכו באגרסיביות.

נראה שאת התשובה לחריגות העריכה כאן יש לתלות במקור מהן נלקחו הפסקות ובהבדל בינו לבין המקורות האחרים. עיטם⁵¹ עמד על כך שהרצ"י הקפיד להפריד בין מה שכתב הרא"ה בארץ ישראל למה שכתב בחו"ל. 'אורות מאופל' נערך כולו מקבצים שנכתבו בחו"ל, ואילו 'אורות התחיה' נערך בשלב מאוחר יותר מקבצים שנכתבו ביפו.⁵² הרצ"י לא ערבב את שני הלקטים למרות שהם עוסקים בחלקם בנושאים מקבילים. עיטם השאיר פתוחה את השאלה האם הגורם לכך שב'אורות ישראל' אין שום פסקה מקבצים ה-ח היא מהותית - העובדה שנכתבו בחו"ל, או טכנית - שהקבצים האלה לא היו אז תחת ידו. התופעה שראינו לעיל בפסקות של פנקס 'אחרון בבויסק' מוסיפות לדיון ממד משמעותי. הרצ"י השתמש אכן גם בפסקות שנכתבו בחו"ל לצורך

50. גם בפסקות אלה, עיקר השינויים הוא לשוני ורק בפסקה אחת יש שינוי משמעות. ראוי להעיר שקיומן של חמש פסקות אלו ב'אורות ישראל', שבהן יש שינויים רבים, שולל את האפשרות לטעון שהרצ"י לא שינה ב'אורות ישראל' מפני שלא יכול היה לקבל את אישורו של אביו לתיקונים. לגופה של טענה מעין זו, שהרצ"י תיקן רק בהסכמה מפורטת של אביו או ביוזמתו, ראה לעיל, סעיף 2.

51. עיטם, סקירת, הערה 63.

52. מהניסוח של הפרק הביבליוגרפי שבסוף ההוצאה החדשה של אורות ניתן להסיק שקובצי יפו נשארו בארץ ולא היו תחת ידו של הרצ"י בזמן שערך את 'אורות מאופל'. ראה: כהן, לתולדות, עמ' שעד.

עריכת 'אורות ישראל', אלא שנהג בהן באופן שונה לחלוטין מפסקות שנכתבו בארץ וערך אותן בצורה משמעותית.

אפשר לראות עם כך שלוש דרגות של פסקות. פסקות שנכתבו בחו"ל לפני העלייה לארץ – אותן עורך הרצ"י באגרסיביות. ושני דרגות של פסקות שנכתבות אח"כ – בארץ ובחו"ל. הרצ"י מפריד בין שני הסוגים האלו – אם כי רמת העריכה שווה. תמונת מצב זו מתאימה לתפיסה האידיאולוגית של הרצ"י על יצירתו של אביו.

אם נשוב לדיון שלנו, הרי שניתן לומר שחמש הפסקות שנלקחו ל'אורות ישראל' מפנקס 'אחרון בבויסק' עברו עריכה אגרסיבית בשונה משאר הפסקות, בגלל שהרצ"י ראה בעובדה שהן נכתבו לפני שהרא"ה עלה לראשונה לארץ מגרעת המחייבת עריכה משמעותית ושינוי והתאמה ל'תורת ארץ ישראל'.⁵³

3.3 השפעת עריכתו של הרצ"י על המסרים העולים מהספר אורות

במבוא לעיל סקרנו את הדעה המרכזית במחקר בדבר עריכת כתביו של הרא"ה שיש בה לפעמים "סילוף ברור של דברי הרב קוק",⁵⁴ או "כי לעיתים קרובות היה מעשה העריכה בבחינת ליקוי האור, או במקרה היותר טוב הסתרת האור".⁵⁵ לעיל הצגנו שורה של שינויים משמעותיים שהכניס הרצ"י בכתבי אביו שפורסמו בספר **אורות**. האם יש בממצאים אלה בכדי לאושש את ההערכה הביקורתית הזו על עריכתו של הרצ"י? לפני שנוכל לענות על שאלה זו יש לבחון את מידת ההשפעה שיש לשינויים אלה על המשמעות הכללית העולה מדברי הרא"ה. נשוב ונזכיר שהדיון שלנו כאן מצטמצם רק בשינויי העריכה המקומיים ולא במדיניות הפרסום או אי הפרסום של הפסקות.

3.3.1 בחינה מפורטת של כמה מהמקומות בהם התערב הרצ"י בצורה משמעותית בדברי אביו

אם בוחנים מקרוב את השינויים שהכניס הרצ"י, דומה שאין מנוס מהמסקנה שגם אם

53. על ההבדל בין 'תורת חו"ל' ל'תורת א"י' בהגותו של הרצ"י ראה: שוורץ, ארץ, עמ' 102-110; אברמוביץ, הפנקסים, עמ' 217-218; רוזנק, ההלכה הנבואית, עמ' 595-597; רוזנק, הבבלי. על עצם הסוגיה של חלוקת הגותו של הרא"ה לשתי התקופות ראה: רביצקי, הקץ המגולה, עמ' 136-167; איש שלום, הרב קוק, עמ' 21-22; עיטם, סקירת, עמ' 22. ההשפעה המכרעת של העליה לארץ על הגותו של הרא"ה עומדת גם במרכז ספרו של ר' גרבר (גרבר, מהפכת). אולם ראה הסתייגות מסויימת אצל הרב בן-נון (בן-נון, מאת ה', עמ' 356-357, ובייחוד הערה 17).

54. רוזנק, מי מפחד, עמ' 287.

55. מאיר, אורות, עמ' 165.

השינויים האלה הם משמעותיים באופן מקומי, הרי שבסקירה כללית של הנושאים הנידונים **באורות**, אין השינויים משנים את התמונה הכללית בצורה משמעותית. הרצ"י אמנם מרכז ומכה את עוקצן של פסקות רבות ומחדד את המסר של פסקות אחרות, אבל התוכן הכללי נשמר על פי רוב. ככלל, הבדיקה שערכנו כמעט ואינה חושפת תכנים חדשים שלא היו מוכרים לנו עד עתה מכתביו המפורסמים של הראי"ה, תכנים שהוּסְתְרו על ידי התיקונים של הרצ"י. קביעה זו נכונה לאורך כל הנושאים שנסקרו לעיל (המקומות המעטים שאולי חורגים מכלל זה יוצגו גם הם להלן):

א. ארץ ישראל ואתחלתא דגאולה – בסעיף 2.1 לעיל ראינו את המקומות בהם הרצ"י חיזק והדגיש את דבריו של אביו על ארץ ישראל והגאולה. אולם כבר שם (בסעיף 2.1.4) ציינו את העובדה שאת עיקרי הדברים ניתן היה ללמוד מדברי הראי"ה גם ללא השינויים. גם הנקודות אותן חידד הרצ"י מצויות בבירור במקומות אחרים בכתבי הראי"ה. כך, למשל, הראנו כיצד הרצ"י מכניס שינויים ההופכים את ההתייחסות לגאולה למתייחסת להווה. אבל מצאנו התייחסות ברורה ומפורשת כזו גם בדברי הראי"ה **באורות** שלא שונו. כך למשל ב'אורות התחיה' יט (פסקה 69 בנספח לפרק א): "כעת כבר הקיץ הקץ, ביאה שלישיית הוחלה". וכך מצאנו גם באיגרות ובמאמרים שחלקם נשלחו והתפרסמו עוד לפני פרסום הספר **אורות**. כך, למשל, באיגרת גלויה למערכת כתב העת **המוריה** משנת תר"ע נכתב: "...ומוקירים את רשמי הקץ המגולה של הרי ישראל הנותנים את פרים ונושאים את ענפם לעם ה' אשר קרבו לבא".⁵⁶

ב. ריכוך הביקורת כל היהדות החרדית והשקפת עולמה – אם בוחנים את המקומות בהם ריכוך הרצ"י ביקורת זו (לעיל, סעיפים 2.2.1.2, 2.2.2.1, ו-2.2.2.2) יש להגיע למסקנה דומה: עיקרי דבריו של הראי"ה מצויים בפנינו גם לאחר תיקוני הרצ"י – רק בשפה חריפה פחות. בפסקות המתוקנות נשמרת הביקורת העיקרית שיש לרב קוק על הצמצום שיש בתפיסה הדתית של היהדות החרדית.

ג. ריכוך הביקורת על התרבות המערבית ועל הציונות החילונית ופורקי העול – בסעיף 2.2.1.3 ראינו שהרצ"י ריכוך מאוד את פסקה 16 שנכתבה תחת הרושם של שפיכות הדמים של מלחמת העולם הראשונה. אולם גם אחרי הריכוך נשארה בפסקה זו ביקורת חריפה וקשה ביותר על התרבות האירופאית. ראוי עם זאת להעיר שהתיקון של הרצ"י בפסקה זאת משמיט גם רעיון עקרוני שאינו נמצא יותר בפסקה זו או במקומות אחרים – הקביעה שעמי אירופה צריכים להחרב לחלוטין ולהיות מוחלפים בעמים אחרים. לאחר התיקון הפסקה מדברת רק על חורבן התרבות

56. **אגרות א**, עמ' שמד. וראה גם דברים דומים: **אגרות ב**, עמ' קסד, **אגרות ג**, עמ' קנה, **מאמרי ראי"ה**, עמ' 262. וראה בסוגייה זו: **שוורץ**, **אתגר**, עמ' 21-17.

שלם והחלפתה באחרת. הרצ"י גם מכניס במקומות אחרים תיקונים החותרים לכיוון זה של האפשרות לתיקון העמים (ראה שם).

גם הביקורת על הציונות החילונית נותרת באופן כללי בעינה אחרי התיקונים - למעט נקודה אחת. בסעיף 2.2.1.2 ראינו כיצד הרצ"י משנה את דברי הראי"ה (בפסקה 225) המוציאים מכלל ישראל את הכופרים בתורה כך שיוציאו מהכלל רק את הפורקים את עולה של כנסת ישראל ואינם רואים עצמם כשייכים לעם ישראל. זהו שינוי משמעותי ביותר בנקודה המהווה סלע מחלוקת בין הראי"ה ליהדות החרדית. השינוי משמיט מדברי הראי"ה אמירה בה הוא מסכים עם מתנגדיו בניגוד לדעתו במקומות אחרים.⁵⁷ דומני שיש להבין שינוי זה על רקע העובדה שפסקה זו נלקחה במקורה מתוך פנקס שנכתב בחו"ל. ראינו לעיל (סעיף 3.2.1) שהרצ"י ייחס חשיבות למקום כתיבת הפסקות וערך באופן אגרסיבי את הפסקות של 'תורת חו"ל' שנכתבו לפני שהראי"ה עלה לראשונה לארץ. כבר נכתב על כך שסוגיית היחס לחילוניים היא אחת הסוגיות שבהן יש שינוי בין שתי התקופות בהגותו של הראי"ה.⁵⁸ דומה שכאן הרצ"י ביקש לשנות פסקה מ'תורת חו"ל' ולהתאימה לגישתו השונה של הראי"ה אל החלוצים החילוניים כפי שהתפתחה ב'תורת ארץ ישראל'.

ד. צמצום הפתיחות לחומר ולעולם החול והלגיטימציה לאפיקורסות ולרשעים – גם כאן, בדיקת הסעיפים הרלוונטיים (ראה לעיל, סעיפים 2.2.2.2 ו-2.2.2.3) מראה שהרעיונות המרכזיים של הראי"ה על הצורך בפתיחות אל עולם החול והתרבות הכללית, על המקום והתפקיד שיש לכפירה ולרשעים ועל חשיבותו של הגוף - נשמרים גם לאחר תיקוני הרצ"י. גם אם הנועזות של הטיעונים צומצמה על ידי הרצ"י, הרי שהפסקות שבחר הרצ"י להכליל באורות מציירות תמונה ברורה וחדשנית גם לאחר השינויים.

3.3.2 הערכה מחודשת של השפעת העריכה

הסעיף הקודם מוביל למסקנה שאין למצוא בשינויי העריכה של הרצ"י בסיס מוצק לטענות שהושמעו על כך שעריכתו סילפה או שינתה באופן מהותי את תורתו של הראי"ה. אולם, נותר בכל זאת הצורך להוסיף הסבר על מטרתו של הרצ"י בהכנסת השינויים השיטתית שראינו לעיל.

⁵⁷ ראה למשל: אגרות א, עמ' קפו-קפח, מאמרי הראי"ה עמ' 92, 'אורות התחיה' מג (פסקה 93 בנספח לפרק א), 'אורות ישראל' פ"ג ב (אורות, עמ' קמו). וראה גם לעיל בפרק זה, הערה 17.

⁵⁸ על התפתחות דיעותיו של הראי"ה על הציונות החילונית ראה: גולדמן, ציונות; איש שלום, הרב קוק, עמ' 21-22; רוזנק, הרב קוק, עמ' 31-42.

אם המסר העיקרי של הראי"ה נשמר, מה הסיבה שגרמה לרצ"י להכניס באופן שיטתי כל כך הרבה שינויים משמעותיים?

לצורך כך יש לשוב לתיאוריה שהוצגה לעיל (סעיף 3.2), שלפיה המגמה העיקרית של הרצ"י בעריכתו היא להגן על אביו מפני ביקורת ושערורייה. מגמה זו גברה על פי רוב על המגמות האידיאולוגיות של העריכה. מגמה זו יש בה בכדי להסביר מקומות רבים בהם הרצ"י מעדן ביטויים וביקורת, מקטין את מידת הנועזות של הדברים ופועל להקטנת הפוטנציאל הפולמוסי שלהם. אולם יש לשוב ולהדגיש שעל פי רוב הרצון להימנע מביקורת אינו מביא לצינזור של רעיונות והעלמתם. בהקשר זה יש בידנו עדות בע"פ של הרצ"י:

רק אחרי שסידרתי [את 'אורות מאופל' ו'אורות התחיה' – מ.מ.], העירותי לאבא זכרוננו לברכה: יש כאן פרק מיוחד על קדושת ההתעמלות של ישראל שאמנם שייך לעניין, אבל אולי כדאי לעכב אותו. חשבת: איך אנשים יבינו ויתפסו את הביטוי החריף שהתעמלות בישראל היא דבר גדול וקדוש. חששתי מקשיים בהבנה. אכן כך היה. יש חרדים הגונים, אבל היו צדיקים-רשעים שהפיצו זיופים וכתבו פשקווילים על הפרק הזה, וכתבו פירושים: התעמלות – הכוונה לריקודים של בחורים ובתולות יחד.

אם- כן, כאשר סידרתי את הקובץ הקדוש הזה, אמרתי: אולי כדאי לעכב את הפרק הזה? אבא זכרוננו לברכה גער בי ואמר לי בזה הלשון: זה לא מיראת שמים, זה מיראת בשר ודם. זו חולשה כלפי דברי קודש, דברים ממקור שמיימי אלוהי. הוא גער בי ולא נתן לי לעכב. וככה נשאר.⁵⁹

הכוונה כאן לפסקות לג-לד ב'אורות התחיה' (פסקות 83-84 בנספח לפרק א). הרצ"י - במחשבה שניה, לאחר שכבר סידר את הפסקות - בקש שלא לפרסם את הפסקות מחשש לתגובות חריפות. הראי"ה סירב להשמטה והפסקות פורסמו - ואכן עוררו פולמוס ואף צוטטו במודעות רחוב כנגד הראי"ה.⁶⁰

אם נבחן את הפסקות האלו (ראה לעיל, סעיף 2.2.2.1 והערה 32) הרי שנראה שלמרות שהרצ"י פרסם אותן – הוא לא נמנע מלהכניס בהן שינויים, והמשמעותיים שבהם:

83	אורות התחיה לג (עמ' פ) ...ובגבורת הבשר <i>המקור</i> תאיר הנשמה שנתחלשה, <i>כך</i> לתחית המתים הגופנית.	שמונה קבצים ג רעג ...ובגבורת הבשר תאיר הנשמה הנחלשת, תחית המתים בגויות.
----	--	---

59. שיחות הרצ"י על אורות, עמ' 34. עדות נוספת על דיון זה מובאת אצל הסופר ש"י עגנון (עגנון, ספר, עמ' שנב).
60. ראה על כך: פרידמן, חברה, עמ' 106-107, רוזנק, הרב קוק, עמ' 206-217. וראה גם: שץ, ראשית. לעיל (הערה 32) התייחסו גם לדיונו של אברמוביץ על פסקה זו.

4. באחת הפסקות שבהן עידן הרצ"י את היחס החיובי של הראי"ה על הרשעים (לעיל, סעיף

2.2.2.2) מצאנו את התיקון הבא:

95	אורות התחיה מה (עמ' פה) ...הגלות דלדלה את כח החיים של האומה ושמרינו נתמעטו הרבה מאד, עד שיש סכנה לקיום החיים של האומה מחוסר תפיסת חיים מעובה, האחוזה בבהמיות ובאדמה ושקיעתה החמרית...	שמונה קבצים ד כה ...הגלות דלדלה את כח החיים של האומה, ושמרינו נתמעטו הרבה מאד, עד שיש סכנה לקיום החיים של האומה מחוסר תפיסת חיים מעובה , האחוזה בבהמיות ובאדמה ושקיעתה החמרית...
----	--	--

מטרתו של התיקון של הרצ"י ברורה: המשפט המקורי, אם יוצא מהקשר של הפסקה, יכול לשמש בסיס לפשקוויל חריף שיטען שהראי"ה חושב שמה שמאיים על קיום עם ישראל הוא דווקא מיעוטם של רשעים.

5. בסעיף 2.2.2.3 ראינו פסקה שעוסקת בהתפשטות הקודש אל עולם החול:

66	אורות התחיה טז (עמ' סז-סט) ...וקל וחומר שיחול אור ד' על כל דברים שבטעם, ביופי ובשירה, בהליכות דרך ארץ ובארחות הנמוס, ואפילו בקשומים והדלילות ואפני מהנהגות והנהגות היותר מודרניים , כאלון המלחמה והצדניות שבהם , וכאלה יחל אור ד' לפעם...	שמונה קבצים א תתפז ...וקל וחומר שיחול אור ד' על כל דברים שבטעם, ביופי ובשירה, בהליכות דרך ארץ ובארחות הנמוס, ואפילו בקשומים היותר מודרניים , כאלון המלחמה והצדניות שבהם , וכאלה יחל אור ד' לפעם...
----	--	---

התיקון אינו משנה את הרעיון הבסיסי על התפשטות הקודש אל עולם החול. אבל הניסוח של הרצ"י, מעבר להיותו זהיר ומסויג יותר, גם מונע את האפשרות לחולל מהומה מדבריו של הראי"ה שאור ה' יחול גם על תכשיטי הנשים.

* * *

אם נבוא לסכם, הרי ניתן לקבוע שעריכתו של הרצ"י הונעה בעיקר מרצונו להקטין את הסיכון לפריצת שערוריות בגלל פרסום דבריו של הראי"ה. עמדה זו של בן המבקש למנוע עגמת נפש מאביו גרמה לו לעדן את חריפות דבריו של הראי"ה שנאמרו כביקורת (לכל הכיוונים). בנוסף הרצ"י מקטין את היקף החדשנות של דברי אביו ואת מידת נועזותם. אולם, חשוב להדגיש שכמעט בשום מקום התערבות זו אינה משנה באופן מהותי את עצם התכנים העיקריים של הכתבים. כחלק ממגמה כללית זו של הגנה על אביו, ניתן להצביע על מאמץ מיוחד של הרצ"י לשנות כל התבטאות או משפט שיש להן פוטנציאל לחולל שערורייה אם יוצאו מהקשרן.

4. סיכום

בפרק זה סקרנו את עריכתו של הספר **אורות** על ידי הרצ"י. השוואה בין הפסקות שפורסמו בספר ובין הפסקות המקוריות שפורסמו לאחר זמן, העלתה שיש שורה ארוכה של שינויי עריכה משמעותיים שהוכנסו על ידי הרצ"י. שינויים אלו נחלקים לשני סוגים עיקריים: חידוד והדגשת מסרים מחד, וטשטוש מסרים והשמטתם מאידך.

הסוג הראשון בא לידי ביטוי במיוחד במה שנוגע לעיסוק בשאלת הגאולה. הרצ"י בעריכתו מחדד ומדגיש את היותנו בתוך תהליך אתחלתא דגאולה ואת המשמעויות הנלוות לכך ביחס לעם ולארץ.

הסוג השני והנפוץ יותר הוא שינויי עריכה בהם הרצ"י מבקש בעריכתו לטשטש ולרכך מסרים שהיו בכתבי היד של הראי"ה. ראשית אנו מוצאים מגמה זו בעידון דברי ביקורת שכתב הראי"ה. זו מגמה כללית הנוגעת לביקורת המופנית לכיוונים שונים. הרצ"י מעדן דברי ביקורת שכותב הראי"ה לא רק על היהדות החרדית אלא גם על הציונות החילונית, על אומות העולם ואף על הנצרות. כיוון נוסף של ריכוך הוא בהקטנה וטשטוש של מסרים רדיקליים ונועזים בתחומים שונים. הרצ"י מעדן אמירות כנגד חלקים מהאמונה הדתית המצומצמת, וגם מקטין את המקום שנותן הראי"ה לכפירה ולחילוניות כבאות לזכך את האמונה הזו ולתקנה. הרצ"י מקטין גם את נימת האוניברסליות של הראי"ה ואת מידת הפתיחות שלו כלפי עולם החול, התרבות הכללית, החומר והגוף.

מגמות העריכה הנ"ל סותרות לא פעם זו את זו. עקב הרצון לעדן ביקורת משמיט הרצ"י אמירות שהיו משרתות מגמות אותן ניסה לקדם במקומות אחרים. ההסבר לסתירות אלו נעוץ בעובדה שבתפקידו כעורך פעל הרצ"י ככל הנראה מתוך שתי מוטיבציות שונות: הראשונה הייתה מוטיבציה אידיאולוגית עקרונית לחדד ולהדגיש מסרים מסויימים. המוטיבציה השנייה הייתה להקטין את הסיכון שפרסום כתבי הראי"ה יגרור עליו התקפות ופולמוס. ניתוח הממצאים שעלו מבדיקת השינויים מראה בבירור שהמוטיבציה השנייה גברה על פי רוב על הראשונה. במקומות רבים השמיט הרצ"י תכנים שהיו אמנם משרתים את המגמות האידיאולוגיות שלו אבל יכלו לחולל מהומה אם היו מתפרסמים כלשונם.

בשלב האחרון ביקשנו לבחון את הטענות שעלו במחקר, בעיקר מאז התחילו להתפרסם כתבי היד של הראי"ה, על כך שהרצ"י שינה בעריכתו באופן משמעותי את תורת אביו. לאור הממצאים שהוצגו לעיל, מצאנו שקשה לבסס טענה מרחיקת לכת כזו על בסיס ההתערבות של הרצ"י בנוסח הפסקות שבאורות. למרות השינויים של הרצ"י אינם זניחים והם בעלי משמעות הרי שהם אינם משנים באופן מהותי את התמונה הכללית העולה מהספר. המסרים הכלליים נשמרים גם אם הם מעודנים יותר ומרחיקי לכת פחות ממה שהיו בכתב ידו של הראי"ה. עובדה זו מוסברת היטב על פי התזה שהוצעה לעיל לפיה פעל הרצ"י בעיקר כבן המבקש להגן על אביו מפני המחלוקת. הרצ"י העיד על כך שאביו סרב להשמיט פסקות בגלל חשש כזה ממחלוקת שהעלה בפניו, ומבדיקתנו נראה שהרצ"י אכן לא שינה עיקרי דבריו. מצד שני, הרצ"י ניסה בעריכתו להקטין בכל זאת את

הפוטנציאל הפולמוסי של התבטאויות מסוימות. הדבר נעשה על ידי אותו ריכוך ועידון שהוצג לעיל ועל ידי שינוי משפטים היכולים להיות מוצאים מהקשרם ולשמש כלי בידי יריבי הראי"ה. אבל כל זאת – בלי לשנות באופן מהותי את התמונה הכללית של הגותו של הראי"ה המוצגת

בספר **אורות**.⁶¹

⁶¹. להלן, בפרק ג, נשוב לדון בהשפעת עריכתו של הרצ"י על תורת הראי"ה מנקודת המבט של בחירת הפסקות לפרסום - נקודה שלא נידונה בפרק זה, שדן רק בשאלות העריכה המקומית של הפסקות הנמצאות לפנינו בספר **אורות**.

פרק ב:

עריכת הספר אורות הקודש

1. מבוא¹

הספר **אורה"ק** נחשב עד היום להצגה השיטתית והמקיפה ביותר של הגותו של הראי"ה.

ראשיתו של הספר בשיחה בין הרב הנזיר לראי"ה, שעליה מספר הנזיר במבוא לספר:

בעוד שבע שנים (בתרפ"ב), והנני בירושלים, מסתופף בצל הרב בבית מדרשו, יומם ולילה. ויהי היום ואעל אליו בשאלה: רבנו, קדושה יש כאן אצלו, רוח השפעה סגולית. האם יש גם תורת הרב, תכן למודי מסוים, מה, שטה, והתשובה, כן, ודאי. מאז גמלה החלטתי, לברר תורת הרב, כשטה אלהית שלמה, יסודותיה, ויסודי היסודות, ועל פיהם לבחור כתביו ולסדרם, במאמרות. הרב מסר לידי כתבי קדשו, ועודד אותי בדבריו, כי הוא סומך עלי² בסדורי (אורה"ק א, עמ' 18).

אם כן, מגמת הנזיר הייתה מראש הצגת שיטה מסודרת ומובנית של הגותו של הראי"ה. הנזיר

מוסיף ומתאר את תהליך עבודתו:

עריכת חכמת הקודש נמשכה זמן רב, יותר מ"ב שנה, מתוך בחינה רבה, ויגיעה ועמל רב. מאמר הקודש, הוא הראשון בזמן, שנערך וסודר, בתרפ"ו אחריו ד' המאמרות, ואחריהם ב' השערים חכמת הקודש, והגיון הקודש, כולם סודרו במכונת כתיבה, והוגשו להרב. אח"כ נוספו עליהם תוספות, ונחלקו לסדרים, שמתחלה לא נבחרו אלא הפרקים ההכרחיים לבירור היסודי, ואח"כ נוסף מה שצריך, ולסוף מה שאפשר להכנס, לפי הענין. משמנה קובצי כתי"ק נלקחו הפרקים, כאחד מעיר ושנים ממשפחה, ואחרי שים ריוח, בין ענין לענין באותו ענין והבלטת דברים, בפיזור אותיות, משום הענין, ולשון חז"ל, ושים כותרות ראשי הפרקים, והיו לאחד, כתשובה לשאלות גדולות, הנושאים, שכוללו בראשי הסדרים (שם, עמ' 22).

תהליך הדפסתו של הספר התארך עוד מספר שנים ושני הכרכים הראשונים של **אורה"ק** ראו

אור בירושלים בשנת תרצ"ח. הכרך השלישי ראה אור בירושלים בשנת תש"י. מהדורה שניה של

הספר ראתה אור בירושלים בשנים תשכ"ג-תשכ"ד (כרך א בתשכ"ג וכרכים ב וג בתשכ"ד), ומספור

העמודים בה שונה מהמהדורה הראשונה. מהד' זו הודפסה מאז מספר רב של פעמים, היא נפוצה

מאוד ובה השתמשתי בעבודתי.

1. בכתיבת המבוא נעזרתי גם במקורות הבאים: מאיר, אורות; עיטם, סקירת; רוזנק, הרב.

2. בתיאור מקביל המופיע בקול **צופיך**, עמ' פח (=נזיר אחיו א, עמ' רפח =משנת הנזיר, עמ' סא)*, כתוב: "ואמר שסומך רק עלי בסידור מאמרי". זהו הבדל בעל משמעות רבה לשאלת היחס שבין הרב הנזיר והרצ"י כעורכי כתביו של הראי"ה. וראה להלן, בפרק זה, סעיף 3.3.1.

* קטעים מזיכרונותיו של הרב הנזיר פורסמו לראשונה בשנת תשל"ג בחוברת **קול צופיך**, לאחר מכן חזרו ופורסמו קטעים אלה (ועוד נוספים) בשנת תשל"ח בנזיר **אחיו**, ובשנת תשס"ה במשנת **הנזיר**, מכאן ואילך אתייחס לפירסומים חוזרים אלה רק במידה ויש בהם תוספת או שינוי משמעותיים.

הכרך הרביעי של **אורה"ק**, למרות שהיה כמעט מוכן על ידי הנזיר בזמן שנפטר, יצא לאור רק בשנת תש"נ על ידי הרב יוחנן פריד.³ היות ולא הייתה לי אפשרות לדעת במדויק את תרומתה של עריכה אחרונה זו לספר, נמנעתי מלעסוק בו בעבודתי.

1.1 שיוך השינויים שבאורה"ק

בדיון לעיל על הספר **אורות** כבר עלתה השאלה למי יש לייחס שינויי עריכה בכתבים של הרא"ה שנערכו או נדפסו בחייו (ראה לעיל, פרק א, תחילת סעיף 2). דיון זה נדרש גם כאן, בטרם נציג את שינויי העריכה שיש באורה"ק.

במבוא לאורה"ק כותב הנזיר:

שנויים מועטים באו, משום דקדוקי לשון וענין, והכל בהתיעצות והכרעת הרב זלה"ה. כל זה עד עמוד ש"כ,⁴ בהקודש הכללי. מכאן ואילך יצא לאור לפי המהדורות הראשונות, שהיו לעיני הרב, ובהתיעצות עם יורשיו ותלמידיו המובהקים (אורה"ק א', עמ' 13).

עריכת חכמת הקודש נמשכה זמן רב, יותר מ"ב שנה, מתוך בחינה רבה, ויגיעה ועמל רב. מאמר הקודש, הוא הראשון בזמן, שנערך וסודר, בתרפ"ו אחריו ד' המאמרות, ואחריהם ב' השערים חכמת הקודש, והגיון הקודש, כולם סודרו במכונת כתיבה, והוגשו להרב (שם, עמ' 22).

אך העריכה בבחינה רבה היתה לא רק מהשקפת כללות השטה, כ"א גם לכל דקדוקי הדברים, שנכתבו בחזון. כל משפט, וכל תבה, וכל אות, הכל מסולא. שקול ומדוד, והכל מנופה ב"ג נפה, בצירוף אחרי צירוף, וזיקוק אחרי זיקוק, עד דאסתכמו עליה משמיא. והכל בהתיעצות והסכמת הרב זצ"ל, כל הכרך הראשון, ואח"כ עם כל המסייעים למערכת, וביחוד העומדים על הברכה, באחרית דבר⁵ (שם, עמ' 23).

התמונה המצטיירת כאן היא שעד עמ' שכ הרא"ה ראה את כל השינויים, היה מעורב בהם ואישר אותם. וגם בנוגע להמשך, שעדיין לא היה גמור במות הרא"ה, הרי שהוא הספיק לראות

3. ראה: אורה"ק ד, עמ' תר"ה.

4. מספור זה הוא על פי המהדורה הראשונה. במהדורת תשכ"ג מדובר בעמ' שי (פסקה 495 בנספח לפרק ב).

5. הכוונה לאחרית הדבר שבסוף הכרך השני של המהדורה הראשונה, שלא נדפסה במהדורה השניה. בחלקה הראשון נכתב כך: "וברוכים כל המסייעים למערכת אורות הקודש, וביחוד ראש ישיבת מרכז הרב, הרב רבי יעקב משה חרל"פ שליט"א, והרב ר' שלום נתן רענן שליט"א, חתן הרב זלה"ה. והיועצים מחכמי הלשון, וביחוד רבי משה ד"ר זיידל שליט"א. וכן כל הידידים מבני ישיבתנו המרכזית מרכז הרב יצ"ו, עוזרי הקבוע הרב משה גורביץ שליט"א, ומר ישראל הרלינג שליט"א."

גרסות ראשוניות שלו. שוורץ⁶ הצביע על הסתירה בין דברים אלו לבין מה שנאמר ביומנו של הנזיר :

אמנם הרב בעצמו לא השתתף בעריכת אורות הקודש שלו. כשהייתי פונה אליו כמה פעמים לעצה והוראה, בשמות ראשי הפרקים, וגם בתוכן, היה נמנע מלהגיד, באומרו, כי אינו יודע בסדר. רק במקומות מועטים הצלתי הוראה מפיו, וכמובן שכן נעשה (קול צופיד, עמ' פח).

לדעת שוורץ, יש להעדיף את העדות האחרונה ולהגיע למסקנה שהרא"ה מיעט מאוד לעסוק בעריכת אורה"ק. אני סבור שבאופן כללי מסקנה זו נכונה, אם כי אין בהכרח סתירה בינה לבין הנאמר בהקדמת אורה"ק. הנזיר הגיש לרא"ה דפים מודפסים להגהה ובהם גם שאלות,⁷ הרא"ה היה מחזיר את הדפים,⁸ וככל הנראה לא תמיד ענה על השאלות.⁹ מכל מקום, הנזיר ראה בתהליך זה הסכמה של הרא"ה לנוסח המוצע גם אם בפועל הרא"ה לא התערב בדפי ההגהה. טענה זו מתחזקת מממצא שעולה מטבלות ההשוואה שערכנו, והוא העובדה שכמות התיקונים שיש באורה"ק קטנה באופן משמעותי לאחר פטירת הרא"ה. הנזיר גם הקפיד להצהיר במפורש על הנקודה המדויקת בה עמדה העריכה בזמן בו נפטר הרא"ה. נראה שהנזיר יחס חשיבות רבה לכך שדפי ההגהה (והשינויים שבהם) עברו תחת ידי הרא"ה – גם אם לא התערב בהם בשיטתיות.¹⁰

6. שוורץ, הציונות, עמ' 200 והערה 3.

7. כך, למשל, כתב הנזיר לרא"ה במכתב שנלווה לדפים כאלה: "הנני להקדים פני רבנו (רוח אפינו) שליט"א בראש חודש, ראש השנה למלכות ישראל, ב"אורות הקודש", גליון טז, הכולל... בבקשה מכ' אדמו"ר, לעבור על פרקי הגליון, ולשים לב, למקומות המצוינים בסימן שאלה, ולרשום בצידי הגליון הערותיו בכ"ק, ולשמור על הגליון, שיגיע וימסור לידי..." (קול צופיד, עמ' קא).

8. מצאנו מכתב תשובה ששלח הרא"ה לנזיר (ושנלוה לדפי הגהה מעין אלה): "...יקבל בזה את העלים המוגהים. אקוה שיסודר כראוי ע"פ פיקוח כת"ר..." (שם, עמ' פח-פט).

9. הרב נריה פרסם בעיתון הצופה (ביום ו', כ"א בתשרי תשל"ג) את הכתוב על דף הגהה אחד כזה (נדפס שוב במסכת הנזיר, עמ' ל-לב). מדובר בדף השער של סדר קשב היחודים. בתחילה כתובה בכתב יד הנזיר התלבטות בנוגע לשם: "אולי כוונת - - - ואולי עבודת - - - ואולי הקשבת - - - ואולי קשב - - -". לאחר מכן יש פניה אל הרב חרל"פ: "בבקשה לרשום, אם יש [הערות] בצדי הגליון, ביחוד על דבר השם "קשב" היחודים, או כוונת, או עבודת". הרב חרל"פ עונה בכתב ידו: "מדוע לא פלאי או פלאות היחודים! ויותר הי' נראה לי לקרוא בסתם היחודים". בצד השני של העמ' כתב הנזיר לרא"ה: "בדבר השם קשב היחודים, אם כי השם נעים לי ביחוד, לפי ההגיון השמעי שלי, בכל זאת העירו נגדו כי אינו כולל את כל פרקי הסדר... גם הגר"מ [חרל"פ] שליט"א נוטה לסתם היחודים. אמנם יש פנים להשאיר השם קשב. והנני מצפה להכרעת מרן שליט"א". לאחר מכן הוסיף הנזיר: "אולי לשאול שוב?" ולבסוף כתב: "כ"ק מרן שליט"א הסכים להוסיף: קשב". דוגמה זו מלמדת אותנו על תהליך העבודה של עריכת אורה"ק ועל כך שהיה צורך במאמץ כדי לקבל את התייחסותו של הרא"ה.

10. מעניין לציין בהקשר זה, שהנזיר מתאר ביומנו חזון שהיה לו בשנת תש"ט, ובו מתגלה בפניו הרא"ה ומחווה דעתו בנוגע לשינוי נוסח בו דן הנזיר באותו זמן. ראה: קול צופיד, עמ' קה.

אולם עם זאת, גם אם לא הייתה מעורבות מלאה של הראי"ה בהכנסת השינויים, הרי שיש לקחת בחשבון את האפשרות שבמקומות בודדים התיקון בכל זאת נעשה על ידי הראי"ה או בתיאום ישיר איתו (כמו בדוגמה המובאת בהערה 9, וראה עוד להלן, סעיף 2.2.3).¹¹

סוגיה נוספת, המחייבת גם היא זהירות ביחס השינויים באורה"ק באופן בלעדי לרב הנזיר, היא שאלת המעורבות של אנשים נוספים ובראשם הרב חרל"פ. בדברים שהובאו לעיל מהמבוא לאורה"ק ניתן היה אולי להסיק שמעורבותם החלה רק אחרי פטירת הראי"ה. אבל הדוגמה שבהערה 9 מלמדת על מעורבות של הרב חרל"פ גם בחיי הראי"ה. תמונה דומה עולה גם מהתבטאות המובאת בשם הראי"ה: "כשעמדו להדפיס את "אורות הקודש" שאלו את הרב מה להדפיס מן הספר ומה לא להדפיס, ואמר: לדעתי יש להדפיס הכל, אבל יש לשאול את הצנזורים שלי" (שבחי הראי"ה, עמ' רצו). הראי"ה מכוון כאן ככל הנראה לרב חרל"פ ולרצ"י. מעורבות זו עולה גם מתיאורו של הרב הנזיר את פגישתו עם הראי"ה סמוך לפטירתו: "נכנסתי אל הרב, הוא שמח, תפס את גליון אורות הקודש לידי, ולא הרפה ממנו. אח"כ אמר, אם ר' יעקב משה יאמר להוציא שלש מילים, אפשר. ויוסף, אני סומך עליכם." (קול צופיך, עמ' קטז). פסקה נוספת מיומנו של הנזיר מלמדת שהוא עצמו התנגד באופן עקרוני לחלק ממגמת הצנזורה:

הדפסת הספר נמשכה שנים, בזהירות רבה, אגב שינויים בעריכה, ותוספת מרובה על העיקר. כל גיליון וגיליון וקורותיו, ספקותיו, ותקוניו, קלקוליו, והשמטות מטעם הביקורת של גדולי תלמידי הרב (הגרי"מ חרל"פ שליט"א), המסייעים למערכת אורות הקודש, והחוששים לבקורת דעת הקהל. ולפעמים הרב טוען, אי אפשר לסתום הפה, אך תוך כדי דיבור מוסיף, אבל מחלוקת אינני רוצה. כמה פעמים הצטערתי, על שיצא קצת שלא בסדר, בתוכן ובצורה. והרב היה מרגיע אותי, גם מה שיצא קצת הוא טוב ויפה (קול צופיך, עמ' פה).

הרב הנזיר מדבר על השינויים וההשמטות שנעשו בנימה ביקורתית, ואולי ניתן אף להבין שגם אותם הוא מכנה "קלקולים" ואף מצטער בגללם.

שאלת מעורבותו של הרצ"י בעריכת אורה"ק צריכה עיון. מאיר¹² העיר על חסרונו הבולט של הרצ"י מרשימת האנשים אותם מזכיר הנזיר כמסייעים לעריכת אורה"ק. מאיר מציין שהרצ"י רק רמוז ברשימה. ככל הנראה כוונתו היא להתייחסות הבאה: "עוזרי ויועצי בעריכת אורות הקודש... ועל כולם ראש ישיבת מרכז הרב, הגאון ר' יעקב משה חרל"פ (שליט"א) [זצ"ל], ויורשי הרב,

11. לדוגמה נוספת למעורבות הראי"ה בעריכת אורה"ק ראה: שלושה שותפים, עמ' 19.

12. מאיר, אורות, הערה 105.

הרבנים שליט"א, ועוד." (קול צופיך, עמ' פד).¹³ לדעתי מדובר כאן ביותר מרמז: הרצ"י הוא היורש היחיד, הישיר והברור של הראי"ה על פי דין תורה. תחת הביטוי "יורשי הרב" יכולים גם להכלל אחיו וחתנו (הרב רענן) – אבל רק בשורה השניה של היורשים - אחרי הרצ"י. ההתייחסות ליורשי הראי"ה חוזרת גם בדברי המבוא לאורה"ק שהובאו לעיל: "...ובהתיעצות עם יורשיו ותלמידיו המובהקים" (אורה"ק א, עמ' 13).

עם זאת, העובדה שהנזיר אינו מתייחס לרצ"י מפורשות בשמו אינה נראית מקרית. ייתכן והיא מלמדת על המתיחות סביב עריכת כתבי הראי"ה בין הנזיר לרצ"י (מתיחות עליה הצביע כבר אברמוביץ).¹⁴ מתיחות זו, או לכל הפחות מורכבות המצב, עולה גם מפרוטוקול האגודה להוצאת כתבי הרב קוק.¹⁵ אחת מהחלטות האגודה בישיבתה השניה (בשנת תרצ"ז) הייתה הצורך לפנות לנזיר ולבקש ממנו הצהרה בכתב על בעלותם הגמורה של יורשי הראי"ה על הכתבים הנמצאים בידיו. אשוב לדון בצד העקרוני של סוגיה זו בפרק הבא (להלן, פרק ג, סעיף 3.3.2), מכל מקום, מבחינה טכנית נראה שאפשר להסיק שהרצ"י היה שותף גם הוא בהכנסת השינויים באורה"ק ותפקידו שם דמה לזה של הרב חרל"פ.¹⁶

התמונה הכללית העולה מכל הנ"ל היא שבתהליך עריכת אורה"ק הייתה מעורבות של הרב חרל"פ, וככל הנראה גם של הרצ"י. מעורבות שנראה שכוונה בעיקר להשמטות ושינויים מטעמים של "בקורת דעת הקהל". הרב הנזיר חשש פחות לתגובות ונטה פחות לשינויים כאלה. הראי"ה עצמו היה קרוב עקרונית לגישתו של הנזיר, אבל הסכים לקבל באופן חלקי את הצורך בשינויים. מצב זה נמשך גם לאחר פטירתו של הראי"ה, שכן הנזיר כותב, לאחר שהוא מביא את דברי הראי"ה על האפשרות להשמטת שלוש מילים (לפי בקשת הרב חרל"פ): "אלו היו צואות, שאשמר למלאותן" (קול צופיך, עמ' קיז).

נמצאנו למדים שאי אפשר לייחס את השינויים שנמצאים בנוסח אורה"ק באופן ישיר ובלעדי לעורך – הרב הנזיר. לכן נתייחס להלן רק למגמות עריכה כלליות בלי לשייך אותן בשלב ראשון לדמות מסויימת. גם ממצאי ההשוואה מחזקים את ההערכה שהשינויים שנעשו אינם מבטאים

13. הרצ"י חסר גם מהרשימה שבסוף אורה"ק (ראה לעיל, הע' 5).

14. ראה: אברמוביץ, השליחות, עמ' 139-140.

15. ראה: גוטל, פרוטוקול, עמ' שמט.

16. זו גם מסקנתו של גוטל (גוטל, אומנות, הערה 35).

מגמות עריכה של הרב הנזיר בלבד אלא גם של הרצ"י והרב חרל"פ. אשוב לדון בנקודה זו לאחר הצגת הממצאים.

2. הצגת ממצאי השוואת הפסקות

השוואת הנוסח באורה"ק לזה של כתבי היד מביאה למסקנה דומה לזו שהסקנו באורות. גם כאן ניכר שהוכנסו בתהליך העריכה שינויים משמעותיים וברורים מתוך מגמה תחילה ולא באופן מקרי. בניתוח שניתחנו את עריכת אורות הצבענו על שני סוגי שינויים: שינויים של הוספה והדגשה מול שינויים של השמטה וטשטוש. בחינת השינויים באורה"ק מראה שרוב מכריע מהם שייך לסוג השני דווקא. בהמשך פרק זה, לאחר שנסקור את השינויים שנמצאו, נשוב להשוות את עריכת שני הספרים.

2.1 שינויים מתוך זהירות, שיש בהם ריכוך, השמטה וטישטוש מסרים

המגמה הברורה והבולטת ביותר שעולה מהשינויים שהוכנסו באורה"ק היא מגמה של שמרנות המבקשת למחוק או להסתיר מסרים שיש בהם ביקורתיות על התפיסות המקובלות בעולמה של היהדות הדתית, או שיש בהם חדשנות רדיקלית בתחומים אלו. כמו כן יש מגמה של טשטוש והסתרה של כל מה שיכול ללמד על עולמו הפנימי של הרא"ה. בסוף הסעיף תובאנה גם הדוגמות המעטות של עידון וטשטוש ביקורת גם בתחומים נוספים.

2.1.1 שינויים שמוחקים או מקטינים ביקורת על התפיסות המקובלות של התורה וההלכה

במקומות רבים באורה"ק אנו מוצאים שינויים שמטרתם לטשטש מקומות בהם ניתן לראות בדבריו של הרא"ה פן של ביקורת או של הקטנת החשיבות של המרכיבים המסורתיים של התורה וההלכה. כך למשל:

358	חכמת הקודש קבא (אורה"ק א עמ' קלח-קמ) התעללות האורה הפנימית ההכרות הפנימיות שבנשמה הולכות ומתחזקות בקרבה. כשיפנו לפנינו את הדרך מאבני המכשולים, שהם המחשבות הרעות, המדות והמעשים המקולקלים, מתרוממת מעצמה היא הנשמה אל חשקה העליון, להיות טובה וישרה, מוכנת בטהרה, לטוהר המוסר, לקרבת אלהים, ועדינות הרוח, לאהבת הבריות, הצדקה, החסד והמישרים. העבודות המעשיות והרוחניות, החינוך וההרגל הטוב, אינם כי אם תוכנים כאלה, שהמכשולים מתפנים על ידם. והתנוצצות האורה העצמית מתחילה לחיות את חייה, כבקיעת השמש מתוך העננים.	שמונה קבצים ג י ההכרות הפנימיות שבנשמה הולכות ומתחזקות בקרבה, כשיפנו לפנינו את הדרך מאבני המכשולים, שהם המחשבות הרעות, המדות והמעשים המקולקלים. מתרוממת מעצמה היא הנשמה אל חשקה העליון, להיות טובה וישרה, מוכנת בטהרה לטוהר המוסר, לקרבת אלהים, ועדינות הרוח, לאהבת הבריות, הצדקה, החסד והמישרים. העבודות המעשיות והרוחניות, התורה והמורה, החינוך וההרגל הטוב, אינם כי אם תוכנים כאלה, שהמכשולים מתפנים על ידם. והתנוצצות האורה העצמית מתחילה לחיות את חייה, כבקיעת השמש מתוך העננים.
-----	---	--

בפסקה המקורית, הרב קוק מציג את התורה והמצוות, במובן המקובל, כמי שתפקידן רק לפנות את הדרך בפני מה שחשוב באמת – והיא ההכרה הפנימית העצמית של האדם. מחיקת המילים משאירה את תוכן הפסקה עמום בהרבה וללא ההכללה הגורפת שיש בכתב היד.

ובמקום נוסף, מרחיק לכת אף יותר:

603	הטוב הכללי כג (אורה"ק ב עמ' תצט-תק) הצתיף האלקר הנחולק האדם בכל מהותו, באופיו ומאוייו, איננו עומד בזה העולם העתידי, שיתגלה בו אור המשוה את הטוב ואת הרע, כי אם בעולם ההווה, וגם העתיד הקרוב, שהטוב והרע בהם הם שני ערכים שונים ומתנגדים מן הקצה אל הקצה, על כן הוא אחוז במוסרות המוסר, והדרך המובילה את כל יחיד, ואת הכלל כולו, אל העולם הגדול של הטוב המוחלט, שערכי ההבדלה שבין טוב לרע מתבטלים בו, מרוב טובו ותגבורת שפעת חייו האדירים, הוא מפולש דוקא דרך אלה העולמים...	שמונה קבצים ז קנט, קנח האדם בכל מהותו, באופיו ומאוייו, איננו עומד בזה העולם העתידי, שיתגלה בו אור המשוה את הטוב ואת הרע, כי אם בעולם ההווה, וגם העתיד הקרוב, שהטוב והרע בהם הם שני ערכים שונים ומתנגדים מן הקצה אל הקצה, על כן הוא אחוז במוסרות המוסר, והדרך המובילה את כל יחיד, ואת הכלל כולו, אל העולם הגדול של הטוב המוחלט, שערכי ההבדלה שבין טוב לרע מתבטלים בו מרוב טובו ותגבורת שפעת חייו האדירים, הוא מפולש דוקא דרך אלה העולמים...
-----	---	--

בפסקה המקורית, מתאר הרא"ה את הדת והמוסר כמוסרות זמניות הנדרשות לריסון האדם בעולם ההווה, ושעתידות להתבטל בעתיד. העורכים מחקו את הדת והשאירו אמירה זו רק לגבי המוסר. במקום אחר יש תיקון בנוגע ליחס אל המסורת:

242	חכמת הקודש ה (אורה"ק א עמ' ה-ו) הקריאה לסודיות כשמגיע האיש היחיד, וכן הדור, לאותו המצב שהופעתו הרוחנית כבר קרואה היא לפעולתה, אז אי אפשר לו להיות משביע את צמאונו ההכרחי בכל תוכן מוגבל, אם לא יהיה אותו התוכן בעצמו מוסר אותו אל תוכן רחב חפשי, שבו ירגיש את השיגוב הגדול שבשורש נטיית נשמתו ממקור החיים שלה. ומתוך כך רזי עולם, רזי תורה, סוד ד', הולכים ונתבעים מן הדור. והעקשנות הגורמת למצא בצד הגלוי את כל הסיפוק הרוחני היא מדלדלת את הכח, מפזרת את הרוחות, ומובילה את התשוקה הסוערת למקום אשר תמצא ריקניות ומפח נפש, ובלב נואש תשוב עוד לבקש דרך.	שמונה קבצים ג שיז כשמגיע האיש היחיד, וכן הדור, לאותו המצב שהופעתו הרוחנית כבר קרואה היא לפעולתה, אז אי אפשר לו להיות משביע את צמאונו ההכרחי בכל תוכן מוגבל, אם לא יהיה אותו התוכן בעצמו מוסר אותו אל תוכן רחב חפשי, שבו ירגיש את השיגוב הגדול שבשורש נטיית נשמתו ממקור החיים שלה. ומתוך כך רזי עולם, רזי תורה, סוד ד', הולכים ונתבעים מן הדור. והעקשנות הגורמת למצא בצד הגלוי את כל הסיפוק הרוחני היא מדלדלת את הכח, מפזרת את הרוחות, ומובילה את התשוקה הסוערת למקום אשר תמצא ריקניות ומפח נפש, ובלב נואש תשוב עוד לבקש דרך.
-----	---	--

בפסקה המקורית, התוכן הנגלה שאין להצטמצם בו מאופיין כהיותו כל תוכן שמקורו במסורת. הגדרה זו נעלמה באורה"ק.

ביקורת על הצד הנגלה שבתורה עוברת עידון גם במקום נוסף:

336	חכמת הקודש צט (אורה"ק א עמ' קיב) אין האחשבה הכלית כל מחשבה רזית צריכה המון מחשבות גלויות, להגלימה, ולהיות לה למגן ולמעקה, שלא יפלו אורותיה לתהום הדמיון, השקר וההירוס. וכל מחשבה גלויה צריכה ניצוץ רזי לעדנה, לשמרה מקלקול ומהתפכות לסם מות, תחת תכונתה המקורית להיות לסם חיים.	שמונה קבצים א תריג כל מחשבה רזית צריכה המון מחשבות גלויות, להגלימה, ולהיות לה למגן ולמעקה, שלא יפלו אורותיה לתהום הדמיון, השקר וההירוס. וכל מחשבה גלויה צריכה ניצוץ רזי לעדנה, לשמרה מסרחון ומהתפכות לסם מות, תחת תכונתה המקורית להיות לסם חיים.
-----	---	--

הרא"ה מדבר במקומות רבים על האנשים המיוחדים שיש להם נטיה אל תורת הסוד והנסתר, ושעבודת ה' שלהם צריכה להתבסס על עבודה ודבקות פנימית, ועל חתירה לשפע רוחני שינבע

מתוך עצמיותם.¹⁷ יש באורה"ק מספר תיקונים במקומות הנוגעים במה שקשור ליחסם אנשים מסוג זה אל חלקי הנגלה שבתורה:

258	חכמת הקודש בא (אורה"ק א עמ' ל-לב) <i>חכמי הנגלה והגלוי</i> אם נפשך תובעת ממך תמיד את הגנוז ואת החבוי, את הנעלם והנסתר, הנשגב, אל תצטער אם יעלם ממך לפעמים <i>חכמי הנגלה והגלוי</i> .	שמונה קבצים ה קמ אם נפשך תובעת ממך תמיד את הגנוז ואת החבוי, את הנעלם והנסתר הנשגב, אל תצטער אם יעלם ממך לפעמים <i>חכמי הנגלה והגלוי</i> .
-----	--	--

בנוסח המקורי, הרב קוק מבקש להרגיע את מי שיש לו נטיה אל הנסתר, מכך שהבנתו בעולם הלימוד הנגלה לוקה בחסר. הוא גם מכנה את הנגלה בביקורתיות כ'שטחי'. הנוסח באורה"ק מוחק לחלוטין את האמירה הזו ומפנה את הדיון למקום אחר והוא איחוד הנגלה והנסתר. איחוד זה אמנם נידון בהמשך הפסקה והוא מוצג שם כפתרון הבעיה שבתחילתה. אלא שהעריכה מחקה בעייה זו לחלוטין.

פסקה נוספת שיש בה שינוי משמעותי, עוסקת גם כן ביחסם של אנשים מסוג זה אל הלימוד הנגלה:

386	הגיון הקודש יא (אורה"ק א עמ' קעז) <i>היצירה והנצח</i> מי שיש לו נשמה של יוצר מוכרח להיות יוצר רעיונות ומחשבות, אי אפשר לו להסגר בתלמודו <i>הנצח</i> לבד. כי שלהבת הנשמה עולה היא מאלוה, ואי אפשר לעצור אותה ממהלכה. מרחב למחשבות, זאת היא התביעה התדירית, שכל אדם הוגה תובע מעצמו. הלמוד השטחי, יש שיצמצם את המחשבה, יטשטש אותה בראשית הולדה. וההתרגלות של הלמוד התדירי, בהתמדה שטחית, היא היא שמגברת את המחלה הזאת של צרות המחשבה. ובכל כח צריכים אנחנו להגאל ממנה, כדי לפדות את נשמתנו מלחץ המצרים שלה, לפדות אותה ממצרים, מבית עבדים.	שמונה קבצים ז קצ, קצד מי שיש לו נשמה של יוצר, מוכרח להיות יוצר רעיונות ומחשבות, אי אפשר לו להסגר בתלמודו לבד. כי שלהבת הנשמה עולה היא מאלוה, ואי אפשר לעצור אותה ממהלכה. מרחב למחשבות, זאת היא התביעה התדירית שכל אדם הוגה תובע מעצמו. הלמוד התכוף, יש שיצמצם את המחשבה, יטשטש אותה בראשית הולדה. וההתרגלות של הלמוד התדירי, ההתמדה שטחית, היא היא שמגברת את המחלה הזאת של צרות המחשבה. ובכל כח צריכים אנחנו להגאל ממנה, כדי לפדות את נשמתנו מלחץ המצרים שלה, לפדות אותה ממצרים, מבית עבדים.
-----	--	---

הפסקה המקורית היא ברורה וחדה – הראי"ה אומר בה שאנשים בעלי נשמה של יוצר צריכים לעסוק ביצירה פנימית ואסור להם להקדיש את כל זמנם ללימוד תורה רצוף של התמדה רגילה. לימוד כזה יביא על אנשים מסוג זה צרות מחשבה שהראי"ה רואה בה מחלה שיש להגאל ממנה. התיקונים שנעשו בפסקה באורה"ק משנים את משמעותה ומפנים את הביקורת רק ללימוד שטחי, שהבעיה היא השטחיות שבו (שאינה מוגדרת בדיוק), ולא ללימוד התורה הרגיל בכללותו כפי שמובן בכתב היד.

תיקונים דומים יש גם בפסקות העוסקות ביחסם של אותם אנשים לתפילה ולמצוות ודיקדוקיהן:

487	הקודש הכללי ח (אורה"ק ב עמ' רצז-רצח) <i>דומים הקדושה הכללית</i> ...אם יפיל עצמו קדוש הדומיה לעבודה מצומצמת, בתפלה,	שמונה קבצים ב לה ...אם יפיל עצמו קדוש הדומיה לעבודה מצומצמת, לתפלה,
-----	--	--

17. ראה למשל: שרלו, צדיק, עמ' 111-116.

בתורה, בצמצום מוסריות ודיקנות פרטיות, יסבול וידוכא, יחוש כי נשמה מלאה כל היקום לוחצים בצבתיים, להסגירה במועקה מצומצמת של מדה, של התוית דרך מיוחד, בשעה שכל הדרכים יחד הנם לפניו פתוחים, כולם מלאים אור, כולם אוצרים חיים...	לתורה, לצמצום מוסריות ודיקנות פרטיות, יסבול וידוכא, יחוש כי נשמה מלאה כל היקום לוחצים בצבתיים, להסגירה במועקה מצומצמת של מדה, של התוית דרך מיוחד, בשעה שכל הדרכים יחד הנם לפניו פתוחים, כולם מלאים אור, כולם אוצרים חיים...
---	---

759	מוסר הקודש פו (אורה"ק ג עמ' קכג-קכד) הנפלאה הפנימית והנפלאה הנפלאה ...על כן עוסקים הם הצדיקים הגדולים בעיקר הדבר בגודל הפנימי. כמובן מדקדקים הם במעשים, משתדלים בטהרת הסביבה, אבל כל זה בא מתוך הגורם הפנימי של האורה העליונה, הזורמת בנשמה בכל הוד גדולה, דוקא מתוך הצינור היותר גדול ושוטף, ולא ישפילו את עצמם להיות דבוקים תמיד בתוך הקטנות של הדקדוקים הפרטיים שאין להם סוף, המלאים את הרוח העולה למעלה.	שמונה קבצים א רמח-רמט ...על כן עוסקים הם הצדיקים הגדולים בעיקר הדבר בגודל הפנימי. כמובן מדקדקים הם במעשים, משתדלים בטהרת הסביבה, אבל כל זה בא מתוך הגורם הפנימי של האורה העליונה, הזורמת בנשמה בכל הוד גדולה, דוקא מתוך הצינור היותר גדול ושוטף, ולא ישפילו את עצמם להיות דבוקים תמיד בתוך הקטנות של הדקדוקים הפרטיים שאין להם סוף, המלאים את הרוח העולה למעלה.
-----	---	--

השינוי של אותיות ה' ל' בפסקה הראשונה הוא משמעותי מאוד. על פי הנוסח המקורי, המילים תורה ותפילה מפרטות מהי עבודה מצומצמת, כך שיוצא שעבור קדוש הדומיה התורה והתפילה באופן כללי נחשבות לצמצום בעייתי. אחרי התיקון משתנה המשמעות וניתן להבין שהבעיה היא בהליכה בדרך של עבודה מצומצמת בתוך התורה והתפילה, שיש בהן כמובן דרכים אחרות ולא מצומצמות. השמטת המילה "גם" מהפסקה השניה מעלימה את נימת השוליות שבה מתייחס הרא"ה בכתב היד לדקדוק המעשים.¹⁸

תיקונים של נימה שיש בה זלזול או ביקורת על הפרטים הקטנים שבתורה ובהלכה יש גם במקומות נוספים:

274	חכמת הקודש לו (אורה"ק א עמ' נב-נג) הנפלאה הנפלאה השורש הרוחני החזק, המלא רעננות של חיים ומציאות, הוא שולח ממנו ענפים וענפי ענפים לאין תכלית. ולפעמים כשהנשמה עיפה מריבוי הענפים, הרי היא מוכרחת להאחז בשורש במקורו, וכחה מתחדש. והיא שבה אח"כ להתעלס עם הענפים כולם בפנים חדשות, ומפריחה עוד הרבה ענפים ופריחים, מה שמקדם לא היתה היכולת מגיעה להוציאם לאור העולם. וזהו היסוד, שהרזיות העליונות מחזקת את יסוד הויות דאביי ורבא, והאידיאליות המוסרית את העולם הטכני והחברותי.	שמונה קבצים ג רנב השורש הרוחני החזק, המלא רעננות של חיים ומציאות, הוא שולח ממנו ענפים וענפי ענפים לאין תכלית. ולפעמים כשהנשמה קצה מריבוי הענפים, הרי היא מוכרחת להאחז בשורש במקורו, וכחה מתחדש. והיא שבה אחר כך להתעלס עם הענפים כולם בפנים חדשות, ומפריחה עוד הרבה ענפים ופריחים, מה שמקדם לא היתה היכולת מגיעה להוציאם לאור העולם. וזהו היסוד, שהרזיות העליונות מחזקת את יסוד הויות דאביי ורבא, והאידיאליות המוסרית את העולם הטכני והחברותי.
-----	---	---

18. בדרך דומה מפרש גם רוזנק תיקון זה (ראה: רוזנק, מי מפחד, עמ' 274, הע' 85). רוזנק (שם, עמ' 275-276) מצביע על תיקון ברוח דומה גם בפסקה הבאה:

256	חכמת הקודש יט (אורה"ק א עמ' כח) צ'אק חתלול חתלול עיני גדול יש לנכנס מתוך הרחבה גדולה של עיונים טהורים, ממוזגים ברגש ושירה כלילת תפארת, אל תוך הקצובות ההלכותיות, שהן שחורות כעורב. אף על פי שזהו יפין ועוז קדשן, למשול בעולם המלא מחשכים, וזהמות, ותסיסות מהומיות, אבל בעל הנשמה, המפוארת בהדר קדשה, הוא מרגיש את ענותו הנוראה, את חבלי המאסר, בעת יציאה מתלמוד אל תלמוד...	שמונה קבצים ג רנו עיני גדול יש לנכנס מתוך הרחבה גדולה של עיונים טהורים, ממוזגים ברגש ושירה כלילת תפארת, אל תוך הקצובות ההלכותיות, שהן שחורות כעורב. אף על פי שזהו יפין ועוז קדשן, למשול בעולם המלא מחשכים, וזהמות, ותסיסות מהומיות, אבל בעל הנשמה, המפוארת בהדר קדשה, הוא מרגיש את ענותו הנוראה, את חבלי המאסר, בעת יציאה מתלמוד אל תלמוד...
-----	--	---

רוזנק רואה בשינוי זה עמעום של המתח הקיים בין עולמו של מי שחי בעולם רוחני גבוה ובין ההלכה. אבל לדעתי יש מקום להסתפק האם זו אכן משמעות השינוי.

880	דרך הקודש, טהרת מדות הנפש מא (אורה"ק ג עמ' רסב) הצלאת הקטנות כשם שצריכים להעלות את המדות והמחשבות הרעות לשרשן, כדי לתקן ולמתקן, כן צריכים להעלות את המדות והמחשבות הקטנות, אף על פי שהן טובות אבל אינן במעלה גדולה ומאירה, למקור שרשן, להאירן באור ה'צלאת. וכשם שמועילין לעולם כולו בעליית המדות והמחשבות הנפולות, כך יותר מועילין ומטיבין לעולם על ידי העלאתן של המדות והמחשבות הקטנות, כשעולות לאורה גדולה...	שמונה קבצים ב רס, א כשם שצריכים להעלות את המדות והמחשבות הרעות לשרשן, כדי לתקן ולמתקן, כן צריכים להעלות את המדות והמחשבות הקטנות, אף על פי שהן טובות, אבל אינן במעלה גדולה ומאירה, למקור שרשן להאירן. וכשם שמועילין לעולם כולו בעליית המדות והמחשבות הנפולות, כך יותר מועילין ומטיבין לעולם על ידי העלאתן של המדות והמחשבות הקטנות כשעולות לאורה גדולה...
-----	---	---

הפסקה הראשונה אמנם מדברת על התרומה של עולם הסוד לעולם הפרטים ההלכתי, אולם המילה 'קצה' ניראתה ככל הנראה חריפה מדי בתיאור הבעיות שיש לפעמים בריבוי הפרטים ולכן תוקנה לביטוי עדין יותר. בפסקה השניה יש שינוי מקיף יותר. בכתב היד המידות והמחשבות הקטנות מושוות למחשבות ומידות נפולות והמסקנה היא שהראשונות גרועות מן השניות. באורה"ק תוקן כך שרעיון זה נמחק לחלוטין ונשארה רק השוואה טרואאלית בין מחשבות קטנות לגדולות – השוואה שאינה נמצאת כלל בפסקה המקורית.

תיקון עריכה נוסף משנה את התיחסותו של הרא"ה אל הוודאות:

424	הגיון הקודש מט (אורה"ק א עמ' ריז) הואלאת והתכן אין הודאות לבדה, עמ כל ה'צלאת, קדלתה ותפארתה. היסוד לחיי הרוח, כי אם כשהיא מצטרפת עם חשיבות התוכן, עד שלפעמים תוכן בערכו עליות אין קץ על תוכן ירוד ודאי מבטח באדם.	שמונה קבצים א תרמא אין הודאות לבדה ציקר היסוד לחיי הרוח, כי אם צרק י'לה, והיא מצטרפת עם חשיבות התוכן, עד שלפעמים תוכן חשוב מסופק, יעלה בערכו עליות אין קץ על תוכן ירוד ודאי טוב לחסות בד' מבטח באדם.
-----	--	--

בכתב היד קבע הרא"ה שאין הודאות עיקר היסוד של חיי הרוח ויש לה חשיבות מסוימת כשהיא מצטרפת לתוכן. בעריכה לא רק שנוספו תארים של חשיבות לודאות, אלא שגם עיקר המסר משתנה, והיא כן תהיה היסוד לחיי הרוח בתנאי שתצטרף לתוכן. תיקון נוסף מתייחס אל מקורה של הוודאות:

408	הגיון הקודש לג (אורה"ק א עמ' רג-רד) הואלאת המקורית יש עצבון שבא מעושר רוחני, הא כיצד? מתגברות עלינו ההופעות, חזיונות מחזיונות באים לנגד עינינו הרוחניות, מביטים אנו בספרים, ובספרים היותר קדושים, והיותר נשגבים, ומענינותיהם חיים ומפכים, מנביעים הם בכחם המקורי ברוחנו פנימה מעינות רבים. ועל כל חזיון נולד המיון פנימי, מהיכן כל זה בא? ראשית החזון וודאותו מהיכן הוא נמשך? והנשמה מצטערת בעצבונה על שמחת עשרה, והעצבון הזה מעדן את הרוח, מחדד את השכל, ומרטיב את הלשד של החיים הרוחניים. וידיעות מקוריות, ומקוריות של מקוריות, והקשבות, רבות ערך, גדולות ורחבות, נולדות, והן באות עם תעודות ודאיות, והן מעלות את הנשמה למקום עליון. ובמקום העליון באה השאלה עוד הפעם מחדש, על הודאיות החדשות, העשירות היותר עליונה, שבתחלה מופעת היא בכליל הודה, ביפעת שמחתה, ואחר כך באה השאלה, בן מי זה העלם, אם ראוי לבא בקהל?	שמונה קבצים ה קפג יש עצבון שבא מעושר רוחני, וי' הנה אלה אתה א'לאת ה'צלאת. הא כיצד, מתגברות עלי ההופעות, חזיונות מחזיונות באים לנגד עיני הרוחניות מביט אני בספרים, ובספרים היותר קדושים והיותר נשגבים, ומענינותיהם חיים ומפכים, מנביעים הם בכחם המקורי ברוחי פנימה מעינות רבים. ועל כל חזיון נולד המיון פנימי, מהיכן כל זה בא, ראשית החזון, וודאותו, מהיכן הוא נמשך. והנשמה מצטערת בעצבונה על שמחת עשרה. והעצבון הזה מעדן את הרוח, מחדד את השכל, ומרטיב את הלשד של החיים הרוחניים. וידיעות מקוריות, ומקוריות של מקוריות, והקשבות רבות ערך, גדולות ורחבות, נולדות, והן באות עם תעודות ודאיותיהן, והן מעלות את הנשמה למקום עליון. ובמקום העליון באה השאלה עוד הפעם, מחדש, על הודאיות החדשות, העשירות היותר עליונה, שבתחלה מופעת היא בכליל הודה ביפעת שמחתה, ואחר כך באה השאלה, בן מי זה העלם, אם כשר הוא לבא בקהל...
-----	--	---

העריכה מחקה את הרעיון ששמחת הוודאות נובעת בעצם מעניות דעת, היא גם מקטינה את מידת הספק שהרעיון שבה מתוך העצמיות מעורר. שינוי משמעותי נוסף שיש בפסקה זו הוא המעבר מלשון יחיד ללשון רבים, שינוי שנדון בו להלן, סעיף 2.1.4.

לסיום סעיף זה נציג תיקון קטן נוסף, בו ביקשה העריכה להפוך לזמנית אמירה כללית של הראי"ה על כך שהתפיסות המקובלות על תחיית המתים והשארות הנפש אין בהן בכדי לרפא את פצע המוות במקרים מסוימים.

455	הגיון הקודש פ (אורה"ק א עמ' רנה-רנו) ...כמו שאין התנחומים של השארת הנפש ותחית המתים מרפאים אף את פצע המות, אשר פצע בלב נפשות דבקות בקרב בשר ורוח....	שמונה קבצים א קמב ...כמו שאין התנחומים של השארת הנפש ותחיית המתים מרפאים את פצע המות, אשר פצע בלב נפשות דבקות בקרב בשר ורוח....
-----	---	--

2.1.2 תיקונים המקטינים את הנועזות שבאמירותיו של הראי"ה על הפנימיות

אם נבחן את הפסקות שבסעיף הקודם, אפשר לראות בבירור שרובן עוסק ביחס שבין עולם התורה הנגלה לעולם הנסתר. הטון הביקורתי שרוכך בעריכה נובע מהדגשת היצירתיות הפנימית והשפע הרוחני הנובע מעצמיותו של האדם, ואת עדיפותם על הלימוד¹⁹ וקיום המצוות הרגיל - אצל אותם צדיקים בעלי נטיה אל הנסתר והעבודה הסודית הפנימית. נושא זה, של חשיבות הרובד הפנימי שבתוך האדם, עומד גם בבסיסם של תיקונים במקומות בהם כתב הראי"ה אמירות נועזות ומרחיקות לכת על פנימיות זו:

253	חכמת הקודש טז (אורה"ק א עמ' כג-כד) <i>חכמת הקודש טז</i> נבואה ורוח הקודש באים, <i>קדש</i> ז', לפנימיותו של אדם, ומתוכו הם נשפעים לכל מה שנוגע לעולם כולו. ודוגמת האגדה, הרי היא דוגמת האגדה, הרי היא נובעת מהנפשיות של האדם, ומסדרת את עניניה גם כן ביחס החיצוני של העולם.	שמונה קבצים ה קכז נבואה ורוח הקודש באים מפנימיותו של אדם, ומתוכו הוא נשפע לכל מה שנוגע לעולם כולו. ודוגמת האגדה, הרי היא נובעת מהנפשיות של האדם, ומסדרת את עניניה גם כן ביחס החיצוני של העולם.
-----	--	---

תיקון מפורסם זה²⁰ בה למנוע את האפשרות לטעון שהראי"ה סבר שהנבואה היא יצירה אנושית הנובעת מפנימיות נפשו של האדם. באופן דומה מתוקנת פסקה נוספת בה כותב הראי"ה דברים מפליגים על חשיבותה של הפנימיות העצמית של הנשמה:

383	הגיון הקודש ח (אורה"ק א עמ' קעה) <i>הגיון הקודש ח</i> הפנימיות העצמותית של הנשמה, ההוגה, החיה את החיים	שמונה קבצים ג שטט הפנימיות העצמותית של הנשמה, ההוגה, החיה את החיים
-----	--	---

19. דוד ש"ץ דן ביחס שיש אצל הראי"ה בין הידע הנרכש בכלים רציונאליים לזה הנובע מוודאות אינטואיטיבית, תוך שהוא טוען לאי בהירות שיש אצל הראי"ה בתחום זה (ראה: ש"ץ, אינטגרציה, עמ' 543). אך דומה שש"ץ לא הדגיש מספיק את העובדה שהידע הפנימי הזה נובע מקישור אל תכנים עליונים ואינו רק חוויה רגשית רגילה (ראה על כך באריכות בפרק ג, סעיפים 3 ו-4).

20. ראה למשל: רוזנק, מי מפחד, עמ' 274-275.

הרוחניים האמתיים, היא צריכה חירות מוחלטת, פנימית. וחירותה, שהיא חייה, באה לה מתוך מחשבתה המקורית, שזהו הזיק הפנימי שלה, המתלבה והולך על ידי כוח ד' האלמה אלה . כוח ד' הא הלימוד והרעיון, אבל הזיק העצמי הוא יסוד הרעיון והמחשבה, ואם לא יותן לזיק העצמי מקום להופיע באורו, אז כל מה שבא לו מן החוץ לא יועיל. הזיק מוכרח להשתמר בטהרתו, והמחשבה הפנימית, בעומק האמת שלה, בגדלה ושיגובה, מוכרחת היא להתעורר. לא יכבה זיק קודש זה מפני שום תלמוד ושום עיון. היחוד הפנימי של הנשמה בתוכיות עצמה, זהו הגודל העליון של זרע האור האלהי, אור זרוע לצדיק, אשר ממנו יציץ ופרח פרי עץ חיים.	הרוחניים האמתיים, היא צריכה חירות מוחלטת פנימית. וחירותה, שהיא חייה, באה לה מתוך מחשבתה המקורית, שזהו הזיק הפנימי שלה, המתלבה והולך על ידי הלימוד והרעיון, אבל הזיק העצמי הוא יסוד הרעיון והמחשבה. ואם לא יותן לזיק העצמי מקום להופיע באורו, אז כל מה שבא לו מן החוץ לא יועיל. הזיק מוכרח להשתמר בטהרתו, והמחשבה הפנימית, בעומק האמת שלה, בגדלה ושיגובה, מוכרחת היא להתעורר. לא יכבה זיק קודש זה מפני שום תלמוד ושום עיון. היחוד הפנימי של הנשמה בתוכיות עצמה, זהו הגודל העליון, של זרע האור האלהי, אור זרוע לצדיק, אשר ממנו יציץ ופרח פרי עץ חיים.
--	---

יש כאן שני תיקונים משמעותיים: ראשית, הפסקה באורה"ק מעמידה את ההגות הפנימית אל מול הלימוד והעיון החיצוניים, אלא שהיא מוחקת את הזיהוי שכתב היד מזהה את הלימוד החיצוני כרוח ה', שכן אז ישתמע שההגות הפנימית עומדת מול רוח ה' השונה ממנה ונמצאת במעמד נמוך יותר. התיקון השני מצמצם את החירות של הפנימיות רק לעולם הרוח, ומעלים את העדיפות שנתן לה הראי"ה גם על עולם המעשה.

תיקון נוסף בפסקה העוסקת ביצירתיות הפנימית:

376	הגיון הקודש א (אורה"ק א עמ' קסה-קסו) ההופעה כש' ד' הנאמא כל פעם שהלב דופק דפיקה רוחנית באמת, כל פעם שרעיון חדש ואצילי נולד, הרינו מקשיבים, כא קול מלאך ד' דופק, נוקש על דלתי נשמתנו, מבקש שנפתח לו את פתחנו, למען יופיע אלינו בכליל הדרו. וכל מה שנפגשו ברוח יותר משוחררה, בלב יותר טהור, ברגש יותר איתן ונערץ, בחשק יותר פנימי ורציני לאהבת היותר נשגב, היותר מכובד ומרומם, ככה המון נשמות מאוצלות אלינו <u>יופיע</u> , <u>ויוזיחו</u> בנגה את חשכתנו. ומשאנו ומתננו עם העולם הרוחני האובייקטיבי ילך הלון והתגדל, <u>והיחוש</u> ילכו ויתחזקו, ההרגל יפעל עלינו לישב דעתנו במנוחה ובצלילות הדעת, וכשרון ההופעה, השריד מגדולת הוד הנבואה, יחל לפעם אותנו, ויביא לנו בכנפיו מרפא.	שמונה קבצים ג שלט, שלח כל פעם שהלב דופק דפיקה רוחנית באמת, כל פעם שרעיון חדש ואצילי נולד, הרינו מקשיבים קול מלאך ד' דופק, נוקש על דלתי נשמתנו, מבקש שנפתח לו את פתחנו למען יופיע אלינו בכליל הדרו. וכל מה שנפגשו ברוח יותר משוחררה, בלב יותר טהור, ברגש יותר איתן ונערץ, בחשק יותר פנימי ורציני לאהבת היותר נשגב, היותר מכובד ומרומם, ככה המון נשמות מאוצלות אלינו <u>יופיע</u> , <u>ויוזיחו</u> בנגה את חשכתנו. ומשאנו ומתננו עם העולם הרוחני האובייקטיבי ילך הלון והתגדל, <u>והיחוש</u> ילכו ויתחזקו, ההרגל יפעל עלינו לישב דעתנו במנוחה ובצלילות הדעת, וכשרון ההופעה, השריד מגדולת הוד הנבואה, יחל לפעם אותנו, ויביא לנו בכנפיו מרפא.
-----	---	---

בנוסח המקורי כתב הראי"ה שלידתו של רעיון חדש בתוך האדם היא דפיקה של מלאך ה', העריכה הפכה אותה רק ל"כמו" כזו. תיקון משמעותי נוסף יש בסוף – הראי"ה כתב שכל שנקבל באופן יותר חיובי את היצירה הפנימית כך מגענו עם עולם הרוח האובייקטיבי יגדל וההופעה הפנימית, שמוצגת כדרכה נמוכה יותר מנבואה, תפעם בנו. בנוסח שבאורה"ק נוסף לכאורה תנאי של התקדשות – מושג שאינו מופיע במקור.

תיקון אחר נמצא בפסקה העוסקת בחופש היצירה הפנימי:

384	הגיון הקודש ט (אורה"ק א עמ' קעו) חפ' ה' צ' ה' הפנימית היצירה הרוחנית חפשית היא, אינה מתחשבת עם שום השפעה חיצונית, היא יוצרת כפי הלך רוחה פנימה. וכל מה שתתגבר בקרבה אמונתה בעצמה, כן תעלה למרומי האמת. השקר, והרשעה האחוזה בו, אינם באים כי אם מהשפעה חיצונית, שבאה על היצירה הרוחנית כספחת, המצוה אותה בכחה להגות ולא רוחה. <u>כי הואיל הלך אחרי צו, צו זו עבודה זרה.</u>	שמונה קבצים א תרח היצירה הרוחנית חפשית היא, אינה מתחשבת עם שום שפעה חיצונית , היא יוצרת כפי הלך רוחה פנימה. וכל מה שתתגבר בקרבה אמונתה בעצמה, כן תעלה למרומי האמת. השקר, והרשעה האחוזה בו, אינם באים כי אם מהשפעה חיצונית, שבאה על היצירה הרוחנית כספחת, המצוה אותה בכחה להגות ולא רוחה. <u>ואין צו אלא עבודה זרה.</u>
-----	---	--

האמירה הגורפת על כך שהיצירה הפנימית אינה מתחשבת בשום דבר נמחקה ובמקומה יש אמירה זהירה בהרבה על אי התחשבות בהשפעה חיצונית.

כחלק מחשיבות הפנימיות הנפשית, הראי"ה מרבה לעסוק בחשיבות הטבעיות הנפשית וכוחות הנפש ובמיוחד הדמיון. גם כאן מצאנו עריכה מצמצמת:

434	הגיון הקודש נט (אורה"ק א עמ' רלב) הדמיון והשכל בנפש האדם יש דמיון שמלביש את השכל ונותן לו ברק והידור נוצץ, וכל מה שהוא לנאותו אינו חוצץ, אבל המותר מזה יוצא כבר מסדר הקדושה, כיון שאין אור השכל שורה בו כלל, ונעשה שד משדי. והשכל והשכל הצלילון, האלהי, המאיר להדמיון, הוא יסוד הנסים, המתגלים בנפשו ד' מפני שכל ההויה המתוארת בחוקיה אינה כי אם לפי הדמיון שלנו, שרק אור השכל של חכמה תתאה מאיר בו, להיות חקי הטבע מסודרים על ידו, ואור השכל העליון שולט הוא על הדמיון ומבטלו, ובתוך ארג זה נעשו הנסים. ונס ודמיון עולים בקנה אחד במספרם...	שמונה קבצים א תרעה, תשסב בכל אדם יש דמיון שמלביש את השכל, ונותן לו ברק והידור נוצץ, וכל מה שהוא לנאותו אינו חוצץ. אבל המותר מזה, יוצא כבר מסדר הקדושה, כיון שאין אור השכל שורה בו כלל, ונעשה שד משדי. אבל הדמיון והשכל מאיר בו, לפי יסוד הנסים, שכל ההויה המתוארת בחוקיה אינה כי אם לפי הדמיון שלנו, אלא שאור השכל של חכמה תתאה מאיר בו, להיות חקי הטבע מסודרים על ידו, ובתוך ארג זה נעשו הנסים כולם, שהם מפטלים את הדמיון מפני הארת השכל העליון, השולט עליו ומבטלו. ונס ודמיון עולים בקנה אחד במספרם...
-----	--	--

463	הגיון הקודש פח (אורה"ק א עמ' רסב) הטבע, הרצון והדמיון החכמות היותר עליונות מונחות, בהשכלת הרצון, בעומק הטבע בעומק הרצון, בעומק הדמיון. וכשתגיע ההכרה לאותו העומק, עד שלא תהיה על ידי הארתה מקצצת שום דבר מהעמקים הללו, אז תוכל להעלות את הכל אליה, ולהתעלות על ידם עוד למעלה לים מכסים.	שמונה קבצים ו פ החכמות היותר עליונות מונחות בעומק הטבע, בעומק הרצון ובעומק הדמיון. וכשתגיע ההכרה לאותו העומק עד שלא תהיה על ידי הארתה מקצצת שום דבר מהעמקים הללו, אז תוכל להעלות את הכל אליה, ולהתעלות על ידם עוד למעלה, ומלאה הארץ דעה את ד' כמים לים מכסים.
-----	---	--

בפסקה הראשונה העריכה מקטינה את חשיבות הדמיון והופכת את השכל העליון ליסוד הניסים ולא את הדמיון עצמו כפי שכתוב במקור, כמו כן היא מתנה את הניסים ברצון ה' – תוספת שאינה בפסקה המקורית. בפסקה השנייה התוספת מטה את הדברים אל תחום השגות הקודש שאינו מוזכר במפורש בפסקה המקורית. ופסקה נוספת המתייחסת לחשיבות הדמיון:

425	הגיון הקודש נ (אורה"ק א עמ' ריח-ריט) ...ואף על פי שהרבקות האלהית מצד המציאות האלהית היא גם כן שכלית הכרית מבוררת במדע, מכל מקום אותם רגשי הלב של ההשגות הפרטיות בהתוכנים הרוחניים שהם בעולם האלהי, תעופת החזיונות של ההנהגה והנבואה, אורת החיים של הנשמה, וההזרחה של הענין האלהי בכבודו, כל אלה מביאים את האדם לאושר גדול, וסעיפיהם תלויים הם בכח ההשערה והדמיון הצלילון , שהוא יקר מכל שכל והגיון...	שמונה קבצים ו קלג ...ואף על פי שהרבקות האלהית מצד המציאות האלהית היא גם כן שכלית, הכרית, מבוררת במדע, מכל מקום אותם רגשי הלב של ההשגות הפרטיות בהתוכנים הרוחניים שהם בעולם האלהי, תעופת החזיונות של ההנהגה והנבואה, אורת החיים של הנשמה, וההזרחה של הענין האלהי בכבודו, כל אלה מביאים את האדם לאושר גדול, וסעיפיהם תלויים הם בכח ההשערה והדמיון שהוא יקר מכל שכל והגיון.
-----	---	---

בפסקה המקורית כתב הראי"ה בפשטות שההשערה והדמיון עולים על השכל וההגיון. בעריכה הוסיפו את התואר עליון לדמיון שעולה על השכל, כדי שלא נחשוב שסתם דמיון עדיף על שכל.

2.1.3 פסקות המדברות על הצורך בשינויים בתורה ועל כוחות הנוגדים את התורה ומביאים בעקיפין לשינויים אלו

לעיל, בסעיף 2.1.1, ראינו מגמה של עידון והשמטת ביקורת על התפיסות המקובלות בעולם

התורה וההלכה. כהמשך לביקורת זו אנו מוצאים אצל הרא"ה אמירות בדבר הצורך בהכנסת תיקונים בעולם התורה והמצוות, צורך המתואר פעמים רבות כחלק מתהליך הגאולה וההתעוררות של עם ישראל. גם במספר מקומות בהם ישנן אמירות כאלו, נמצאת אותה מגמה של עריכה מצמצמת:

407	הגיון הקודש לב (אורה"ק א עמ' קצח-ר) <i>אורה"ק א עמ' קצח-ר</i> יש שתוקפת איזה יראה בעת יצירת המחשבות... סוף כל סוף צריך האדם לגאול את חלקי נשמתו מגלויותיהם, לפדות את אסירי מחשבותיו ממאסריהם, לאמר לאסורים צאו, לאשר בחשך הגלו. וכשאדם רוצה לגאול את אותו ההמון הרב של היצורים הרוחניים, הם הם המחשבות והיצורים הרבים, שהם בריות חיות וקיימות, המבקשות פדיון בכל עז ומרץ, באה לו הופעה פנימית מאורו של משיח, הגנוז בנשמתו, והוא מחולל גאולה, ומהוה אור חדש בעולמו. והולך האור ומתפשט, חודר ומתעמק, מתרחב ומתענף, עד באו אל שורש מקוריותו. ורגשי גאולה ואומץ מחילים להיות מתחוללים בלבבות רבות, תנועות של תחיה כללית, של שיבת בנים לגבולם, של תיקון העולם, ושל קוממות הריסותיו, מתיצרים ומתרבים, הולכים הם ומתלכשים בצורות שונות, יורדים הם לים החיים, מתקשרים בגויות, יוצרים תכונות וערכים, מזגים וטבעים הנאותים להם. ומאשמנים קם עם לגאולה, וטל אורות, טל תורה, <i>ל</i> של תחיה. מתחיל את פעולתו. רסיסים מתחית המתים העולמית הגדולה באים ומתגלים...	שמונה קבצים ה קמה יש שתוקפת איזה יראה בעת יצירת המחשבות... סוף כל סוף צריך האדם לגאול את חלקי נשמתו מגלויותיהם, לפדות את אסירי מחשבותיו ממאסריהם, לאמר לאסורים צאו לאשר בחשך הגלו. וכשאדם רוצה לגאול את אותו ההמון הרב של היצורים הרוחניים, הם הם המחשבות והיצורים הרבים, שהם בריות חיות וקיימות, המבקשות פדיון בכל עז ומרץ, באה לו הופעה פנימית מאורו של משיח, הגנוז בנשמתו, והוא מחולל גאולה, ומהוה אור חדש בעולמו. והולך האור ומתפשט, חודר ומתעמק, מתרחב ומתענף, עד באו אל שורש מקוריותו. ורגשי גאולה ואומץ מחילים להיות מתחוללים בלבבות רבות, תנועות של תחיה כללית, של שיבת בנים לגבולם, של תיקון העולם ושל קוממות הריסותיו מתיצרים ומתרבים, הולכים הם ומתלכשים בצורות שונות, יורדים הם לים החיים, מתקשרים בגויות, יוצרים תכונות וערכים, מזגים וטבעים, הנאותים להם. ומאשמנים קם עם לגאולה, וטל אורות, טל תורה של תחיה. מתחיל את פעולתו, רסיסים מתחית המתים העולמית, הגדולה, באים ומתגלים...
-----	---	--

התיקון שיש כאן הוא תיקון קטן וקל, אבל נראה לי שהוא תיקון מכוון ובעל משמעות. הפסקה עוסקת בכללותה בבעיית היראה והפחד המחשבת. הרא"ה סבור שיש להתגבר על יראה זו המביאה לקטנות מוחין. התיקון מוצג כאן כתהליך של גאולה. בנוסח שבאורה"ק גאולה זו מתחילה על ידי "טל אורות, טל תורה, טל של תחיה", דהיינו – התורה היא הטל שמביא לגאולה. הנוסח שבכתב היד "טל אורות, טל תורה של תחיה" משמעותו שונה. מה שיביא את הגאולה אינו התורה הרגילה (שאפשר אולי להבין שהיא לוקה באותה בעיה של יראה) אלא יש צורך בתורה חדשה, תורה של תחיה.

בנוגע לדרך בה יעשו התיקונים הנדרשים בתפיסת העולם היהודית המקובלת, הרי שהרא"ה ראה בתהליכי הכפירה והחילוניות שפשטו בעם ישראל חלק ממהלך היסטורי, מכוון על ידי ההשגחה, שיביא בסופו את השינויים האלה. בעריכת אורה"ק ניכרת מגמה ברורה להפחית ולהקטין ממידת הלגיטימיות וההבנה שמגלה הרא"ה כלפי תופעות אלו של פריקת עול תורה ומצוות, לגיטימיות הנובעת מתוך תפיסתו האידאולוגית הנ"ל. כך למשל:²¹

372	חכמת הקודש קלה (אורה"ק א עמ' קנב) <i>אורה"ק א עמ' קנב</i> החידוש של התוכנים המורגלים, לעומת הסברתם הקודמת, הביטול של התוכנים המורגלים על פי הסברתם הקודמת	שמונה קבצים ח רו
-----	---	------------------

21. איש שלום פרסם כבר את רוב התיקונים שבקטע זה והביא עדות בע"פ על כך שהרצ"י אמר ששינויים אלו נעשו לאחר התייעצות עם הרב חרל"פ ובהסכמת הרא"ה (ראה: איש שלום, הרב קוק, עמ' 76, והערה 139).

בעניני הקדושה והאמונה, הוא גורם חידוש לטובה בעולם, והתוכן של הקדושה ובהירות דעת ד' יוצא על ידי זה אל הפועל בכל מלא תקפו. וזה בא על ידי שתי תכונות בטבע החידוש, הבא על ידי השינוי, שהיא כעין רקב, המוקדם להצמיחה הגרעינית, להפריה חדשה, הנותנת רב תבואות. התכונה האחת היא, שהרקבון משחרר הוא אֶל כח החיים, הגנוז בנקודה הלחוצה של הכמות המצטרה, של הגרעין, ואז יצא הכח בכל חופשו, ומוליד את הפריה הנאדרה. והשנית, שהביטול הקודם של הצורה החיצונית נותן מקום בלא מעצור לחידוש הצורה החדשה כרב שכלול, באין צורך לסבול מהגרענות שנתעצמו בהצורה הראשונה, ואז נשארת היא רק ההשפעה של הצדדים הנעלים לבדם, שהם מתנחלים לדורי דורות. וכיוצא בו נעשה באור הקודש, שלתכלית השתילה החדשה של כרם בית ישראל באופן שיהיה אור הנבואה האמתית חוזר בסגולת האומה, מוכרחים הערכים המורגלים, על פי צורתם התאורית, שנתקיימו אחרי הפסק הנבואה, להיות מתחדשים, כֵּן על ידי כח החוצפא שבעקבתא דמשיחא. ומזה יצא אור חדש מאיר בשפעת נגהו, כעצם השמים לטוהר. והלכו גוים לאורך ומלכים לנגה זרחן, וְקָרָא לָךְ שם חדש אשר פי ד' יקבנו.	בעניני הקדושה והאמונה, הוא גורם חידוש לטובה בעולם, והתוכן של הקדושה ובהירות דעת ד' יוצא על ידי זה אל הפועל בכל מלא תקפו. וזה בא על ידי שתי תכונות בטבע החידוש, הבא על ידי השינוי, שהיא כעין רקב, המוקדם להצמיחה הגרעינית, להפריה חדשה, הנותנת רב תבואות. התכונה האחת היא, שהרקבון משחרר הוא אֶל כח החיים, הגנוז בנקודה הלחוצה של הכמות המצטרה, של הגרעין, ואז יצא הכח בכל חופשו, ומוליד את הפריה הנאדרה. והשנית, שהביטול הקודם של הצורה החיצונית נותן מקום בלא מעצור לחידוש הצורה החדשה כרב שכלול, באין צורך לסבול מהגרענות שנתעצמו בהצורה הראשונה, ואז נשארת היא רק ההשפעה של הצדדים הנעלים לבדם, שהם מתנחלים לדורי דורות. וכיוצא בו נעשה באור הקודש, שלתכלית השתילה החדשה של כרם בית ישראל באופן שיהיה אור הנבואה האמתית חוזר בסגולת האומה, מוכרחים הערכים המורגלים, על פי צורתם התאורית, שנתקיימו אחרי הפסק הנבואה, להיות מתחדשים, כֵּן על ידי כח החוצפא שבעקבתא דמשיחא. ומזה יצא אור חדש מאיר בשפעת נגהו, כעצם השמים לטוהר. והלכו גוים לאורך ומלכים לנגה זרחן, וְקָרָא לָךְ שם חדש אשר פי ד' יקבנו.
--	--

בפסקה המקורית דיבר הרא"ה בבירור על כך שביטול התכנים המקובלים בתחום האמונה והקדושה הוא דבר חיובי, ושחלק מתהליך חידוש הנבואה יהיה טשטוש העולם היהודי ההלכתי שנוצר אחרי סילוק הנבואה. הרא"ה קובע שתהליך החילון שבעקבתא דמשיחא הוא הכרחי כחלק מתהליך הגאולה. העריכה הוציאה לחלוטין את העוקץ מרעיון רדיקלי זה והפכה את הביטול לחידוש של הקיים. תפקידה של החוצפה צומצם בהוספת המילה "גם", והרקבון שהיא מביאה – ושממנו יצא אור חדש – נעלם לחלוטין.

אותה מגמה של תיקון נמצאת בפסקה נוספת המזכירה את החוצפה:

487 הקודש הכללי ח (אורה"ק ב עמ' רצז-רצח) דְּאוֹמֵי הַקְּדוּשָׁה הַכִּלְלִית ...החוצפא שבעקבתא דמשיחא באה מתוך תשוקה פנימית לקדושת הדומיה העליונה, וסוף שתגיע לה, כי עתידין ישראל להיות עומדים לפנים ממחיצתן של מלאכי השרת, ואלו שואלים להם מה פעל אל, מה חידוש יש בשיבה של מעלה. בְּנֵיהֶם עתידים להיות נביאים מהמדרגה היותר עליונה, ממדרגתו של משה רבנו ומזיהרא עילאה דאדם הראשון, עץ החיים כולו בכל עמק טובו יתגלה בהם ועל ידם...	שמונה קבצים ב לה ...החוצפא שבעקבתא דמשיחא באה מתוך תשוקה פנימית לקדושת הדומיה העליונה, וסוף שתגיע לה, כי עתידין ישראל להיות עומדים לפנים ממחיצתן של מלאכי השרת, ואלו שואלים להם מה פעל אל, מה חידוש יש בשיבה של מעלה. בְּנֵי הַחֲצִפְנִיט פִּירִי הַדְּרָכִיט וְהַדְּרִיט, עתידים להיות נביאים מהמדרגה היותר עליונה, ממדרגתו של משה רבנו ומזיהרא עילאה דאדם הראשון. עץ החיים כולו, בכל עומק טובו, יתגלה בהם ועל ידם...
--	--

במקום בניהם של פורצי הגדר שיהיו נביאים ממדרגה גבוהה, מעבירה העריכה את הזכות הזו לבניהם של ישראל באופן כללי.

דוגמה נוספת של הקטנת גבולות הלגיטימציה:

368 חכמת הקודש קלא (אורה"ק א עמ' קמט) הַתְּלִילֹת הַכַּחֲוֹת הַכִּלְלִיט הכחות הנאדרים בקודש, שברוח האומה וביקר אור נשמתה, גנוזים המה בכחות החיים שלה, שמתחלה הם מתגלים בצורה קמוצה, טבעית, המגברת את האופי החמרי, את המרץ המעשי לעבודת הגוי, לחטיבה הלאומית, בכל מילואה העולמי. ועל ידי הסידור החי יתעלה אור החיים, בפאר הדרו	שמונה קבצים ח רב הכחות הנאדרים בקודש שברוח האומה וביקר אור נשמתה, גנוזים המה בכחות החיים שלה, שמתחלה הם מתגלים בצורה קמוצה, טבעית, המגברת את האופי החמרי, את המרץ המעשי לעבודת הגוי, לחטיבה הלאומית, בכל מילואה העולמי, ועל ידי הסידור החי יתעלה אור החיים בפאר הדרו
--	---

ויפעת כבודו. וגם מאותו הצביון, המתגלה בתכונה שפלה, ואפילו בתכונה של העזה דמויה, מהכלל אור תפארה יצא, אור קדוש ומצוחצח, שנגוהות אורות הנבואה יופיעו עליו, בכל עושר זהיריהם.	ויפעת כבודו. וגם מאותו הצביון, המתגלה בתכונה שפלה, ואפילו בתכונה של העזה דמויה, מהכלל אור תפארה יצא, אור קדוש ומצוחצח, שנגוהות אורות הנבואה יופיעו עליו, בכל עושר זהיריהם.
---	---

הרא"ה כתב שאפילו ממה שיש לו תכונה של פריצות יצא אור קודש, ואילו העריכה צמצמה את החידוש רק כלפי "העזה" – מושג מעורפל כשלעצמו. צמצום דומה אנו מוצאים גם בהתייחסות לתפקיד החומריות:

365 חכמת הקודש קבח (אורה"ק א עמ' קמו) <i>תקון הרוח והחלום</i> את הרוחניות אין מתקנים בדורנו כי אם במילוי הגשמיות. הכחות הגשמיים של תלמידי חכמים, שנקלט יפה אור הקודש בלבבם, מוכרחים לחזק. ואי אפשר לכחות גשמיים שיתחזקו ולא יורידו את הערך הרוחני והמוסרי ממעלתו, כ"א כשהאורה המחשבתית תהיה גדולה עמוקה ורחבה. וזה אי אפשר כי אם כשהעסק ברוי תורה יהיה גדול / מזהיר. וכחות החומר, ומחשבות ורגשות חמריות, יתאמצו על ידי כל המכשירים, שהם מתחזקים <i>בט, להיות בסיס לקודש</i>. האומץ של החלק הקדוש ביותר שבאומה, הוא בונה את הכל. הוא נותן כח באומה ובעולם לרומם את יסוד החיים, ולהופיע אור בנשמות רבות יסודיות, שכל אחת מהן מחיה עולם מלא.	365 חכמת הקודש קבח (אורה"ק א עמ' קמו) <i>תקון הרוח והחלום</i> את הרוחניות אין מתקנים בדורנו כי אם במילוי הגשמיות. הכחות הגשמיים של תלמידי חכמים, שנקלט יפה אור הקודש בלבבם, מוכרחים לחזק. ואי אפשר לכחות גשמיים שיתחזקו ולא יורידו את הערך הרוחני והמוסרי ממעלתו, כ"א כשהאורה המחשבתית תהיה גדולה עמוקה ורחבה. וזה אי אפשר כי אם כשהעסק ברוי תורה יהיה גדול / מזהיר. וכחות החומר, ומחשבות ורגשות חמריות, יתאמצו על ידי כל המכשירים, שהם מתחזקים <i>בט, להיות בסיס לקודש</i>. האומץ של החלק הקדוש ביותר שבאומה, הוא בונה את הכל. הוא נותן כח באומה, ובעולם, לרומם את יסוד החיים, ולהופיע אור בנשמות רבות, יסודיות, שכל אחת מהן מחיה עולם מלא.
---	--

העריכה הוסיפה תנאי ללגיטימציה של החומר והוא היותו בסיס לקודש (וראה להלן, סעיף 2.1.6, על התיקון הנוגע לקבלה שיש כאן). צמצום הלגיטימציה לחומריות נמצא גם בפסקה הבאה:

363 חכמת הקודש קבו (אורה"ק א עמ' קמג-קמד) ...כשמתאמצת האנושיות להתגדל במפעלותיה, סוף האורה הרוחנית לבא בתקפה. וכשישראל מתאזר, להגביה גם את חילו החמרי, אור קודש הולך ומקריין בעולם. ואור גאולת עולם, וחיי עד הולכים ומתקרבים.	363 חכמת הקודש קבו (אורה"ק א עמ' קמג-קמד) ...כשמתאמצת האנושיות להתגדל במפעלותיה, סוף האורה הרוחנית לבא בתקפה. וכשישראל מתאזר, להגביה גם את חילו החמרי, אור קודש הולך ומקריין בעולם. ואור גאולת עולם, וחיי עד הולכים ומתקרבים.
---	---

הרא"ה כתב שהגברת העולם החומרי היותר מגושם מרבה את אור הקודש ומביאה גאולה, ואילו לאחר העריכה מה שנדרש הוא הגבהת החומר – מה שניתן להבין כזיכוכו ותיקונו – כך שמשמעות הפסקה משתנה לחלוטין.

בין הכוחות שפעלו כנגד הדת אפשר למנות את הנטיה לחופש ואנרכיה, והרא"ה נותן לנטיה זו מקום כחלק מאותה תפיסה היסטוריוסופית שתיארנו, אלא שההתייחסות הזו נמחקה בעריכה:²³

634 התעלות העולם כב (אורה"ק ב עמ' תקמד-תקמו) <i>התעלות הרוח והעל האנושי</i> ...ההתפתחות של רוח האדם מכשרת את שכלו העצמי ואת חפצו הפנימי להיות שואף אל הטוב הגמור, שהוא הטוב האלהי, שהוא היסוד של המגמה לכל התגלות אלהות, והשפעת התורה והנבואה בעולם. בימים הראשונים היה השכל הכללי של האנושיות פחות מפותח, וחפצו היה גם כן יותר ברברי, אז היה החזון האלהי כולו נועד לדחות את השכל הסורי, המשועבד רק להחפצים הבהמיים, בכללות החברה האנושית, ולדחוק תמיד את החפץ הטבעי, שהיתה	634 התעלות העולם כב (אורה"ק ב עמ' תקמד-תקמו) <i>התעלות הרוח והעל האנושי</i> ...ההתפתחות של רוח האדם מכשרת את שכלו העצמי ואת חפצו הפנימי להיות שואף אל הטוב הגמור שהוא הטוב האלהי, שהוא היסוד של המגמה לכל התגלות אלהות, והשפעת התורה והנבואה בעולם. בימים הראשונים היה השכל הכללי של האנושיות פחות מפותח, וחפצו היה גם כן יותר ברברי, אז היה החזון האלהי כולו נועד לדחות את השכל הסורי, המשועבד רק להחפצים הבהמיים, בכללות החברה האנושית, ולדחוק תמיד את החפץ הטבעי, שהיתה
---	--

23. ראה: רוזנק, מי מפחד, עמ' 275.

התעוררותו יותר מכוונת לקראת הכיעור והחטא. התבססות העולם על ידי כל המשך הדורות, על ידי ביסוס היותר עליון של גילויי השכינה בישראל, ועל ידי נסיונות הזמנים, התגדלות היחס החברותי, והתרחבות המדעים, זיקקה הרבה את רוח האדם, עד שאף על פי שלא נגמרה עדיין טהרתו, מכל מקום חלק גדול מהגיונותיו ושאפת רצונו הטבעי הנם מכוונים מצד עצמם אל הטוב האלהי. ונגד אותו החלק שכבר נזדכך מוכרחת היא הליברליות להתפשט, לתפוס מקום. וכשבאה המסורת והדת אפילו בצורתה היותר טהורה לכבוש תחת ידה את זה החלק המזוקק לא תצליח...	התעוררותו יותר מכוונת לקראת הכיעור והחטא. התבססות העולם על ידי כל המשך הדורות, על ידי ביסוס היותר עליון של גילויי השכינה בישראל, ועל ידי נסיונות הזמנים, התגדלות היחס החברותי, והתרחבות המדעים, זיקקה הרבה את רוח האדם, עד שאף על פי שלא נגמרה עדיין טהרתו, מכל מקום חלק גדול מהגיונותיו ושאפת רצונו הטבעי הנם מכוונים מצד עצמם אל הטוב האלהי. ונגד אותו החלק שכבר נזדכך מוכרחת היא הליברליות להתפשט, לתפוס מקום. וכשבאה המסורת והדת אפילו בצורתה היותר טהורה לכבוש תחת ידה את זה החלק המזוקק, לא תצליח...
---	--

672	ראש דבר – מוסר ויראת אלהים יח (אורה"ק ג עמ' לד) משובחים הם כל המחשבות והרעיונות של יראת שמים, שנאמרים מטהר לב על פי ההכרה וההרגשה התמה. אמנם באותם החלקים שההתפשטות הבאה לא מתוך גדולת הכרה היא מצמצמת את החיים, ממעטת את המרץ, ומקפחת את הכחות החמריים ואת הכשרונות הרוחניים, שם מונח הרפיון. ועל זה באה סגולת הניגוד, המתפשטת על ידי ספרים ועתונים והשפעות, ושם ההריסה והגסות גדולה מאד, עד שאין אדם יכול לעמוד בפני ריחם הרע, ומכל מקום נלקח מזה תמצית של עוז וחיל, וגבורת הרצון, ובא בסגולה לאמץ את עז החיים, המתדלדל על ידי ההשפעה התמימה של יראת שמים, שלא נסתגלה להכרה ברורה, ומשני הכחות יחד יבנה עולם, ויבנה עם, ותבוא גאולה וישועת עולמים לבית ישראל, ולעולם כולו. וכבוד ד' עליון, וכבוד שם אל אלהי ישראל, אלהי עולם, וכבוד כבוד תפארת עזו, יתיחדו כולם לחטיבה אחת רוממה, וישראל יעשה חיל, ואור אמת יבקע בעוזו, ושקר ועול כליל יחלוף, וכל חולשה ורקבון תכלה, וכל גבורה ואומץ, טוהר וקודש יתרום, ויספו ענוים בד' שמחה, ואבינו אדם בקדוש ישראל יגילו.	שמונה קבצים ו פד משובחים הם כל המחשבות והרעיונות של יראת שמים שנאמרים מטהר לב, על פי ההכרה וההרגשה התמה. אמנם באותם החלקים שההתפשטות הבאה לא מתוך גדולת הכרה, היא מצמצמת את החיים, ממעטת את המרץ, ומקפחת את הכחות החמריים ואת הכשרונות הרוחניים, שם מונח הרפיון. ועל זה באה סגולת הניגוד, המתפשטת על ידי ספרים ועתונים והשפעות <i>ni'eon</i> , ושם ההריסה והגסות גדולה מאד, עד שאין אדם יכול לעמוד בפני ריחם הרע, ומכל מקום נלקח מזה תמצית של עוז וחיל וגבורת הרצון, ובא בסגולה לאמץ את עז החיים המתדלדל על ידי ההשפעה התמימה של יראת שמים שלא נסתגלה להכרה ברורה. ומשני הכחות יחד יבנה עולם ויבנה עם, ותבוא גאולה וישועת עולמים לבית ישראל ולעולם כולו, וכבוד ד' עליון, וכבוד שם אל אלהי ישראל, אלהי עולם, וכבוד כבוד תפארת עזו, יתיחדו כולם לחטיבה אחת רוממה. וישראל יעשה חיל, ואור אמת יבקע בעוזו, ושקר ועול כליל יחלוף, וכל חולשה ורקבון תכלה, וכל גבורה ואומץ, טוהר וקודש, יתרום. ויספו ענוים בד' שמחה, ואבינו אדם בקדוש ישראל יגילו.
-----	---	--

ובפסקה בה כותב הרא"ה על הספקנות מצאנו:

345	חכמת הקודש קח (אורה"ק א עמ' קכב-קכג) <i>הצלה הרא"ה</i> ...אותה ההרצאה, המספקת את כל חזיונות ההויה, אין לה שום יסוד, אלא חידושה וספיקה. <i>ואינה יכולה ללכסס</i> שום הפסד בתוכן העליון, שהוא ממבוקש שלנו. סוף כל סוף הרשמים הם נמצאים, וסדר יש להם בפנימיותנו...	שמונה קבצים א תתכט ...אותה ההרצאה המספקת את כל חזיונות ההויה, אין לה שום יסוד אלא חידושה וספיקה. <i>ak pdl</i> 'ה' <i>כדפריה</i> , <i>אין כאן</i> שום הפסד בתוכן העליון, שהוא ממבוקש שלנו. סוף כל סוף הרשמים הם נמצאים, וסדר יש להם בפנימיותנו...
-----	---	---

העריכה ביקשה למחוק מהפסקה אפילו את הווא אמינא שיש אמת בספקנות!

תפיסתו של הרא"ה על תפקיד החוצפה היא חלק מתפיסה מחשבתית רחבה יותר של אחדות

ניגודים המבקשת למצוא מקום לכל תופעה ולכל כוח הפועל במציאות.²⁴ גם בהקשר רחב יותר זה

אנו מוצאים מגמה של הקטנת הנועזות של הדברים:

801	מוסר הקודש קכח (אורה"ק ג עמ' קפג) <i>פסית וסוף והפסית</i> כל זמן שישנם הפכים מרגיזים בעולם הדעות, ציורים שאין חטיבה ציורית אחרת <i>סובלתן</i> , אף על פי שאי הסבל בא מתוך נקודת עומק הטוב, שאי אפשר לה לסבול את הרע ואת סרחונו, מכל מקום סוף כל סוף קוצר כח ורוגזה יש כאן, מדת הדין עדיין שולטת, ומדת החסד לא נתפשטה ברב גדלה. הצפיה המאושרה היא להתגלות הטוב, האור של החסד הנאמן, מקור החיים והשלום, האמת והצדק, שכל ההפכים יושלמו אליו. ברצות ד' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו, יאמר בראשונה על עולם הרעיון, על המון התיאורים, על	שמונה קבצים ז קעג כל זמן שישנם הפכים מרגיזים בעולם הדעות, ציורים שאין חטיבה ציורית אחרת <i>סובלתן</i> , אף על פי שאי הסבל בא מתוך נקודת עומק הטוב, שאי אפשר לה לסבול את הרע ואת סרחונו, מכל מקום סוף כל סוף קוצר כח ורוגזה יש כאן, מדת הדין עדיין שולטת, ומדת החסד לא נתפשטה ברב גדלה. הצפיה המאושרה היא להתגלות הטוב, האור של החסד הנאמן, מקור החיים והשלום, האמת והצדק, שכל ההפכים יושלמו אליו. ברצות ד' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו נאמר בראשונה על עולם הרעיון, על המון התיאורים, על הצעת
-----	--	--

24. על נושא זה ראה באריכות: מוניץ, אחדות; רוזנק, ההלכה, עמ' 44-57.

הצעת המחשבות. ויסוד הכל, שאין שום רע נמצא, לא בעולם הגולמי, ולא בעולם האידיאלי התיאורי, כי אם לפי אותה המדה, שהטוב כנוף ומסוגר ואינו מושיט את זהרי אורו אל כל האפסים, אבל בהתחפשות הטוב מכבדיו, אז אין שום דבר רע במציאות, וכל התוכנים מתהפכים בטיבם וטבעם לטוב, כל השקרים קונים את חכמת האמת בעצמיותם, ומתלבנים מכתמי מחשכיהם. ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור, אור היה. קנה רצון לא ישבור ופשתה כהה לא יכבנה, לאמת יוציא משפט. ועליוני הדעה, קדושי הרוח, שאיפת שלום ואמת עליונה זו חיה בלבבם, ועל כן, עם עומק קנאתם לד', הם הם העומדים על הפסגה העליונה של הנני נותן לו את בריתי שלום.	המחשבות. ויסוד הכל, שאין שום רע נמצא, לא בעולם הגולמי, ולא בעולם האידיאלי התיאורי, כי אם לפי אותה המדה, שהטוב כנוף ומסוגר, ואינו מושיט את זהרי אורו אל כל האפסים. אבל בהתחפשות הטוב מכבדיו, אז אין שום דבר רע במציאות, וכל התוכנים מתהפכים בטיבם וטבעם לטוב, כל השקרים קונים את תכונת האמת בעצמיותם, ומתלבנים מכתמי מחשכיהם. ויאמר אלהים יהי אור, ויהי אור, אור שכבר היה. קנה רצון לא ישבור ופשתה כהה לא יכבנה, לאמת יוציא משפט. ועליוני הדעה, קדושי הרוח, שאיפת שלום ואמת עליונה זו חיה בלבבם, ועל כן עם עומק קנאתם לד', הם הם העומדים על הפסגה העליונה של הנני נותן לו את בריתי שלום.
---	---

בפסקה זו, בה כותב הרא"ה על אחדות ההפכים, יש שני תיקונים קטנים אבל משמעותיים: ראשית הפיכת המילה "נאמר" ל"אמר" בעתיד שולחת את הצפיה לאחדות הפכים אל העתיד, והופכת אותה ללא רלוונטית כאן ועכשיו. שנית, נראה שכשכתוב שהשקרים קונים את תכונת האמת, משמע שהם עצמם יחשבו לאמת, ואילו מהנוסח המתוקן שאומר שהם יקנו את חכמת האמת - יותר משמע שהם ישתנו וכך יהפכו לאמת.

עוד שני תיקונים נמצאים במקום בו הרא"ה מבקש להכניס את האלילות והעבודה הזרה לתוך מסגרת האחדות הכוללת:

556	האחדות הכוללת ח (אורה"ק ב עמ' תג-תר) ...בשביל כך האחדות האלהית, בתאר אחדותה היא מתעלה על ציור האחדות הרגילה, והיא באמת מתעלה על האחדות באותה המדה שהיא מתעלה על הריבוי, ואותו העושר של הריבוי לעולם נמצא בקרבה בצורה יותר מבהיקה באין סוף... ואינם יודעים תבענים הללו, שכל ניצוץ אור חם וחיים לקוח ושואב הוא מיסוד של קודש האחדות.	שמונה קבצים א תד ...בשביל כך האחדות האלהית בתאר אחדותה היא מתעלה מציור האחדות הרגילה, והיא באמת מתעלה על האחדות באותה המדה שהיא מתעלה על הריבוי, ואותו העושר של הריבוי לעולם נמצא בקרבה בצורה יותר מבהיקה באין סוף <i>מכסי מה של מהלילות האלו</i> <i>ומאשרדה...</i> ואינם יודעים, תבענים הללו, שכל ניצוץ אור חם וחיים <i>יש של מהלילות</i> , לקוח ושואב הוא מיסוד של קודש האחדות...
-----	---	--

640	התעלות העולם כח (אורה"ק ב עמ' תקנז-תקנח) ...כל ארחות התעיה דרגות הן, שבהן ועל ידן מטפסים ותופסים את אותו האור המאור, שאנו מתגברים לבטאו בדעת ד'. ואנחנו חושבים שהננו משלימים בזה איזה פרוגרמה, ומיד שכלנו בקרבנו, ורוחנו השואף, מבשרנו, שהננו רק שוקקים לאידיאל של ידיעה ולידי שקיקה, שאין אנו יכולים גם להגות בה מפני גדלה, ומכל מקום היא היא בעצמה אותה התכונה של דעת ד' ועבודת ד', שבהם אנו רואים חזות הכל. רז ישראל הוא פשוטו כמשמעו התהלכות מחשכית ההולכת ומזככת עצמה בארך רוח, בארך זמן, בשקט ובשקידה בלתי פוסקת. הגויות, שהריחה ריח כל דהו מנועמה של תורה, לא יכלה לעמוד על אותו הרז של מי יתן טהור מטמא, ודריכה מיכנית אחזתה לבסוף. כל ארחות זרות, אשר חלק ד' לכל העמים תחת כל השמים. והשוית הידיעה האלהית המגמתית, לאיזה ידיעה, השכלית או מוסרית, הקטינה את המדה ומחקה את הסאה, והחשיכה עולם, במקום החפץ להאיר, ודלדלה כח במקום הראוי להגביר...	שמונה קבצים ז קטו ...כל ארחות התעיה דרגות הן, שבהן ועל ידן מטפסים ותופסים את אותו האור המאור, שאנו מתגברים לבטאו בדעת ד'. ואנחנו חושבים שהננו משלימים בזה איזה פרוגרמה, ומיד שכלנו בקרבנו, ורוחנו השואף, מבשרנו, שהננו רק שוקקים לאידיאל של ידיעה, ולידי שקיקה שאין אנו יכולים גם להגות בה מפני גדלה, ומכל מקום היא היא בעצמה אותה התכונה של דעת ד' ועבודת ד', שבהם אנו רואים חזות הכל. כל ארחות עבודה זרה, אשר חלק ד' לכל העמים תחת כל השמים, רז ישראל הוא פשוטו כמשמעו התהלכות מחשכית ההולכת ומזככת עצמה, בארך רוח, בארך זמן, בשקט ובשקידה בלתי פוסקת. הגויות שהריחה ריח כל דהו מנועמה של תורה, לא יכלה לעמוד על אותו הרז של מי יתן טהור מטמא, ודריכה מוכנית אחזתה לבסוף. והשוית הידיעה האלהית המגמתית לאיזה ידיעה השכלית או מוסרית, הקטינה את המדה ומחקה את הסאה, והחשיכה עולם במקום החפץ להאיר, ודלדלה כח במקום הראוי להגביר...
-----	---	--

בפסקה הראשונה, נראה שכדי שאפשר יהיה למחוק את האמירה הנועזת שיש ניצוץ חיים אמיתי גם באלילות, נאלצה העריכה למחוק גם את משפט הביקורת החריף עליה. בפסקה השניה, הרי שבמקור הרא"ה מציג את העבודה הזרה ואת אמונת ישראל כניצבות על רצף אחד מול

ידיעת ה'. העריכה לא רק שמחקה את המונח "עבודה זרה", אלא גם שינתה את סדר המשפטים בצורה שעקרה לחלוטין משמעות זו גם כלפי "ארחות זרות".

זוית ראייה זו של הראי"ה על העבודה הזרה ושכמותה, מביאה אותו גם ללגיטימיות לעיסוק בתחומים הרחוקים מאוד מד' אמותיה של היהדות המסורתית, וגם כאן יש עריכה אגרסיבית המוחקת חלק משמעותי מהטיעון מרחיק הלכת:

482	הקודש הכללי ג (אורה"ק ב עמ' רפח-רצא) ...גדולי הנשמה, כשהם נטפלים לעסקי החיים הרגילים, הרי הם ממשיכים אור חיים עליונים בעסקי החול הללו ומקדשים אותם, בעד כל העולם כולו, וקל וחומר בעד עצמם. וכן הם מרימים את הערך של כל אותם הענינים הקטנים למעלה ורוממה גדולה ונשגבה... כשהם יורדים להסתכל בעולם הסתכלות חצונית, כשהם פונים להתעסק בחכמות חול, גם בדברים זרים, מהכל הם שואבים קרני אור ונצוצות חיי קודש מפוזרים, מהכל עושים עטרות חן, למלאות בהם את אור החיים כולו, למלא את הוד קודש עליון, מכל עבריו...	שמונה קבצים ב ו, ז ...גדולי הנשמה, כשהם נטפלים לעסקי החיים הרגילים, הרי הם ממשיכים אור חיים עליונים בעסקי החול הללו, ומקדשים אותם בעד כל העולם כולו, וקל וחומר בעד עצמם, וכן הם מרימים את הערך של כל אותם הענינים הקטנים למעלה ורוממה גדולה ונשגבה... כשהם יורדים להסתכל בעולם הסתכלות חצונית, כשהם פונים להתעסק בחכמות חול, גם בדברים זרים, מהכל הם שואבים קרני אור ונצוצות חיי קודש מפוזרים, מהכל עושים עטרות חן, למלאות בהם את אור החיים כולו, למלא את הוד קודש עליון מכל עבריו...
-----	---	--

2.1.4 השינוי מגוף ראשון יחיד לרבים

לעיל, בסעיף 2.1.1 ראינו את פסקה 408 בה שונה הגוף הראשון ביחיד בו כתב הרב קוק לגוף ראשון ברבים. יש באורה"ק עשרה מקרים בהם בוצע שינוי זה. אם נבחן את הפסקות נמצא שחלקן (כמו 408) מתארות חזיונות פנימיים ותאורים של התגלות וראיה רוחנית פנימית:

408	הגיון הקודש לג (אורה"ק א עמ' רג-רד) <i>אֵלֶּה הַדְּבָרִים הַמְּקוֹרִיתִים</i> יש עצבון שבא מעושר רוחני, הא כיצד? מתגברות עלינו ההופעות, חזיונות מחזיונות באים לנגד עינינו הרוחניות, והיותם מביטים אנו בספרים, ובספרים היותר קדושים, והיותם נשגבים, ומעינותיהם חיים ומפכים, מנביעים הם בכחם המקורי ברוח פנימה מעינות רבים...	שמונה קבצים ה קפג ...הא כיצד, מתגברות עלי ההופעות, חזיונות מחזיונות באים לנגד עיני הרוחניות מביט אני בספרים, ובספרים היותר קדושים והיותר נשגבים, ומעינותיהם חיים ומפכים, מנביעים הם בכחם המקורי ברוח פנימה מעינות רבים...
579	האחדות הכוללת לא (אורה"ק ב עמ' תמו) <i>סֵפֶר הַמַּחֲשָׁבָה הַכּוֹלֵלֶת</i> מה אנו רואים בחזון, אנו רואים את המחשבה העליונה, המחשבה הכוללת כל, המחשבה שכל העצמה וכל המילוי של כל בה הוא. רואים אנו, שכל הפלגים הגדולים ממנה משתפכים, ומהפלגים יוצאים נהרים, מהנהרים נחלים, מהנחלים שטפים, מהשטפים זרמים...	שמונה קבצים א שטו מה אני רואה בחזון, אני רואה את המחשבה העליונה, המחשבה הכוללת כל, המחשבה שכל העצמה וכל המילוי של כל בה הוא. רואה אני שכל הפלגים הגדולים ממנה משתפכים, ומהפלגים יוצאים נהרים, מהנהרים נחלים, מהנחלים שטפים, מהשטפים זרמים...
381	הגיון הקודש ו (אורה"ק א עמ' קעג) <i>הַתְּלִילִים הַדִּירִיתִים</i> אין להתנגד אל הנשמה העצמית, בהגלותה. והתגלותה תדירית היא, גם בעת אשר עבי עננים מכסים את בהיקות אורה, היא מאירה בכל גבורתה, והיא נושאת את העולם ואת האדם למטרת אשרו, הנעלה מכל שם של מטרה. הנשמה הוגה מבלי הגיון, פועלת מבלי מפעל, עמה רק עמה הננו עולים באותן המעלות, שכל דחיפת חיי המציאות במעמקי רזיו דוחפת אותנו אליה. אז תתענג על ד'. זהו סוד הצמאון, ורו ריווי.	שמונה קבצים ח מוח אין להתנגד אל הנשמה העצמית, בהגלותה. והתגלותה תדירית היא. גם בעת אשר עבי עננים מכסים את בהיקות אורה, היא מאירה בכל גבורתה, והיא נושאת את העולם ואת האדם למטרת אשרו, הנעלה מכל שם של מטרה. הנשמה הוגה מבלי הגיון, פועלת מבלי מפעל, עמה רק עמה, הננו עולים באותן המעלות, שכל דחיפת חיי המציאות במעמקי רזיו דוחפת אותנו אליהם. אז תתענג על ד'. זהו סוד צמאוננו, ורו ריווי.
550	האחדות הכוללת ב (אורה"ק ב עמ' שצג) ...איננו יכולים לחלק חילוק מוחלט בין מצוי למצוי, כי אם	שמונה קבצים ב קפז, קכו ...איני יכול לחלק חילוק מוחלט בין מצוי למצוי, כי אם

חילוק הדרגה. מתגלה לנו ההויה בכל הקיפה, מיצור היותר קטן עד ההופעה הרוחנית, המלאה גבורה גדולה ותפארת, מעוטרת בכתר חכמה בינה ודעת...	חילוק הדרגה. מתגלה לי ההויה בכל הקיפה, מיצור היותר קטן עד ההופעה הרוחנית, המלאה גבורה גדולה ותפארת, מעוטרת בכתר חכמה, בינה ודעת...
--	--

יש כאן מגמה ברורה לטשטש את המקומות בהן כותב הראי"ה ומתאר חוויות של התגלות פנימית, נשוב לדון במגמה זו בסעיף הבא להלן. לא רק פסקות על חוויות התגלות שונות, יש שינוי מגוף יחיד לרבים גם בפסקות שיש בהם לחשוף גם היבטים אחרים מעולמו הפנימי של הראי"ה:

300	חכמת הקודש סג (אורה"ק א עמ' עט-פ) <i>פיל ויחור</i> ...ומרוב יראה טהורה, מעוצם חרדת קודש, שבים אל הדממה. ומיחדים יחודים קדושים, יחודים עליונים, ברנה, בקדושה, בשירה, בחרוה, בטהרה, בחילה, ברעדה, בדיצה. וכל עצמותיהם תרננה, ומלכות שמים מתעלה, והכבוד העליון מתרומם. ונפשם דורכת עז, והלל וזמרה הנני מתמלאים, ושמים וארץ שמחים בשמחתם, וכל הדינים מתמתקים, ושרפים ואראלים מזמרים אתם יחד, ומתקבצים מלאכי השרת כבמזמורי חתן וכלה...	שמונה קבצים ח קצא ...ומרוב יראה טהורה, מעוצם חרדת קודש, שבים אל הדממה, ומיחדים יחודים קדושים, יחודים עליונים, ברנה, בקדושה, בשירה, בחרוה, בטהרה, בחילה, ברעדה, בדיצה. וכל עצמותי תרננה, ומלכות שמים מתעלה, והכבוד העליון מתרומם ונפשי דורכת עז, והלל וזמרה הנני מתמלא, ושמים וארץ שמחים בשמחתי, וכל הדינים מתמתקים, ושרפים ואראלים מזמרים אתי יחד, ומתקבצים מלאכי השרת כבמזמורי חתן וכלה...
334	חכמת הקודש צו (אורה"ק א עמ' קי-קיא) <i>הנפיל הנפיל</i> מה נתבהל מפני המשלים הספונים, המטילים אימה ופחד. הכי מבלעדיהם עולמנו הוא יותר מואר, הלא אך חשכת אשמים שולטת היא בכל הגלוי. ולחיים קורא הרו. המושיט לנו את אורותיו על ידי מחשכי משליו, שמכאוביהם הרוחניים הם מעוררים בנו את חיי הרוח האיתנים, חיי העז, חיי הגאולה. הלאה כל פחד, לבנו מצור חזק, אף כי עדין וספוג הוא, פתוח לכל רגש זך, ועורג בכל עז לכל הרגשה אצילית, מלאה חירות.	שמונה קבצים ז קצג מה אתבהל מפני המשלים הספונים, המטילים אימה ופחד, הכי מבלעדיהם עולמנו הוא יותר מואר? הלא אך חשכת אשמים שולטת היא בכל הגלוי, ולחיים קורא הרו, המושיט לנו את אורותיו על ידי מחשכי משליו, שמכאוביהם הרוחניים הם מעוררים בנו את חיי הרוח האיתנים, חיי העז, חיי הגאולה. הלאה כל פחד, לבכי מצור חזק, אף כי עדין וספוג הוא, פתוח לכל רגש זך, ועורג בכל עז לכל הרגשה אצילית, מלאה חופש.
838	דרך הקודש, עבודת הקודש כז (אורה"ק ג עמ' רכח) חפצים אנו, בתשוקה וחפיצה גמורה, לעבוד עבודת ד', עבודת קודש עליונה, למעלה למעלה מכל חק של טבע, אנו רוצים להכניס בתוך הטבע כולו את האור החפצי, של תשוקת קודש הקדשים, של האידיאליות האלהית, אנו מתיחדים עם כל פרק שירה, עם כל המשוררים אבל בכל היש, העולים בשיר, ומתעלים בשיר, ונותנים הוד והדר לפאר חי העולמים, ברוך הוא וברוך שמו.	שמונה קבצים ח קכז חפץ אני בתשוקה וחפיצה גמורה לעבוד עבודת ד', עבודת קודש עליונה, למעלה למעלה מכל חק של טבע. אני רוצה להכניס בתוך הטבע כולו את האור החפצי של תשוקת קודש הקדשים של האידיאליות האלהית. אני מתיחד עם כל פרק שירה, עם כל המשוררים, אבל בכל היש, העולים בשיר ומתעלים בשיר, ונותנים הוד והדר לפאר חי העולמים, ברוך הוא וברוך שמו.
356	חכמת הקודש קיט (אורה"ק א עמ' קלז-קלז) ...ויש להתרעד ביראה קדושה, מקדושת הנשמה האלהית העליונה של כל נפש מישראל, ולהיות מלא שוקקות וחמדת עולמים לקדושת רוממות קרן ישראל בכלל, ולהצלחתו של כל יחיד מישראל בכל מעשי ידיו, בחומריות וברוחניות, ובכל טוב. <i>והנה אצחקי נחל וקרא</i> . אשריכם ישראל, אשריך ישראל, מי כמוך עם נושע בד'. אהבתיך עמי, ולאומי, איותיך בכל לבי, ובכל נפשי, אחמדך בכל חוסי לב, בכל אש עצמותי, אשתוקק לראות כבודך, יפך, והדרך...	שמונה קבצים ו קכ ...ויש להתרעד ביראה קדושה מקדושת הנשמה האלהית העליונה של כל נפש מישראל, ולהיות מלא שוקקות וחמדת עולמים לקדושת רוממות קרן ישראל בכלל, ולהצלחתו של כל יחיד מישראל בכל מעשי ידיו, בחומריות וברוחניות ובכל טוב. אשריכם ישראל, אשריך ישראל, מי כמוך עם נושע בד'. אהבתיך עמי ולאומי, איותיך בכל לבי, ובכל נפשי, אחמדך בכל חוסי לב, בכל אש עצמותי. אשתוקק לראות כבודך, יפך והדרך...

מעניין לציין שבפסקה האחרונה אלמנט הטשטוש הושג לא על ידי שינוי מיחיד לרבים, אלא על ידי הוספת משפט המעביר את מה שכתב הראי"ה על עצמו אל כל אדם השותף לכתוב לפני כן. מגמת העריכה המתגלה כאן היא להסתיר את הגוון האישי והאינטימי של עולמו הרוחני והרגשי של הכותב, זאת אולי מתוך מחשבה שאין ראוי לחשוף ברבים את מה שכתב הראי"ה

25. ייתכן ויש לקרוא בכתב היד "לי". ומסתבר שכך קרא הרב הנזיר ולכן תוקן ללשון רבים "לנו" כמו בראש הפסקה ובהמשכה.

לעצמו בפנקסיו - שלא בהכרח לצורך פרסום.²⁶ יתכן גם שיש כאן חשש שכתובה בסגנון זה בגוף ראשון עשויה להתפרש כיוהרה.

אולם, מצאנו גם פסקות בהן נעשה שינוי מיחיד לרבים בפסקות שבהן יש, לכאורה, רק הבעת דעה כללית ללא גוון אישי:

423	הגיון הקודש מח (אורה"ק א עמ' רטז-ריז) <i>דגל הצולחות ההשערי</i> איננו רואים שום אפשרות לצייר חופש מחשבה, התעלותה ושכלולה, כי אם כשיותן לה כל היקף גדלה, כשיוכנו אשיותיה על פי הגודל הכמותי והאיכותי, בכל אשר תעיף שם את עיני רוחה...	שמונה קבצים ז קפ איני רואה שום אפשרות לצייר חופש מחשבה, התעלותה ושכלולה, כי אם כשיותן לה כל היקף גדלה, כשיוכנו אשיותיה על פי הגודל הכמותי והאיכותי, בכל אשר תעיף שם את עיני רוחה...
-----	--	--

858	דרך הקודש, טהרת מדות הנפש יט (אורה"ק ג עמ' רמז) <i>יראה יתרה וצלות</i> רואים אנו איך קליפת נוגה, ששרויה ביסודה בנפש הבהמית, אורבת היא על הנטיות הנפשיות להמשיך אותן אליה, להשפיל את רוח האדם, לטשטש את אורו, למעט שלטון הקודש בעולם...	שמונה קבצים ו ל, קכט רואה אני איך קליפת נוגה ששרויה ביסודה בנפש הבהמית, אורבת היא על הנטיות הנפשיות להמשיך אותן אליה, להשפיל את רוח האדם, לטשטש את אורו, למעט שלטון הקודש בעולם...
-----	--	---

דומה אם כך, שמעבר למגמות ההסתרה שראינו לעיל, הרי שהייתה כאן החלטה גורפת וכללית לשנות כל מקום בו כתב הרא"ה בגוף ראשון יחיד. דומני שלמגמה זו יש שתי מטרות: ראשית לתת לאורה"ק צביון של הגות כללית ושיטתית ושנית - להסיר מן הספר את הנימה האישית והחוויתית שעולה מן הקבצים המקורים. נשוב לדון בסוגיה זו להלן, בסעיפים 3.3.2 ו- 3.5.1.

2.1.5 הסתרת התגלות

ראינו בתחילת הסעיף הקודם מספר פסקות בהן שינוי נוסח הכתיבה מיחיד לרבים מטשטש את המקומות שבהם הרא"ה מתאר היבטים שונים של חווית התגלות פנימית אישית שלו. כיוון הסתרה זה עומד גם מאחרי תיקון שהוא אולי הידוע ביותר שבאורה"ק:

375	חכמת הקודש קלח (אורה"ק א עמ' קנז-קנח) * * * * *	שמונה קבצים ד יז <i>ואקשיב ואנא מתוך אצחקי נשמת, מתוך רשמי לבני קול אדני קורא. ואחרד חרדה גדולה, הככה ירדתי כי אנכי אהיה, לאמר ד' פתחני ולא נגלה אלי דבר אדני. אנא קול נשמת הוואה,</i> ספיחי נבואות הנה צומחות, ובני נביאים מתעוררים. רוח הנבואה הולך ורש בארץ, מבקש לו מפלט, דורש לו גבורים, מלאי עוז וקודש, הם ידעו לכלכל דבר, האמת לאמתה יגידו, יספרו איך נגלה להם דבר ד', לא ישקרו ולא יחניפו, את רוחם באמונה יוציאו. ורוח אמונים יקר מחרון, ירומם עם, וישראל יעמוד על רגליו. יחל לחוש את סגולתו מימי קדם, ידע כי לא שקר עשה עט, לא שקר לבש גאות. גם בעת אשר המון לאומים, לבזה נפש למתעב גוי שמוהו, סגולות עולמים לו. שואף הוא אל חסנו מעולם, וחסנו חוסן אל הוא, חוסן כל חכמה כל תום ויושר. ואם המורשה, בלבושיה הרבים, לא
-----	--	---

26. יהודה ביטי טען טענה בעלת הגיון פנימי הפוך, לפיה העובדה שהרא"ה כתב בפנקסיו בגוף שלישי גם פסקות המתארות את עולמו האישי (כגון: "אין הצדיק יכול...") – מלמדת שגם בשעת הכתיבה הוא לקח בחשבון שהקבצים יתפרסמו בעתיד. ראה: ביטי, בין, מבוא, הערה 10.

גלתה הוד יפיה, תבא רוח הנבואה, ובראשית דרכה תברר את אשר עם לבבה, בשפה ברורה, וברור השפה יכה גלים, עז יתן לנדכאים. וסגולת אל העליונה אשר לישראל, ידע ברוח אלהים אשר עליו, אשר רק בארצו עליו תגלה, ומרחוק יזכר את אשר שכת, יזכר כי לו ארץ רבת ערך, רחבת ידים בעדו, וגאון עולם נגד כל העמים. וישא רגליו יעקב, ומשפחות משפחות, אחד אל אחד יקובצו, וארץ שוממה תבנה, ורוח ה' אשר עליו תחל לפעם בצאצאיו אשר נזנחו, ומאפל ומחשך עיני עורים תראינה.	חכמה, כל תום ויושר. ואם המורשה בלבושיה הרבים לא גלתה הוד יפיה, תבא רוח הנבואה, ובראשית דרכה תברר את אשר עם לבבה, בשפה ברורה, וברור השפה יכה גלים, עז יתן לנדכאים. וסגולת אל העליונה אשר לישראל, ידע ברוח אלהים אשר עליו, אשר רק בארצו עליו תגלה, ומרחוק יזכר את אשר שכת, יזכר כי לו ארץ רבת ערך, רחבת ידים בעדו, וגאון עולם נגד כל העמים. וישא רגליו יעקב, ומשפחות משפחות אחד אל אחד יקובצו, וארץ שוממה תבנה, ורוח ה' אשר עליו תחל לפעם בצאצאיו אשר נזנחו, ומאפל ומחשך עיני עורים תראינה.
---	--

תיקון זה חריג בכך שהוא היחיד עליו הצהיר הרב הנזיר באופן גלוי (במבוא הנדפס בראש

הספר):

...וקל"ח, ספחי נבואות הנה צומחות, ובראשו נקודות, רמז לנסתרות. שנידונו לגניזה, משום

שיגובם

הנזיר אינו מסתיר את העובדה שנעשתה כאן השמטה, אולם תוכן ההשמטה פורסם רק לאחר שנים על ידי פרופ' רביצקי.²⁷ ברור שמגמת ההשמטה היא להסתיר את הביטוי הברור והגלוי ביותר שכתב הראי"ה על חווית התגלות אלוהית אישית שלו, אולם הבנת החלק המושמט והבנת הפסקה כולה אינן ברורות כל כך גם אחרי שהיא התפרסמה בשלמותה, ונחלקו בהבנתה חוקרי הראי"ה:²⁸ סמדר שרלו²⁹ רואה בפסקה זו פסקת הקדשה לשליחות נבואית. לטענתה הפסקה פותחת בדיאלוג פנימי בעל שלושה שלבים: ראשית יש תיאור של התגלות ("ואקשיב ואשמע..."), לאחר מכן יש תגובת חרדה המטילה ספק באמיתותה של ההתגלות ("ואחרד חרדה גדולה..."), אבל בשלב השלישי יש התגלות נוספת המאשרת את הקול הראשון ומסירה את הספק ("ואשמע קול נשמתי הומה...").

הרב בן-נח חולק על הבנה זו של שרלו.³⁰ לדעתו המפתח להבנת הפסקה נעוץ בהבדל שבין נבואה לבין רוח הקודש. הראי"ה מתאר אכן חוויה של התגלות על אודות שיבת ציון, החרדה נובעת מחששו לומר חזון זה בשם ה', שהרי לא נגלה אליו ה' ושלחו בנבואה גמורה והוא יחשב כנביא שקר. התשובה שבהמשך הפסקה היא שגם אם לא נגלה ה' לראי"ה בנבואה גמורה, הרי להתגלות זו יש דרגה של רוח הקודש, הנמוכה מדרגת נבואה גמורה, אבל גם היא מאפשרת לדבר

27. רביצקי, הקץ המגולה, עמ' 166.

28. גארב הקדיש מאמר לניתוח פסקה זו (גארב, נבואה). בו הוא מפרש אותה על רקע של נטייה אנטינומיסטית ואת המתח שבה הוא רואה כנובע מהאפשרות לפריצת גדרי ההלכה על ידי התודעה הנבואית. בלי להיכנס לדיון עצמו, ראוי להעיר שלפירוש כזה קשה למצוא אחיזה בנוסח הטקסט עצמו, שאינו מתייחס להלכה (אלא אולי ברמז עקיף – " ואם המורשה בלבושיה הרבים לא גלתה הוד יפיה...").

29. שרלו, דוקטורט, עמ' 244-246.

30. בן-נח, מאת ה', עמ' 366-372; בן-נח, המקור, עמ' 144-153.

בביטחון על האמת שנגלתה לו על שיבת ציון. לדעתו של הרב בן-נון, העובדה שאפילו חוקרת כשרלו טעתה בהבנת פסקה זו, כמו שבייד לפניה,³¹ והם מייחסים על פיה לראי"ה נבואה גמורה – מעידה שאכן היה צורך לצנזר את תחילתה.³²

2.1.6 הסתרת תשתית קבלית ומיסטיקה

לאחר פרסום שמונת הקבצים, טען י' אביב³³ שההשוואה בינם לבין ספרי האורות מראה שהעורכים פעלו בעריכתם להסתיר את המקור הקבלי של תורת הראי"ה. אחת ההוכחות שלו היא הפסקה הבאה:

275	חכמת הקודש לח (אורה"ק א עמ' נג-נד) <i>מכרטיס לצרכים כלליים</i> צריך האדם להתעשר בפרטים תחלה, כדי שיוכל לתן לרוחו חופש והרוחה לסקירות כלליות, שזהו כל עונג רוח האדם, השואף להרחבת הנהר של הבינה העליונה.	שמונה קבצים א תריא צריך האדם להתעשר בפרטים תחלה, כדי שיוכל לתן לרוחו חופש והרוחה לסקירות כלליות, שזהו כל עונג רוח האדם, השואף לרחובות הנהר של הבינה העליונה.
-----	---	---

"רחובות הנהר" הוא ביטוי קבלי מובהק³⁴ שטושטש בעריכה. אבל למעט דוגמה זו, בהשוואת הפסקות שערכנו לא נמצאו דוגמות לתיקונים דומים של ביטויים קבליים. עם זאת, יש דוגמות למגמה של הקטנת מקום הקבלה:

359	חכמת הקודש קכב (אורה"ק א עמ' קמא) <i>עליו הכליס גדור האחרון</i> לטהר את הלבבות, ולהעסיק את המוחות במחשבות נאצלות, שמקורן ברזי תורה, נעשה בדור האחרון הכרח גמור לקיום היהדות. וירידה זו בעצמה, שהביאה את הכרח באמצעי נשגב זה, היא העליה.	שמונה קבצים ב קפב להפנות את הלבבות ולהעסיק את המוחות במחשבות נאצלות, שמקורן ברזי תורה, נעשה בדור האחרון הכרח גמור לקיום היהדות. וירידה זו בעצמה, שהביאה את הכרח ההשתמשות באמצעי נשגב זה, היא העליה.
-----	---	--

הראי"ה כתב בחדות שהפנית בני האדם לעיסוק בקבלה הוא תנאי הכרחי לקיום היהדות. השינוי בעריכה, שמדברת על טיהור הלבבות, משנה את המשמעות הכללית של הפסקה. ניתן כעת להבין את הכתוב באחד משני אופנים: או שטיהור הלבבות הוא תנאי לעיסוק בקבלה או שהוא עומד לעצמו כהכרח לקיום היהדות – בנוסף לעיסוק בקבלה. ועוד דוגמה לתיקון מתוך מגמה של זהירות, תיקון המוחק את החופשיות שהראי"ה מחייב לצורך העיסוק הקבלי הנכון:

365	חכמת הקודש קכב (אורה"ק א עמ' קמו) <i>תקון הכוח והח'א</i> את הרוחניות אין מתקנים בדורנו כי אם במילוי הגשמיות. הכחות הגשמיים של תלמידי חכמים, שנקלט יפה אור הקודש בלבבם, מוכרחים לחזק. ואי אפשר לכחות גשמיים שיתחזקו	שמונה קבצים א תרכו את הרוחניות אין מתקנים בדורנו כי אם במילוי הגשמיות. הכחות הגשמיים של תלמידי חכמים, שנקלט יפה אור הקודש בלבבם, מוכרחים לחזק. ואי אפשר לכחות גשמיים שיתחזקו
-----	--	---

31. ראה: שבייד, נביאים, עמ' 196-197.

32. אולם, ראוי לציין ששבייד הסיק את מסקנתו רק על בסיס הפסקה המצונזרת בלי שהכיר את תחילתה (למרות שהיא פורסמה כבר מספר שנים לפני שפורסם ספרו הנ"ל).

33. אביב"י, מקור.

34. ראה למשל: זוהר נשא, קמב ע"א; שערי אורה, שער ח.

ולא יורידו את הערך הרוחני והמוסרי ממעלתו, כ"א כשהאורה המחשבת תהיה גדולה עמוקה ורחבה. וזה אי אפשר כי אם כשהעסק ברוי תורה יהיה גדול / מזהיר...	ולא יורידו את הערך הרוחני והמוסרי ממעלתו, כי אם כשהאורה המחשבת תהיה גדולה עמוקה ורחבה, וזה אי אפשר כי אם כשהעסק ברוי תורה יהיה גדול, מזהיר... <i>...leoni</i>
--	---

עם זאת, מצאנו תיקון אחר שניתן להבין דווקא בכיוון הפוך, של עריכה הבאה לעודד את

העיסוק הקבלי:

305	חכמת הקודש סח (אורה"ק א עמ' פח-פט) <i>חכמת הקודש סח</i> מי שמרגיש בעצמו, אחרי כמה וכמה נסיונות, שנפשו בקרבו מתישבת במנוחתה רק בעסק רזי תורה, ידע נאמנה כי לכך נוצר... וכפי אותה המדה שהנשמה מתגדלת בפנימיותה על ידי מילוי צביונה, ככה הרי היא נעשית יסוד ושוורש <i>להמון</i> נשמות רבות, ושפעת חיים ופלגי ברכה מרובים עוברים על ידה. והכל לפי רוב הענוה...	שמונה קבצים ה רנב מי שמרגיש בעצמו, אחרי כמה וכמה נסיונות, שנפשו בקרבו מתישבת במנוחתה רק בעסק רזי תורה, ידע נאמנה כי לכך נוצר... וכפי אותה המדה שהנשמה מתגדלת בפנימיותה על ידי מילוי צביונה, ככה הרי היא נעשית יסוד ושוורש <i>להמון</i> נשמות רבות, ושפעת חיים ופלגי ברכה מרובים עוברים על ידה. והכל לפי רוב הענוה... <i>ידה. והכל לפי רוב הענוה...</i>
-----	--	---

הרא"ה תלה את השפעתו של העוסק בקבלה גם ברוב קדושה וגם ברוב ענוה. העריכה

השמיטה את הדרישה לקדושה.³⁵

ס' שרלו טענה טענה מקבילה לזו של אביב"י, על כך שהכתבים הערוכים עמעמו את אופיה

המיסטי של יצירתו של הרא"ה.³⁶ גם טענה זו אפשר לתמוך בשינוי נוסח קל אחד שנמצא

באורה"ק:

327	חכמת הקודש צ (אורה"ק א עמ' קו) <i>חכמת הקודש צ</i> הנפלאות המסתוריות, כשהן נקלטות בציר הנפשי, הן שוללות את הבינה הטבעית מהתפתחותה, מפני שהעולם המוחשי וחוקיו נעשים בלתי בטוחים אצלו, ואין לשכלו בסיס ממש לסמוך עליו.	שמונה קבצים ו רסו הנפלאות המיסטיות, כשהן נקלטות בציר הנפשי, הן שוללות את הבינה הטבעית מהתפתחותה, מפני שהעולם המוחשי וחוקיו נעשים בלתי בטוחים אצלו, ואין לשכלו בסיס ממש לסמוך עליו.
-----	--	---

2.1.7 ריכוך ביקורת על חוכמת החול ועל השכל הרציונלי

עד כאן ראינו מגמות של ריכוך אמירות ביקורתיות ורדיקליות הנוגעות לתורה וליהדות

המסורתית. אבל מצאנו מגמה דומה הנוגעת גם לאמירות המופנות כנגד המדע האקדמי והשכל

הרציונלי. כך למשל, בפסקה בה מבקר הרא"ה את צמצומה של חכמת החול בכלל והמחקר

ההיסטורי בפרט:

270	חכמת הקודש לג (אורה"ק א עמ' מט-נ) <i>חכמת הקודש לג</i> בכל חכמה שהאדם עוסק ימצא קוצר רוח יחד עם עונג. העונג יבא לו מהרחבת ידיעותיו, מהתפשטות אור החיים הרוחניים בנשמתו, וקוצר הרוח יבא לו מהצמצום, שכל חכמה	שמונה קבצים א תתפ בכל חכמה שהאדם עוסק, ימצא קוצר רוח יחד עם עונג. העונג יבא לו מהרחבת ידיעותיו, מהתפשטות אור החיים הרוחניים בנשמתו, וקוצר הרוח יבא לו מהצמצום שכל חכמה
-----	---	---

³⁵. גארב ראה בתיקון זה צינזור שמטרתו למתן את ההערכה העצמית הגבוהה המתגלה כאן (ראה: גארב, הרא"ה,

הע' 28). אלא שהוא הולך כאן לשיטתו שיש לקרוא פסקה זו כמבטאת את עולמו האישי של הרא"ה. גם אם

נקבל את ההנחה הזו, הדבר לא נכתב במפורש בנוסח המקורי של הפסקה, כך שקשה לראות את הצורך להסתיר

בשלב שני את מה שלא נכתב במפורש בשלב הראשון.

³⁶. ראה: שרלו, צדיק (וביחוד עמ' 107), וראה דברינו במבוא לעיל.

מִצְמַצְמַת עֲצָמָה בְּאֹפְקִיָּה הַמִּיּוּחָדִים לָהּ. בִּיחּוּד יִסְבּוּל בֶּעַל הַנִּשְׁמָה הָעֲשִׂירָה, רַבַּת הַשִּׁירָה וְהַתְּפָאֶרֶת, מֵהַצְמָצוֹם שֶׁל הַחֲכָמֹת, הָעֲסוּקוֹת בְּנוֹשְׁאִים חִיצוֹנִיִּים וּמִקְרִיִּים. בִּיּוֹתֵר יִגְדֹּל הַכָּאֵב בַּעַת אֲשֶׁר בֶּעָלִי מִקְצוּעוֹת, שְׁלֹא טַעְמוֹ כָּלֵל אֶת טַעַם הַמִּכְאוּב שֶׁל תּוֹסֵפוֹת הַדַּעַת, וְהֵם שְׁבָעִים וּשְׁמָחִים בַּחֲלֶקֶס, גְּדוּלִים וּגְבוּהִים בְּעֵינֵי עֲצָמָם, מְרֹבב שְׁלֵמוֹת שְׁאִין עֲמוֹ חֲסִרוֹן בְּעֵינֵיהֶם, וְהֵם מוֹשִׁיטִים לָנוּ גִּרְגָּרִים יִבְשִׁים שֶׁל דְּבָרִים כְּאֵלֶּה, שְׁבִאֲמַת הָנֶם בִּיסוּדֵם מְלֵאִים רַעֲנוּנוֹת, וְחֻזּוֹת הַכֹּל. מוֹשִׁיטִים לָנוּ, לְמִשְׁלֵל, הָרִצָּאוֹת הִיסְטוֹרִיּוֹת עַל פִּי מַעֲשִׂים וְעוֹבְדוֹת חִיצוֹנִיּוֹת, וְקוֹרְעִים הֵם בַּחֲזָקָת הַיָּד אֶת הַמִּקְצוּעַ, שֶׁהֵם מְסוּגָלִים לוֹ, מִכֵּל הָאָרֶג הַגְּדוֹל שֶׁל הַהוּיָה הַגְּדוּלָּה בַּהֲדָר גְּאוּנָה. מוֹכְרָחִים אֲנוּ לְהַתְּגַבֵּר עַל שׁוּמְמוֹת רוּחָנוּ, וּלְלַמּוֹד מִהַמְּחַפְשִׁים הַלָּלוּ אֶת אֲשֶׁר יַעֲלוּ בְּמִצְדוֹתָם. אֲבָל מוֹכְרָחִים אֲנוּ אַחֵר כֵּךְ לְחַדֵּשׁ אֶת פְּנֵי הַדְּבָרִים בְּמִקְרִיּוּתָם, הַחִיָּה וְהַכּוֹלָלָתָהּ. בֵּין אִם אֲנוּ חֲפָצִים בְּשִׁכְלוֹל הָרוּחַ שֶׁל הַכָּלֵל, בֵּין אִם אֲנוּ חֲפָצִים רַק בְּשִׁלְמוֹת עֲצָמָנוּ, סוֹף כָּל סוֹף לֹא נוֹכֵל לְשַׁאֵת בְּקִרְוֹת רוּחַ אֶת עֲנִיּוֹת הַדַּעַת וְאֶת חֲסִרוֹן הַחַיִּים וְדִלְדוֹל הַתְּפָאֶרֶת הָרוּחָנִי, שְׁבָעִלִי הַמִּקְצוּעוֹת מִבִּיָּאִים עֲלֵינוּ כִּרְבַּ עֶשְׂרִים, וּבְהֶמּוֹן יִדְעוּתֵיהֶם וְחִרְיָצוֹת הַבְּקִרְתָּ שֶׁלָּהֶם, הָעֲרוּכָה בְּרוּחַ הַמוֹגֵבֵל בְּמִקְצוּעֵיהֶם.	מִצְמַצְמַת עֲצָמָה בְּאֹפְקִיָּה הַמִּיּוּחָדִים לָהּ. בִּיחּוּד יִסְבּוּל בֶּעַל הַנִּשְׁמָה הָעֲשִׂירָה, רַבַּת הַשִּׁירָה וְהַתְּפָאֶרֶת, מֵהַצְמָצוֹם שֶׁל הַחֲכָמֹת, הָעֲסוּקוֹת בְּנוֹשְׁאִים חִיצוֹנִיִּים וּמִקְרִיִּים. בִּיּוֹתֵר יִגְדֹּל הַכָּאֵב בַּעַת אֲשֶׁר בֶּעָלִי מִקְצוּעוֹת, שְׁלֹא טַעְמוֹ כָּלֵל אֶת טַעַם הַמִּכְאוּב שֶׁל תּוֹסֵפוֹת הַדַּעַת, וְהֵם שְׁבָעִים וּשְׁמָחִים בַּחֲלֶקֶס, גְּדוּלִים וּגְבוּהִים בְּעֵינֵי עֲצָמָם, מְרֹבב שְׁלֵמוֹת שְׁאִין עֲמוֹ חֲסִרוֹן בְּעֵינֵיהֶם, וְהֵם מוֹשִׁיטִים לָנוּ גִּרְגָּרִים יִבְשִׁים שֶׁל דְּבָרִים כְּאֵלֶּה, שְׁבִאֲמַת הָנֶם בִּיסוּדֵם מְלֵאִים רַעֲנוּנוֹת, וְחֻזּוֹת הַכֹּל. מוֹשִׁיטִים לָנוּ, לְמִשְׁלֵל, הָרִצָּאוֹת הִיסְטוֹרִיּוֹת עַל פִּי מַעֲשִׂים וְעוֹבְדוֹת חִיצוֹנִיּוֹת, וְקוֹרְעִים הֵם בַּחֲזָקָת הַיָּד אֶת הַמִּקְצוּעַ, שֶׁהֵם מְסוּגָלִים לוֹ, מִכֵּל הָאָרֶג הַגְּדוֹל שֶׁל הַהוּיָה הַגְּדוּלָּה בַּהֲדָר גְּאוּנָה. מוֹכְרָחִים אֲנוּ לְהַתְּגַבֵּר עַל שׁוּמְמוֹת רוּחָנוּ, וּלְלַמּוֹד מִהַמְּחַפְשִׁים הַלָּלוּ אֶת אֲשֶׁר יַעֲלוּ בְּמִצְדוֹתָם. אֲבָל מוֹכְרָחִים אֲנוּ אַחֵר כֵּךְ לְחַדֵּשׁ אֶת פְּנֵי הַדְּבָרִים בְּמִקְרִיּוּתָם, הַחִיָּה וְהַכּוֹלָלָתָהּ. בֵּין אִם אֲנוּ חֲפָצִים בְּשִׁכְלוֹל הָרוּחַ שֶׁל הַכָּלֵל, בֵּין אִם אֲנוּ חֲפָצִים רַק בְּשִׁלְמוֹת עֲצָמָנוּ, סוֹף כָּל סוֹף לֹא נוֹכֵל לְשַׁאֵת בְּקִרְוֹת רוּחַ אֶת עֲנִיּוֹת הַדַּעַת וְאֶת חֲסִרוֹן הַחַיִּים וְדִלְדוֹל הַתְּפָאֶרֶת הָרוּחָנִי, שְׁבָעִלִי הַמִּקְצוּעוֹת מִבִּיָּאִים עֲלֵינוּ כִּרְבַּ עֶשְׂרִים, וּבְהֶמּוֹן יִדְעוּתֵיהֶם וְחִרְיָצוֹת הַבְּקִרְתָּ שֶׁלָּהֶם, הָעֲרוּכָה בְּרוּחַ הַמוֹגֵבֵל בְּמִקְצוּעֵיהֶם.
--	--

בסופה של הפסקה המקורית מוסיף הרא"ה טענה נוספת על טענת הצמצום וקובע שהמתודה הביקורתית של חכמת החול לוקה בהטיה וחוסר אובייקטיביות. בגרסה שבאורה"ק שונה הסיום כך שהוא רק חוזר על טענת הצמצום ובנוסף לא כל כך ביקורתי. קשה לקבוע למה כיוון הרא"ה בשימושו בביטויים ימין ושמאל. ייתכן ויש כאן רק מטבע לשון כללי, כדוגמת "ואפנה על ימין או על שמאל" (בראשית כ"ד, מט), ייתכן ויש כאן רמיזה למושגי ימין ושמאל בקבלה.³⁸ כיום יש למושגים אלה משמעות פוליטית ותרבותית רבה, אבל בזמן שנכתבו הדברים (ראשית המאה העשרים) טרם לבשו מושגים אלו את המשמעות הזו במלואה.³⁹ עם זאת, ייתכן שבסוף שנות השלושים, בזמן שהרב הנזיר מסיים את עריכת אורה"ק, כבר היה מקום לחשוש שהנוסח המקורי יקבל משמעות ביקורתית מעין זו.

שינוי משמעותי יש גם בפסקה הנוגעת לפילוסופיה:

הַגִּיּוֹן הַקּוֹדֵשׁ מִגְּ (אֹרֶה"ק א' עמ' ריב) הַאֶפְסֶר הַנִּצְחִי בְּקִדּוּשָׁה אֵין גּוֹזְמָא בְּמִצִּיאוֹת. כָּל הַמִּצְוִיר וְהַמְדוּמָה וְאֶפְשֶׁר לִהְיוֹת בְּצִיּוֹר, הוּא בְּאֵמַת מִצְוִי. וְזֶה הִיָּה הַגִּרְעִין הָעֲלִיּוֹן שֶׁל שִׁטַּת הַמַּדְבָּרִים, שְׁדַּחְתָּהּ אוֹתָהּ הַפִּלְסוֹפִיָּא הָאֶסְכּוּלִית, בְּאֶשֶׁר לֹא יִכְלָה לְבַרֵּר אֶת עֲצָמָהּ. אֹרֶה אֲמוּנָה בְּאֵמַת שְׁרׁוּי רַק בְּכִנְסַת יִשְׂרָאֵל. וְכָל הַחֲכָמֹת הֵיוּ וְהָיוּ וְהָיוּ בְּאֵמַתָּהּ בְּאֻמַּתָּנוּ בַּהֲדָר גְּאוּנָה, וְעַם חֲכָם וְנִבְּוֹן הַגּוֹי הַגְּדוֹל הַזֶּה, אֶפְסֶר אֶלְהִי'וֹ יִקּוּם אֶלְעֻלָּם.	שְׁמוֹנֶה קְבָצִים ב' ט בְּקִדּוּשָׁה אֵין גּוֹזְמָא בְּמִצִּיאוֹת, כָּל הַמִּצְוִיר וְהַמְדוּמָה וְאֶפְשֶׁר לִהְיוֹת בְּצִיּוֹר, הוּא בְּאֵמַת מִצְוִי. וְזֶה הִיָּה הַגִּרְעִין הָעֲלִיּוֹן שֶׁל שִׁטַּת הַמַּדְבָּרִים, שְׁדַּחְתָּהּ אוֹתָהּ הַפִּלְסוֹפִיָּא הָאֶסְכּוּלִית, בְּאֶשֶׁר לֹא יִכְלָה לְבַרֵּר אֶת עֲצָמָהּ. אֹרֶה אֲמוּנָה שְׁרׁוּי רַק בְּכִנְסַת יִשְׂרָאֵל. וְכָל הַחֲכָמֹת הֵיוּ וְהָיוּ וְהָיוּ בְּאֵמַתָּהּ בְּאֻמַּתָּנוּ בַּהֲדָר גְּאוּנָה, וְעַם חֲכָם וְנִבְּוֹן הַגּוֹי הַגְּדוֹל הַזֶּה.
---	---

37. בכתב היד כתוב "היסטוריות"

38. ראה למשל: קל"ח פתחי חכמה, פתחים יג, כ.

39. כך העריך פרופ' י' גורני (בשיחה בע"פ).

בנוסח המקורי נקבע שהאמת הפילוסופית נמצאת רק בעם ישראל. הנוסח המתוקן מעמיד את הפילוסופיה כמקבילה לאמונת ישראל, שהיא כשלעצמה יש בתוכה גם את האמת הפילוסופית (וראה להלן, סעיף 2.2.2, על תיקונים נוספים הנוגעים לפילוסופיה).

גם ביקורת על האנשים גופם, חכמי מדעי הטבע, עוברת עידון וריכוך:

269	חכמת הקודש לב (אורה"ק א עמ' מז-מח) <i>התכונה הכפלה והפריסה</i> ...המוכשרים להכרת הטבע, המחשבים בפרטיו, <i>צ"ס ר"ס</i> הם בעומק טבעם חסרים אותו הגעגוע האלהי, בתור דרישה עמוקה עמוקה מקורית, וקל וחומר שמחוסרים הם עומק העלאת המחשבה ברום החביון העולמי, בדרך פתרונו האלהי...	שמונה קבצים ה ה ... המוכשרים להכרת הטבע, המחשבים בפרטיו, הם בעומק טבעם חסרים אותו הגעגוע האלהי בתור דרישה עמוקה מקורית, וקל וחומר שמחוסרים הם עומק העלאת המחשבה ברום החביון העולמי בדרך פתרונו האלהי...
-----	---	---

ברוח דומה יש גם שינויים המקטינים ומסייגים נימות של ביקורת על השכל הרציונלי

בכללותו:

374	חכמת הקודש קלו (אורה"ק א עמ' קנה-קנו) <i>צת תחית הקדש</i> ...הגיע הזמן להתקרב כל חושב מחשבות, כל הוגה, כל מליץ, וכל אשר רוח ד' נוססה בו, לתשוקת הופעת רוח הקודש, הבא ושוטף על ידי מעמק הגיון ברזי תורה, בחופש רוח, בבינה ובברכה, בהגיון גדולה, ובעבודה מטהרה, נשגבה ונשאה. ורוממות קודש זאת היא מתגלה על יחיד הסגולות. וכל אשר יחזה מרוחו איזה סימן, אפילו כזה, מבשורת קודש זאת, יוסיף אומץ להטות אוזן לסוד שיח עליון, להתנשא ממעל להגות רוח השכל האנושי, המוגבל, ולהתהלך ברחבה, בערוגות מטעי קודש עליון, שאור רוח גניזת קדשים, וריה הטוב של משיח אלהי יעקב הולך ומזדלף בהם. הטו אזנכם ולכו אלי, שמעו ותחי נפשכם, <i>ואכרתה לכס מרי</i> <i>אדם, חסדי ר' הנאמן יס.</i>	שמונה קבצים ח קפא ...הגיע הזמן להתקרב כל חושב מחשבות, כל הוגה, כל מליץ, וכל אשר רוח ד' נוססה בו, לתשוקת הופעת רוח הקודש, הבא ושוטף על ידי מעמק הגיון ברזי תורה, בחופש רוח, בבינה ובברכה, בהגיון גדולה ובעבודה מטהרה, נשגבה ונשאה. ורוממות קודש זאת היא מתגלה על יחיד הסגולות. וכל אשר יחזה מרוחו איזה סימן, אפילו כזה, מבשורת קודש זאת, יוסיף אומץ להטות אוזן לסוד שיח עליון, להתנשא ממעל להגות רוח השכל האנושי המוגבל <i>peidenai</i> , ולהתהלך ברחבה בערוגות מטעי בשמי קודש עליון, שאור רוח גניזת קדשים, וריח הטוב של משיח אלהי יעקב, הולך ומזדלף בהם. הטו אזנכם ולכו אלי, שמעו ותחי נפשכם.
-----	--	--

451	הגיון הקודש עו (אורה"ק א עמ' רנ) <i>עדן העל והרע</i> העדן של ההכרה השכלית, יש לו צורה אחרת, והעדן של ההרגשה הנפשית גם כן צורה אחרת. הראשון גדול הוא באיכותו, ואינו כל כך עמוק בפילוש החיים, והשני איננו כל כך בעל איכות גדולה, אבל עמוק וחודר. וכשהנשמה מתעלה, מתרכבים שני העדנים יחד, ואין קץ ושיעור לעשרם ולרוייתם המלאה, לעדנות אצילותם, ולאורם הבהיר והמזוקק.	שמונה קבצים א תתצו העדן של ההכרה השכלית יש לו צורה אחרת, והעדן של ההרגשה הנפשית גם כן צורה אחרת. הראשון גדול הוא באיכותו, ואינו גם כן עמוק בפילוש החיים, והשני איננו כל כך בעל איכות גדולה, אבל עמוק וחודר. וכשהנשמה מתעלה, מתרכבים שני העדנים יחד, ואין קץ ושיעור לעשרם ולרוייתם המלאה, לעדנות אצילותם, ולאורם הבהיר והמזוקק.
-----	--	--

עם זאת, יש גם דוגמה לתיקון הפוך, המוחק אמירה חיובית לגבי ערך ההתפתחות המדעית-

טכנולוגית:

423	הגיון הקודש מח (אורה"ק א עמ' רטז-ריז) ...והרוזים החבויים בסתרי הנשמות הולכים ומתגלים, ובד בבד הם מתאחדים עם כל המון התגליות של כל ההתפתחות, האישית והחברתית, והם מזככים את כל ההויה, ומהגים את כל סיגיה.	שמונה קבצים ז קפ ...והרוזים החבויים בסתרי הנשמות הולכים ומתגלים, ובד בבד הם מתאחדים עם כל המון התגליות של כל ההתפתחות המעשית והחברתית, והם מזככים את כל תוכניה ומהגים את כל סיגיה.
-----	--	--

המושג "התפתחות מעשית" מתייחס ככל הנראה להתפתחות טכנולוגית הבאה בעקבות

התגליות המדעיות. הנוסח המתוקן - "האישית" - מעביר את הדיון למישור אחר.

ייתכן שהסתתיגות דומה גם הביאה להשמטה הבאה:

382	הגיון הקודש ז (אורה"ק א עמ' קעד) <i>קש החלן</i> מקשיבים את קול שיח הקודש ממרומים. קולטים את	שמונה קבצים ד קיא מקשיבים את קול שיח הקודש ממרומים. קולטים את
-----	---	--

הרשמים, המתגלים, המתנוצצים כברקים, ממרומי הנשמה ושרשיה. כל חזון אשר יגלה קול קורא הוא ממרומים, מקור הדעת, מאוצר החיים אשר בנשמת חי העולמים, מתגלה הוא לכל איש כפי טהרת עלייתו...	הרשמים, המתגלים, המתנוצצים כברקים, ממרומי הנשמה ושרשיה. כל חזון אשר יגלה קול קורא הוא ממרומים, מקור הדעת, מאוצר החיים אשר בנשמת חי העולמים, מתגלה הוא לכל איש כפי טהרת עלייתו...
---	---

רוזנק⁴⁰ כתב שהפסקה הושמטה בגלל שהנזיר סבר שזו דוגמה לא הולמת לתיאור ההתגלות. אפשר להוסיף לדבריו, שאולי גם העובדה שהדוגמה היא מחידוש מדעי טכנולוגי תרמה למחיקתה - וזאת בגלל מגמה כללית יותר של עריכה.

2.1.8 השמטות נוספות: משכב זכר, סגפנות ואינדיבידואליזם

מצאנו כמה השמטות בודדות של ביטויים במספר תחומים, השמטות שקשה ללמוד מהן על מגמות כלליות, אבל הן נראות מכוונות ובאופן כללי נראה שהן באות מאותה מגמה כללית של זהירות והמנעות מפרסום אמירות נועזות וחדשניות מדי.

השמטה ראשונה היא מחיקת התיחסות ישירה של הראי"ה להומוסקסואליות:

916 דרך הקודש, פרישות לה (אורה"ק ג עמ' רצז) תהפוכות הנפשות הטובות ההתעוררות של המדע החדש על דבר הנטיה הטבעית שיש לאיזה בני אדם מראשית יצירתם, ובשביל כך חפצים הם לעקור את המחאה המוסרית בזה, אבל דבר אלהינו יקום לעולם. וכבר פירש בר קפרא על זה, תועבה תועה אתה בה, שהיא נטיה רעה, שצריך אדם וכללות האדם, ומקצת הטינא שאולי תמצא אצל יחיד באופן שאי אפשר לעקרה, זה ראו חכמים מראש ואמרו על זה, כל מה שאדם רוצה כו', משל לדג הבא מבית הציד, רצה לאוכלו צלי שלוק מבושל אוכלו. ובוה העמיקו בטבע האדם על המקולקלים בראשית יצירתם. ומכל מקום העירו, חגרין מפני מה הויין מפני שהופכין את שולחנם. ואף על פי שאינה הלכה, מכל מקום היא סיחה של מלאכי השרת, דהיינו הדומים למלאכי ד', וכל עם ד' על פיהם יחנה ויסע. וכל הנותר בציון ונשאר בירושלם קדוש יאמר, וישנא תהפוכות, ודרך ישרים סלולה.	שמונה קבצים ו צט ההתעוררות של המדע החדש על דבר הנטיה הטבעית שיש לאיזה בני אדם מראשית יצירתם זכר, זכר, ובשביל כך חפצים הם לעקור את המחאה המוסרית בזה, אבל דבר אלהינו יקום לעולם, וכבר פירש בר קפרא על זה, תועבה, תועה אתה בה, שהיא נטיה רעה, שצריך אדם, וכללות האדם, להלחם עליה. ומקצת הטינא שאולי תמצא אצל יחיד באופן שאי אפשר לעקרה, זה ראו חכמים מראש ואמרו על זה, כל מה שאדם רוצה כו', משל לדג הבא מבית הציד, רצה לאוכלו צלי שלוק מבושל אוכלו. ובוה העמיקו בטבע האדם על המקולקלים בראשית יצירתם. ומכל מקום העירו, חגרין מפני מה הויין מפני שהופכין את שולחנם. ואף על פי שאינה הלכה, מכל מקום היא סיחה של מלאכי השרת, דהיינו הדומים למלאכי ד', וכל עם ד' על פיהם יחנה ויסע. וכל הנותר בציון ונשאר בירושלם קדוש יאמר, וישנא תהפוכות, ודרך ישרים סלולה.
---	---

בפסקה המקורית מציג הראי"ה גישה לא שגרתית וחדשנית להומוסקסואליות. הוא מתייחס לטענה שזו נטייה מולדת ואינו פוסל אותה על הסף. טענתו היא שגם אם נקבל טענה זו לגבי אנשים יחידים, הרי שפסיקת ההלכה המתירה ביאה שלא כדרכה ביחסים שבין איש לאישה באה מתוך התחשבות באותם אנשים. מחיקת המילים המפורשות "משכב זכר" מטשטשת את הרעיון הזה שמנוסח בכתב היד באופן ברור וחד. ההומוסקסואליות אינה נזכרת במפורש, אם כי ניתן להבין באופן עקיף על מה המדובר. ראוי לציין שהמחיקה מאפשרת הבנה אחרת וחדשה בדברי

40. רוזנק, **מי מפקד**, עמ' 273.

41. הנוסח בכתב היד הוא כמו באורה"ק. ותוקן כאן לפי ישעיהו ד', ג.

2.1.9 לאומיות מול אוניברסליות

יש מספר מקומות בהם הוכנסו שינויים באמירות הקשורות ללאומיות ולאוניברסליות. שינויים אלה מצביעים בבירור על שתי מגמות עריכה סותרות. מחד, אנו רואים שינויים הבאים להדגיש את הפן הלאומי הנבדל של עם ישראל ולהעלים אמירות בעלות גוון אוניברסלי. כך למשל:

632	התעלות העולם כ (אורה"ק ב עמ' תקלח-תקמב) ...כל עדה וקהלה היתה סגורה בתחומה, על כל יחיד לא פעלה בגלוי כי אם הסביבה הקרובה שלו, ובתומו חשב כן כל יחיד וכל צבור, שהעולם הגדול הוא רק סביבתו הרוחנית והגשמית. בני ישראל, הנבדלים מכל העמים, גם הם היו סגורים בתחומם, ועוד במדה יותר גדולה, מפני שתי סבות חזקות, מפני הרדיפות הרבות אשר פגשו תמיד מהעולם האנושי הגדול, עד מקום שעיניהם היו יכולות לשלוט, ומפני השינוי העקרי שבהליכות החיים הרוחניים והמעשיים שבינינו ובין ההמון הרב של כל העמים תחת כל השמים מאז ומעולם...	שמונה קבצים א קיז-קכג ...כל עדה וקהלה היתה סגורה בתחומה, על כל יחיד לא פעלה בגלוי כי אם הסביבה הקרובה שלו, ובתומו חשב כן כל יחיד וכל צבור, שהעולם הגדול הוא רק סביבתו הרוחנית והגשמית. בני ישראל, ככל האדם, גם הם היו סגורים בתחומם, ועוד במדה יותר גדולה, מפני שתי סבות חזקות, מפני הרדיפות הרבות אשר פגשו תמיד מהעולם האנושי הגדול, עד מקום שעיניהם היו יכולות לשלוט, ומפני השינוי העקרי שבהליכות החיים הרוחניים והמעשיים שבינינו ובין ההמון הרב של כל העמים תחת כל השמים מאז ומעולם...
-----	---	--

שינוי זה הופך את כוונתו של הרא"ה, שביקש להשוות בין ישראל לעמים, לאמירה המדגישה את נבדלותם.⁴⁵ יתרה מזו, שינוי זה הוכנס דווקא בפסקה בה מתאר הרא"ה את התפיסה האוניברסלית באחד משלושת השינויים החשובים והמשמעותיים שחלו במחשבה האנושית.

יש עוד דוגמות לתיקונים המדגישים את הפן הלאומי – מחד, ומוחקים את הפן הכלל אנושי -

מאידיך:

790	מוסר הקודש קיז (אורה"ק ג עמ' קעב) ...ואחרי שעה כזאת הרי הם מתעלים בעילוי של צניעות ונשיקות קודש לאור חי העולמים, בשפלות רוח, בשכל טהור, בקדושת עם, ובאמונת אומן...	שמונה קבצים א תתצה ...ואחרי שעה כזאת הרי הם מתעלים בעילוי של צניעות ונשיקות קודש לאור חי העולמים, בשפלות רוח, בשכל טהור, בקדושת עז ובאמונת אומן...
363	חכמת הקודש קכו (אורה"ק א עמ' קמג-קמד) ...אורו של משיח גם הוא מוטבע, בטבע הקודש, וקשור <i>כל</i> בשלשלת הגדולה של העולם, של היצור ורוחניותו, מגמת הוייתו, ואידיאליות עתידו...	שמונה קבצים ח פה ...אורו של משיח גם הוא מוטבע הוא, קשור בשלשלת הגדולה של העולם, <i>התולדה האנושית</i> <i>האנושית</i> <i>האנושית</i> של היצור ורוחניותו, מגמת הוייתו ואידיאליות עתידו...

בפסקה הראשונה, אם אין מדובר כאן בקריאה שונה של כתב היד, מוכנסת התייחסות לעם ישראל שאינה קיימת במקור. בפסקה השניה נמחקה אמנם גם ההתייחסות לתולדה הישראלית, בנוסף למחיקת ההתייחסות לזו האנושית כללית. אבל המחיקה בכללותה מעלימה את העובדה שבהפסקה המקורית שתי התולדות מוצגות כשקולות זו לזו.

אולם, מהצד השני, מצאנו פסקות שתוקנו בבירור בדרך שמעלימה או מקטינה את הצד

הלאומי ומדגישה את האוניברסליות:

⁴⁵. ראה: רוזנק, מי מפחד, עמ' 275.

284	חכמת הקודש מז (אורה"ק א עמ' סד) ...אבל הרבה תלוי בהירות הגילוי הרזי באותו הבירור והודאות, האומץ ורוח החיים, שכבר רכש לו האדם המשיג בפשטות של הדברים, בחושי בשר, ובלימוד מסודר, ברעות החבורה, ובהשתתפות החיים, וברגש בריא של אנושיות, ונטיה עקרית בריאה טהורה ועדינה אליה. הקודש השמימי מתברך לפי הערך של היסוד התחתיתי של החול, שהוא מתיחש אליו בטהרו.	שמונה קבצים ב יח ...אבל הרבה תלוי בהירות הגילוי הרזי עם אותו הבירור והודאות, האומץ ורוח החיים, שכבר רכש לו האדם המשיג בפשטות של הדברים, בחושי בשר, ובלימוד מסודר, ברעות החבורה, ובהשתתפות החיים, וברגש בריא של אנושיות, ונטיה עברית⁴⁶ בריאה, טהורה ועדינה. הקודש השמימי מתברך לפי הערך של היסוד התחתיתי של החול, שהוא מתיחש אליו בטהרו.
-----	---	--

בפסקה המקורית מציג הראי"ה זו בצד זו את הדרישה לנטיה אנושית כללית ולנטיה עברית לאומית. העריכה לא רק שמחקה לחלוטין את ההתייחסות שהייתה ללאומיות, אלא שגם הפנתה את הנטיה הבריאה והטבעית אל הרגש האנושי הכללי במקום העבריות.

ובמקום אחר נמחקו מספר משפטים המדגישים את מעלת ישראל:

253	חכמת הקודש טז (אורה"ק א עמ' כג-כד) ...ותשוב בזה גאותן של ישראל למקומה, ופעמי גאולה ישמעו בעולם, ורוח ישראל הנרדם יחל לשוב לאיתנו, חמוש בכל טוב, בכל שפעת עושר רוחני ומעשי, עטור בעטרת הנבואה ורוח הקודש, מוסר והגיון, שירה ואגדה, ואזור בגבורתה של תורה, בעוזה ומלחמתה, העומדת בראש כל. עדולת הרז הצליון מלאכי השרת משתמש בו, בהקדמת נצח, ה'ד'צה הפרורה מאלפתן של ישראל, עלא רק סוקרי צולט הט, כי אס פוניו ומקיימו, ולאת תורה התורה בלימודיה בדבר ד', לדעת מה יצא ישראל.	שמונה קבצים ה קכז ...ותשוב בזה גאותן של ישראל למקומה, ופעמי גאולה ישמעו בעולם, ורוח ישראל הנרדם יחל לשוב לאיתנו, חמוש בכל טוב, בכל שפעת עושר רוחני ומעשי, עטור בעטרת הנבואה ורוח הקודש, מוסר והגיון, שירה ואגדה, ואזור בגבורתה של תורה, בעוזה ומלחמתה, העומדת בראש כל. עדולת הרז הצליון מלאכי השרת משתמש בו, בהקדמת נצח, ה'ד'צה הפרורה מאלפתן של ישראל, עלא רק סוקרי צולט הט, כי אס פוניו ומקיימו, ולאת תורה התורה בלימודיה בדבר ד', לדעת מה יצא ישראל.
-----	--	---

אנו מוצאים מגמה זו, המקטינה את ההתייחסות הפרטיקולרית לעם ישראל, גם בפסקות

נוספות:

391	הגיון הקודש טז (אורה"ק א עמ' קפ-קפא) ...והענינים נעשים אנושיים כאלוים בנשמת ישראל, והם עם זה דבקים בשרשם, מפני הדבקות הרעננה של הנשמה הישראלית בשרשה...	שמונה קבצים ו קלד ...והענינים נעשים אנושיים בנשמת ישראל, והם עם זה דבקים בשרשם, מפני הדבקות הרעננה של הנשמה הישראלית בשרשה...
498	הקודש הכללי יט (אורה"ק ב עמ' שיב) התצלות הכלל לקדש ההבדלים הם בכלל היצירה. ההבדל בין קודש לחול, עובדות הן, טשטוש צורתם הוא חורבן...	שמונה קבצים א תרפו ההבדלים הם בכלל היצירה. ההבדל בין קודש לחול, בין ישראל לאלמים, עובדות הן, טשטוש צורתם הוא חורבן...

התיקון הראשון מבקש להדגיש שיש בנשמת ישראל צד כללי אוניברסלי. בפסקה השנייה מנה הראי"ה את ההבדל בין ישראל לעמים כאחד ההבדלים המהותיים שבמציאות. העריכה העלימה קביעה זו לחלוטין.

46. דברינו כאן מבוססים על ההנחה שהשינוי במילה זו הוא בעל משמעות תוכנית מכוונת, אבל ייתכן שמקורו אינו בשינוי מכוון אלא בקריאה שונה של כתב היד, שכן הקריאה של האות השנייה אינה ברורה וספק אם היא ב' או ק'. ראה שק"ב ב עמ' תצא. ובשק"א נדפס "עקרית" אבל ללא המילה "אליה" שנוספה באורה"ק ואינה בכתב היד (ובעט"ב נדפס נוסח זהה לאורה"ק).

2.2 תיקונים של הוספה והדגשה

רוב גדול מהתיקונים שנעשו בעריכת אורה"ק הם מהסוג שסקרנו עד כאן – תיקונים של מחיקה, הסתרה ועידון מסרים. אולם יש גם מספר תיקונים של הוספה והדגשת מסרים באופנים ובתחומים שונים.

2.2.1 הוספת אמירה 'ציונית'

יש באורה"ק משפט ארוך ומפורט שנוסף בעריכה, המדגיש את העובדה שתיקון העולם תלוי בשיבת ישראל לארצו:

454	הגיון הקודש עט (אורה"ק א עמ' רנג-רנד) <i>מאורות השכל והרע</i> ... יהי רצון מלפניך ד' או"א, למלא פגימת הלבנה, ולא יהיה בה שום מיעוט, ויהיה אור הלבנה כאור החמה, כאור שבעת ימי בראשית, כמו שהיתה קודם מיעוטה, שנאמר ויעש אלהים את שני המארת הגדלים. וכמו החיים הפרטיים, כמו כן החברותיים יקבלו את צורתם החדשה, השלמה והבהירה. החפץ היותר כמוס במרומי הסתר השכלי, והגלוי במעמקי לבב, בסידור האומה וחסנה, יחדיו יעמדו שלובים זה בזה. <i>כל החלון הזה יופיע מהדרו בצופת, פסוק ישראלי אל נהל, חמוס ככל כשרונותיו, מלאך ככל נסיונותיו, אשר נוסה בהם בדרכו הארוכה בימי נדודו בצמיט, אשר שר בהם אל אלהים ואף אנשים ויכא.</i> ויתקיים בנו מקרא שכתוב, ובקשו את ד' אלהיהם ואת דוד מלכם אמן.	שמונה קבצים א רעט ...יהי רצון מלפניך ד' או"א, שתמלא פגימת הלבנה ולא יהיה בה שום מיעוט, ויהיה אור הלבנה כאור החמה, כאור שבעת ימי בראשית, כמו שהיתה קודם מיעוטה, שנאמר ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים. וכמו החיים הפרטיים, כמו כן החברותיים, יקבלו את צורתם החדשה, השלמה והבהירה. החפץ היותר כמוס במרומי הסתר השכלי, והגלוי במעמקי לבב, בסידור האומה וחסנה, יחדיו יעמדו שלובים זה בזה, ויתקיים בנו מקרא שכתוב, ובקשו את ד' אלהיהם ואת דוד מלכם אמן.
-----	--	---

יתכן שברוח זו יש להבין שינוי נוסף:

583	הטוב הכללי ג (אורה"ק ב עמ' תנה) ...ומזיו אורו מתגלה שהתיאור של רע, שאנו מתארים במציאות המוגבלת, הוא רק תיאור עראי, לפי הגבלתה של הכרתנו, ובאמת כל שחרות היא רק לבנונית מוקטנה, וכל רשע הוא צדק מוזער. ומעומק הטוב מתגלה יסוד הרחמים העליונים, ויגלה ויראה לעין כל, כי ד' הוא האלהים, ועתיקא קדישא וזעיר אנפין כוליה חד, ועין ד' אל יראיו, עינא חוורא, עינא דכלא ימינא, כי עין בעין יראו בשוב ד' ציון, ונודעה יד ד', וראו כל בשר יחדו כי פי ד' דבר.	שמונה קבצים ז ד ...ומזיו אורו מתגלה, שהתיאור של רע שאנו מתארים במציאות המוגבלת, הוא רק תיאור עראי, לפי הגבלתה של הכרתנו, ובאמת כל שחרות היא רק לבנונית מוקטנה, וכל רשע הוא צדק מוזער. ומעומק הטוב מתגלה יסוד הרחמים העליונים, ויגלה ויראה לעין כל כי ד' הוא האלהים, ועתיקא קדישא וזעיר אנפין כוליה חד, ועין ד' אל יראיו, עינא חוורא, עינא דכלא ימינא. כי עין בעין יראו בשוב ד' ציון. ונודעה יד ד', וראו כל בשר יחדו כי פי ד' דבר.
-----	---	--

שמה גם כאן, כפי שראינו באורות (לעיל, פרק א, סעיף 2.1.3), השינוי של ההתייחסות לתיקון העתידי ללשון הווה בא להדגיש את העובדה שאנו כבר נמצאים בתהליך של גאולה.

2.2.2 תיקונים פילוסופיים

לעיל, בסעיף 2.1.7, ראינו פסקה בה העריכה עמעמה אמירה של הראי"ה המקטינה את חשיבותה של הפילוסופיה. יש עוד מספר מקומות העוסקים בעניינים פילוסופיים שחלו בהם שינויים:

554	האחדות הכוללת ה' (אורה"ק ב עמ' שצט-תא) ההשקפה האלהית הכוללת
טבע הדבר הוא, שבהשקפה הרגילה, אותה ההתבוננות האלהית הבאה מהדעה המונוטאיסטית, שהיא ההשקפה היותר מפורסמת גם מצד האמונה, היא מסבכת לפעמים עצב וחלישות נפש, מפני הרפיון הבא ברוח האדם בציוורו, שהוא בתור נמצא מסובב מוגבל וחלש רחוק הוא מההשלמה האלהית, המאירה באור תפארת גבורתה. ביחוד החולשה מתעוררת על ידי ההבלטה שהחסרונות המוסריים מתבלטים בנפש על ידי ההקבלה במעמד האדם, לעומת השלמות האלהית, ביחס אל הצדק והמוסר. אמנם עלולה חולשה זו להיות מתמעטת באותה המדה שהאדם מוצא את עצמו איתן במעמדו המוסרי, המעשי והמדתי, אבל מכל מקום אין החולשה נפקעת לגמרי, מפני ההשערה הזורמת של הצעירות החדלה לגבי הגודל האלהי, המבהיל בתעצומות אין סוף את הרעיון היותר רחב. פחות מההשקפה הזאת מיגעת את האדם ההשקפה המונוטאיסטית, הנוטה להסברה השפינוזית כשהיא מודכנת מסיגיה, המובלטת בחלקים רבים ממנה בהחלק התבוני של החסידות החדשה, שאין שם דבר מבלעדי האלהות. האדם מוצא את עצמו, שאם אך לא יתפס בתוכיותו מקום בפני עצמו, שאז, בהקרעו בדמיונו מהשלמות של אין תכלית האלהית, הוא ודאי חדל ורפוי ואיננו כלום, ואיננו עוד יותר מהאין כלום של הביטול הערכי שבא על ידי ההצטרות הראשונה, מפני שאז הוא נחשב שאמנם יש איזה מציאות לו בפני עצמו, בגבולו ותחום חפצו והכרתו, רגשותיו ונטיותיו, אלא שעולמו הוא קטן באין שיעור עד כדי חולשה ואפסיות לעומת הגודל האין תכליתי האלהי, אבל אין זאת אפסיות גמורה ומוחלטת בעצם, לא כן הוא בההשקפה השנייה, המסבכת שאין דבר חוץ מהאלהות המוחלטת, אם כן השיקוע בנטיותיו הפרטיות של האדם, הנשענות על השקפת החיים שיש איזה מציאות פרטית הוה לעצמה, אפילו בצורה שבקטנות, הוא רק הבל ושוא נתעה, וראוי היה לפי זה להשקפת עולם זו להיות מחלישה את רוח האדם במעמקי ההתבוננות שלה עוד יותר מהראשונה, מכל מקום אין הדבר כן, אלא שזו האחרונה משיבה לאדם מיד את עז נצחו, היא רק מעודדת אותו, שאין לו לשכח את אמתת היותו, ושעליו להתרחק מכל ארחות החיים הנובעים מהמחשבה הטעותית של הישות של עצמו הפרטי, הקרוע ברוחניותו מהאין סוף האלהי, אבל כיון שהוא צועד על דרך זה, אין לו עוד לכבוש דבר של מציאות כי אם דבר של דמיון כוזב, וכבר הוא מאושר באין סוף. אמנם באמת אין עבודה זו קלה כל כך כמו שמצייר אותה הדמיון לכאורה, היציאה לחופש ממסגר הדמיון היא עבודה לא פחות קשה מהיציאה לחופש מאיזה מסגר מציאותי, מכל מקום סוף סוף עז רוח לו הוא יותר מהמחשבה הראשונה. אבל אי אפשר לגשת אליה כי אם על ידי ההרגל הגדול וההתלמדות השכלית היותר זכה שאפשר להיות על פי ההשקפה הראשונה, ואז היא מלבשת את המחשבה האחרונה באורה לכל פרטיה, ונעשית לה בית קיבול והיכל. ד' בהיכל קדשו. אך אף על פי שהעולם העיוני וההרגשי השירי הוא יותר מזדכך ומתעלה על ידי המחשבה השנייה, המלאה מאור הענוה וביטול היש, מכל מקום העולם המעשי איננו יכול להיות הולך את דרכו על פי ההסתכלות התדירית העליונה הזאת, ומוכרח הוא האדם להנמיך את אורו מצד הכרח הסתגלותו לעולם המעשה, ולהיות קשור בהמחשבה ההיכלית הראשונה, אבל בידעה ברורה, שהיא איננה מחשבה ברורה כשהיא לעצמה, ולית לה מגרמה כלום, אלא שהיא מסובכת בסיבוב שכלי וציורי ממהלך המחשבה העליונה של העליונה של ההסתכלות השנייה שאמרנו. ואז העולם הממשי נעשה מזורז ומלוכלך ומלא צדק, והעולם המחשבי מתגבר	שמונה קבצים א צה-צז טבע הדבר הוא, שבההשקפה הרגילה, אותה ההתבוננות האלהית הבאה מהדעה המונוטאיסטית, שהיא ההשקפה היותר מפורסמת גם מצד האמונה, היא מסבכת לפעמים עצב וחלישות נפש, מפני הרפיון הבא ברוח האדם בציוורו, שהוא בתור נמצא מסובב מוגבל וחלש רחוק הוא מההשלמה האלהית, המאירה באור תפארת גבורתה. ביחוד החולשה מתעוררת על ידי ההבלטה שהחסרונות המוסריים מתבלטים בנפש, על ידי הפרליל בעמד האדם לעומת השלמות האלהית, ביחס אל הצדק והמוסר. אמנם עלולה חולשה זו להיות מתמעטת באותה המדה שהאדם מוצא את עצמו איתן במעמדו המוסרי, המעשי והמדתי, אבל מכל מקום אין החולשה נפקעת לגמרי, מפני ההשערה הזורמת של הצעירות החדלה לגבי הגודל האלהי, המבהיל בתעצומות אין סוף את הרעיון היותר רחב. פחות מההשקפה הזאת מיגעת את האדם ההשקפה המונוטאיסטית, הנוטה להסברה הפנטאיסטית, כשהיא מודכנת מסיגיה, המובלטת בחלקים רבים ממנה בהחלק התבוני של החסידות החדשה, שאין שם דבר מבלעדי האלהות. האדם מוצא את עצמו, שאם אך לא יתפס בתוכיותו מקום בפני עצמו, שאז, בהקרעו בדמיונו מהשלמות של אין תכלית האלהית, הוא ודאי חדל ורפוי, ואיננו כלום, ואיננו עוד יותר מהאין כלום של הביטול הערכי שבא על ידי ההצטרות הראשונה, מפני שאז הוא נחשב שאמנם יש איזה מציאות לו בפני עצמו, בגבולו ותחום חפצו והכרתו, רגשותיו ונטיותיו, אלא שעולמו הוא קטן באין שיעור עד כדי חולשה ואפסיות לעומת הגודל האין תכליתי האלהי, אבל אין זאת אפסיות גמורה ומוחלטת בעצם, לא כן הוא בההשקפה השנייה, המסבכת שאין דבר חוץ מהאלהות המוחלטת, אם כן השיקוע בנטיותיו הפרטיות של האדם, הנשענות על השקפת החיים שיש איזה מציאות פרטית הוה לעצמה, אפילו בצורה שבקטנות, הוא רק הבל ושוא נתעה, וראוי היה לפי זה להשקפת עולם זו להיות מחלישה את רוח האדם במעמקי ההתבוננות שלה עוד יותר מהראשונה, מכל מקום אין הדבר כן, אלא שזו האחרונה משיבה לאדם מיד את עז נצחו, היא רק מעודדת אותו, שאין לו לשכח את אמתת היותו, ושעליו להתרחק מכל ארחות החיים הנובעים מהמחשבה הטעותית של הישות של עצמו הפרטי, הקרוע ברוחניותו מהאין סוף האלהי, אבל כיון שהוא צועד על דרך זה, אין לו עוד לכבוש דבר של מציאות כי אם דבר של דמיון כוזב, וכבר הוא מאושר באין סוף. אמנם באמת אין עבודה זו קלה כל כך כמו שמצייר אותה הדמיון לכאורה, היציאה לחופש ממסגר הדמיון היא עבודה לא פחות קשה מהיציאה לחופש מאיזה מסגר מציאותי, מכל מקום סוף סוף עז רוח לו הוא יותר מהמחשבה הראשונה. אבל אי אפשר לגשת אליה כי אם על ידי ההרגל הגדול וההתלמדות השכלית היותר זכה שאפשר להיות על פי ההשקפה הראשונה, ואז היא מלבשת את המחשבה האחרונה באורה לכל פרטיה, ונעשית לה בית קיבול והיכל. ד' בהיכל קדשו. אך אף על פי שהעולם העיוני וההרגשי השירי, הוא יותר מזדכך ומתעלה על ידי המחשבה השנייה, המלאה מאור הענוה וביטול היש, מכל מקום העולם המעשי איננו יכול להיות הולך את דרכו על פי ההסתכלות התדירית העליונה הזאת, ומוכרח הוא האדם להנמיך את אורו מצד הכרח הסתגלותו לעולם המעשה, ולהיות קשור בהמחשבה ההיכלית הראשונה, אבל בידעה ברורה שהיא איננה מחשבה ברורה כשהיא לעצמה, ולית לה מגרמה כלום, אלא שהיא מסובכת בסיבוב שכלי וציורי ממהלך המחשבה העליונה של

47. בכתב היד כתוב כאן "הפנטיאיסטית", ותוקן על פי משמעות המשך הפסקה.

48. המילה "זו" אינה נמצאת בכתב היד.

ועולה מברכת מקורו, והם מתאחדים תמיד, על ידי הבטות מאוחדות, ומרכז הויה מאוחד, ביחודא שלים.	ההסתכלות השניה שאמרנו. ואז העולם הממשי נעשה מזורז ומלוכבן ומלא צדק, והעולם המחשבי מתגבר ועולה מברכת מקורו, והם מתאחדים תמיד על ידי הבטות מאוחדות, ומרכז הויה מאוחד, ביחודא שלים.
---	--

בפסקה זו יש שלושה תיקונים חשובים. הראשון והאחרון אמנם משנים מהותית את משמעות דברי הראי"ה, אבל מקריאת ההקשר הכללי של הפסקה נראה שהם רק מתקנים פליטות קולמוס של הראי"ה. התיקון האמצעי הוא מחיקת ההתייחסות הישירה של הראי"ה לשפינוזה והחלפתה במושג פנטאיזם. יש כאן לכאורה כוונה להקטין את מידת הישירות של התייחסות הראי"ה לפילוסופיה כללית. וכך מצאנו גם במקום אחר:

629	התעלות העולם יז (אורה"ק ב עמ' תקלב-תקלג) ...כן יותר מזה אפלה מנודת היא הדעה החושבת, שאין כאן כי אם זאת השלמות של ההתעלות, ולא שלמות מוחלטה, שאין שייך עמה ומצדה שום הוספה והתעלות, מפני שהכל כבר מעולה, הכל שלם וגמור. וזאת היא האפלה, השרויה בשטתם של הפלוסופים המעפילים המודרניים, (ברגסון). ויבאו ימים ויגלה אור ד' בכל הוד מילואו, ויכירו הכל, שדוקא אז יש מקום בינה להשלמות המתברכת, שהקדש צריך לה, כשיש שלמות עליונה ועשירה. והקדש צריך צדקה. והיה ביום ההוא יהיה ד' אחד ושמו דוקא.	שמונה קבצים ד סח ...כן יותר מזה אפלה מנודת היא הדעה החושבת שאין כאן כי אם זאת השלמות של ההתעלות, ולא שלמות מוחלטה, שאין שייך עמה ומצדה שום הוספה והתעלות, מפני שהכל כבר מעולה, הכל שלם וגמור. וזאת היא האפלה השרויה בשטתם של ברגסון. ויבאו ימים, ויגלה אור ד' בכל הוד מילואו, ויכירו הכל שדוקא אז יש מקום בינה להשלמות המתברכת שהקדש צריך לה, כשיש שלמות עליונה ועשירה. והקדש צריך ברכה, ואין צריך צדקה. והיה ביום ההוא יהיה ד' אחד ושמו אחד, הוא ושמו דוקא.
-----	--	---

כאן אומנם נשמר שמו של ברגסון, אבל הוא מובא בצורה שולית ואגבית יותר (למרות שההקשר הוא ביקורתי). שוורץ⁴⁹ הצביע על שינוי נוסף שנעשה מסיבה פילוסופית:

824	דרך הקודש, עבודת הקודש יג (אורה"ק ג עמ' ריג) <i>התמלולת ה'אנלות הקדש'</i> צריך להבחין את פרטי הצמאון של דעת ד'. יש שמתגבר הצמאון של ההשכלה האלהית המקורית, הנובעת מעצמותה של הנשמה, מתוקף השגתה ומעצם טהרתה, ויש שמתגבר הצמאון של הדמיון והציור, ויש שמתגבר הצמאון של הרגש בטהרת הלב ובמשאות הנפש. ויש שמתגבר הצמאון של הלימוד לפי התכונה המבוטאה בספרים, באותיות ובתיבות...	שמונה קבצים ד קל צריך להבחין את פרטי הצמאון של דעת ד'. יש שמתגבר הצמאון של ההשכלה האלהית המקורית, הנובעת מעצמותה של הנשמה, מתוקף השגתה ומעצם טהרתה, ויש שמתגבר הצמאון של הדמיון והציור, ויש שמתגבר הצמאון של הרגש בטהרת הלב ובמשאות הנפש. ויש שמתגבר הצמאון של הלימוד לפי התכונה המבוטאה בספרים, באותיות ובתיבות...
-----	--	--

לדעתו של שוורץ, שינוי סדר המשפטים בא כדי להתאים את דברי הראי"ה לסדר מבנה האישיות שהיה מקובל בפילוסופיה של ימי הבינים: שכל, דמיון, רגש.⁵⁰

2.2.3 הוספות מבהירות ומסכמות

יש במספר מקומות הוספות שאינן משנות את הכתוב המקורי אלא מבהירות ומקלות על

ההבנה:⁵¹

49. שוורץ, אתגר, עמ' 145-146.

50. וראה הערה דומה נוספת של שוורץ על שינוי סדר שמטרתו להתאים לסדר קבלי: להלן, פסקה 339 בנספח.

51. וראה דוגמה נוספת בפסקה 475.

299	חכמת הקודש סב (אורה"ק א עמ' עח) דרכו le רב הKIJNA סבא כל הנושאים שבהויה וברעיון הם חומר לרוח האדם להתעלות על ידם. ובדרך הרגיל מחולקים הם למדרגות, זה למעלה מזה, ועל פי התעלות גדולה הכל עולה במעלות הקודש. וזאת היא מדתו של רב המנונא סבא, דלא הוה שאיב מכדא, דאיהו כ"ד ספרין דאורייתא, אלא הוה שט בימא רבא. ומשום הכי דוקא הוה יכיל לסדרא פירקא <u>דמילא</u> דשטותא לתלמידו, לפני הצעת מילי דחכמתא, כדי לקיים ויתרון האור מתוך החושך...	שמונה קבצים א תלד, תשסט כל הנושאים שבהויה וברעיון הם חומר לרוח האדם להתעלות על ידם. ובדרך הרגיל מחולקים הם למדרגות, זה למעלה מזה, ועל פי התעלות גדולה הכל עולה במעלות הקודש. וזאת היא מדתו של רב המנונא סבא, דלא הוה שאיב מכדא, דאיהו כ"ד ספרין דאורייתא, אלא הוה שט בימא רבא. ומשום הכי דוקא הוה יכיל לסדרא פירקא <u>דמילא</u> דשטותא לתלמידו, לפני הצעת מילי דחכמתא, כדי לקיים ויתרון האור מתוך החושך...
438	הגיון הקודש סג (אורה"ק א עמ' רלה-רלו) הגיון הקודש סג ...וכשקלי דעת באים ומזלזלים בהדמיון של האומה, גורמים הם לכינוס של כחות הגס בגופו של הדמיון, ונסיגה לאחור גדולה הוה במצב הרוח, עד אשר ירפאו התחלואים, וישוב השכל והדמיון לעבוד בכח שקול בערך.	שמונה קבצים א ריג ...וכשקלי דעת באים ומזלזלים בהדמיון של האומה, גורמים הם לכינוס של כחות בגופו של הדמיון, ונסיגה לאחור גדולה הוה במצב הרוח, עד אשר ירפאו התחלואים, וישוב השכל והדמיון לעבוד בכח שקול בערך.
341	חכמת הקודש קד (אורה"ק א עמ' קיח) הKIJNA סבא הKIJNA סבא ...והשלוש, המכליל את כל המחשבות הפזורות לרעיון נשגב ועשיר אחד, נורא בהודו ומלא חיים עזיזים בתכנון, הוא שומר את התורה מכל שכחה, נגד הריב, המפרר את כל דבר לחלקים, ומשכח. הKIJNA סבא הKIJNA סבא חסד לאומים, עכברי רשיעי דקריין לחבריהון ואכלין, וגייצי גלימי.	שמונה קבצים א תשנה ...והשלוש, המכליל את כל המחשבות הפזורות לרעיון נשגב ועשיר אחד, נורא בהודו ומלא חיים עזיזים בתכנון, הוא שומר את התורה מכל שכחה, נגד הריב, המפרר את כל דבר לחלקים, ומשכח. חסד לאומים, עכברי רשיעי דקריין לחבריהון ואכלין, וגייצי גלימי.

עם זאת, ראוי לציין שבדוגמה השלישית תוספת ההבהרה יוצרת משפט ביקורת חריף על העמים – ביקורת שמצויה במקור רק ברמז. יש גם מקומות בהם יש הוספה שהיא השלמה או תוספת של פסוק (ראה פסקות 374 ו-445).

יש באורה"ק גם השלמות גדולות יותר. בשלושה מקרים ישנם מספר משפטים בסופן של פסקות שאינם נמצאים בכתב היד של ש"ק (פסקות 282, 338, 425). הוספות אלו גם לא נמצאות בכתבי היד האחרים של הרא"ה שהתפרסמו עד היום. ייתכן שמקורם הוא בכתבי יד שעדיין לא פורסמו אבל נראה לי שמקורם אחר. על פי עדויות שונות בע"פ,⁵² נראה שאלו תוספות שנוספו בכתב יד על גבי הדפים המודפסים שאותם הגיש הנזיר לרא"ה במהלך עבודת העריכה של אורה"ק. ככל הנראה התוספת היא של הרא"ה עצמו. מבחינה תוכנית, התוספות הן סיכום או הוספה על גבי הנאמר כבר בפסקה ואין בהן שינויים עקרוניים תוכניים.

52. כך, למשל, על פי עדות ראייה של ה' רחמני.

3. ניתוח הממצאים

3.1 בין עריכת אורות לעריכת אורה"ק

סקירה כללית של השינויים שהוכנסו בעריכת הספרים **אורות ואורה"ק** מביאה למסקנה שיש הבדל עקרוני בסיגנון העריכה בין הרצ"י לרב הנזיר בכל מה שנוגע לנוסח הפסקות שפורסמו. באופן כללי ניתן לומר שהרצ"י ערך בצורה חופשית ומתערבת יותר מאשר הנזיר. הדבר בא לידי ביטוי במספר נקודות: 1. היקף התיקונים: למרות שאורות הוא ספר קטן בהרבה, הרי שבאורות מצאנו יותר תיקונים ושינויים מאשר באורה"ק – הן שינויים תוכניים והן שינויים לשוניים. 2. אופי העריכה: הנזיר מעתיק על פי רוב את דברי הראי"ה במדויק. המקומות בהם הוא מתערב הם נקודתיים. הדבר נכון לא רק בנוגע לתיקונים תוכניים אלא גם בענייני לשון: הנזיר מתקן רק במקומות מוגדרים ועל בסיס כללי הדקדוק (כגון בענייני זכר ונקבה). לעומת זאת, נראה שהרצ"י ערך מתוך תחושה הרבה יותר חופשית בנוגע לנוסח המקורי, והוא משנה את הנוסח לא רק במקום שיש בו צורך נקודתי, אלא גם באופן כללי יותר – לצורך שיפור הסגנון, הלשון או ההבנה. מבחינה תוכנית, הרי שבאורה"ק אנו רואים בעיקר מגמה של זהירות והמנעות מפרסום תכנים "בעייתיים" מבחינה דתית. מגמה זו היא בעלת אפיונים דומים למגמה שראינו לעיל באורות, והתיקונים נעשו באותם תחומים. כמעט ולא מצאנו באורה"ק מגמה חיובית של הוספת מסרים כפי שראינו באורות.

3.2 הסתירות שבמגמות העריכה

כמו באורות, גם באורה"ק אפשר להצביע על סתירות ברורות בין מגמות העריכה השונות העולות מבדיקת השינויים שהוכנסו בנוסח דבריו של הראי"ה. ציינו כבר לעיל (בסעיף 2.1.9) את הסתירה שיש בנוגע ליחס בין לאומיות ואוניברסליות. ראינו שם מספר תיקונים שנעשו בבירור כדי להדגיש את הצד האוניברסלי שבעם ישראל, ומאידך יש גם תיקונים ברורים שבאים לחזק את הנבדלות הלאומית של ישראל. בסעיף 2.1.7 ראינו מגמה ברורה של החלשת הביקורת על המדע והפילוסופיה, אולם בסופו של אותו סעיף ובסעיף 2.2.2 ראינו גם מגמה הפוכה המבקשת למחוק את ההתייחסות החיובית של הראי"ה להתפתחות המדעית ולהקטין בכלל את מידת ההתייחסות שלו לנושאים פילוסופיים. סתירות נוספת ראינו בסעיף 2.1.6 בנוגע לקבלה ובסעיף 2.1.8 בנוגע ליחס אל האינדיבידואליזם.

סתירה נוספת, שלא צויינה לעיל, נוגעת לשאלת היחס שבין הלכה ונבואה. ראינו מגמה עריכה מקיפה וברורה לתקן את המקומות בהם כותב הראי"ה בנימה של הסתייגות וביקורת על פרטי תורה ודיקדוקיה - בשעה שהם מפריעים לעיסוק הרוחני הרחב בעולם הנסתר ובדרגות רוח הקודש. על רקע זה מפתיע למצוא תיקון בעל מגמה הפוכה, המוחק מקום בו הראי"ה עצמו מדבר בבירור על עליונות ההלכה:

שמונה קבצים ה קכז נבואה ורוח הקודש באים מפנימיותו של אדם, ומתוכו הוא נשפע לכל מה שנוגע לעולם כולו. ודוגמתה האגדה, הרי היא נובעת מהנפשיות של האדם, ומסדרת את עניינה גם כן ביחס החיצוני של העולם. אבל התורה, היא באה מתוך הארת האמת העליונה, שאין בה שום הבדל בין פנימיותו של אדם להעולמיות כולה ומקורה, מלמעלה למטה הכל נסקר ונודע. פה אל פה אדבר בו ומראה ולא בחידות ותמונות ד' יביט. רק נבואה זו יכולה לתן תורה. ומתוך כך נעלה היא התורה מכל נבואה, וחכמי תורה עדיפי מנביאים, מצד התוכן העליון שממנו הם יונקים את החיים הרוחניים שלהם. מצד גאותן של ישראל שנטלה מהן ונתנה לאומות העולם, מתגבר כח של היפוך הסדר, והנביאים וכתובים ושפעת רוח הקודש, משפיעה לפעמים בצורה יותר בולטת מהשפעת התורה, והאגדה מתגברת על ההלכה. ובאמת היא צרת גלות גדולה. וצריך הדור להיות חמוש בגבורה, בגדולי תורה בעלי מסורת, בעלי תורה בהלכה, שכת האגדה, ונטית שפעת רוח הקודש, והידור הופעת קבלת רוח הנבואה, לא יחסר להם, והם יגבירו את כח ישראל להכשירו לגאולה, לרומם את התורה על גבי הנבואה ורוח הקודש, ואת ההלכה, והמעשה ותלמודה על גבי האגדה והמוסר ההגיוני. ותשוב בזה גאותן של ישראל למקומה, ופעמי גאולה ישמעו בעולם, ורוח ישראל הנרדם יחל לשוב לאיתנו, חמוש בכל טוב, בכל שפעת עושר רוחני ומעשי, עטור בעטרת הנבואה ורוח הקודש, מוסר והגיון, שירה ואגדה, ואזור בגבורתה של תורה בעוזה ומלחמתה, העומדת בראש כל. העומדת בראש כל. <i>אגדת הרז הצליון מלכאכי השרת משתמש בן, בהקדמת נצחא לנפא, הידיעה המרורה מאצתן על ישראל, על רק סוקרי צולט הט, כי אט פוניו ומקיימיו, וזאת תורה התורה בלימודיה קדמך ד', לדעת מה יצא ישראל.</i>	253 חכמת הקודש טז (אורה"ק א עמ' כג-כד) <i>חכמת הקודש טז (אורה"ק א עמ' כג-כד)</i> נבואה ורוח הקודש באים, <i>קדמך ד'</i>, לפנימיותו של אדם, ומתוכו הם נשפעים לכל מה שנוגע לעולם כולו. ודוגמתה האגדה, הרי היא נובעת מהנפשיות של האדם, ומסדרת את עניינה גם כן ביחס החיצוני של העולם. אבל התורה, היא באה מתוך הארת האמת העליונה, שאין בה שום הבדל בין פנימיותו של אדם להעולמיות כולה ומקורה. מלמעלה למטה הכל נסקר ונודע. פה אל פה אדבר בו. ומראה ולא בחידות, ותמונות ד' יביט. רק נבואה זו יכולה לתן תורה. ומתוך כך נעלה היא התורה מכל נבואה, וחכמי תורה עדיפי מנביאים, מצד התוכן העליון, שממנו הם יונקים את החיים הרוחניים שלהם. מצד גאותן של ישראל שנטלה מהן ונתנה לאומות העולם, מתגבר כח של היפוך הסדר. והנביאים וכתובים, ושפעת רוח הקודש, משפיעים לפעמים בצורה יותר בולטת מהשפעת התורה, והאגדה מתגברת על ההלכה. ובאמת היא צרת גלות גדולה. וצריך הדור להיות חמוש בגבורה, בגדולי תורה, בעלי מסורת, בעלי תורה בהלכה, שכת האגדה, ונטית שפעת רוח הקודש, והידור הופעת קבלת רוח הנבואה לא יחסר להם. והם יגבירו את כח ישראל, להכשירו לגאולה, לרומם את התורה ע"י הנבואה ורוח הקודש, ואת ההלכה, והמעשה ותלמודה, ע"י האגדה, והמוסר ההגיוני. ותשוב בזה גאותן של ישראל למקומה, ופעמי גאולה ישמעו בעולם, ורוח ישראל הנרדם יחל לשוב לאיתנו, חמוש בכל טוב, בכל שפעת עושר רוחני ומעשי, עטור בעטרת הנבואה ורוח הקודש, מוסר והגיון, שירה ואגדה, ואזור בגבורתה של תורה בעוזה ומלחמתה, העומדת בראש כל.
--	--

הראי"ה כותב במפורש שהתורה וההלכה – העיונית והמעשית – צריכות לעמוד מעל לאגדה, לנבואה ולרוח הקודש. העריכה מחקה קביעה זו ושינתה לחלוטין את משמעות הפסקה לכך שיש לרומם את ההלכה על ידי הנבואה ורוח הקודש (קביעה שצריכה לצאת מתוך הנחה מוקדמת שהאחרונות נמצאות ברובד עליון יותר). הבאתי כאן את הפסקה במלואה כדי לחדד את הסתירה, שכן בתחילתה של פסקה זו עצמה יש תיקון חשוב הבא להקטין את נועזות האמירה של הראי"ה על הנבואה הנובעת מפנימיותו של אדם (וראה לעיל, סעיף 2.1.2).

3.3 מגמות עריכה שונות כמשקפות גישות של עורכים שונים

דומני שהדרך הטובה ביותר להבין חלק מהסתירות בין התיקונים השונים באורה"ק היא על בסיס ההנחה שתיקונים אלו אינם משקפים רק את מגמתו של הרב הנזיר אלא את מגמותיהם של שאר המעורבים בעריכה. התמונה המורכבת ובעלת הסתירות העולה מבדיקתנו מחזקת מאוד את מה שנכתב לעיל, בסעיף 1.1, על כך שהשינויים שיש באורה"ק משקפים לא רק את עריכתו של הנזיר אלא גם את מגמותיהם של השותפים האחרים בעריכה. ניתן גם לנסות לשייך, באופן משוער וזהיר, חלק ממגמות העריכה שונות לעורכים שונים על סמך הידוע לנו על עמדותיהם.

3.3.1 לאומיות ואוניברסליות, פתיחות וסגירות, יחס לפילוסופיה.

סוגיית הלאומיות והיחס שבין פרטיקולריות לאוניברסליות בהגותו של הראי"ה זכתה לדיון נרחב.⁵³ בין תלמידיו של הראי"ה יש הבדלים בסוגיה זו ובישומיה הנוגעים גם לשאלת היחס לתרבות ולהשכלה כללית. הרב חרל"פ הדגיש מאוד את היחודיות של עם ישראל ואת הפער והניגוד שבין היהודי והגוי - עד כדי דמוניזציה של הגויים.⁵⁴ הרצ"י גם הוא מדגיש את היחוד של עם ישראל ואת הפער בינו ובין העמים, תוך הדגשת הצורך לשמור על יחוד רוחני ותרבותי וזהירות מהשפעות חיצוניות.⁵⁵ מצד שני, אנו מוצאים אצל הרב הנזיר גישה פתוחה יותר לתרבות הכללית ולמגע עם עולמם של עמים אחרים.⁵⁶

ההבדל בין גישתו של הרב הנזיר, בעל ההשכלה הפילוסופית, העוסק הרבה בהשוואות של מחשבת היהדות אל הפילוסופיה הכללית, לבין גישתו של הרצ"י - המסתייגת מהפילוסופיה ומהעיסוק בה, בא לידי ביטוי גם ביחס לדרך הלימוד הנכונה של תורת הראי"ה. בשנת תש"ו יצאה לאור בירושלים חוברת קטנה בשם **במעגלי חוג הראי"ה**, חוברת זו, שנערכה על ידי ח' ליפשיץ, הכילה סיכומי דברים שנאמרו במסגרת חוג הלומדים שהתכנס ללימוד אורה"ק. הרצאתו של הרצ"י נדפסת תחת הכותרת 'קיום לחוג הראי"ה' (לדרכי העיון במשנת אאמו"ר הרב זצ"ל), והיא

53. ראה למשל: בן-נון, **לאומיות; שוורץ, אמונה**, עמ' 201-203; **שוורץ, אתגר**, עמ' 233-246; **ארן, האב**, עמ' 299. בשאלת היחס לתרבות כללית ראה: **שבט, חכמת, שבט, מבחנים**.

54. ראה על כך למשל: **שוורץ, אמונה**, עמ' 202; **שוורץ, ארץ**, עמ' 83 (הערה 1), 86; **שוורץ, אתגר**, עמ' 246-253.

55. ראה למשל: **שוורץ, אמונה**, עמ' 203; **שוורץ, אתגר**, עמ' 253-261.

56. ראה: **שוורץ, הציונות**, עמ' 148, 308-310; **שבט, אין לנו**.

מכילה הדרכות לדרך הלימוד הנכונה של תורת הראי"ה. הרצ"י מתבטא בחריפות כנגד נגיעה בפילוסופיה או חכמת חול אחרת במהלך לימוד תורת הראי"ה:

הקבלות והשוואות בין הענינים והלשונות הנאמרים ונלמדים כאן, לבין ענינים ולשונות של דברי מדע, ספרות ושירה של חול, גם להתאמה וגם להתנגדות שביניהם, הן של גויים והן של אנשים בישראל, יש לצמצם בהן ולהעמיד על הפחות שבשיעורים. הכנסה זו של חולין – ואין צריך לאמר של פסולין וטמאים – לשם איזו כונה שהיא, ואפילו בהזכרת שם ורמיזה בעלמא, בעזרת הכהונה הזאת של חכמת הקודש, מחשבתה ושירתה, מדעה וספרותה, יש בה סכנה של סתירה לא בלבד אל היחס הנפשי הדרוש להקשבת ההבנה האמיתית של הדברים, אלא – יתר על כן מצד תסבוכת ההתנגשות הרוחנית של מין בשאינו מינו – אף אל בהירות ההבנה, העמקת עיונה והישרת בירורה, כשהיא לעצמה.⁵⁷

הדברים חדים כל כך עד שבהמשך הדברים נצרך הרצ"י לומר שבאותם מקומות בהם יש הכרח לעיסוק בפילוסופיה להבנת דברי הראי"ה (שהרי יש מקומות בהם הראי"ה עוסק ישירות ובאופן מפורש בפילוסופיה) – המצווה לשמוע דברי חכמים ולהסבירם תגן על הלומד מהנזק הצפוי... לאור זאת, מפליא לקרוא את דברי הנזיר שנאמרו באותו פורום עצמו.⁵⁸ בדברים אלו, שנדפסו אחר כך כמבוא לאורה"ק, לא רק שיש השוואות פילוסופיות – אלא שהנזיר אף מצביע על מקורות פילוסופים כמקור דבריו של הראי"ה (כגון: האידאות האפלטוניות כמקור רעיון הטוב הכללי).⁵⁹ ניתן אם כך לשער, במידה של זהירות, שהסתירות העיקריות שראינו במגמות העריכה בין הדגשת הלאומיות לאוניברסליות, בין טשטוש ביקורת על הפילוסופיה לבין הקטנת מקומה בהגותו של הראי"ה וכו' – משקפות בעצם את הבדלי הגישה והמחלוקת בין המעורבים בהכנסת השינויים האלה.

3.3.2 הרקע להסתרת ההתגלות

במבוא (לעיל, סעיף 3) הזכרנו את אבחנתה של סמדר שרלו⁶⁰ בין המגמה האזוטריית של הרצ"י והרב חרל"פ בנוגע לפרסום כתביו של הראי"ה, לבין הגישה היותר אקזוטריית של רב הנזיר והרב

57. במעגלי חוג הראי"ה, עמ' יב-יג.

58. שם, עמ' טז-כו.

59. וזאת בניגוד מוחלט לדברי הרצ"י באותו פורום, שלאחר הדברים שהובאו לעיל נגד העיסוק הפילוסופי בלימוד אורה"ק ממשיך ואומר: "ההגדרה של בעל השמועות, העומד בעצמו לפנינו בחוגנו, 'שמקורות מחשבותיו מפכים רק מאהלי שם, מבארה של תורה בהגיגה הפומביים והטמירים (אגרות הראי"ה, אגרת תצ"ג)', היא הנאמנת והמחייבת את הזיקה הראויה לתפיסת ענינינו ולשונותינו אלו והבנתם הנכונה." (שם, עמ' יג).

קוק עצמו. דיונה של שרלו נסב בעיקר סביב שאלת ההסתרה של עולמו הפנימי של הראי"ה ושל חוויותיו המיסטיות וההתגלותיות. לעיל, סעיף 1.1, הגענו לאבחנה דומה על המגמות של המעורבים בעריכת אורה"ק. עם זאת, יש להעיר שבנוגע לפסקה 253, הנוגעת למקורה של ההתגלות ושהוכנסו בה מספר שינויים (נידונה לעיל, סעיפים 2.1.2, 2.1.9, 3.2), השתמרה לנו עדות על מעורבותו של הראי"ה עצמו בתיקונה:

סיפר לנו הרב הנזיר על ההתייעצות שלו עם הראי"ה בשאלת ניסוחה של פסקה זו, מחמת החשש שמא יבינו בה, שאין הנבואה אלא חזון ליבם של בני אדם — "חזון לבם ידברו — לא מפי ה" (ירמיהו כ"ג טז) — ויסיקו ממנה מסקנות של דופי לפיכך שינו את הניסוח, ובעצה אחת הגיעו לנוסח הנדפס באורות הקודש (בן-נון, המקור, עמ' 154).

פסקה זו אמנם אינה עוסקת ישירות בעולמו האישי של הראי"ה אלה בשאלת מקור ההתגלות בכלל, אבל ניתן ללמוד ממנה שהזהירות בסוגיית ההתגלות הייתה גם נחלתם של הראי"ה⁶¹ והנזיר. זכר לזהירות זו של הנזיר נשמר בדברים שכתב ביומנו בשנת תשכ"א:

אמנם בתחית הקודש, בתחית האומה ושובה לארץ קדשה, בקבוץ גליות ובנין המדינה, הכרח הוא, שתקום ותתחדש רוח הנבואה בישראל, חוזים ונביאי קודש. וכן דמות הרב מרן זצ"ל, אם כל התארים הרבים, הגדולים והנשגבים, שתארו דמותו הנשגבה: גאון וצדיק, חסיד, חכם, משורר קדוש, ופלוסוף-אלהי, גדול, וגבור, על כל אלה מרחף התאר הנשגב, שאין בכחו ועוז רוחו להביעו. הוא נרמז בכתבי קדשו, הנדפסים: בחכמת הקודש, ומוסר הקודש, וביחוד בחכמת הקודש פרק קלח, מקוטע, ובלי כותרת, ונקודות נקודות בראשו, במקום דברים נשגבים.⁶²

נמצאנו למדים שזהירות זו הייתה של כל העוסקים במלאכה, והיא הרקע לתיקונים שנסקרו לעיל בתחום זה. מצד שני, ההסתרה השיטתית שראינו לעיל של כל הגוון האישי, גם כשאנו עוסק בהתגלות,⁶³ מקורה ככל הנראה בתפיסתם של הרצ"י והרב חרל"פ (כפי שהראתה שרלו

60. שרלו, דוקטורט, עמ' 20-16.

61. ראוי עם זאת להעיר, שבשיחה בין הראי"ה לרצ"י על הפסקה העוסקת בהתעמלות (ראה לעיל, פרק א, סעיף 3.3.2), ראה הראי"ה את העובדה שמקור הדברים הוא בהתגלות דווקא כסיבה לפרסום: "כאשר סידרתי את הקובץ הקדוש הזה, אמרתי: אולי כדאי לעכב את הפרק הזה? אבא זכרוננו לברכה גער בי ואמר לי בזה הלשון: זה לא מיראת שמים, זה מיראת בשר ודם. זו חולשה כלפי דברי קודש, דברים ממקור שמימי אלוהי. הוא גער בי ולא נתן לי לעכב. וככה נשאר" (שיחות הרצ"י על אורות, עמ' 34).

62. הנזיר, יחס, עמ' 194.

63. ראה לעיל, סעיף 2.1.4, שהכתיבה בגוף ראשון שונתה לא רק במקומות בהן הראי"ה כותב על התגלות או על עולמו הפנימי, אלא גם במקומות בהם הוא רק מחווה דעה על סוגיה זו או אחרת.

[לעיל, הערה 60]. עם זאת, יש עדיין לבחון את השאלה עד כמה מגמה זו שינתה את תמונת הגותו של הרא"ה ועד כמה סתרה את דעתו של הרא"ה עצמו, וראה על כך להלן, סעיף 3.5.1.

3.3.3 אינדיבידואליזם וסגפנות מול הנהגה ציבורית

המחקר עסק בכמה הבדלים שבין שלושת תלמידיו הגדולים של הרא"ה (הרב חרל"פ, הרצ"י והנזיר).⁶⁴ לעניינינו חשוב במיוחד ההבדל בין היותו של הרצ"י מנהיג ציבורי בעל השפעה רחבה,⁶⁵ ובין דרכו האישית והיחודית של הרב הנזיר. הנזיר התלבט בשאלת הנהגה הציבורית ואולי גם חתר אליה, אולם השפעתו הייתה מצומצמת בהרבה מזו של הרצ"י.⁶⁶ הוא התאפיין כל ימיו בדרכו היחודית בעבודת ה', דרך זו כללה נזירות אישית (מיין ומתספורת), צמחונות, התרחקות מחברת הבריות והנהגות שונות של פרישות וסיגוף⁶⁷ – כהתכוננות לנבואה.⁶⁸ על רקע זה אפשר אולי להבין את התיקון בפסקה 312 (ראה לעיל, סעיף 2.1.8) - בו נמחקה הסתייגות ברורה של הרא"ה מסגפנות,⁶⁹ ואת התיקון המדגיש את האינדיבידואליזם (בפסקה 423, ראה שם). תיקון נוסף שאפשר לקשר לדרכו היחודית של הנזיר קשור לחשיבותה של השתיקה:

887	דרך הקודש, פרישות ו (אורה"ק ג עמ' רעג) <i>שתיקה והתבודדות פנימית</i> יתרון השתיקה ורוח הקודש המתחבר על ידה, בא מתוך ההתפרצות הפנימית, שבאה מתוך מעין הנשמה, שדורש להתפשטותו והרחבתו מגרש גדול מבלי מעיק, וחמורה היא ההתבודדות הפנימית מאד, ודורשת היא שגשוגה בלא שום הפרעה בעולם. אז יוצרת היא את ערכיה וגווניה מכחה התוכי הפנימי, ואור הרוחני, פאר החיים וגבורתם היסודית מתגברים והולכים...	שמונה קבצים ה קא יתרון השתיקה, ורוח הקודש המתגבר על ידה, בא מתוך ההתפרצות הפנימית שבאה מתוך מעין הנשמה, שדורש להתפשטותו והרחבתו מגרש גדול מבלי מעיק. ⁷⁰ וחמורה היא ההתבודדות הפנימית מאד, ודורשת היא שגשוגה בלא שום הפרעה בעולם, אז יוצרת היא את ערכיה וגווניה מכחה התוכי, הפנימי, ואור הרוחני, פאר החיים וגבורתם היסודית, מתגברים והולכים...
-----	--	---

64. ראה למשל: שוורץ, ארץ, עמ' 100-101, 110-113, 125-127; שוורץ, הציונות, עמ' 57-58; שוורץ, אתגר, עמ' 19-20; שבט, אין לנו, עמ' 112-114; גארב, יחידי, עמ' 83-85. וראה פירוט גם בהערות הבאות.
65. ראה למשל: ארן, מציונות, עמ' 213-365; ארן, פונדמנטליזם; ארן, האב, עמ' 304-318; שוורץ, הציונות, עמ' 57-62; שוורץ, אתגר, עמ' 17-18, 200-202.
66. ראה: משנת הנזיר, עמ' נד-נו. שוורץ, הציונות, עמ' 143-144, 343.
67. ראה למשל: קול צופיך, עמ' יט, נ, עד. נזיר אחיו, עמ' רפח; משנת הנזיר, עמ' 27-28, 30-31, לז-לח, סו-סח, פ-פו. מסכת הנזיר, עמ' יט-כ; שוורץ, הציונות, עמ' 144, 167-173; שבט, אין לנו, עמ' 99.
68. ראה: קול צופיך, עמ' נט-ס; משנת הנזיר, עמ' 14, 17-18, נב-נג, סג, סה-סו, ע-עב, עד-עה, עח-פ, פו-פז; בסתר המדרגה, עמ' כג-מו; שוורץ, הציונות, עמ' 174-197.
69. על ההבדל העקרוני שבין הרא"ה והנזיר בנקודה זו ראה: שוורץ, הציונות, עמ' 173. וראה גם: איש שלום, הרב קוק, עמ' 132-133.
70. בכתב היד כתוב "מבלי מעסק זה".

תיקון זה מעלה את חשיבותה של השתיקה ומעניק לה לא רק את היכולת להגביר את רוח הקודש הקיימת, אלא את היכולת לחבר את האדם לרוח הקודש לכתחילה. תיקון זה תואם מאוד את דרכו של הנזיר, שחלק מחתירתו לרוח הקודש הנהיג את עצמו בתעניות דיבור ממושכות.⁷¹ מצד שני, יש גם תיקונים הפוכים - הקרובים למגמה הציבורית והכללית של הרצ"י. לעיל, בסעיף 2.1.8, הובאה פסקה 309 המקטינה את מידת החופש האישי. תיקון נוסף ברוח זו מצאנו בפסקה המתייחסת לתפקידם של הצדיקים:

299	חכמת הקודש סב (אורה"ק א עמ' עח) ...אמנם היא מדה ראויה דוקא לנוני ימא, שאינם צריכים אפילו להגנה של ספינות, וללכת בעמקי תהומות, וכל מצולות, הוא להם טיול, ועונג, המשמח את המקום, <i>hneni</i> את המר'ות . ליתן זה יצרת לשחק בו.	שמונה קבצים א תלד, תשסט ...אמנם, היא מדה ראויה דוקא לנוני ימא, שאינם צריכים אפילו להגנה של ספינות, וללכת במעמקי תהומות וכל מצולות הוא להם טיול ועונג, המשמח את המקום. ליתן זה יצרת לשחק בו.
-----	---	--

תיקון זה מוסיף ליעודם של הצדיקים העליונים, בנוסף לשימוח המקום, גם את התפקיד של שימוח הבריות.

3.4 התאמות למבנה הפילוסופי

פרופ' דב שוורץ טען במספר הזדמנויות⁷² שאורה"ק הוא בעצם חיבור משותף של הרא"ה והרב הנזיר. לשיטתו הרא"ה אינו הוגה שיטתי והנזיר הוא שיצר את המבנה הפילוסופי של הספר על בסיס השכלתו הפילוסופית המסודרת. אל תוך מבנה מוקדם זה שיבץ הנזיר את פסקות כתיבתו האקראית של הרא"ה כך שנוצר הרושם של ספר הגות סדור ושיטתי. עיקר הדיון בסוגיה זו יהיה להלן בפרק השלישי (להלן, סעיף 5). בפרק זה ברצוני רק לבחון את השאלה האם ניתן למצוא בשינויים, בהשמטות או בהוספות שראינו תימוכין לטענתו של שוורץ. דהיינו, האם הוכנסו בדבריו המקוריים של הרא"ה שינויים שמטרתם להתאימם למסגרת הפילוסופית הכללית של הספר. במסגרת דיון זה אקדיש להלן דיון נפרד לכותרות שנתן הנזיר לפסקות שבספר. ככלל, מצאתי רק פסקה אחת שניתן לטעון שהשינויים שהוכנסו בה נובעים מהצורך להתאימה למסגרת המחשבתית בה שיבץ אותה הרב הנזיר:

363	חכמת הקודש קבו (אורה"ק א עמ' קמג-קמד) <i>ההשקפה הטבעית fe הקודש</i> ההשקפה הטבעית, <i>fe הקודש</i> , היא ההשקפה היותר עמוקה ויותר אמתית בעולמנו, מצד העולם בכללו ובפרטיו, בגשמיותו ורוחניותו, <u>בטבעיו ובנסיו</u> . כל זמן שמתדלדל הבסיס של ההשקפות, הבסיס של ההשקפות, הערך הטבעי, מתכונת החיים הרוחניים, הרי הוא מאבד את הרוחניים, הרי הוא מאבד את הכל. מובן הדבר, שאין הטבעיות קיימת מצד יסוד העולם,	שמונה קבצים ח פה ההשקפה הטבעית היא ההשקפה היותר עמוקה ויותר אמתית בעולמנו, מצד העולם בכללו ובפרטיו, בגשמיותו ורוחניותו, <u>בטבעו ובנסיו</u> . כל זמן שמתדלדל הבסיס של ההשקפות, הערך הטבעי, מתכונת החיים הרוחניים, הרי הוא מאבד את הכל. מובן הדבר, שאין הטבעיות קיימת מצד יסוד העולם,
-----	---	---

71. ראה: משנת הנזיר, עמ' 27-28, מסכת הנזיר, עמ' טז-יז, כא-כו; שוורץ, הציונות, עמ' 171.

72. שוורץ, עריכה; שוורץ, אורות; שוורץ, הציונות, עמ' 198-233.

הטבעיות הָאֵלֹהִים, עַם כָּל קְדוֹשֵׁיהֶם, קיימת מצד חי העולם, מצד האלהות, מצד מקור ההויה בעומק תוכן רומן, מקור הַאֵלֹהִים. אבל הדבר הגורם לנו לחשוב, להגות, לשיר ולהאמין, הוא יסוד העולמים. כֹּלֵל חוליות של שלשלת גדולה, ארוכה ומסודרת, שכל אחת נאחזת בחברתה. גם הנסים הם טבעיים, הם טבעיים בערך שלהם. גם להם יש יחס בחליקהם, בפעולותיהם, בהשפעותיהם, בעצמם, ובהפעלתם, על העולם, על הנפשות, על הדעות ועל המעשים. חלילה למסמס את היסוד המקומי, את הכלי המחזיק את כל האור והחיים, מכל פנת החיים, וקל וחומר מִפְּנֵה הראשית של החיים הראשיים. אורו של משיח גם הוא מוטבע, בטבע הקודש, וקשור כֵּל בשלשלת הגדולה של העולם, של היצור ורוחניותו, מגמת הוייתו, ואידיאליות עתידו. אין העולם קרוע ומרוסק, עומד הוא בנין איתן. ושמים ושמי שמים יחד עם תחתיות ארץ עושים הם חטיבה אחת, עולם אחד וישות אחת. מגדלים את כח הנשמה, מעוררים בזה שפעת חיים, בכל חדרי הבשר, בכל חגוי החומר. מחזקים את חיי הגויה, מאמצים את היסוד הכללי של החיים, מרחיבים בְּזֶה וּמְגַדְלִים גם את זוהר הנשמה. כשמתאמצת האנושיות להתגדל במפעלותיה, סוף האורה הרוחנית לבא בתקפה. וכשישראל מתאזר, אור קודש חילו החמרי, אור קודש הולך ומקריין בעולם. ואור גאולת עולם, וחיי עד הולכים ומתקרבים.	מצד האלהות, מצד מקור ההויה בעומק תוכן רומן, כִּי אֵין הַדְיוֹטִים מֵעַתָּה בְּרִיבֵי אֵלֵינוּ.⁷³ אבל הדבר הגורם לנו לחשוב, להגות, לשיר ולהאמין, הוא יסוד העולמים. כֹּלֵל חוליות של שלשלת גדולה, ארוכה ומסודרת, שכל אחת נאחזת בחברתה. גם הנסים הם טבעיים, הם טבעיים בערך שלהם. גם להם יש יחס בחליקהם, בפעולותיהם, בהשפעותיהם, בעצמם, ובהפעלתם, על העולם, על הנפשות, על הדעות ועל המעשים. חלילה למסמס את היסוד המקומי, את הכלי המחזיק את כל האור והחיים, מכל פנת החיים, וקל וחומר מִפְּנֵה הראשית של החיים הראשיים. אורו של משיח גם הוא מוטבע, בטבע הקודש, וקשור כֵּל בשלשלת הגדולה של העולם, של היצור ורוחניותו, מגמת הוייתו, ואידיאליות עתידו. אין העולם קרוע ומרוסק, עומד הוא בנין איתן. ושמים ושמי שמים יחד עם תחתיות ארץ עושים הם חטיבה אחת, עולם אחד וישות אחת. מגדלים את כח הנשמה, מעוררים בזה שפעת חיים, בכל חדרי הבשר, בכל חגוי החומר. מחזקים את חיי הגויה, מאמצים את היסוד הכללי של החיים, מרחיבים בְּזֶה וּמְגַדְלִים גם את זוהר הנשמה. כשמתאמצת האנושיות להתגדל במפעלותיה, סוף האורה הרוחנית לבא בתקפה. וכשישראל מתאזר, אור קודש חילו החמרי, אור קודש הולך ומקריין בעולם. ואור גאולת עולם, וחיי עד הולכים ומתקרבים.
--	---

פסקה זו תוקנה בהיקף גדול וחריג יחסית למה שראינו באורה"ק. דנו לעיל בחלק מהתיקונים מבחינה מקומית. אולם מבט כללי על הפסקה מראה הכנסה שיטתית של מושגי הקודש וקודש הקדשים (חמש פעמים!). דומה שהדבר נעשה בכדי לשלב אותה בתוך המסגרת של הדיון על יחסי הקודש והחול בו היא שובצה. בפסקה הקודמת (362) כתוב:

אחת מהתעודות של התגלות רזי תורה בעולם היא, להשקיף גם על החול מתוך האספקלריא של קודש, לדעת שאין באמת חול מוחלט בעולם. ולעומת זה כל המדידות של קודש כחול הן לגבי אור הקודש העליון, ממקור אין סוף

מופיעים כאן מושגי החול, הקודש והקודש העליון - הוא מקור הקודש הרגיל והחול גם יחד. מבנה זה מופיע מספר פעמים בהגותו של הרא"ה, ולעיתים מכונה הקודש העליון - קודש הקודשים.⁷⁴ בפסקות שלאחר מכן מדובר על הצורך לחבר קודש וחול, תוך שימוש (בפסקה 365) באותה טרמינולוגיה קבלית כמו בפסקה שלנו (ספירת יסוד).

נראה שהכנסת מושגי הקודש בפסקה 363 כוונה כדי לשלב את הפסקה במקומה. עם זאת, תיקונים אלה לא שינו את משמעותה של הפסקה, אלא רק את המושגים בהם היא משתמשת.

73. חלק משפט זה נכתב לאורך שולי הדף כשבתוך הטקסט יש כוכבית המפנה אליו. יתכן אם כך, שההבדל כאן שבין הנוסח שבכתב היד לנוסח באורה"ק מקורו בסיבה טכנית של פיענוח כתב היד.

74. ראה למשל בפסקה 495: "יש עולם של חול, ועולם של קודש, עולמים של חול ועולמים של קודש, העולמים סותרים זה את זה. כמובן הסתירה היא סוביקטיבית. האדם בהשגתו המצומצמת אינו יכול לפשר בין הקודש ובין החול, ואינו יכול להשוות את סתירותיהן, והן אמנם מיושבות ברום עולם, במכון קודש הקודשים" (אורה"ק ב, עמ' שיא).

אפשר להעלות גם את האפשרות שהתיקונים נעשו משום שהיה כאן גם חשש שהשימוש במושג "טבע" בלבד, כפי שהוא בפסקה המקורית, עלול להתפרש לא נכון, ולכן הוסיפו את ההדגשה "הטבעית, של הקודש".

3.4.1 כותרות הפסקות

התוספת המשמעותית ביותר של הרב הנזיר בעריכת אורה"ק הן הכותרות שהוסיף לפסקות. כותרות אלה ביחד עם הכותרות הכלליות של השערים, המאמרות והסדרים מהוות את השלד הרעיוני של הספר. שלד זה גם מובא בתמצית במבוא לספר ובתחילת השערים והמאמרות. על כן בדיקת הכותרות היא נקודה משמעותית לבחינת התיזה של שוורץ. אם אכן "...הנזיר כפה את תבנית מחשבתו על יצירתו של הראי"ה"⁷⁵, הדבר עשוי לבוא לידי ביטוי בפער בין תוכן הפסקות לבין הכותרות שנתן להן הנזיר עקב צרכיו בבניית השיטתיות המחשבתית.

אלא שבדיקה מדוקדקת של הכותרות מעלה תמונה שונה לחלוטין ובה ממצא מעניין. לא רק שהכותרות הן כמעט תמיד תמצית, הצגת התוכן, או סיכום פשוט של הפסקה שבראשן נתנו, אלא שברוב כמעט מוחלט של המקרים הן בנויות ממילים הנמצאות בפסקה עצמה. מדובר או בציטוט מילים בצורתן המקורית או בשימוש בהן לאחר שינוי דיקדוקי. גם ברוב המקרים המעטים⁷⁶ בהם הוסיף הנזיר מילה משלו, אין היא משנה משמעות או מוסיפה תוכן, ולרוב היא מילת קישור או מילה נרדפת למילותיו של הראי"ה בפסקה.

יש רק מקרים בודדים שהכותרת יש בה פן מסוים של פירוש הפסקה או הוספה עליה. בשני מקרים נוספת לכותרת המילה 'חול' שאינה נמצאת בגוף הפסקה:

מדע הקדש והחול

המדע הפנימי, וביותר הפנימי שבפנימיות, שהוא מדע הקודש, המחיה את אור החיים, אינו תלוי בשום מדע אחר, כי הוא נהר עליון אשר מעדן יוצא, מכיפה מיבריק. ומה שמחברים את התורה והחכמה אינו כדי להשלים איזה חסרון כח, כי אם לחבר חיבורים והופעות חדשות. ויצירה זו של התחברות אור רוח הקודש, פנימיות התורה, עם החכמה של ההכרה האנושית, במלא הקומה של שניהם, ובמלא רוח הידידות המתאימה של שניהם, תחדש בעולם נשמות חדשות, ותתן צביון חדש,

⁷⁵. שוורץ, הציונות, עמ' 202.

⁷⁶. ראה פסקות: 248, 252, 253, 265, 301, 321, 352, 371, 404, 413, 419, 478, 554, 580, 586, 595, 619, 690, 733, 772, 873.

רענן ובריא, לחיים. ומירכתי שאול תוציא אורים גדולים, להאיר באור חדש, באור צדיקים, לכל יושבי תבל (חכמת הקודש מו, אורה"ק א, עמ' סג [פסקה 283]).

מקדש ה' ומהלך ה' מקדש

העבודות השכליות מתחלקות לשתי מערכות כלליות. האחת היא פונה להכניס ולהלביש את שפעת רוח הקודש בלבושי ההגיון והשכל האנושי, בין כל אותו האוצר הגדול של רוח הקודש וענפיו שיש לנו ע"י קדושת התורה כולה, בין מה שהאדם בעצמו, היוצר, משיג בתור התגלות ורוח הקודש, שיעבד את ההתגלות הזאת עצמה בעבודה עיונית. אע"פ שלא כל העומק ולא כל הגובה, לא כל החיים וכל המקוריות שבשפעת רוח הקודש יוכל להכנס במסגרת העיבוד ההגיוני, מ"מ כמה שיוכל להכנס בתוך אותם הכלים, כמה משפע הנשמה העליונה שתוכל להחיות אלה הגופים, הוא טוב עליון, ועבודה מועלת מאד להרמת הערך של כל התוכן האנושי. והעבודה השניה, היא להכניס את מערכי הלב ההגיוניים, העושים את דרכם על פי סדרם וטבעם, אל האצילות העליונה של רוח הקודש, להוציאם מתוך החיים הצרים והמצומצמים, שהם נתונים בהם, למרחביה, לעולם החרות העליון (חכמת הקודש נב, אורה"ק א, עמ' סח-סט [פסקה 289]).

הכנסת המילה חול לכותרות יש בה מימד פרשני של הכללת השכל האנושי הרציונלי תחת המושג הכללי 'חול'. משמעות זו אמנם אינה כתובה ישירות בפסקות אבל היא פשוטה וברורה (ועולה גם ממקומות אחרים בהם כותב זאת הרא"ה ישירות).⁷⁷ אין לראות בתוספת זו התערבות משמעותית של הנזיר המשנה את משמעות הפסקות או כופה אותן לתוך מסגרת הדיון.

בשתי כותרות אחרות הוסיף הנזיר את המילים גילוי/התגלות:

גילוי הנשים בדור האחרון

לטהר את הלבבות, ולהעסיק את המוחות במחשבות נאצלות, שמקורן ברזי תורה, נעשה בדור האחרון הכרח גמור לקיום היהדות. וירידה זו בעצמה, שהביאה את הכרח ההשתמשות באמצעי נשגב זה, היא העליה (חכמת הקודש קכב, אורה"ק א, עמ' קמא [פסקה 359]).

כמהה להתגלות

כמהה היא נפשנו, ועשירה, רכוש גדול ונהדר מאד צבור בתוכה, אור חיים אנו מלאים, להבות תפארה, למלא כל העולם כולו אורה וצהלה, חבויים הם בקרבנו. והכל מתנועע כבר, מתפרץ לצאת, וכלפיד יבער אור הצדק, אשר יצא להאיר כל מחשכי ארץ, מאור ד' אשר בציון. (חכמת הקודש קלב, אורה"ק א עמ' קמט [פסקה 369]).

77. ראה למשל: פסקות 285-288.

הכותרות כאן פוסעות צעד קדימה מעבר לתוכן הפסקות ומבהירות את תוכנן. בראשונה נאמר בפירוש שמדובר על הצורך לגלות רזי תורה, ובשניה הכותרת מפרשת שהדבר המתפרץ לצאת הוא ההתגלות האלהית. עם זאת, גם כאן אין מדובר בשינוי משמעותי אלא באמירה מפורשת של מה שהוא מובן מאליה בפסקות עצמן גם אם לא נכתב במפורש.

המקום היחיד⁷⁸ שבו אפשר לטעון שהכותרת משרתת את המבנה הפילוסופי של הספר היא הכותרת של הפסקה הבאה:

קשר המרית והרצון האמיתי

הטעם העתיק של המילה, המעטת תאוות המין, הוא חובק כללים רחבים של המדע. קשר הברית, להיות לך לאלהים ולזרעך אחריו, של דעת אחדות ד', הקשור במילה, משולב הוא עמה קשר עצמי, מבשרו יחזה אדם אלוה. אם יש באדם כח לאחד את כל כחות נפשו וכל נטיותיו למטרה שכלית ומוסרית אחת, כבר רואה הוא את האחדות בעולמו הפנימי, והאחדות של העולם הכללי מתבררת אצלו יותר ויותר. וכשהוא מוצא שכחותיו פרודים הם, כשאינו יכול לצייר שלטון כללי על נטיותיו ותאוותיו, אז מחליט הוא, שהעולם הגדול כמוהו מפורד הוא גם הוא, ושאינן אחדות במציאות. התאווה המינית כוללת בעצמותה, ובסעיפי התאוות החמריות הדמיוניות והרוחניות הכלולים בה, את החלק היסודי מכל הנטיות כולן. אם היא עומדת באדם במצב כזה, שהרוח האצילי שבו יכול לעלות גם עליה להקיפה, לאחדה עם כל המון הכחות הגשמיים והרוחניים שבאדם למטרה אחת מוסרית עליונה, אז האחדות מתגלה בעצמותו, וגילוי האחדות האלהית מתחזה בו בבשרו. השיקוע של רוח האדם בתוך תאוות המין עד לכדי צלילה גמורה, עד לכדי אוטם האידיאליות והמוסריות בחוגה, גרמה את תכונת הערלה. והמעמד הפתולוגי הזה הוא נושא עליו בגויה את האימוץ של נטיה זו בצורתה היוצאת מחוג האידיאליות והמסירה המוסרית המגמתית. מובן הדבר, שההשקפה הפסימית בעולם, שהיא נאותה לירידה מוסרית, היא נותנת כח דוחף להנתקתה של תאוות המין מן האידיאליות, שכיון שהמציאות בכללה היא רעה רבה, איך יהיה אידיאל להרבות יצורים אומללים. ולפי זה לכל הנטיה כולה אין שורש באידיאל, רק התפרצות התאווה היא שעושה את דרכה. לא כן היא השקפת הטוב העולמי, ההשקפה האופטימית, של וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד, היא נותנת מקום לאידיאליות להתפשט גם על הנטיה המינית. ואם ירד טבע הבשר ויצר לב האדם עד כדי התפתחותה של הערלה, הנה יסול לו האדם את דרכו האצילית בתיקון ברית קודש,

78. ראוי להעיר גם על הכותרת של פסקה 327: "המסתוריות והבינה". מילים אלה אומנם לקוחות מתוך הפסקה, אלא שהמילה 'מסתוריות' עצמה היא תיקון עריכה בגוף הפסקה (ראה לעיל, סעיף 2.1.6).

על ידי המילה, ואז ימצא את כל כחותיו נטויים למטרה כללית אידיאלית קדושה, ומבשרו יחזה אלוה, ויקדש את קדוש ישראל, ד' אחד (דרך הקודש, פרישות לט, אורה"ק ג, עמ' ש-שא [פסקה 920]).

המילה רצון אינה מופיעה בפסקה, והיא גם אינה פרשנות הכרחית של הנאמר בה. נראה שהיא הוספה לכותרת כדי לקשר את הפסימיות הנזכרת כאן להשקפת הרצון העיוור הפסימית של שופנהאור, שהוזכרה בחלק ב' של אורה"ק (ראה למשל בפסקות 595-596). אבל יחד עם זאת, קישור זה הוא קישור מסתבר ואין לראות בו הטיה של דברי הראי"ה. בסיכומי של דבר, קשה למצוא תימוכין לשיטתו של שוורץ מבדיקת הכותרות שהוסיף הנזיר באורה"ק. להיפך, התמונה הלשונית והעניינית שהצטיירה לעיל,⁷⁹ יכולה אולי ללמד על כך שהנזיר עשה מאמץ מכוון לדלות את הכותרות מתוך גוף הדברים שכתב הראי"ה בפסקה – וזאת כדי לצמצם את מעורבותו שלו בספר.

3.5 השפעת התיקונים על התמונה הכללית של הגותו של הראי"ה

אם נסכם את התמונה שצויירה עד כאן, הרי מצד אחד ראינו בבירור שבעריכת אורה"ק הוכנסו תיקונים יזומים בעלי משמעות תוכנית ברורה, וזאת על בסיס מגמות מחשבתיות ברורות – גם אם סותרות. אולם מצד שני, בחינת התיקונים צריכה לדעתי להביא למסקנה שלמעט נושא אחד, הרי שבשאר התחומים אין בשינויים אלה בכדי לשנות באופן מהותי את תמונת הגותו של הראי"ה שהוצגה לקהל הרחב. מסקנתנו כאן דומה לזו שהסקנו לגבי השינויים באורות, ואף ביתר שאת יש לומר שאין שינויים אלה באורה"ק אלא בגדר החלקה של "קצוות חדים" ומחיקת ושינוי ביטויים היכולים לחולל שערוריה.

3.5.1 הסתרת הגוון האישי שבכתיבתו של הראי"ה

במבוא לעבודתנו (לעיל, סעיף 3) הצגנו את טענתם של אברמוביץ⁸⁰ וגארב,⁸¹ שהפן האישי שבכתיבתו של הראי"ה הוסתר באופן מכוון על ידי עורכי ספריו. דומה שממצאינו (לעיל, סעיפים

79. מתוך 739 הפסקות שיש בשלושת הכרכים הראשונים של אורה"ק, מצאנו רק 5 כותרות שיש בהן תוספת עניינית כלשהי על הנאמר בפסקה – וגם אז - זה לא שינוי משמעותי מתוכנה המקורי של הפסקה. יש בכלל רק עוד 21 כותרות בהן הוסיף הנזיר לכותרת מילה שאינה נמצאת בגוף הפסקה!

80. אברמוביץ, פרסום, עמ' 138.

81. גארב, הראי"ה; גארב, המקורות, עמ' 79.

2.1.4 ו 3.3.2) יכולים לתמוך בטענה זו ש"אחת ממטרות ההסתרה (והצנזורה) של הכתבים בעבר היתה להסוות ממד מיסטי אישי זה".⁸²

על רקע זה, מעניין מאוד לציין שאחד משני ספרי ההגות היחידים של הרא"ה שהוצאו לאור על ידי הרצ"י, במשך התקופה הארוכה של 33 שנותיו האחרונות (מהוצאת הכרך השני של עולת רא"ה בתש"ט עד פטירתו בשנת תשמ"ב), היה הספר **אורות הרא"ה** שפורסם בשנת תש"ל. פרסום ספר זה, המכיל שירים וקטעים בעלי אופי אישי דווקא, עשוי ללמד על כך שהרצ"י היה מודע לחסרונו של צד זה בהגותו של הרא"ה שהוצגה לציבור, ועל רצונו להשלים את החסר. אולם, גם אם הגענו למסקנה שתיוקוני העריכה הסתירו את הגוון האישי שבכתביו של הרא"ה, וגם אם זיהינו מגמת הסתרה זו כמאפיינת את דרכם של הרצ"י והרב חרל"פ (ראה לעיל, סעיף 3.3.2), הרי דומה שנכונה מסקנתו של הרב בן-נ⁸³ שההתלבטות בנקודה זו, בדבר אופי הפרסום הראוי, הייתה נחלתו של הרא"ה עצמו, ושיש לשער שההחלטות העקרוניות בשאלה זו, שהתקבלו עוד בחייו של הרא"ה, נעשו בידיעתו וככל הנראה בהסכמתו (אם כי לדעתי - לא תמיד בלב שלם, ראה לעיל, סעיף 1.1). וראה עוד להלן, בפרק הבא, סעיפים 3.3 ו-4.3.2, שם יורחב ויגיע לכלל סיכום וסיום דיון מתמשך זה, תוך התייחסות גם לכל הפסקות האישיות שלא פורסמו כלל על ידי הרצ"י והנזיר.

3.5.2 משמעותם של התיקונים האחרים

בשונה מנושא הפן האישי, הרי ששאר השינויים שהוצגו לעיל, למרות שיש בהם שינויים תוכניים משמעותיים, אין בהם בכדי לשנות באופן מהותי את תמונת הגותו של הרא"ה שפורסמה באורה"ק. וביתר פירוט:

א. **התגלות** – אחד ההיבטים של הסתרת הגוון האישי של הגותו של הרא"ה שנידונה לעיל, הסתרה שזיהינו בעיקר עם הרב חרל"פ והרצ"י, היה הסתרת חוויות ההתגלות של הרא"ה והאופי החזוני של כתיבתו. אולם נראה שהנזיר, שחתר כל ימיו להשגת רוח הקודש,⁸⁴ פעל כאן במגמה הפוכה שדווקא הדגישה נקודה זו. ראינו לעיל, בסעיף 3.4.1, כיצד הנזיר מוסיף את ההתגלות

⁸². שם, עמ' 70.

⁸³. בן-נ⁸³, מאת ה', 372-373, בן-נ⁸³, המקור, עמ' 95-100.

⁸⁴. ראה לעיל, הע' 68.

בכותרות פסקות.⁸⁵ אלא שמעבר לכך – כל המבנה של הכרך הראשון של **אורה"ק** חותר ומוביל אל הנבואה וההתגלות באופן מוצהר.⁸⁶ הנזיר גם מגדיר בהקדמתו במפורש את כתיבתו של הרא"ה ככתיבה שמקורה בחזון: "חכמת הקודש, מיסודו של הרב זלה"ה, הבאה מתוך חיות מקורית נשמטית עליונה, כגילוי חזון... מתוך כתבי קודש הרב רוח אפינו זיע"א, שנכתבו בלי חיבור, כמשא חזון יום יום, בצורה של אמרות גדולות, לוקטו אורות וסודרו לפי יסודי תורתו..." (מבוא לאורה"ק א, עמ' 14-15). ומעל לכול, הנזיר מצהיר בהקדמתו במפורש על ההשמטה המשמעותית ביותר בנושא זה (ראה לעיל, סעיף 2.1.5): "...וקל"ח, ספיחי נבואות הנה צומחות, ובראשו נקודות, רמז לנסתרות. שנידונו לגניזה, משום שיגובם" (מבוא לאורה"ק א, עמ' 22). הצהרה זו והכנסת הנקודות דווקא מיקדו את תשומת הלב ופרסמו מאוד דווקא את מה שלא נכתב – אבל היה בכל זאת ברור ומשוער בנקל. כך, שכשפרסם רביצקי את הקטע המושמט,⁸⁷ הדבר סיפק את הסקרנות לגבי הפרטים המדויקים, אבל לא חידש את עצם העובדה שהרא"ה כתב על חוויות של התגלות פנימית.

ב. פרטים מול כללים, בעלי הנסתר והפנימיות מול הנגלה – למרות התיקונים הרבים שראינו בתחומים אלה (סעיפים 2.1.1, 2.1.2), הרי שהתמונה הכללית שעולה מאורה"ק נשארת ברורה מאוד: הספר מעמיד בבירור את עולם הפרטים ההלכתי מול עולם הכללים של הנסתר ודן בהרחבה בסתירה ביניהם ובדרך לאחדם.⁸⁸ הספר מצייר את המתח הקיים בעולמם של אנשים הנוטים לפנימיות אל מול עולם ההלכות והלימוד הנגלה, תוך שהוא נותן לגיטימציה משמעותית לעולם הפנימי. התיקונים רק "משייפים" את החדות של חלק מהאמירות אבל אינם משנים את התמונה הכוללת.

⁸⁵. ייתכן שמגמה זו של הנזיר עומדת גם מאחרי תיקון נוסף, תיקון המכניס במפורש את ההופעה הפנימית לפסקה שבה היה העניין רק רמוז בעקיפין:

815 דרך הקודש, עבודת הקודש ד (אורה"ק ג עמ' רד) ...לפעמים צריכים להכיר את הפעולה הרוחנית של העבודה הפנימית ואור התורה והתפלה בכללה בפנימיות הנפש, וממנה יוצא האור לעולם כולו, ולפעמים צריכים לעמוד במעמד כזה שאין הנפש כי אם מדה מודדת, כמדת קרקע וכלים, וההופעות הולכות ומאירות לעולם כולו, וסוף הכבוד לבוא גם כן להארת הנפש נבע אור זה...	שמונה קבצים א תרנט, תרעה ...לפעמים צריכים להכיר את הפעולה הרוחנית של העבודה הפנימית, ואור התורה והתפלה בכללה, בפנימיות הנפש, וממנה יוצא האור לעולם כולו, ולפעמים צריכים לעמוד במעמד כזה שאין הנפש כי אם מדה מודדת, כמדת קרקע וכלים, וההופעות הולכות ומאירות לעולם כולו, וסוף הכבוד לבוא גם כן להארת הנפש היחידה, שממנה נבע אור זה....
---	--

אולי גם שינוי זה נובע ממרכזיות ההופעה במשנתו של הנזיר.

⁸⁶. ראה במבוא לאורה"ק א, עמ' 22.

⁸⁷. לעיל, הע' 27.

⁸⁸. ראה למשל: **אורה"ק** א, עמ' כא-ס, פסקות 251-282 בנספח לפרק ב.

ג. הביקורת על עולם היהדות ההלכתית והלגיטימיות לכוחות שנגדה – גם כאן, התיקונים הרבים (ראה סעיף 2.1.3) מפחיתים את הרדיקליות של הטיעונים אבל אינם משנים את התמונה הכללית. הלומד את אורה"ק מקבל תמונה ברורה על הבעיות שבעולם הקודש היהודי הרגיל ועל הצורך לתחייה רוחנית. תחיה זו תבוא על ידי איחוד של קודש וחול ובתהליך זה הראי"ה נותן מקום חשוב לתחיה החומרית של האומה למרות החילוניות של חלקה.⁸⁹ באורה"ק יש גם פסקות מרחיקות לכת על תפקידם של הצדיקים לאחד את כל חלקי המציאות תוך פתיחות ומגע עם כל מרכיביה.⁹⁰

ד. קבלה ומיסטיקה – דומה שמספר השינויים שמצאנו בתחום זה (לעיל, סעיף 2.1.6) הוא קטן מכדי להשפיע על התמונה הנוצרת, וודאי בתחום כמו תורת הנסתר המקבל התייחסות כל כך רחבה ומשמעותית באורה"ק.⁹¹

ה. היחס לחכמות החול, לאומיות ואוניברסליות, אינדיבידואליזם – בתחומים אלה, מעבר לרושם הכללי שהתיקונים לא שינו את התמונה הכוללת, הרי שעצם העובדה שמצאנו תיקונים סותרים די בה כדי לאזן את השפעתם.

ו. תיקונים של הוספה - תיקונים אלה (לעיל, סעיף 2.2) הם מעטים ושוליים מכדי שישפיעו על התמונה הכללית העולה מאורה"ק.

באופן כללי, חשוב לציין שגם אם נבדוק את הפסקות בהן הוכנסו התיקונים עצמן, הרי שברוב מוחלט של המקרים, הפסקה עצמה, למרות התיקון שהוכנס בה, ממשיכה גם היא לשמור על משמעותה המקורית – גם אם בצורה חדה ומרחיקת לכת פחות.

בסיכומי של דבר נמצאנו למדים, שלמרות שבעריכת אורה"ק הוכנסו תיקונים רבים מטעמי זהירות ושמרנות, הרי שהתמונה הכללית העולה מבידיקת השינויים המקומיים אין בה בכדי לתמוך בטענות המפליגות שהושמעו במחקר, בדבר הטיית תורתו של הראי"ה או סילופה.

89. ראה למשל: אורה"ק ב, עמ' שי-שכד, פסקות 495-505 בנספח לפרק ב.

90. ראה למשל: אורה"ק ג, עמ' קנג-קסד, פסקות 779-786 בנספח לפרק ב.

91. ראה למשל: אורה"ק א, עמ' ה-י, כט-לה, פג-קל, קלה-קמב, פסקות 242-244, 257-260, 301-352, 355-361 בנספח לפרק ב. .

4. סיכום

בפרק זה סקרנו את השינויים המקומיים שהוכנסו בנוסח הפסקות שפורסמו בספר **אורה"ק**. ראינו שגם כאן, כמו בספר **אורות**, נעשו שינויים יזומים ומכוונים שמלמדים על מגמות עריכה ברורות. גם כאן מגמות אלה סותרות באופן ברור זו את זו. אבל בשונה מאורות, נראה שיש להסביר את הסתירות כנובעות מכך שבתהליך העריכה והשינוי היו מעורבים גם הרצ"י והרב חרל"פ – בנוסף לרב הנזיר העורך. נראה גם שמעורבותו של הראי"ה עצמו הייתה משמעותית יותר באורה"ק מאשר באורות.

באשר לתיקונים עצמם – הרי שרובם נעשו מתוך הלך רוח של זהירות וחשש מביקורת והם בעיקר תיקונים של השמטה וריכוך של מסרים שיש בהם פן רדיקלי. אולם תיקונים אלה אינם משנים מהותית את המסרים שיש באורה"ק, ועיקרם בהקהיית ביטויים חריפים ומניעת האפשרות לביקורת שתוכל להתעורר על משפט זה או אחר שיכול להחשב סנסציוני.

נושא חריג אחד, שבו התיקונים אכן משנים את התמונה, הוא המחיקה השיטתית של הגוון האישי מכתובתו של הראי"ה. מחיקה שיטתית זו קיימת לא רק במקומות בהן הראי"ה כותב על חוויות פנימיות של התגלות אלא בכל מקום בו הוא כותב בגוף ראשון. מחיקה זו מסייעת לכך שהספר **אורה"ק** מציג את הראי"ה כהוגה דעות שיטתי ומסודר, ומעלימה את הפן האישי שהיה לכתובתו המקורית של הראי"ה.

פרק ג:

מדיניות פרסום הפסקות –

עריכת כתיבה שמקורה בהשראה

1. מבוא

בשני הפרקים הקודמים עסקנו בשאלת העריכה המקומית של הספרים **אורות ואורה"ק** ובקשנו לנתח את משמעות התיקונים והשינויים שהוכנסו בפסקות שפורסמו בהם. פרק זה יעסוק בחלק השני של שאלת העריכה של כתבי הראי"ה, והוא שאלת מדיניות פרסום הפסקות – דהיינו מהי משמעותה של הבחירה לפרסם פסקות מסוימות מתוך כלל כתבי היד של הראי"ה ולא לפרסם פסקות אחרות. כמו כן תידון משמעות הסידור של הפסקות שפורסמו.

בשלב ראשון אשוב לפרט את עיקרי הטענות שהושמעו במחקר בנקודה זו (ושנסקרו באופן כללי במבוא), תוך התמקדות בסוגיית מדיניות פרסום הפסקות. בשלב השני אבקש למקד את המבט בנקודה שהיא מרכזית, לענ"ד, להבנת עריכת כתבי הראי"ה – והיא העובדה שגם הראי"ה וגם תלמידיו התייחסו לכתיבתו ככתיבה שמקורה בהשראה פנימית של רוח הקודש. מתוך פרספקטיבה זו אשוב להתייחס לדעות שבמחקר. בסעיף שלאחר מכן אבקש לטעון שהספר **ראש מילין**, שלא זכה להתענינות מחקרית רבה, הוא ספר היכול לשמש מפתח בהבנת דרך כתיבתו של הראי"ה ועריכתה. החלק האחרון של הפרק יוקדש לדיון פרטני באחת הנקודות שעלו בחקר תורת הראי"ה בהקשר זה של עריכת כתביו. נקודה זו היא טענתו של פרופ' דב שוורץ על חוסר השיטתיות של הראי"ה.

מטבע הדברים, הדיון יחזור אל כמה מקווי המתאר של הפרקים הקודמים, אלא ששם הדיון עסק בתיקונים הפרטניים שבתוך הטקסט, ואילו כאן הוא יעסוק בשיקולי העריכה הכללים של הרצ"י והרב הנזיר באשר לפרסום ואי פרסום חלקים שונים של כתבי היד של הראי"ה.

2. הצגת הביקורת שבמחקר על עריכת כתבי הראי"ה⁹²

עוד לפני פרסום **שק"א** הושמעו טענות בדבר העריכה המגמתית של כתבי הראי"ה.⁹³ רביצקי ואיש שלום חשפו בספריהם כמה מן התיקונים וההשמטות שחלו בספרי הראי"ה והניחו בכך את

⁹². חלק מהדברים שבפסקה זו הוצג כבר בקיצור במבוא לעיל. כאן הם מפורטים יותר לצורך הדיון.

⁹³. ראה: **סגל, אורות**.

הבסיס העובדתי הראשון לביקורת על עורכי הכתבים.⁹⁴ דוגמה לביקורת מעין זו הם דבריו החריפים של ר' גרבר.⁹⁵ גרבר רואה את עיקר בשורתו של הרא"ה בחתירה לתחיה רוחנית על בסיס ההשקפה הפאנאנתאיסטית ולהתחדשות רדיקלית של יהדות 'מוארת'. לדעתו, תלמידי הרא"ה ניסו לטשטש ולהסתיר את הבשורה הזו ואת חידושו המרכזי של רבם. גרבר מאשים, שהדבר נעשה גם "בשליחת יד בכתביו כדי להסיט את משמעותם המקורית". ביקורת זו, המתבססת בעיקר על התיקונים שחשפו רביצקי ואיש שלום, רואה בשינויי העריכה של הרצ"י והרב הנזיר - "עבריינות תיאולוגית", "סילוף", "טיוח" ועוד.

לאחר פרסום שק"א פורסמו מספר מאמרים ומחקרים שבחנו את השלכות הפרסום על הבנתנו את תורת הרא"ה ואת משמעות העריכה והפרסום של כתביו על ידי הרצ"י והנזיר.

י' אביב⁹⁶ טען שהרב הנזיר והרצ"י טשטשו בעריכתם את האופי הקבלי של הגותו של הרא"ה. טענתו מבוססת גם על כך שבפסקות שפורסמו שונו המונחים הקבליים בדרך שטשטשה את משמעותם (ראה לעיל, פרק א, סעיף 2.2.2.6; פרק ב, סעיף 2.1.6),⁹⁷ אבל בעיקר על כך שהם כמעט ונמנעו מלפרסם פסקות קבליות מפורשות. אביב"י מראה שיש בש"ק פסקות בשפה קבלית מפורשת המקבילות בתוכן לפסקות שפורסמו בספרי האורות ושהן אין שפה כזו. ההשוואה בין פסקות אלו לאלו מבהירה את משמעותם המלאה של הפסקות הלא קבליות ומלמדת שגם הן נכתבו מתוך תפיסת עולם קבלית.

א' אברמוביץ⁹⁸ טען שפרסום הקבצים מאפשר לנו לעמוד על מגמות בהגותו של הרא"ה שנעלמו או הוחלשו על ידי עריכתם של תלמידיו. המגמה העיקרית מסוג זה שאברמוביץ מצביע עליה, היא המגמה האישית ה'קיומית' שעולה מן הקבצים ושהוצגה במלאכת העריכה. עריכה זו

94. ראה למשל: רביצקי, הקץ המגולה, עמ' 166; איש שלום, הרב קוק, עמ' 72 (והערה 109), 76, 295 (הערה 44), 319 (הערה 81).

95. גרבר, מהפכת, עמ' 14-15, 121-122, 201-203, 244-246. ספר זה אמנם פורסם לאחר פרסום שק"א, אבל הוא מתבסס על עבודת דוקטורט קודמת, שהתפרסמה לפני הדפסת הקבצים (גרבר, התפתחות), והוא לא עודכן באופן משמעותי, לפחות בנקודה זו, לאור פרסום שק"א.

96. אביב"י, מקור.

97. אברמוביץ טוען שיש להבחין בנקודה זו בין עריכת הרצ"י, שביקש להסתיר את הביטויים הקבליים, לעריכת הנזיר שלא ניסה להסתיר ואף להיפך (ראה: אברמוביץ, השליחות, עמ' 138, הערה 79). אולם בדיקת השינויים שפורטו בדברינו (בסעיפים המפורטים כאן בגוף הטקסט) אינה תומכת בקביעה זו בצורה משמעותית. עם זאת, האבחנה הבסיסית על ההבדל שבין הרצ"י והנזיר ביחסם לעיסוק בקבלה היא נכונה, ראה למשל את עדותו של הרב יואל בן-נון (כתלמיד של השניים): בן-נון, מאת ה', עמ' 356, הערה 12.

98. אברמוביץ, פרסום.

כללה לדעתו הן צנזור מכוון של מילים בתוך מה שפורסם, הן פסקות שלמות שלא פורסמו מטעמי צנזורה והן השמטה מטעמי עריכה בלבד. עם זאת, אברמוביץ טוען שפעולת העריכה קיבלה את אישורו העקרוני של הרא"ה. יתרה מזאת, במאמר מאוחר יותר טוען אברמוביץ,⁹⁹ ששיקולי העריכה של הרצ"י משקפים בצורה אוטנטית חלק מלבטיו של הרא"ה עצמו. אם כן, בעוד הרא"ה התלבט, הרי הרצ"י הכריע ומנע פרסום של פסקות רבות עד לזמן ש'יוכשר הדור'.

א' רוזנק פרסם מאמר¹⁰⁰ ובו התייחס להשלכות פרסום ש"ק על הבנתנו את תורת הרא"ה, תוך הדגשת מקומה של העריכה שעברו כתביו. לדעת רוזנק, פרסום ש"ק חושף לפנינו חומרים בעלי משמעות שהוסתרו במשך השנים על ידי עורכי כתביו של הרא"ה. רוזנק מבסס את ביקורתו על שני רבדים: 1. צנזור והגהה של טקסטים מודפסים – כפי שהוצג בשני הפרקים הראשונים של עבודתו. 2. השארת כתבי יד ב'גניזה' – הנחת היסוד הלא מפורשת של רוזנק היא שיש להתייחס לכל פסקה שלא פורסמה כאל פסקה שנגנזה באופן אקטיבי. לגניזה זו יש שני סוגים של מניעים: או מניע ענייני הנובע מכך שאין בפסקה חידוש יחסית לפסקות שכבר פורסמו, או גניזה 'מגינה' שמטרת אי הפרסום היא למנוע פגיעה ברב קוק.

באופן כללי, סבור רוזנק שהנקודה המרכזית הנחשפת לעינינו בש"ק היא אישיותו הסוערת, רבת הפנים, הסתירות והלבטים של הרא"ה – שהוסתרה מאתנו על ידי הרצ"י והנזיר. באופן פרטני, מונה רוזנק מספר תחומים בהם מצאנו גניזה משמעותית: 1. גניזת פסקות בהן יש ביקורת חריפה על העולם החרדי. 2. גניזת פסקות אישיות - הן כאלו שיש בהן תיאור של התייסרות והן כאלה שיש בהן ביטויים של רוממות עצמית או של תחושה נבואית. 3. גניזת פסקות על 'קדוש הדומיה', לבטיו והדרך הרדיקלית בה הוא צריך לנהוג. נקודה נוספת שנעלמה במעשה העריכה היא האפשרות לבדיקת התפתחות מחשבתו של הרא"ה מבחינה כרונולוגית. בסיכום דבריו רוזנק חושב שהמניע לצנזור כתביו של הרא"ה עבר שינוי במשך הזמן. בתחילה ביקשו להגן על הרא"ה מפני מתקיפיו, ולאחר זמן בקשו להגן על הקוראים מפני רעיונותיו המהפכניים של הרא"ה.

ס' שרלו¹⁰¹ סבורה שהבשורה החדשה העיקרית העולה מן הקבצים היא ש"הרב קוק היה מיסטיקן, והקבצים הם בראש וראשונה יומנים של חוויות מיסטיות". לדעתה של שרלו אלמנט זה הוסתר בעריכת כתביו של הרא"ה על ידי תלמידיו. המניע להסתרה נבע מעצם טיבה של הכתיבה

99. אברמוביץ, השליחות.

100. רוזנק, מי מפחד.

101. שרלו, צדיק; שרלו, דוקטורט, עמ' 22-1.

המיסטית, מהתחושה שבכתבתו של הרא"ה מתגלים נושאים נשגבים ונוראים, השייכים לעולם המסתורין ושאי אפשר לחשוף אותם לעיני כל. עם זאת, שרלו מעירה על כך שהיסודות המיסטיים היו גלויים למדי גם לאחר ההסתרה, והעובדה שהמחקר התעלם מכך זמן רב¹⁰² נובעת גם מהרקע התרבותי והמנטלי ומהאקלים המחקרי של אותה תקופה.

י' גארב¹⁰³ טוען גם הוא שפרסום הקבצים מאפשר לנו לעמוד על העריכה המצנזרת של כתבי הרא"ה. גארב הולך בעקבות אברמוביץ ושרלו וסבור ש"אחת ממטרות ההסתרה (והצנזורה) של הכתבים בעבר היתה להסוות ממד מיסטי ואישי זה". אלא שגארב מדגיש במיוחד את הצד הפואטי שהוסתר ביצירתו של הרא"ה¹⁰⁴. לדעתו יש לראות את הרב קוק בעיקר כמשורר מיסטי, שכתבתו מתארת באופן פואטי את עולמו הפנימי.

י' מאיר פרסם מאמר מקיף על עריכת כתבי הרא"ה¹⁰⁵ ובו ביקורת חריפה על העריכה: "נראה כי לעיתים קרובות היה מעשה העריכה בבחינת ליקוי האור, או במקרה היותר טוב הסתרת האור". בנוגע לעריכתו של הרצ"י, סבור מאיר שעריכתו היא מגמתית ביותר ובאה לידי ביטוי לא רק בקבצים שפרסם אלא אף יותר באלו שגנז ולא הדפיס. המגמה העיקרית של הרצ"י הייתה הרצון להיתלות בכתבי אביו כדי לבסס את השקפתו הפוליטית. הרצ"י הוריד את תורת אביו למישור הארצי, הלאומי והפוליטי, מתוך מגמה מיליטנטית הבאה להצדיק את 'מלחמות המצווה' של מדינת ישראל. בנוגע לעריכתו של הרב הנזיר, סבור מאיר ש"אין ספק כי 'הנזיר' הרכיב על כתבי הרב קוק את הגותו שלו בנסיון לשוות לדברי הרא"ה גוון פילוסופי שיטתי..." (טענה זו נכתבה בעיקבות מחקריו של שוורץ, בהם אדון באריכות בהמשך, סעיף 5).

ניתן לסכם ולומר שהביקורות השונות על עריכתם של הרצ"י והנזיר נסבו סביב עקרונות דומים: הבחירה לפרסם פסקות מסוימות, ולגנוז ולא לפרסם אחרות, היטתה את תמונת הגותו של הרא"ה שהוצגה לציבור ושינתה אותה - יחסית לתמונה האמיתית העולה מכתבי היד

102. שרלו מציינת כחריגה את גישתו של יעקב אייגוס, שכבר בשנות הארבעים של המאה העשרים הדגיש את הצד המיסטי של הרא"ה (ראה: אייגוס, איש המסתורין; אייגוס, אברהם; הכהן הגדול, עמ' 227-234). ראוי לצרף לאייגוס בנקודה זו גם את בן ציון בוקסר (ראה: בוקסר, הקדמות, עמ' 3-4, 189-190). מאיר מעיר על כך ששניהם ישבו בארצות הברית - מחוץ לתחום ההשפעה הישיר של הרצ"י (ראה: מאיר, אורות, עמ' 191, הערה 94). קביעה מעניינת זו מתחזקת אף יותר אם נצרף לרשימה זו חוקר אמריקאי נוסף שהדגיש את הצד המיסטי והקבלי של הרא"ה - לורנס פיין (ראה: פיין, רבי אברהם). פיין אף הצביע על כך שתרומו המיסטית של הרא"ה לא הוכרה מספיק וביקש להצביע על הסיבות לכך.

103. גארב, הרא"ה; גארב, המקורות.

104. קדמו כבר מ' פוקס, שהדגיש את הצד הפואטי של הרב קוק (ראה: פוקס, הרב קוק).

105. מאיר, אורות.

המקורים של הראי"ה. הטיה זו באה לידי ביטוי בעיקר בהסתרת הפן האישי, המיסטי והפיוטי של כתיבתו של הראי"ה, והצגתה ככתיבה פילוסופית מסודרת או כתיבה לאומית (אצל חלק מהמבקרים הביקורת בנקודה זו מקצינה עד האשמה בהטיה פוליטית).

3. כתיבה שמקורה בהארה פנימית

על מנת לבחון את הטענות הנ"ל, ועל מנת להבין לעומקה את משמעותה של עריכת כתבי הראי"ה, דומני שיש להתמקד בנקודה מרכזית – העובדה שהראי"ה ותלמידיו חשבו שכתבתו נובעת מהתגלות פנימית ויש בה ביטוי של חזון ורוח קודש.

עובדה זו צויינה במקומות רבים בדברי הראי"ה ותלמידיו: כך מספר הרצ"י על תגובתו של הראי"ה להצעה להשמיט מאורות את הפסקה על ההתעמלות (ראה לעיל, פרק א, סעיף 3.3.2):

אם- כן, כאשר סידרתי את הקובץ הקדוש הזה, אמרתי: אולי כדאי לעכב את הפרק הזה? אבא זכרונו לברכה גער בי ואמר לי בזה הלשון: זה לא מיראת שמים, זה מיראת בשר ודם. זו חולשה כלפי דברי קודש, דברים ממקור שמיימי אלוהי. הוא גער בי ולא נתן לי לעכב. וככה נשאר.¹⁰⁶

הרצ"י עצמו גם חוזר על קביעה זו בפני תלמידיו ואומר דברים מפורשים דוגמת: "כל הדברים של אבא זכרונו לברכה, נאמרו ברוח הקודש".¹⁰⁷

דברים דומים כותב הנזיר בהקדמת אורה"ק:

חכמת הקודש, מיסודו של הרב זלה"ה, הבאה מתוך חיות מקורית נשמתית עליונה, כגילוי חזון... מתוך כתבי קודש הרב רוח אפינו זיע"א, שנכתבו בלי חיבור, כמשא חזון יום יום, בצורה של אמרות גדולות, לוקטו אורות וסודרו לפי יסודי תורתו...¹⁰⁸

בשנים האחרונות הולך ומתרבה העיסוק המחקרי בהיבט ההתגלותי שבכתיבתו ועולמו של הראי"ה. במבוא לעבודתנו (סעיף 3) סקרנו את ההבדלים שבין תפיסתו של שביד,¹⁰⁹ הרואה את כתיבתו של הראי"ה כנבואה בסגנון מקראי, לבין גישתה של שרלו,¹¹⁰ המדגישה את החוויה

106. שיחות הרצ"י על אורות, עמ' 34.

107. שיחות הרצ"י על אורות, עמ' 32.

108. מבוא לאורה"ק א, עמ' 14-15.

109. ראה: שביד, נבואה.

110. ראה: שרלו, צדיק; שרלו, דוקטורט, עמ' 5-10.

המיסטית שבשורש כתיבתו. גם אם לדעתי צודק הרב בן-נון¹¹¹ בביקורתו שיש לדייק ולקבוע שהרא"ה רואה את עצמו בדרגת רוח הקודש ולא נבואה, הרי המשותף לכל החוקרים הנ"ל היא הקביעה שהגותו של הרא"ה היא הגות שנכתבה בהשראה.

3.1 אפיונה של כתיבה בהשראה

במחקר עמדו על כך שכמה אפיונים מרכזיים של כתיבתו של הרא"ה נובעים מהאופי החזוני שלה (כפי שיפורט בהמשך). להלן אבקש להוסיף לדיון מחקרי זה את הקביעה שלכמה מאפיונים אלו יש גם השלכה משמעותית ביותר על הבנתנו את תפקידם של עורכי כתביו. נפרט אפיונים אלה:

3.1.1 התלבטות בנוגע לפרסום

חוקרי הרא"ה תיארו באריכות את ההתלבטות שלו בנוגע לפרסום כתביו.¹¹² התלבטות זו נבעה במידה רבה מאופיה ההתגלותי של הכתיבה והייתה בשני מישורים:

א. **גילוי סתרי תורה** – הרא"ה ראה בכתיבתו חשיפה של תכנים מעולם עליון, תכנים שחשיפתם אינה מובנת מעליה ויש לשקול תמיד עד כמה ניתן לגלות את הנסתר. מצד שני, דווקא בגלל מקורם של הדברים חש הרא"ה דחף חזק ותחושה של שליחות להביאם אל העולם ולפעול בעזרתם לתיקונו.

ב. **סגנון** – אופיה ההתגלותי של כתיבתו של הרא"ה בא לידי ביטוי גם בסגנון קשה להבנה.¹¹³ הרא"ה נתקל בביקורת על כך לא רק אצל מתנגדיו אלא גם בין מקורביו. האחרונים טענו שיש לערוך את הדברים בצורה שתתאים יותר לסגנון הספרותי המקובל של אותם הימים. מחד, הרא"ה אכן רצה שדבריו יתפרסמו ויפעלו מבחינה ציבורית. מאידך, הוא התקשה לכלוא את יצירתו, הנובעת משפע פנימי חופשי, בתוך האילוצים והמגבלות של הסגנון הספרותי המתבקש. הרב בן-נון מתאר באריכות את ההתלבטות הזו ואת נסיונות העריכה והפרסום השונים של הרא"ה שנבעו ממנה. מסקנתו היא שהרא"ה בחר, בסופו של דבר, בדרך הפרסום אותה אנו

111. ראה: בן-נון, מאת ה'; בן נון, המקור, עמ' 130-198.

112. ראה: אברמוביץ, השליחות, עמ' 124-145; מאיר, אורות, עמ' 163-183; בן-נון, המקור, עמ' 65-100.

113. פרופ' הוגו ברגמן כבר הצביע בזמנו על הקשר שבין אי הבהירות והקושי בהבנת כתביו של הרא"ה לבין אופי ומקור התכנים שהוא יצר (ראה: ברגמן, הפרשנות).

מוצאים באורה"ק וברוב חלקי אורות¹¹⁴ – צירוף של פסקות מתוך כתבי היד ללא עריכה משמעותית בתוך הפסקות עצמן. עריכה זו נעשית לא על ידי הרא"ה עצמו אלא בעיקר על ידי הרצ"י והנזיר והיא מכנסת יחד פסקות לפי נושא משותף (וראה עוד בסוגייה זו בהמשך, סעיף 4.3.1).

3.1.2 כתיבה מקוטעת המכילה סתירות

אופיה ההתגלותי של הגותו של הרא"ה יכול להסביר גם את טיבה המיוחד של כתיבתו (אותו כבר תיארנו במספר מקומות לעיל) – כתיבה של אלפי פסקות נפרדות זו מזו שאין לרוב קשר ישיר בינן. גם אם יש קשר בין פסקות סמוכות הרי שהוא אינו נמשך על פני יותר משתיים-שלוש פסקות. עם זאת, ברור שיש בתוך כלל הפסקות רבות העוסקות בדיוק באותם נושאים אף שנכתבו בזמנים שונים ובמחברות שונות. למרות זאת, הנסיון לאסוף ממקומות שונים פסקות העוסקות בנושא מסוים עשוי להציג תמונה מורכבת שיש בה לא מעט סתירות והבדלים בין פסקות שונות הקשורות לאותו נושא.

ניתן להראות, על פי דברי הרא"ה במספר מקומות, שצורת כתיבה זו נגזרת מכך שמקורן של הפסקות הוא בהתגלות פנימית. בנוגע לכתיבה המקוטעת, אנו מוצאים אצל הרא"ה:

לפעמים נפסקת היא הופעתו הרוחנית של האדם על ידי מה שהוא חפץ בהשגה נמשכת כנחל, שאין לה הפסק, ואינו שם אל לבו, שאין טבע השגתו את המחשבות העליונות והצורות הרוחניות כי אם בהשגה מופסקת, שהיא הולכת בצורה של ברקים. וכל ההבדלים שבין השגה להשגה תלויה היא באיכות הברקים, ובקרבתם זה לזה, עד שאפילו הצורה הנמשכת בצירור אינה גם כן כי אם המשכה של ברקים תכופים, שאין הפסקתם מורגשת. וזה נוהג בכל השגותיהם של בני אדם, אפילו העליונה שבעליונות. ואין החשק התדירי של הופעה דבוקה נמצאת בנו, כי אם מצד הצפיה של העתיד הגדול של עולם הבא, שאז נאמר יריון מדשן ביתך, ונחל עדניך תשקם

(אורה"ק א עמ' קפו, פסקה 397 [בנספח לפרק ב]).

ברוח מתגלים תוכנים עליונים בגילוי הפתעי, בלא סדר סיסטמתי, ובלא התגלות סבתית, ואחר כך באה התבונה ומבררת, מסדרת את ענפי הידיעות למיניהם, חוקרת את הדברים בקישורי סבותיהם.

114. החלקים המוקדמים יותר שבאורות ('למהלך האידאות' ו'זרעונים') נערכו עדיין בשיטה שבן-נון מכנה "עריכת יציקה" (ראה: **בן-נון, המקור**, עמ' 80, 95-98). בשיטה זו הרצ"י פרק פסקות שבכתב היד והרכיב מהן מאמרים חדשים (ראה לעיל, פרק א, סעיף 1; ובנספח לפרק א, פסקות 123-130). גוטל הראה שעריכה מעין זו נעשתה גם במבוא לספר **שבת הארץ** (ראה: **גוטל, אומנות**). בן-נון סבור שהסיבה לכך שהרצ"י לא המשיך לערוך בסיגנון זה היא שהרא"ה לא היה שלם לחלוטין עם התוצאה.

וחכם עדיף מנביא, חותמת היא החכמה את הנבואה, גוללירין מתגרים וגבורים מנצחים

(אורה"ק א עמ' עה, פסקה 295 [בנספח לפרק ב]).

הרא"ה מתאר את ההופעה הפנימית כבאה כברקים נפרדים שמתגלים ללא סדר בינם וללא השתלשלות סיבתית. הכתיבה, שהיא תוצרתה של הופעה זו, נכתבת לכן פסקות פסקות ללא סדר וקשר פנימי.

גם תופעת הסתירות והמורכבות שבפסקות נובעת מאופיו של המקור שממנו באה ההתגלות. במקומות רבים מתאר הרא"ה את מקורה של ההתגלות כרובד עליון הנמצא מעל להגיון ולמחשבה האנושית הרציונלית.¹¹⁵ כך למשל בשתי פסקות, שבראשונה מתייחס הרא"ה גם לאפיון הקודם בו אנו עוסקים – הקיטוע של הכתיבה:

כי רק על פי המובן של האורה האלהית אשר בהתגלות הקודש, שכל דעה מתבטלת, וכל הגדרה וכל הגיון מוגבל מתבטל בביטול אפסי בכל עת עלותו ברעיון, שם השראת השכינה חבויה, ושם ההתגלות האלהית מתנוצצת, כאור הנראה מבין החרסים, רצוא ושוב כמראה הבזק

(אורה"ק ג עמ' כא, פסקה 668 [בנספח לפרק ב]).

המסתכלים הפנימיים אינם מופרעים כלל במהלך הגיונותיהם מפני הסדר של ההסתכלות החיצונה, שאינה הולמת את סדרם. הם יודעים שעולמם עולם ודאי הוא, והסתירות, שבאות מעולם אחר, אינן תופסות מקום אצלם כלל, וברורה היא להם האמת לאמתה, שכל הסתירות אינן אלא לפי תנאי השכל המצומצם, שאין לו ערך כלל עם האמת הגדולה, בהחלטתה העצמית. ומתוך ידיעה בהירה זו, ההולכת לפנייהם הלך ואור, כל מה שהם יותר מתכנסים בעולמם, המלא אור וחיים, חיי קודש, ואור תורת אלהים חיים, הרי הם מתעלים בודאותם האצילה

(אורה"ק א עמ' רח, פסקה 412 [בנספח לפרק ב]).

במקום אחר עסקתי באריכות במקומה המרכזי של תפיסת אחדות ההפכים בהגותו של הרא"ה.¹¹⁶ לפי תפיסה זו הסתירה היא ממאפייניו של השכל האנושי הרציונלי והמוגבל. המחשבה האין סופית נמצאת מעל לרובד סופי זה והיא אינה כפופה לחוק הסתירה. ברובד עליון זה מתיישבות הסתירות שבמציאות הסופית ומתבררות כחלק מאחדות אחת. זוהי אחדות רב-גונית שאינה מוחקת את ההבדלים, אלא נותנת מקום לכל דבר ולכל דעה. עקרון אחדות הניגודים

115. לבירורו של הרקע הקבלי של תיאורים אלא ראה: שוורץ, אתגר, עמ' 179-186. שוורץ מפרט שם גם לגבי הרקע הקבלי של תהליך ההאצלה וההשתלשלות שאדון בו בהמשך.

116. מוניץ, אחדות. ובסוגייה זו ראה עוד: רוס, מושג ב, עמ' 62-70; רוזנברג, מבוא, עמ' 33-36; בן שלמה, שירת החיים, עמ' 90-98; רוס, מיתוס, עמ' 250-251; רוזנק, הפילוסופיה, 24-37; רוזנק, ההלכה, עמ' 44-57.

משמש כלי מרכזי בדרך בה מתוארת המציאות בהגותו של הרא"ה. נזכיר לדוגמה את הדרך בה הרא"ה רואה בקודש ובחול שני ניגודים המתאחדים ברובד העליון של קודש הקודשים שהוא המקור של שניהם.¹¹⁷ עקרון אחדותי זה עומד מאחורי התמודדותו של הרא"ה עם שאלות רבות נוספות כגון: ידיעת ה' והבחירה החופשית,¹¹⁸ האמונה והכפירה,¹¹⁹ הודאות והספק¹²⁰ ועוד. הפסקה האחרונה שצוטטה לעיל מחברת את נושא אחדות ההפכים לנושא ההתגלות הפנימית שבו אנו עוסקים. אותו רובד עליון שבו מתאחדים ההפכים הוא גם זה שממנה באה ההתגלות לפנימיותו של האדם. כתוצאה מכך תכניה של ההתגלות יבטאו את האמת העליונה המכילה בתוכה את הניגודים והמבט הרציונלי הראשוני יגלה סתירות רבות בין הפסקות.

3.2 תפקידם של העורכים

העובדה שכתבתו של הרא"ה היא כתיבה שבהשראה ושכך ראו אותה עורכיו צריכה להשפיע בצורה משמעותית על הבנתנו את משמעותה של העריכה. הן בגלל האפיונים שמנינו לעיל והן בגלל מקומה המיוחד של העריכה בתהליך היצירה של הרא"ה, מקום הנגזר ישירות מאופיה ההתגלותי. לביור נקודה זו יש להתבונן בפירוט בדרך שבה מתאר הרא"ה עצמו את תהליך היצירה.

3.2.1 תהליך היצירה על פי הרא"ה

ס' שרלו תיארה באריכות את תהליך היצירה של הרב קוק כפי שהוא מתאר אותו בש"ק.¹²¹ אלא שדומה שתיאורה מציג רק תמונה חלקית. הדבר נובע מכך ששרלו התמקדה בעיקר בצד החויתי המיסטי של ההתגלות הפנימית של הרא"ה ולא עסקה כמעט בתוצר של התגלות זו. גם עם שרלו צודקת בכך שפרסום הקבצים חשף בפנינו את הצד החויתי של עולמו הפנימי של הרא"ה ואת האופי המיסטי שלו, הרי שהעיון בש"ק אינו מציג בפנינו יומן מיסטי רגיל. גם לאחר חשיפת הפסקות האישיות ותיאורי החוויה הפנימית שבש"ק, הרי רוב תוכנם של הקבצים הוא

117. ראה למשל בפסקה 595, בנספח לפרק ב.

118. ראה: מוניץ, אחדות, עמ' 44-42.

119. ראה: רוזנברג, מבוא, עמ' 84-88; פכטר, התשתית; מוניץ, אחדות, עמ' 14-16.

120. ראה: רוס, הרא"ה; מוניץ, אחדות, עמ' 17-19.

121. שרלו, דוקטורט, עמ' 200-270.

עדיין פסקות עיוניות-מחשבתיות.¹²² דומה ששרלו עצמה עמדה גם היא על נקודה זו ובמאמר מאוחר יותר¹²³ הצביעה על ההבדל שבין קבציו של הרא"ה ליומנים מיסטיים אחרים: "לאור פרסומם של הקבצים מתברר כי בתשתית פנקסיו של הרב קוק מונחת כתיבה אישית שמשוקעים בתוכה חיי נפש עשירים וחוויות דתיות עזות, אשר חלק מהן נשאו אופי של חוויות מיסטיות. עם זאת, אין מדובר ביומן מיסטי המתעד חלומות או התנסויות מיסטיות כפי שהוא מוכר לנו אצל מיסטקנים אחרים, וקביעת אופיים של היומנים והיחס המתגלה בהם בין האישי לבין הכללי, דורשת עיון נוסף".¹²⁴ ובהמשך קבעה ביתר פסקנות: "יומנו אינו כתוב בסגנון של יומנים מיסטיים מוכרים והוא כולל בתוכו גם רעיונות והגיגים שאינם קשורים ישירות לחיים המיסטיים של הכותב, עם זאת אין ספק שגרעין מיסטי עומד ביסודו".¹²⁵

להלן נדון בתהליך היצירה שמתאר הרא"ה תוך התמקדות בתוכן הנוצר. כדי לחדד את טענתו שלתהליך זה יש משמעות מרכזית בהבנת עריכת הכתבים אשתמש בדיון זה רק בפסקות שפורסמו על ידי הרצ"י והרב הנזיר.

ראינו לעיל את הדרך בה מתאר הרא"ה את מקורה של ההשראה כעולם עליון שמעל לתודעה האנושית הסופית. תהליך היצירה מתואר כהשתלשלות הדרגתית וירידה של תכנים מעולם זה אל תוכו של האדם ואל כלי ההשגה המצומצמים שלו:

...ויש להפך, השגה הבאה בדרך התגלות עליונה, ממעמקי אצילות, ותוכני טהרה וקדושה עליונה שוטפים ועוברים, גלי הנשמה מתגברים ומעינותיה הולכים וזורמים ממקור הטוהר העליון, והשכל ההגיוני ורגשי הנפש, כח המדמה, והחושים, וכל ארחות ההכרה, באים וממשיכים להם פלגים מנחל עדנים זה, עד שבאים הדברים לגבולם ותחומם הם

(אורה"ק א עמ' ע-עא, פסקה 412 [בנספח לפרק ב]).

וחכמי לב, משכילים מקוריים, מקבלים את המחשבות ממקור הקודש, מעבדים אותן בעיבוד שכלי והרגשי. ולפי מדת הדבקות האלהית, השכלית וההופעית, שלהם, ככה הם מתקרבים יותר אל מקורם של הדברים, והם מאספים אליהם את התבואות הללו.

(אורה"ק א עמ' קפ, פסקה 391 [בנספח לפרק ב]).

122. קביעה זו תשאר בעינה גם אם נקבל את קביעתה של שרלו (שם, עמ' 159-162) שפסקות רבות המנוסחות בשפה אובייקטיבית מתארות בעצם את עולמו הפנימי של הרא"ה.

123. שרלו, הנשגבות.

124. שם, עמ' 104.

125. שם, עמ' 123.

העבודות השכליות מתחלקות לשתי מערכות כלליות. האחת היא פונה להכניס ולהלביש את שפעת רוח הקודש בלבושי ההגיון והשכל האנושי, בין כל אותו האוצר הגדול של רוח הקודש וענפיו שיש לנו ע"י קדושת התורה כולה, בין מה שהאדם בעצמו, היוצר, משיג בתור התגלות ורוח הקודש, שיעבד את ההתגלות הזאת עצמה בעבודה עיונית. אע"פ שלא כל העומק ולא כל הגובה, לא כל החיים וכל המקוריות שבשפעת רוח הקודש יוכל להכנס במסגרת העיבוד ההגיוני, מ"מ כמה שיוכל להכנס בתוך אותם הכלים, כמה משפע הנשמה העליונה שתוכל להחיות אלה הגופים, הוא טוב עליון, ועבודה מועלת מאד להרמת הערך של כל התוכן האנושי

(אורה"ק א עמ' סח, פסקה 289 [בנספח לפרק ב]¹²⁶).

תפקידם של המשיגים הזוכים לרוח הקודש הוא לעבד את התכנים האלה, שבמקורם הם מעל ליכולת ההבנה והביטוי האנושית המוגבלת, ולהפכם לתכנים שניתנים להשגה על ידי השכל האנושי הסופי. במקומות רבים בהם מתאר הרא"ה את תהליך הירידה וההשתלשלות הזה הוא משתמש במינוח של אותיות, מילים, משפטים וכו':¹²⁷

מלאה היא הנשמה אותיות מלאות אור חיים, מלאות דעה ורצון, מלאות רוח-הבטה ומציאות מלאה. מזוהר האותיות החיות הללו מתמלאות זיו חיים כל יתר הדרגות אשר לבנין החיים, אשר לכל שדרות הרצון, הדעה והמפעל, לרוח ונשמה, בכל ערכיהם (אורות עמ' יא, פסקה 7 [בנספח לפרק א]).

החזון בא מרוב ענין. האותיות המחשביות הולכות ומתגלמות, באות הן מעולם רחוק, מעולם מלא מחשבה, הכרה, אורה ובירור, מעולם שמרוב ידיעה הוא לנו מלא תעלומה. באות האותיות ומתקרבות לנו, משתפלות אלינו דרגה אחר דרגה, עד אשר נקשיב בקול המחשבה, והנה תבות נוצרות, משפטים נולדים, עולם מלא דבורים מצטיר במחשבתנו.

(אורה"ק א עמ' קיז, פסקה 340 [בנספח לפרק ב]).

הגלים העליונים פועלים על נשמתנו בלא הרף. תנועות הרוח הפנימיות שלנו הרי הן תוצאות מאותן ההמיות שהכנור הנשמתי שלנו הומה, מתוך הקשבותיו שהוא מקשיב את הד קול האצילות העליונה. אף על פי שלא נדע עד מה, ואין בידינו לא לפרט, וקל וחומר לסכם, ולא להקציב את הענינים, שההמולה העליונה עסוקה בהם, בכל זאת הננו מקשיבים הקשבה כללית, קול דברים אנו שומעים. אף על פי שאיננו מאזינים חתוכי אותיות, ופירודי מלים, כל עמלנו התורני והמדעי הוא

126. וראה שם את שינוי סדר המשפטים שנעשה בעריכת פסקה זו.

127. בנוסף למצוטטים כאן ראה עוד: פסקות 301, 351, 390, 476, 512-514, 768 (בנספח לפרק ב). וראה לעיל, הערה 115, לגבי המקורות הקבליים שבתשתית דברי הרא"ה.

רק לברר מאותו הקול העליון. שהולם תמיד באזננו הפנימית, כמה שאפשר, ברורי דברים, למען נוכל להציגם לפנינו ולפני זולתנו, בצורה המביאה לידי מעשה, ולידי עיון מסודר ומעורר כראוי. (אורה"ק ב עמ' שלד, פסקה 510 [בנספח לפרק ב]).

תהליך היצירה המתואר כאן הוא השתלשלות של התוכן שמעל ליכולת התפיסה האנושית אל תוך אותיות, ולאחר מכן למילים ומשפטים עד להגות סדורה הניתנת להעברה אל הזולת. תהליך זה הוא תהליך של צמצום והקטנת האור כדי שניתן יהיה לצקת אותו לכלי ההיגיון והמחשבה המצומצמים והמוגבלים. צמצום זה הוא חלק משליחותם של אותם צדיקים הזוכים לגילויים עליונים, ועליהם להשתדל להעביר את התכנים של ההתגלות אל הציבור גם אם הדבר כרוך בקושי ובהתלבטות שתוארה לעיל.

3.2.2 תרומתם של העורכים

אם נצרף את כל מה שלמדנו עד כה על תהליך היצירה הפנימי של הראי"ה, דומה שיש לנו יכולת ברורה להסביר את מהותם של הקבצים והפנקסים שלו המתפרסמים והולכים. כתבי יד אלה מכילים שלב ביניים בתהליך שתואר – שלב של משפטים המתחברים לפסקות. בשלב זה המחשבה כבר התגבשה לפסקות פסקות – אבל חסרים עדיין השלבים האחרונים של העיבוד – הפיכת הפסקות הללו למאמרים וספרים בעלי מבנה רעיוני ברור ושיטתיות פנימית. בשלב זה הפסקות עדיין קטועות, מפוזרות וסותרות זו את זו, ויש צורך בעריכה כדי להפכן לשיטה מחשבתית גמורה.

מנקודת מבט זו עולה שתפקידם של הרצ"י והרב הנזיר היה משמעותי ביותר ועריכתם חורגת בהרבה מעריכה טכנית. עריכתם היא חלק מהותי מתהליך היצירה והגילוי של תורת הראי"ה. הם אלה שמשלימים את החוליה האחרונה של תהליך עיבודם של תכנים שמקורם בהתגלות פנימית לכדי הגות ברורה המפורסמת ברבים.

תהליך עריכה זה כרוך בהכרח בצמצום ובחידוד מסרים עליהם דיברנו. מיקוד זה הוא חלק מהותי מהתהליך ואינו נובע מרצונו הספציפי של עורך זה או אחר, אלא מאופיה המיוחד של ההגות ההתגלותית.

3.3 האם מוצדקת הביקורת על עריכת כתבי הראי"ה?

תמונת הדברים שצוירה עד כאן יש בה בכדי להעלות סימני שאלה על חלק גדול מדברי

הביקורת שראינו בסעיף 2 לעיל. לכל הפחות, נראה שיש צורך בזהירות רבה יותר ובנימה פחות פסקנית כשבאים לדון בעריכת כתבי הראי"ה.

יצירתו המרכזית של הראי"ה הם פנקסים ובהם אלפי פסקות שנכתבו מתוך שפע פנימי וכתובה שבחזון. פסקות אלו הן ברובן קצרות ומקוטעות ואין בינן רצף ענייני. עם זאת, הפסקות אינן מנותקות וניתן להבחין גם במבט ראשון במארג סבוך של קשרים אפשריים בין הפסקות. פסקות אלו נכתבות מתוך תפיסה של אחדות כוללת ואחדות ניגודים ולכן הן מבקשות להקיף את כל חלקי המציאות ולתת מקום לכל דבר ולכל תופעה. מתוך כך ניתן למצוא סתירות בין פסקות ויש לא פעם מורכבות רבה בשאלת היחס שבין פסקות שונות העוסקות באותו נושא. כמו כן שאלת היחס הכללי שיש בין נושאים שונים והמשקל היחסי של כל נושא מחייבת לא פעם שיקול דעת נוסף על תוכן הפסקות עצמו.

בנסיבות אלה, כל נסיון לומר דבר מה מתוך הגותו של הראי"ה או לדון בנושא זה או אחר על סמך דבריו - הוא בעצם מעשה של עריכה.¹²⁸ הרוצה לדעת את דעתו של הראי"ה בנושא מסויים צריך לסרוק את ים הפסקות ולמצוא פסקות השייכות לעניין בו הוא מבקש לעסוק. במידה ויבקש להיות יסודי ומקיף ולמצוא את כל ההתייחסויות של הראי"ה לתחום מסויים, הרי שהמעין יגלה שקשה מאוד לתחם את גבולות הנושא ולהחליט מה שייך אליו. זאת בגלל שיש מערכת ענפה של קשרים, שחלקם כתובים בפסקות עצמן, הקושרת נושאים שונים ומבקשת לאחדם לתמונה כללית רחבה. יתרה מזו, גם לאחר שתבחרנה הפסקות הרלוונטיות - לא פעם יקשה מאוד לסדרן בסדר הגיוני ולשבצן בתוך מבנה שיטתי. לא אחת יש יותר מדרך פסקנית אחת לבנות מן הפסקות מבנה שיטתי.

בעיה נוספת היא העובדה שכל התמקדות בנושא ספציפי מצמצמת את המבט ודוחקת הצידה תחומים אחרים. בעיה זו, הקיימת בכל תחומי הדעת, נכונה במיוחד בגלל הרקע ההתגלותי של הכתיבה. ככל שהתכנים יורדים יותר, ונעשים חדים, ברורים וחד משמעיים יותר, כך הם גם מצומצמים יותר וספציפיים יותר.

לכן כל ספר שנערך מתוך כתבי הראי"ה, כמו גם כל מאמר ומחקר בהגותו, נותנים לנו פרספקטיבה חלקית בלבד של תורתו. פרספקטיבות אלה יכולות להיות שונות ואף מנוגדות, ללא שאחת מהן תשנה את דברי הראי"ה או תסלף אותם באופן יזום. כך, למשל, למעיין בספר **אורות התורה** מצטייר הראי"ה כדמות תורנית מרכזית המשתלבת במסורת הרבנית של למדנות וחידושי

128. ראה: שוורץ, **הציונות**, עמ' 201-202, הערה 4.

תורה. לימוד התורה וקיום המצוות מצטיירים כעומדים במרכז עולמו של הראי"ה. מצד שני, המעיין בספר **חדריו** עשוי להתרשם באופן שונה לחלוטין: הראי"ה מצטייר שם כהוגה דעות בעל נטייה מהפכנית ואף אנרכיסטית, המרוכז בעיקר בעולם חוויתי פנימי. לימוד התורה וקיום המצוות מצטייר שם לעיתים כמפריע ואף כעול על החופש הפנימי אליו חותר הראי"ה. שתי התמונות הסותרות האלה נוצרות על ידי שימוש בפסקות מתוך פנקסיו של הראי"ה ללא זיוף או שינוי משמעותיים. סתירה חדה כזו קיימת בין שתי עריכות של דברי מחשבה – וזאת עוד בטרם התחלנו לדון בשאלה המורכבת עוד יותר של היחס בין עולמו המחשבתי של הראי"ה ועולמו ההלכתי.¹²⁹

במצב זה, קשה למצוא בסיס לטענות על כך שעריכתם של הרצ"י והרב הנזיר היא מוטה ומסלפת מעצם בחירתם להתמקד רק בנושאים מסויימים. הפרספקטיבה של הרצ"י באורות, המציגה מתוך ים הפסקות את דעותיו של הראי"ה על ארץ ישראל, עם ישראל ותחיית ישראל, כמו גם הפרספקטיבה הפילוסופית הרחבה יותר של הרב הנזיר – הן לגיטימיות ונכונות לא פחות מכל פרספקטיבה אפשרית אחרת.

כמובן, חלק מרכזי מן הטענות כנגד הרצ"י מתבסס על הפסקות שלא פורסמו. במידה והפנקסים וקבצי כתב היד היו מתפרסמים במקביל לפרסום **אורות ואורה** ק הרי שכל הרוצה היה יכול לגשת אליהם ולבחור לו את הפרספקטיבה שלו. אלא שהמצב שבו התפרסמו רק הפסקות אותן בחרו לפרסם הרצ"י והרב הנזיר מקשה על ראייה שונה של הגותו של הראי"ה. י' דיסון הציעה בזמנו הצעה שונה לעריכת הגותו של הראי"ה,¹³⁰ אלא שהיא יכלה להתבסס רק על הפסקות שפורסמו כבר באותו זמן (בעיקר באורה"ק).

רוזנק¹³¹ ואברמוביץ¹³² מתייחסים לכל הפסקות שלא פורסמו כאל פסקות ש'צונזרו'. קביעה זו נראית מרחיקת לכת מדי. כמות הפסקות שלא פורסמה גדולה בהרבה מזו שפורסמה. כך למשל, בספר **אורות** נעשה שימוש בפחות מ-350 פסקות ובשלושת הכרכים הראשונים של **אורה"ק** נעשה שימוש בכ-910 פסקות. כמות זו היא חלק לא גדול ממכלול הפסקות שבכתב ידו של הראי"ה. רק

129. להרחבה בנושא זה ראה: לוז, הלכה; קליין, תפיסתו; רפאל, שיטת; נהוראי, הערות; רוזנק, הפילוסופיה; רוזנק, ההלכה הנבואית; רוזנק, חינוך; רוזנק, ההלכה; רוזנק, הלכה, אגדה; רוזנק, הבבלי; גוטל, שיקולים; גוטל, חדשים; בן ארצי, הראי"ה; בן ארצי, אידיאולוגיה.

130. דיסון, ארבעה.

131. רוזנק, מי מפחד, עמ' 259-262.

132. אברמוביץ, פרסום, עמ' 136-139.

בש"ק יש יותר מ-2800 פסקות, ובקבצים החדשים שמתפרסמים מאז יש עוד קרוב ל-1000 פסקות נוספות - ועדיין לא פורסמו כל כתבי היד. במצב כזה אי אפשר לראות בכל פסקה שלא פורסמה פסקה שנגנזה באופן אקטיבי.

הנקודה המרכזית בנוגע לאי פרסום פסקות היא עצם ההחלטה שלא לפרוס בפני הקורא את הגותו של הראי"ה במלוא רוחבה ובצורה בה נכתבה, אלא לפרסם רק פרסום חלקי וערוך לפי נושאים ספציפיים. להלן, סעיפים 4.3.1 ו-4.3.2, נפרט יותר על החלטה זו, אבל לעניינינו כאן די אם נזכיר שהחלטה זו התקבלה עוד בימיו של הראי"ה. גם אם הראי"ה התלבט בנקודה זו וגם אם החלטה זו תואמת את רצונו של הרצ"י – הרי שברור שההחלטה העקרונית הזו היא החלטה של הראי"ה, בין אם באופן אקטיבי ובין אם בהסכמה ברורה לדעתו של הרצ"י. הראי"ה גם ידע מהם כיווני העריכה שאליהם פנו הרצ"י והרב הנזיר ואף ראה חלק ניכר מהספרים שערכו.

מגמות העריכה של הרצ"י והנזיר צמצמו את רוחב היריעה של הגותו של הראי"ה, אבל דבר זה נגזר בהכרח מאופי כתיבתו והיה קורה בכל עריכה אפשרית של כתביו. ניתן להתווכח על מגמות העריכה, וכיום, כשמתפרסמים כתבי היד של הראי"ה, ניתן גם להציג מגמות אחרות שיש בכתבים – אבל אין מקום לדבר על 'צינזור' ו'סילוף' של הגותו על ידי עורכיו הראשונים.

ראוי לציין גם שעצם ההכרעה על דרך הפרסום הייתה גלויה וברורה. כך למשל כתב הרב נריה

על הראי"ה:

הוא כתב מתוך עומס רוחני רב. זרמי-עיונו שטפו כנהר שוטף, וים-מחשבתו גאה גאה. כתיבתו היתה התפרקות-מה למטענו המתגבר והולך. העובר על גדות-נפשו. לפיכך אין מוקדם ומאוחר בתורתו ואין סדר למשנתו. והרוצה לעמוד על סוף דעתו - צריך לצרף את הדברים לסדרם. נסיון הסידור נעשה כבר על ידי מוציאאי ספריו לאור. ומסדרי-מתניתא אלו עוזרים בהרבה להבנתו, מקרבים אותנו לדעתו. אולם לעומת זה מקפחים הם את הרגשת הגעש הטבעי שבדבריו, התסיסה שבהם. מרחיקים אותנו מהרגשת להט אישיותו. לפיכך חביב ביותר ויקר עד לאחד ספרו הגנוז 'ערפלי טוהר'. ספר זה שנדפס ללא כל עריכה וללא כל סידור - ואשר משום כך גנזוהו - באמת אור גנוז הוא! בו, בספר

שניצל בנס מידי עורכים ומסדרים, מתגלה הוא ז"ל כמו שהוא.¹³³

יש כאן גם אבחנה ברורה של דרך הכתיבה של הראי"ה וגם מודעות והתייחסות למשמעות העריכה של הכתבים שפורסמו – אל מול ערפלי טוהר שהודפס ללא עריכה והגיליונות החלקיים של הדפסתו הראשונה לא הופצו רישמית.

133. בשדה הראי"ה, עמ' 65.

יתרה מזו, עוד לפני פרסום כתבי היד כבר היו שתי אפשרויות שונות של עריכה שההבדל בינם היה גלוי וידוע – ועל כך להלן.

3.3.1 בין עריכת הרצ"י לזו של הרב הנזיר

כבר בחייו של הראי"ה נוצרו שני אפיקים של עריכה שיש בהם שתי פרספקטיבות שונות של הגותו. רבות נכתב על ההבדל בין גישתו של הרצ"י לזו של הרב הנזיר¹³⁴ ועל המגמה של הרצ"י המבקש ליצור מסר חד וברור בתחום הלאומי והאקטואלי – אל מול מגמתו של הנזיר לפרוס יריעה פילוסופית רחבה ומקיפה. שני אפיקי עריכה אלו בוצעו מתוך מודעות הדדית (אם כי – מתוך מתיחות מסוימת¹³⁵). אם נבחן את התוכנית שפרסם הרב הנזיר בראש **אורה"ק** נראה שמופיעה שם גם תכנית ההמשך, שאותה לא הספיק הנזיר להשלים:

חכמת הקודש היא שטה אלוהית שלמה, בתכונה מוסרית, פיוטית וסודית. יסודי השטה האלהית הם: הקודש הכללי, החיות העולמית, האחדות הכוללת, הטוב הכללי, התעלות העולם. מהם יוצאים יסודי מוסר הקודש: האהבה הדבקות, הענוה, השלום, העלאת העולם. ויסוד היסודות: אור תורה בישראל. וגולת הכותרת: אורו של משיח (אורה"ק א', עמ' 15).

ועוד יבא, אי"ה. החלק השני, מוסר הקודש, בשני כרכים ועוד חלק שלישי, נעילת שערים, מיוחד ליסוד היסודות, אור תורה, אור ישראל, וארץ ישראל. וגולת הכותרת, אורו של משיח (אורה"ק א', עמ' 24).

הנזיר תכנן לסיים את **אורה"ק** באותם תכנים שאנו מכירים מאורות¹³⁶ מנקודת מבטו ההתייחסות לעם ישראל, ארץ ישראל והתחיה הלאומית צריכה לבוא בסיום כישום ספציפי של העקרונות הכללים יותר שנפרשו בספר מראשיתו.

מצד שני, יש לנו עדויות על יחסו של הרצ"י לספר **אורה"ק**:¹³⁷

אבל שם [בהקדמה לאורות – מ"מ] ההקדמה היא קצרה. הגדרתי הגדרה: 'שפע קודש הקודשים של ספר האורות הזה'. ספר 'אורות' הוא קודש הקודשים! זה אמת ונכון. יש אנשים ששאלו: הרי יש ספר גדול, בעל שלושה חלקים, שערך הנזיר, רבי דוד זכרוננו לברכה, 'אורות הקודש'? נכון. ודאי

134. ראה למשל: **איש שלום, בין הרב קוק, עמ' 528-530; איש שלום, בין הרב קוק, עמ' 528-530; גארב, יחידי, עמ' 83-85.**

135. ראה: **מאיר, אורות, עמ' 185-186; אברמוביץ, השליחות, עמ' 139-140.**

136. כינוס ראשוני של פסקות שנעשה על ידי הנזיר לצורך החלק האחרון של **אורה"ק** התפרסם באור תורה בישראל.

137. **שיחות הרצ"י על אורות, עמ' 32-33.** שתי הפסקות לקוחות מדברים שבע"פ בשיעור מבוא לספר הכוזרי.

‘אורות הקודש! וכי ספר ‘אורות’ אינו קדוש? – הוא קודש הקודשים’, זו אמת אמיתית... כל הדברים של אבא זכרוננו לברכה, נאמרו ברוח הקודש, וספר אורות הוא ‘קודש הקודשים’.

וכן ספר ‘אורות’ שהוא כולו ישראל לעומת ‘אורות הקודש’ שסידר רבי דוד זכרוננו לברכה. ב‘אורות הקודש’ גנוזים הרבה דברי קודש וחכמה, דברי שירה נשגבה, דברי אמת עליונה של אבא זכרוננו לברכה. פעמים רבות נזכרים שם גם דברים ביחס לעם-ישראל, אבל הוא לא כולו ישראל, לא כולו ספציפי לישראל. לעומתו, ‘אורות’ הוא כולו ישראל, כולו ישראל ותחייתו. מה שכולו ישראל, הוא קודש קודשים.

הרצ"י מקבל את **אורה"ק** כעריכה לגיטימית אלא שהוא מבקש להדגיש את העדיפות של **אורות** בגלל שהוא מתמקד במה שבעיני הרצ"י הוא מרכזי וחשוב יותר. ההבדל הוא לא הבדל עקרוני בהבנת הגותו של הראי"ה אלא הבדל בשאלה איזה חלק מהגותו יש להדגיש ובמה צריך להתמקד. מה שבעיני הנזיר היה צריך לסיים את השיטה היה בעיני הרצ"י העיקר שבו צריך להתמקד באופן כמעט בלעדי. אבחנה זו הייתה גם ברורה לתלמידים של הרצ"י והנזיר. כך למשל כתב ביומנו, בשנת תשכ"ח, הרב יצחק שילת (שלמד אז בישיבת מרכז הרב):

בשיעור ב‘אורות’ עמדו בעת המלחמה בפרק כ', שם נזכר הרבה אורו של משיח. הוא קרא לספר ‘אורות’, ולא ‘אורות הקודש’, כי זה למעלה מאורות הקודש, קודש הקדשים, ענין כלל ישראל, כמו שכתב בהקדמה¹³⁸ (במשפט הזה נשמעה נימה של הבדל בין דרכו שליט"א לדרך הנזיר שליט"א, שענינו של כ"ק מו"ר שליט"א הוא כלל ישראל, והנזיר יותר מוסרי פילוסופי כללי) (ארבעים לבניה, עמ' 24).

וכך גם מעיד הרב בן-נון על תקופת לימודיו בישיבת מרכז הרב:

כך כמובן הבינונו את ההבדלים בין **אורות ואורות הקודש**, **כהשתקפות ההבדלים בין הרצ"ה והרב הנזיר**, ודבר זה הובלט מאד בשיעורי שניהם (בן-נון, המקור, עמ' 99).

...הביטוי ‘קודש קודשים’¹³⁸ היה גם תגובה ל‘אורות הקודש’ של הרב הנזיר, וכך שמעתי מהרצ"ה באוזניי (שם, עמ' 98).

138. הכוונה לנוסח ההקדמה למהדורת תש"י של **אורות** שכתב הרצ"י: “שפע קדש הקדשים של ספר-האורות הזה, (‘אורות-מאופל’ - ארץ-ישראל, המלחמה, ישראל ותחייתו - ‘אורות התחיה’), שהופיע מתוך פכי-טהרו של הכהן הגדול אאמ"ר הרב זצ"ל בשנת תרפ"א, עם ראשית בואו בדבר ד' לחזרת שכינתו וכוונות מלכותו ירושלמה, - הנהו חוזר ומופיע עתה בשנת הקטרת, עם ראשית גילוייה של רוממות ימין עליון לגאולת עמו ונחלתו וישועת משיחו” (**אורות**, עמ' ז [ההדגשה שלי - מ"מ]). וראה בגוף הטקסט, בעמ' הקודם ובראש עמ' זה, את התייחסותו של הרצ"י לביטוי זה.

נמצאנו למדים שמשמעותה של העריכה באופן כללי וקיומן של מגמות עריכה שונות היו דברים גלויים וברורים עוד בטרם פורסמו קובצי ופנקסי כתב היד.

3.3.2 תביעת הבלעדיות על הפרשנות

נקודה משמעותית נוספת שיש להתייחס אליה בהקשר בו אנו דנים היא טענתו של הרצ"י שאביו מינה אותו באופן בלעדי על הטיפול בכתביו.¹³⁹ טענה זו התרחבה גם אל הצד התוכני כך שתלמידי הרצ"י ותלמידיהם טוענים שהרצ"י הוא היחיד שמוסמך לפרש את הגותו של אביו (ואחריו רק תלמידיו המובהקים).¹⁴⁰ איני רוצה לדון כאן בויכוח המחקרי האם אכן הייתה 'הסמכה' כזו של הרצ"י (ראה להלן, סעיף 4.3.1), אלא לבחון את הטענה מנקודת המבט של עריכת הקבצים.

במבט ראשון, הרי שעמדה זו של הרצ"י מחזקת הבטים מסויימים של הביקורת על עריכתו. התמונה המצטיירת היא שהרצ"י פרסם מתוך כתבי אביו פרספקטיבה צרה וחלקית וביקש להשליט אותה ולהפוך אותה לפרספקטיבה הלגיטימית היחידה.¹⁴¹ דבר שבא לידי ביטוי גם באי פרסום של רוב כתבי היד ואף בהתנגדות אקטיבית לפרסום של עריכות אחרות – כמו מקרה **אורות האמונה**.¹⁴² אלא שגם כאן יש לנהוג זהירות, שכן נראה שגם מאחורי מדיניות זו מסתתרת בעיית יסוד הנובעת מאופיה המיוחד של כתיבתו של הרא"ה.

האופי המקיף והמבקש לאחד ניגודים של כתיבתו של הרא"ה, כמו גם פיזור הפסקות שלה, יוצר קושי בזמן שמבקשים להסיק מתורתו מסקנות חד משמעיות וקונקרטיות. המבקש לישם את הגותו למציאות ספציפית, או לשאול לעמדתו בנוגע לבעיות אקטואליות, עשוי להקלע למבוכה ואי בהירות. ניתן להיעזר בפסקות שונות כדי לתמוך עמדות מנוגדות וקוטביות בנוגע לבעיות המציאות המשתנה. ככל שיוורדים יותר לעומק הגותו ועומדים על היקפה ומורכבותה, כך מבינים עד כמה ישומה במציאות אינו פשוט וחד משמעי. הבעיה כאן היא כפולה: מעבר לקושי בישומה של תורת הרא"ה במציאות, קיים חשש שאופיה המורכב והרב משמעי ימנע ממנה מלהפוך להגות

139. בסוגיה זו ראה: מאיר, **אורות**, 186-185; גוטל, **אומנות**, עמ' 607-611; אברמוביץ, **השליחות**, עמ' 129-130; בן נון, **המקור**, עמ' 101.

140. ראה למשל: **עם וארצו**, חלק א, 'ארץ ישראל', יא; שם, חלק ב, 'ציונות ומדיניות', קלד.

141. טענה ברוח דומה על **אורה"ק**, השמיע הרב שאר ישוב כהן, בנו של הרב הנזיר, לאחר פרסום **שק"א**. ראה: אל **תהרסו**.

142. על פרשה זו ראה: מאיר, **אורות**, עמ' 214-216.

בעלת השפעה וידחוק אותה להיות נחלתם של אותם בודדים שיש ביכולתם לרדת לסוף דעתה ולהבין את מורכבותה.

דומה שההתמודדות עם בעיה זו עמדה מאחורי מגמת העריכה של הרצ"י ומאחורי התביעה לבלעדיות - שלו ושל תלמידיו. הרצ"י ערך מתוך כתבי אביו מסר חד, ברור ואקטואלי. מסר שאפשר להנהיג באמצעותו ציבור ולא רק בודדים בעלי מחשבה מעמיקה. מסר זה בקש למקד את הגותו של הראי"ה בשאלת התחיה הציונית של עם ישראל בארץ ישראל והוא אכן הצליח להפוך לבסיס לתנועה ציבורית רחבה. המחיר לכך היה שתורת הראי"ה הוצגה מזוית צרה תוך דחיקה הצידה של מרכיבים אחרים. הטענה לעדיפותה של זוית זו התבססה על טענת הבלעדיות של הרצ"י כמפרש תורתו של אביו. כפי שראינו, הרצ"י לא שלל את קיומן של עריכות אחרות ושל היבטים נוספים בתורת אביו – אבל הוא חתר לבלעדיות על הפרשנות הנכונה של תורת הראי"ה במציאות המשתנה ועל הזכות לקבוע כיצד לישם את התורה הזו בעולם המעשה. הרצ"י חתר לישום בלעדי של תורת הראי"ה תוך התמקדות בהדגשת הצד הלאומי והפיכתו למרכזה של תפיסת העולם.

גם אם לא מקבלים את טענת הבלעדיות של תלמידי הרצ"י – עדיין אין מקום לדבר על סילוף ושינוי הגותו של הראי"ה. אופיה של כתיבתו גורם לכך שכל נסיון לשאוב ממנה מסר חד ואקטואלי יחייב צמצום והסטה הצידה של אלמנטים אחרים. כך שיש לקבוע שוב שהפרשנות של הרצ"י והדרך בה ביקש להתאים את תורת הראי"ה הרחבה והרב גונית אל המציאות באופן שתהיה יותר חד משמעית – הן לגיטימיות לא פחות מכל אפשרות אחרת. אולם מצד שני – אופיה של הכתיבה גם מקשה מאוד לטעון שיש רק דרך אחת נכונה לפרש את תורת הראי"ה או להסיק ממנה מסקנות אקטואליות. ניתן לגזור מהגותו של הראי"ה מסקנות שונות ביחס למציאות – והויכוח האמיתי יהיה בעצם לא על תורת הראי"ה אלא על המציאות ועל הדרך בה יש להתמודד איתה כאן ועכשיו (וראה על כך עוד להלן, בסיום).

גם כאן, עיקר ההכרעה נפל כבר בימיו של הראי"ה בעצם ההחלטה לא לפרסם את כתבי היד הגולמיים. פרסום כזה היה הופך את תורת הראי"ה לפתוחה כמעט לכל פרשנות וניתנת לישומים רבים ושונים במציאות. כפי שקבענו כבר לעיל – הראי"ה היה שותף להכרעה זו והיה מודע לכיוון שאליו עריכתו של הרצ"י מפנה את תורתו. בנקודה זו הצדק עם פרופ' שוורץ הקובע שתלמידי

הרא"ה היו חוג רעיוני מגובש ושפרשנותם לתורת רבם היא אוטנטית.¹⁴³ יתרה מזו, חלק משמעותי מפעילות חוגו של הרא"ה ומהקשר של תלמידיו אליו (בעיקר הרב הנזיר ובמידה פחותה גם הרצ"י) סבב סביב עריכת ופרסום ספרי הרא"ה.

חשוב לזכור שהספר **אורות פורסם** בכדי להוות תשתית רעיונית לתנועת 'דגל ירושלים'¹⁴⁴ והמטרה האקטואלית שבו הייתה ברורה לכל. צודקת כאן גם קביעתו של הרב בן-נון¹⁴⁵ שמטרתו העיקרית של הרא"ה בפרסום כתביו הייתה להשפיע על הדור, ודבר זה התממש בדרכו של הרצ"י – הן בחיי הרא"ה ובעיקר לאחר פטירתו.

אולם, בשולי הדברים יש לזכור שהתמונה שאנו מציירים יכולה גם להסביר שני קוים בהתנהלותו של הרא"ה המנוגדים למטרתו של הרצ"י לגיבוש הגותו של אביו למסר חד משמעי. ראשית, יתכן שעצם העובדה שהרא"ה סירב לעסוק מעריכת כתביו בעצמו נובעת מכך שלא רצה לצמצם את מחשבתו ואת תורתו במסרים חדים ומצומצמים מדי והעדיף שאחרים יעסקו בכך. שנית - אולי כאן נעוץ ההסבר לכך שבמקביל לעריכתו של הרצ"י מוסר הרא"ה לידי הנזיר את עריכת **אורה"ק**. יתכן שמתוך שהרא"ה היה מודע למחיר שיש לעריכה המצמצמת של הרצ"י, הוא מבקש לקיים אפיק עריכה שונה ואלטרנטיבי. משמעותו של אפיק זה אינה רק החלשת הבלעדיות של עריכת הרצ"י אלא גם פתיחת אפיק פרסום שהוא באופן מהותי רחב יריעה יותר.

3.3.3 סיכום

אופיה המיוחד של כתיבתו של הרא"ה נובע מהיותה כתיבה שבחזון שמקורה בהתגלות פנימית. אופי זה, של כתיבה מקוטעת וחסרת סדר, מעניק לעורכים מקום מהותי ומרכזי. חלק מהטענות שעלו במחקר מתעלם מאופי מיוחד זה, אופי הגורם לכך שכל עריכה של כתבי הרא"ה תצמצם בצורה מהותית את רוחב היריעה המקורי של כתיבתו. גם אם נכונות חלק מהטענות שעלו במחקר על כך שהרצ"י והנזיר הסתירו חלקים מסוימים מכתבתו של הרא"ה והדגישו אחרים – הרי שאין מקום לדבר על צנזורה והטיה של הגותו. זאת בגלל שההכרעה העקרונית שלא

143. ראה: **שוורץ, דרכים**, עמ' 576-577; **שוורץ, אתגר**, עמ' 7-13. ולעומת זאת י' מאיר חולק על שוורץ בנקודה זו, ראה: **מאיר, אורות**, עמ' 165-166; **מאיר, תשוקתן**. חוקרים נוספים שצידדו בגישתו של שוורץ הם י' גארב (ראה: **גארב, נבואה**, עמ' 268-269, 276-277; **גארב, תחייתה**, עמ' 188-189; **גארב, מקורות**, עמ' 82-94) וס' שרלו (שרלו, **דוקטורט**, עמ' 28-33).

144. ראה: **אברמוביץ, השליחות**, עמ' 140; **בן-נון, המקור**, עמ' 98.

145. ראה: **בן-נון, המקור**, עמ' 104-105.

לפרסם את הגותו של הראי"ה ללא עריכה – נפלה בימיו ועל דעתו של הראי"ה עצמו. הראי"ה גם היה מודע לכיווני העריכה של הרצ"י והנזיר.

מצד שני, אופיה של הכתיבה שולל את האפשרות לדבר על פרשנות נכונה אחת בלבד להגותו של הראי"ה. מבנה כתיבתו של הראי"ה ותוכניה מאפשרים לגזור מתוכה זווית ראייה שונות, לשים דגשים על נקודות שונות, ולהגיב בצורות שונות למציאות משתנה. המחשבה שיש בתורת הראי"ה אמת אחת צרה ופשוטה היא אי הבנה מהותית של תורתו, ודומה שאין זו דעתם של החותרים לבלעדיות. טענתם היא בעיקר לגבי הבלעדיות בהתווית הדרך שבה יש לישם את תורת הראי"ה במציאות ולגבי החלק מתורתו שאותו יש להדגיש בנסיבות הקיימות. אלא שטענה כזו מעבירה את הדיון והויכוח משאלת עריכת הקבצים לשאלות המציאות האקטואליות.¹⁴⁶

אין הכרח לקבל את טענת הבלעדיות, וכיום, כשמתפרסמים והולכים כתבי היד – הרי שתורת הראי"ה מונחת בקרן זווית וכל הרוצה יכול לפרשה ולהתוכח עליה. אבל לדעתי אין גם בסיס לביקורת החריפה על עריכת הכתבים – כפי שניסיתי להראות לעיל. ניתן לחלוק על עריכתם של הרצ"י והנזיר ולהציע הצעות חליפיות גם ללא שלילת הלגיטימיות של עבודתם. בנקודה זו עמדתו של הרב יהודה ברנדס מאוזנת ונכונה יותר מחלק מהביקורת שנסקרה לעיל (סעיף 2):

שני גדולי תלמידיו, בנו הרב צבי יהודה (הרצ"ה) זצ"ל, ובחיר תלמידיו, הרב דוד הכהן, הנזיר זצ"ל, לקטו וערכו קבצים לפרסום מתוך היומנים הרוחניים האישיים. הפרסום חייב גם התחשבות בקהל הקוראים, על פי צורך השעה וכפי יכולת הדור. מאז חלפו עשרות שנים, צורכי הדור השתנו, ואף היכולת לעכל חלקים גנוזים מתורתו של בעל האורות הבשילה יותר... הללו [הרצ"י והנזיר – מ"מ] ערכו דברים הראויים לזמנם ולשעתם, שלחם לא נס עד עתה. אולם, אורותיו של הראי"ה מאירים אופקים רחוקים הרבה מעבר לזמן ולשעה.¹⁴⁷

דברים אלה נאמרים כהקדמה להצעת עריכה חדשה של כתבי הראי"ה, שמבקשת להדגיש את האדם הפרטי – בניגוד לדגש הלאומי והפילוסופי כללי של הרצ"י והנזיר. דומה שגם מי שחולק על הגדרתו של ברנדס את עריכות הרצ"י והנזיר "כדברים ראויים לזמנם" – ראוי שימקד את ביקורתו

146. דומה שגם חלק מהטענות שבמחקר שייך בעצם לרובד זה. השאלה היא איך יש להבין את המציאות כאן ועכשיו ואיך יש לפעול בה – תוך נסיון להתמקד על ידי דבריו של הראי"ה בכיוונים שונים. ראה למשל דוגמה בספרו של גארב, שם הדיון על שאלות העריכה של כתבי הראי"ה הוא התשתית לדיון על הויכוח סביב פעילות המחותרת היהודית בשנות השמונים של המאה העשרים (גארב, יחידי, עמ' 83-90). וראה על כך עוד להלן, בפרק הסיום.

147. ברנדס, אורות, עמ' 159.

ברובד הענייני והתוכני של העריכה. על פי העולה מעבודה זו עד כאן - קשה למצוא בסיס מוצק להאשמות שהוטחו ברצ"י ובנזיר בדבר סילוף והטיה של תורת הראי"ה.

4. ראש מילין – ספר מפתח להבנת צורת כתיבתו של הראי"ה ומשמעות עריכתה

הדרך בה ניתחנו את כתיבתו החזונית של הראי"ה ואת מקומה של העריכה שעברה כתיבה זו יכולה לתת בידנו הבנה מעמיקה וטובה יותר של אחד מהספרים הפחות ידועים של הראי"ה – הספר **ראש מילין**. יתרה מזו, דומה שדווקא ספר זה, שזכה להתעניינות מעטה בלבד בין לומדי תורת הראי"ה וחוקריה, מכיל בתוכו מפתח משמעותי להבנת דרך כתיבתו היחודית של הראי"ה. להלן, לאחר שנתאר את הספר וננתח את תוכנו, נשוב לסקור את תהליך ההשתלשלות וההתלבטות של פרסום תורת הראי"ה תוך הדגשת מקומו של **ראש מילין** בתהליך זה והצבעה על חשיבות תוכנו של הספר להבנת הכרעתו של הראי"ה בנוגע לדרך בה יפורסמו כתביו.

4.1 על הספר **ראש מילין**¹⁴⁸

הספר **ראש מילין** יצא לאור על ידי הראי"ה בשנת תרע"ז בזמן שהותו בלונדון. מכל כתבי הראי"ה שהתפרסמו, זהו אחד הספרים הבודדים שבו היה הראי"ה מעורב ואחראי על כל השלבים מהכתיבה עד להפצה וככל הנראה כמעט ללא מעורבות של אחרים. הרצ"י לא היה אז עם אביו בלונדון והראי"ה ניסה להסתיר ממנו את ההדפסה מתוך ידיעה שהוא יתנגד לה.¹⁴⁹ הספר נכתב מראש לצורך פרסום וככל הנראה לא נעשה בו שימוש בקטעים מתוך פנקסי וקבצי הכתיבה הקודמים של הראי"ה. הראי"ה טיפל בעצמו בהדפסה, שנתקלה בקשיים ועיכובים לא מעטים.¹⁵⁰ לאחר ההדפסה הפיץ אותו הראי"ה בעיקר בדרך של משלוח לרבנים ולאנשים נבחרים (לא פעם

148. בכתיבת תת סעיף זה נעזרתי בין השאר במקורות הבאים: ארנד, ראש מילין; ארנד, עוד על ראש מילין; מאיר, אורות, עמ' 174-176, אברמוביץ, השליחות, עמ' 139.

149. כך כתב לו באיגרת באותו זמן: "באלו הימים הסכמתי להדפיס איזה קונטרס קטן, שרשמתי בו רעיונות שיריים רזיים בסמך ע"ד תכונת האותיות, התגין, הנקודות והטעמים... וחשבתי להודיעך מזה רק אחרי ההדפסה, כי אולי לא היית מסכים שאדפיס בלא סידור ותיקון, ולעבור על דעתך היקרה לי מאד יהי' קשה לי. אך כבר הודיעה לך אמא תחי' " (אגרות הראי"ה ג, עמ' עד).

150. ראה: שם, עמ' עט, פא, פג.

על ידי בני משפחתו), כנראה מתוך הבנה שזהו ספר שמיועד רק לבודדים בעלי הבנה מעמיקה ואינו ספר שיכול להיות מובן במעגלים רחבים.¹⁵¹

המהדורה הראשונה הפכה לנדירה תוך זמן קצר,¹⁵² ורק לאחר שנים רבות (בשנת תשל"ב) נדפסה שוב בירושלים מהדורת צילום. בשנת תשמ"ה נדפס הספר שוב בתוך המהדורה המקיפה של כתבי הראי"ה שיצאה לאור בירושלים על ידי מוסד הרב קוק. בשנת תשמ"ז יצאה לאור בירושלים מהדורה חדשה של **ראש מילין** על ידי המכון ע"ש הרצ"ה. מהדורה זו הוגהה מול כתב היד ונוספו בה תוספות שלא הודפסו על ידי הראי"ה בזמנו – מערכת השרשים ומאמר על האות א'. בשנת תשס"ג הודפסה מהדורה זו שוב, בתוספת פירוש על הספר של הראי"ה עצמו, פירוש שנמצא בכ"י והוא מתייחס רק לעמודים הראשונים של הספר.

תוכנו של הספר הוא כעין מדרש בסיגנון קבלי על האותיות, התגים, הנקודות והטעמים. אפשר להצביע על מקורות רבים שמהם לקח הראי"ה את רעיונותיו, בעיקר מקורות קבליים,¹⁵³ אבל מסקנתו של ארנד, המקובלת עלי, היא שבספר **ראש מילין** הראי"ה "יצר מסכת רעיונית משלו, שבניסוחה הירבה להשתמש בפסוקים, בפתגמי חז"ל ובסמלים ומונחים קבליים, ושבפעם תוכנה היא מבוססת במידה מסוימת על המחשבה הפילוסופית".¹⁵⁴ על פי ארנד, תוכן הספר הוא תיאור האצלה בסיגנון נאופלטוני של ירידת השפע האלוהי מהמקור העליון אל עולם המעשה.

4.2 ראש מילין כמתאר את חווית ההתגלות הפנימית.

אם מעיינים בתוכנו של הספר, הרי שנמצא שהספר מכיל לא רק תיאור כללי של האצלה, אלא יש בו תיאור שיטתי ומפורט של תהליך ההשתלשלות של התכנים המתגלים בתוך נפשו של האדם ממקור עליון. בסעיף 3.2.1 לעיל ראינו כיצד מתאר הראי"ה בפנקסיו את התהליך של היצירה הפנימית, תיאור בו יש מקום מרכזי לאותיות. לימים יתפרסמו פסקות אלה באורה"ק ובאורות. אבל העיון ב**ראש מילין** מלמד שהראי"ה פרסם עוד קודם לכן תיאור מפורט ודומה מאוד של אותו תהליך. נבחן את הכתוב ב**ראש מילין** תוך התקדמות לאורך הספר. ראשית נעיין בהקדמה לספר:

151. ראה: שם, עמ' פו, פח, צה, רא-רב.

152. הרצ"י אף סרב לתת או למכור את העותקים שהיו תחת ידו (ראה: ארנד, **ראש מילין**, עמ' 74, הערה 12).

153. ראה: ארנד, **ראש מילין**, עמ' 76-79; נאור, **ראש מילין**. ניתן להוסיף לרשומות אלה עוד הפניות רבות, שחלקן מתייחס לא רק לביטויים ונקודות מקומיות אלא גם למהלכים רחבים יותר. ראה למשל ב**ספר הערכים**, עמ' רנו-רנז, תיאור מעבר בין האותיות א' וב' הדומה מאוד לתיאור ב**ראש מילין**, כפי שיובא להלן.

154. ארנד, **ראש מילין**, עמ' 82.

המחשבות הקודמות לכל האותיות הן משוטטות בנו פנימה תדיר. אנחנו צריכים לחשוף את האומץ האמיתי שלנו, את צורת האריאליות הנשמית שבקרבו, כדי לעמוד תמיד על אופים של אותם הציורים הבלתי מצויירים, אותם התוארים העומדים למעלה מכל תואר, כדי שנכיר את הדר נשמתנו. ועל פי אותם הרעיונות העליונים יסתעפו אצלנו הסעיפים של המחשבות הפוריות המתגלמות באותיות. ובהברא בנו האותיות, יתגלו הנקודות ממקור המחשבה הקודמת להם, והטעמים יתגונו מאותו המקור העליון ששם שרויה היא המחשבה הקודמת המחשפת את האותיות, שהאותיות עצמן בניתוחם קיימים שם בצורה אידיאלית מיוחדת. מתוך תביעה עליונה זו הרינו באים למדרש האותיות, שיביאו להארת הנקודות, והטעמים, ותגיהם יזהירו לנו את אורותיהם, והתיבות והמאמרים, הפסוקים והספרים, יפיצו עלינו את קרני הודם

(ראש מילין, עמ' א).¹⁵⁵

בהקדמה זו כבר יש תמצית של תפיסתו של הרא"ה על ההתגלות הפנימית. הוא פותח ברובד העליון, שמעל לכל הגדרה והבנה מצומצמת אנושית. רובד זה הוא מקור להתגלות בתוך נשמת האדם. התגלות זו מתאפשרת על ידי תהליך של צמצום והשתלשלות שגם הוא מתואר בקצרה – המחשבה העליונה הולכת ומתגלמת דרך אותיות נקודות וטעמים, עד שהיא מגיעה לתיבות, מאמרים פסוקים וספרים.

4.2.1 האותיות

הרעיון של תוכן שמעל להשגה, היורד אל תוך כלים מוגבלים ומהווה מקור ליצירה רוחנית פנימית, הוא חוט השדרה של הסבר האותיות: "האלף מעיר בנו את המחשבה של הראשית, ההתחלה הקדומה. אנו צופים את גדולתה, והננו משתוממים על יקרת חזיונה... יודעת היא הנשמה שכל הבא בלימוד איננו מקורי. מקורי הוא הרעיון הפנימי שאינו מבוטא..." (שם, עמ' ב). ובהמשך, בהתייחסות לצורת האלף המבטאת את ההשתלשלות מהרובד העליון אל ההשגה האנושית:

לא יוכל התוכן המוגבל לגעת באותה העליוניות המתנשאת ממעל לכל גבולים ומצרים, כ"א מתוך היסוד המזהיר שכל נקודה לא תסמנהו, תצא תכונה קוית אלכסונית, המתחילה מהשמאל של העליוניות, כלומר מאותה התכונה של הכח הנשגב, שיש בהעליוניות הצחה למעט כחה, להאפיל אורה, כדי שתהיה נראה ומבהיקה לעיני כל מוגבל ונתפס בציור והכרה, מזה תצא הנהרה, וכל אשר תשפיל לרדת היא יותר מימנת, כלומר יותר מתגלה ברב עצמה במערכות התחתיות, ובמעבר

155. ההפניות הן למהדורת תשס"ג. אתייחס למהדורות קודמות לפי הצורך.

אלכסוני זה יגע התוכן העליון של הריבוי המאוחד מצד אחד, מגע דק וקלוש, המספיק לפי עזוז החיים שבו למלא הכל חיים ושפעת מציאות. (שם, עמ' ג).

גם האותיות הבאות מיצגות היבטים שונים של ההגבלה הנדרשת כדי לקבל את התוכן העליון. כך לגבי הבי"ת: "בית, אחרי שיש תוכן, שישנה צורה ראשית, הרי כאן תפארת אדם לשבת בית, צריכים כבר להכין בית קבול אל הצורות המתהוות, אל המון החיל הבא ושוטף. הסיכוך והאטימה הפועלים שלא תופיע האורה בשפעתה הצורית המופשטה הם הגורמים לחומר שיבנה, לבית קבול סגנוני ותכסיסי שיתכונן" (שם, עמ' ד). הבי"ת מתייחסת לצורך ליצור כלי קיבול מוגבל שלתוכו יגיע השפע העליון. ועל דרך זו מוסברת בהמשך צורת האות:

עבות וחזקות הן המחיצות החוצצות לעומת המעל והתחת, ממעל לכל גבול הרי התעופה הרוממה שרויה בלא גבול ומצר, ומתחת לכל גבול הרי הוא ג"כ כממעל לכל גבול, הרי גם שם התעופה הרוממה שרויה בלא גבול, אין המעל והתחת מתיחסים לערכיהם כ"א במקום שהגבולים שולטים שם, ולהציב המעמד שלא יחדר האור הבלתי מוגבל ויטשטש את כל הצורות האפניות המוגבלות, לזה צריך בנין איתן, חציבה חזקה, כמין מעזיבה (שם, עמ' ה. גם ההמשך שייך לעניין זה).

הגימ"ל מתארת את המצב "אחרי שבאו התוכנים של ההויות לגבולם" (שם, עמ' ו) והם מקבלים מעמד עצמאי נבדל מהתוכן הכולל-כל שממנו באו: "שאלו אשר היו כיונקים משדי האם, קשורים אל היסוד המחיה בראשית ההתגלות של כל היש, נגמלו ונעשו עומדים בתוכן מיוחד לעצמם" (שם). גם התיאור של צורת האות מדבר על תהליך ההשתלשלות של "ירידת ההדרגות" (שם), התורמת להיווצרות יכולת ביטוי: "הירידה הזאת מביאה היא ג"כ את ההבטאה מה שאין המחשבה הברורה מרשה את התגלותה והגלמותה. גי, עומק, מל, דיבור, כעין החשמל, עתים חשות עתים ממללות" (שם, עמ' ז). התיאור של החשמל מכון אל האופי המקוטע של ההתגלות הפנימית עליו דברנו לעיל (ראה סעיף 3.1.2 לעיל; וכן ראה פסקה 339 בנספח לפרק ב).

האותיות הבאות מוסיפות עוד צדדים לעניין ההגבלה. הדל"ת – "הדלת השכלית, פתיחת ההשגות העליונות, הבלתי מוגבלות, קשורה היא בכל המוגבל הקצו, הדלות, העניות של השפעת היש במציאות המוגבלת, זאת היא הגורמת שיוכלו היצורים המוגבלים בכח השגתם לפתוח את הדלת וללכת מחיל אל חיל" (שם). הה"א עוסקת בתוספת כח פעולה ליצורים המוגבלים: "שמוכנים הם היצורים אחרי הגבלתם, שהם ראויים להיות מושטים לנו כבר לפעול בהם, עליהם ועמם, תורה לנו הה"א בביטוייה, הא לכם זרע, כח פועל מפורד, כח בדול בלתי מחובר בעצמיותם של התוכנים המוגבלים בא ומצטרף אליהם" (שם, עמ' ח). ותיאור הו"ו מדבר על החיבור של התכנים המוגבלים זה לזה (שם, עמ' ט).

האותיות זי"ן וחי"ת עוסקות בסתירות הנוצרות בין תכנים מוגבלים השונים זה מזה, ואף במלחמות ובמאבקים הנולדים מן השוני. האותיות טי"ת, יו"ד וכ"ף עוסקות בשאלת היחס בין הפרטים והכללים – שאלה שגם היא מסתעפת מתוך קיומם של תכנים נפרדים ושונים. באות למ"ד מתחולל מעבר משלב הקליטה של התוכן העליון לשלב העיבוד שלו שמטרתו להגיע להשפעה כלפי חוץ:

באים אנו לאותו המעמד שהקשבות העצמיות כבר נגמרו, כל מה שכל מצוי משיג וכל אידיאל חי מקיר מרוחו פנימה, לצייר ולפעול, להוות להרחיב, להפרות ולהוליד, כבר בא ועומד על מכונו, ומתחילה היא ההתרחבות הציורית מתוך הספיגה שכל נושא סופג אל תוכו מחוצה לו, כאן באה כבר כריית האזנים לכלל עמדתה, והלמ"ד בא לסדר את ארחות השפעותיו. מקבלים הם דין מן דין ארחות חיים ורגשי חיים, הדרכות תבוניות וציורי דעת, שפעת חפצים והמון רצונות (שם, עמ' יד).

בהמשך מבואר שם שהספיגה מן החוץ היא ההתייחסות לתוכן הלימוד המביא לאדם ידיעות מבחוץ שאותן יש למזג עם הידיעות הבאות מהפנימיות – תוך שמירה על ההבדלה ביניהם. האות מ"ם עוסקת בחיבור התכנים המקוטעים:

מזיגת הענינים המצוירים זה בזה, שטפם הכללי אחר שהוכללו צורותיהם הפרטיות בשטף הכלל הגדול, העתיד לעשות מאמר שלם מהמון נקודות מחשביות, ומפעל ויצירה עולמית מהמון כחות כבירים בודדים אין חקר, כל אלה יגלה לנו המ"ם בביטוי המי"מי. הלימודים מתגלמים התגלמות מחשבתית, חונים איש על דגלו בציוריהם, מתגברים כל אחד בחוגו, בשיטתו ובמהלכי אידיאלי ורזיהם, וכולם הולכים ומתמזגים מזיגה רוחנית לנהר פלגים של שטיפה שכלית רצונית מתאדרת, מקולות מים רבים אדירים משברי ים אדיר במרום ד' (שם, עמ' טו-טז).

הראי"ה מדבר כאן על הצורך לחבר את נקודות המחשבה והאותיות לכלל "מאמר שלם" שהשטיפה שלו היא "שכלית". דהיינו שיש לחבר את ההארות הבודדות לכלל שיטה שכלית מסודרת שתשפיע כלפי חוץ. זהו גם הנושא של התיאור שבא לאחר מכן של צורת האות, שרמוז בה גם הצורך "שימצא פתח לשטף האורה המוסגרה בתוך המפעליות והרישום האצילי לחדור מחוץ לחוג המגביל את הויית המאמר וערכו" (שם, עמ' טז).

האותיות הבאות, נו"ן, סמ"ך ועי"ן ממשיכות את התהליך שהתחיל במ"ם תוך הדגשת התוכן הפרטי¹⁵⁶ והצורך לתחם אותו ולקבוע גבול ברור לכל תוכן פרטי.¹⁵⁷ דהיינו, שהמשך התהליך

156. "הנו"ן במבטאה מפנה היא את הגיונינו אל אור החיים אשר הוא מזדרח בנקודות המיוחדות מאוצר השטף הכללי..." (שם, עמ' יז).

הרוחני שבו אנו עוסקים מחייב הגדרה חדשה וברורה של כל פרט ותיחומו בתוך אפיונו היחודי והנבדל מאחרים.

באות פ"א בא התהליך לסיומו:

מתמלא הרוח מלא אוצרו, מתכנסים התארים והמתוארים, הציורים בכל סעיפיהם, המון המאויים לפלגותיהם, הפרטיות כולה בכל עשרה, השטפיות הכוללת בהמון גאוונה, האורה מבהקת, והעין סוקרת. הנשמה מלאה היא עז, רוחה כביר ומעינותיה מתגברים, אז בא הפה למעמד השתלמותו, המבטא לוקח את מקומו, והמילוליות מתחילה להיות מקשקשת בצלילותיה (שם, עמ' כ). התהליך בו אוצר הרוח האנושית מתמלא מהעולם העליון עובר דרך שלבי השתלשלות עד שהוא מגיע לתוכן מילולי שיכול להאמר בפה ולהיות מבוטא כלפי חוץ.

התיאורים של האותיות האחרונות אינם ממשיכים באופן ישיר את תיאור שלבי היצירה הפנימית. אבל גם הם קשורים ברובם לנושא זה – האות צד"י עוסקת בסדר הנכון שצריך להיות בין כל התכנים הפרטיים שתוחמו קודם לכן. האות קו"ף מגלמת את התוכן ההפוך להתגלות הפנימית המקורית והוא תוכן החיקוי. הרי"ש עוסקת בכוח יצירה שאינו מקורי פנימי אלא בה לאחר החיקוי. השי"ן והת"ו יש בהם תוכן מסכם של ההשתלשלות מ"הצורה הפנימית" אל "הרישום החיצוני" (שם, עמ' כו), עד "ההגבלה היותר זעירה" (שם, עמ' כה).

גם הסבריו של הרא"ה על האותיות הסופיות מתרכזים סביב הרעיון שאותיות אלה מכוונות כלפי התוכן העליון והכללי שמעל לתוכן המצומצם שבאותיות הרגילות.¹⁵⁸

157. "הציורים והמושגים אחרי הסגרם בתחומם וחוגם, אחרי הסמכם בסמיכה חזקה בגבולי מהותם, הם מוציאים אז את הבהקת אורם אל הפועל..." (שם, עמ' יט).

158. כך למשל: "הכ"ף הפשוטה, תזכירנו את עצמת כח הפעולה הכפית, לא כמו שהיא כפופה ומוגבלת בגבולות פעל הכפים, בתוכן המפעל החל על הגבול וצמצומיו. כ"א ביסוד היכולת המפעלית, הוראת הכחניות העצומה, הפשוטה, היכולה להוות היות לאין תכלית ואין גבול, לאין ערוך, במספר, מדה, משקל וערך, לאין מונע להתפשטות והמון תעצומה" (שם, עמ' כח-כט).

"המאמר המבוטא, יסוד המפעל והחיים, המתגלם בתואר המ"ם הפתוחה, תולדות המים השוטפים בהמזגם, בעולם את הפרטיות, ומהוים את הכל לכללות ממוחיה, הרי הוא מגלה בכחו את הכח הסתום שביסוד המאמר, את שלילת ההכרה שביסוד הביטוי, את תעלומתה של ההכרה, שהביטוי. המאמר הפתוח, הוא מיוסד עליה בצורתו המתגלה, מ"ם סתומה, מאמר סתום" (שם, עמ' כט).

"הכח המלולי, בשילוב התוכן המגביל את הכח, השפעה והאיתניות, עז החיים והוד תקפם, ממעל להאוצר המתואר בצלולי המבטאים הקוליים העושים את הדיבור מפורש ומתמלא מהגיון ושכל, מגווני חיים ואורות רצוניים, הרי חודר הוא אל תוכו ההוד העליון של ההצטיירות המילולית, התרוממות ההגיון הפנימי ביסוד הדיבור, כח הפה בפשיטותו, עז הגבול, האומר עד פ"א תבוא, מצד ערכו הבלתי גבולי, ששם הוא חביון פארו ותעצומתו, כל נגוהים הללו מתגלים בזיו פ"א הפשוטה בעוצם חילה" (שם, עמ' ל).

4.2.2 התגין, הנקודות והטעמים

רעיון דומה עומד גם ביסוד הסבריו של הרא"ה על התגין, שעיקר עניינם הוא השאיפה ל"אותו המקום העליון ששרשי הכחות, הרעיונות, הצביונות, והאידיאלים מתהווים שם, שם במקום חוסן ממשלתה היא מתעלה מעל כל הצטיירות פרטית שיוכל כל אות כתוב ומובלט להכיל, ששם אין מקום לתקוה של הצטרפותם של אותיות להברות, ומהם לתיבות ומבטאים, למאמרים, גזירות, הצעות וספרויות (שם, עמ' לג). דהיינו אותו רובד עליון שמעל לעולם התודעה האנושי ומעל לתהליך ההשתלשלות לאותיות, מילים וכו' - המסומל בתגים שמעל לאותיות. ובהמשך שם מתאר הרא"ה בפרוטרוט את משמעותו של כל תג ותג מתוך הקשר זה.

תהליך ההשתלשלות של ההתגלות הוא גם החוט החורז את הסבריו של הרא"ה על הניקוד. החל בקמץ, המדבר על הרובד שמעל להכרה: "הקמ"ץ מורה על התעלומה העליונה, הקמוצה מפני העוצם והגודל אין סופי של המושג המתעלה מכל השגה, התכונה המלאה כל הוד ועז, המתעלה מכל איכות החיים ומכל תעלומתם, רז הרזים, והעלם התעלומות" (שם, עמ' מב). דרך הפתח, המסמן את פתיחת והתחלת תהליך ההכרה וההארה שבנפש; הסגול, המחלק את ההארה הזו לשלושה חלקים ועד החיריק שהוא ריכוז הרשמים ההולכים מלמעלה למטה (שם, עמ' מג-מו). בהמשך הדיון בנקודות חוזרים שוב התכנים השונים של נושא ההתגלות: החולם שמעל לאות מרמז על מחשבות נישאות שמעל למחשבה, המתגלות בנבואה והתגלות פנימית:

והנקודה העליונה החולמת, המנהרת בנקודת החולם העליונה, המתרוממת ממעל לנושאים המבטאיים והכתיבתיים, היא אוצרת בקרבה את כל האיווי הבלתי מוגבל, הבא בשלמותו ברזי הנבואה, בחלום אדבר בו, המשחררת את המצוי המוגבל, המוקף במניעות, בהעדר יכולת וחולשה, מכל חולשותיו ומצוריו הקשים, וצד החסין שבמושגים המתגלים בפעולתם החיה, הוא צד עליון זה, המשתרע ממעל לכל חוגי תנאים של יכולת ואפשרות. זאת היא החלמות הרעיונית והשאיפתית, שממנה נובעים המעינות המאחדים ומחברים את כל הפזורים מן הקצה אל הקצה של נשמת החיים, ותחלימני ותחייני (שם, עמ' מח).

ההסברים על הקבוץ והשוא סובבים סביב אופיה המקוטע של ההתגלות:

זורמות הן ההשגות החיות, ברק אחר ברק... (שם, עמ' מו).

"...הרי הם יונקים מיסוד הצדק המתגלה בכח העליון החבוי של הצדיק הבלתי מותנה, המתרומם ממעל לכל הגבלה, מתנשא בהדרת קודש, ביפעת תפארה של הצדק המוחלט, שמיסודו יזרח אור הצדק בהכפפו על כל דבר חק ומשפט, ואוצר קודש מלא מסך חיים זה מתגלה בפאר הסגולה של הצד"י הפשוטה" (שם, עמ' לא).

כלהט הברק מתנוצצים הם האורות השכליות העליונים, וכחות החיים המופלאים העומדים ממעל לכל חק וקצב, לכל הגבלה והשערה ממודדת ומשוערת. הלהט הזה, המתגלה ועובר, מוליד אחריו את רשימתו, שהיא עומדת במדריגה כהה ותחתיתית לעומת ההברקה העליונה שהיא חולפת תיכף להגלותה. זאת היא תכונת השוא ומהירותה המבטאית. וכל כח השוא והכזב העולמי, בכל ההמון הגדול של המצוי, יוצא הוא מפני המהירות הברקית של המושג היותר עליון אשר אין כל העולמים כולם כדאים להיות מוארים ממנו בהארה קבועה, רק בתואר מתנווד, רצוא ושוב כמראה הבזק. בשוא הנח, בא הברק מפני כח העצום שבסוף ההתגלות של הכמיסה העליונה, שבגניזתה נתגלתה, הורחבה והשתלבה, וראשי קויה האחרונים התחילו להתנוצץ במצעדי ההויה הגבוליים, שקצותיהם האחריתיים יכולים לפחות להתראות בתכונה בזקיית במערכות ההגבלה, והשוא הנע בא מראשית השקיקה העליונה לרום ההתגלות הכמוסה, שרק ראשי קרניה יגיעו מגע קל וקט בראשית צינורי ההכרה הכהה לעומת האורה המפוארה, של מלא הוד אור כל חי העולמים. וכפי הרבוי הבזקי, וכפי התמדת הברקים, וכפי חילוף המעברות, הנוגהים, בתנועה ובמנוחה, שטוף ועובר, כה יתהוו תכונות שונות במערכות התנועות כולן, והשוא במקורו יהיה התוכן המגלה את מעמקי האמת, יסוד האורה הקבועה, החותמת חותמו של הקב"ה, אמת (שם, עמ' נ- נא).

בסוף מערכת הנקודות נוספת הצהרה מפורשת שאנו עוסקים כאן בתהליך של האצלת האור העליון אל תוך עולמו של האדם: "אלו הן עשרת האספקלריאות, מלאות הוד וצחצחות, אשר שפעת החיים מלאי הוד קדשי קדשים מתאצלת בהן ועל ידן, אשרי אדם מצא חכמה, כי מוצאה מצא חיים" (שם, עמ' נא).

במערכת האחרונה שבספר, מערכת הטעמים, אין תיאור שיטתי של תהליך ההתגלות, אבל גם כאן משולבים הנושאים והמושגים של התהליך. הפתיחה מתחילה גם היא מהרובד העליון שמעל להכרה:

זמרת קודש אנו שומעים, ממעל לכל עולמי עד, ממקורי האורה אשר בחביון עז, הדרת הוד יפעת קדש קדשי קדשים. הגלים גלי נדבה, ברכה ונחת, משתפכים והומים, ממעל לכל הגה ודיבור, ממעל לכל מחשבה וחשבון, ממעל לכל אפשרות מצרית, ממעל לכל חוג גבולי, ממעל לכל צער ודיווי (שם, עמ' נב).

ובהמשך יש התייחסויות רבות למושגים ולתכנים בהם עסקנו בהקשר להתגלות, שלביה

ואפיוניה.¹⁵⁹

159. ראה למשל: "העולים בעולמי השירה העליונה, שאנו מתעלים על ידה, בהתגלות מקור העדן אשר במעמקי האותיות ורומן העליון, ע"י הגיון הפשטא" (שם, עמ' נד).

4.2.3 הערות הסיום

בסופו של הספר (במהדורת תרע"ז), לאחר חלק ההברקה – שבו יש מעין תקציר של הספר – מופיעות הערות של הראי"ה ובהן הוא חוזר ונותן תיאור של ההתגלות כתהליך השתלשלות מרובד עליון דרך האותיות:

כחות המתגלים בעולם בצורות מסומנות, ציורים שמתגלים בנפש בתוארים מיוחדים, אינם באים מתוך האפס לידי מציאות, אלא הם יורדים מתוך מעלה עליונה במציאות שמתוך גבורתה ועשרה

"...המון יצירות, חיים וקיימים, ששים ושמחים בצהלת עזוזם, מתרוצצים כברקים, רצים ושבים כמראה הבזקים" (שם, עמ' נה).

"...שיש אוצר מלא, במלא ההיים, במעמקי נשמתנו, רווי ברכת ד' " (שם, עמ' נו).
"...אור רום עולם המתנווד מרב עצמו, המתעלות מעל להאותיות המבוטאות, והן מנצחות אותן מעומק נועם עונג ההקטנה, שמחת הגורל הפנימי, וחדות הזעירות המתחשפת בסתרי הנשמה השמחה בהגלות האמת" (שם, עמ' נט).

"הנקודות השואיות המתרוממות אל על, הבזקים הנהדרים השוטפים ועוברים, שהם הם זהרורי הנשמות ביפים ופארים, הנם מתאחדים יחד עם קו אורה הולך ונמשך, נחל עדן שאין לו קץ, נהר שאינו פוסק, בזרמי שטפת אור המתאחד עם אורי הברקים, והיו יחד למנגינת הזקף הגדול, בביטוי ותואר" (שם, עמ' סא).
"...ונשמת ד' נחל עדנים מפכה פלגיה במהלכה מן הימין ממעל אל השפל אשר בתחתית הנושא המושכל" (שם).
"...מעצמת ההקטנה של רזי המנוח, אשר רק בעולמי עד אשר לקודש הקדשים שם מכוון לשבתם, כן תבוא הרגשת המנוח, אחרי רב קשב של המוני עדונים, של שטפי הגיונים, שמרוב מתקם תלא ג"כ לפעמים הנשמה" (שם, עמ' סב).

"...חותם עונג עולמים חתום בהם, מפני שהם יונקים בהיותם במקורם את יניקת חייהם ממקור העדן, אשר לא יתואר באומר, במחשבה והגיון ובכל מדה וקצב. וכדי לתמם את חזון העונג בתוך ההקצבה הזמרתית, ולהכניס את תכונת השירה המתעלה מעל כל גבולים בתכונה נפשית מקוצבה, יתואר האור המחיה את רוח השירה בתור אור נתלש בתלישא קטנה" (שם, עמ' סה).

"...שהרי בלא ההגיון של ההתלשות הכללית, ממקור המקוריות של נהר הפלגים של האורה של אור האורים העליונים, אשר נשגב שמו לבדו, אי אפשר לשום רצון לצייר שום שאיפה ושום המשכה נפשית, ומי הוא הנותן לנו את התעצומה השירית המתנשאת לרום עולמים, המשוטטת באויר טהור של צחצחות אין סוף, רק ההרגשה העליונה של התלישא הגדולה, של הנתקת האור הכללי המחולל כל ומקיף כל מסגולת שרשי אור אורותיו, ומקור השלמות העליונה של זיו חייו, שכל הניתוקים הקטנים מדודי השיעור ומוגבלי החוג הם הם תולדותיו, פארותיו, וענפיו" (שם, עמ' סו-סז).

"כשהשיגוב העליון מאיר במאורות עדניו בנשמה פנימה, ואורותיו שוטפים ועוברים את כל אופיה ותכניתיה מחוצה לה, הכרה פנימית חודרת, המתחימה את המעמד העצמי של הדורש, ההוגה והשוקק, וסקירה עליונה נזרקת אל הרום, אל השלמות התכסיסית, אל השובע הרוחני העליון, אל אור הנצח המתעלה עילוי אין גבול..." (שם, עמ' סו-סז).

"הכח השוטף מאור החיים, המזדלף ממקור העליון, החותך הויה, חיים וישות, לכל ציור, לכל מושכל, מורגש ומוטבע, בכל מלא עולמים, בתכונת ההתהוות האצילית, איננו הולך בהתפשטות אורו עד התכונה היותר מאוחרת, עד אשר יתם כחו ולא יעצר עוד כח לפעול ולצייר, להוות ולחולל..." (שם, עמ' עג).
"ואור רוח הקודש בכל נעימותיו שואף הוא וזורח, שוטף ומתעלה, ממלא היש של הגבורה העליונה..." (שם, עמ' עד).

אין כל תואר יכול לסמנה למדה מוגבלת המחשיכה את אורם, ומתוך כך הננו חשים אותם בדמות כחות פרטיים, ציורים מפורטים, ואותיות בולטות ומצטרפות (שם, עמ' קיב).

בהערה נוספת שם, מציג הראי"ה מבנה מסודר של מדרגות ושלבי ההתגלות:

יש לנו עסק עם עשר מדריגות, שהן מתערכות חמש לעומת חמש: א. המחשבה, ב. האותיות, ג. התגין, ד. הנקודות, ה. הטעמים, מערכה אחת; מערכה שניה: א. התיבות, ב. המאמרים, ג. הפרשיות, ד. הספרים, ה. הספרות, שסדר חבורם הוא א"ה, ב"ד, ג"ג, ד"ב, ה"א. המחשבה הכללית מתחברת עם הספרות הכללית, האותיות עם הספרים הם כאברים עם הגוף בכללותו, התגין עם הפרשיות, המחשבה המפסקת את הענינים, הנותנת את הרוח להתבונן בין פרשה לפרשה, באה ממקור חיים יותר עליונים מגופן של האותיות, והיא מתגלה בתגין, הנקודות הן יסוד החבור הרעיוני המתגלה במאמרים הנבנים מהתיבות הבודדות, הטעמים מיוסדים על עומק הרגש, שאינו צריך כ"א התחברות שתורה איזו הכרה מצוירה, ואינו זקוק לחבורים הגיוניים, ע"כ הם מתקשרים עם האותיות (שם).

המערכה השניה מתארת את תהליך ההתגבשות המאוחר יותר של התכנים שמקורם בהתגלות: תיבות – דהיינו מילים, המתגבשות למאמרים – כאן במובן של משפטים, המתחברים לפרשיות – שהן ככל הנראה הפסקות, ונערכות לספרים. כאשר המטרה הסופית היא ספרות – אותה יש להבין כשיטה שלמה ומסודרת של הגות.

אם נבוא לסכם, הרי שראינו שהספר ראש מילין שפרסם הראי"ה אינו רק מדרש אותיות בסיגנון קבלי, אלא הוא תיאור שיטתי של תהליך ההתגלות הפנימית של רוח הקודש באדם. תהליך זה מתואר כהארה שמקורה מעל לכל התודעה האנושית והמונחים הסופיים שלה, ההולכת ויורדת אל תוך כלי השגתו של האדם. ירידה זו מתוארת כתהליך של צמצום אל תוך אותיות שמהן מתגבשות מילים ומאמרים עד לכלל הגות רציונלית סדורה.

4.2.4 תוספות שפורסמו במהדורות המאוחרות

מסקנות אלה מתחזקות מעיון בתוספות שנוספו במהדורת המאוחרות של הספר ושלא הודפסו במהדורה הראשונה. ראשית, השלב הבא של הדיון הוא השרשים – דהיינו צירוף שתי אותיות. הראי"ה ממשיך כאן את תהליך הצמצום שאותו תיאר. לאחר שתיאר את האותיות כמצמצמות את ההארה הכללית להארות פרטיות יותר המיוחדות לכל אות ושונות מחברתה, הראי"ה ממשיך לתאר את צירופי האותיות בצורה שכל צירוף כזה הוא מצומצם עוד יותר ונושא בקרבו תוכן חד וברור יותר – אבל ספציפי ומתוחם.

עיון מיוחד נדרש בביאור של הראי"ה עצמו לספר **ראש מילין** שנדפס לראשונה מכ"י במהדורת תשס"ג. אין שם פרטים אודות זמן כתיבת הפירוש וההקשר שבו נכתב. מכל מקום, בפירוש זה חוזר הראי"ה ומתאר בפירוט רב את תהליך היצירה וההתגלות על פי קווי המתאר שסרטטנו עד כאן. אציג כאן רק שתי נקודות שיש בהן תוספת:

א. הראי"ה משתמש במפורש בביטוי 'רוח הקודש' בנוגע לתהליך ההשתלשלות בו אנו

עוסקים:

מקור השירה, מעין¹⁶⁰ שפעת רוח הקודש, היא המחשבה העליונה הקודמת לכל האותיות, הזוהר הרעיוני שהגיון פנימי מתגלה בו בלא שום תפיסת ענין, אבל יש בו שאיפה והתרוממות קודש. מתוך עמקה ועדינותה של התגלות הזוהר העליון הזה, אין שום שכל הגיוני יכול לנתח את עניניו ולהגביל את ציוריו. אבל כל מה שיבא, אחר ההצטמצמות היותר מדוחקה, בכל תואר של שכל ומחשבה הגיונית, הכל כלול הוא, בתכונה מאד אצילית, רוחנית מוחלטה, באותו הזוהר העליון העומד למעלה מכל האותיות, שהאותיות כלולות בו בכח נעלם, שרק סילוק אור, החשכה והאפלה מרובבה, יכולה היא לגרום את הגילוי של האותיות, שהן הן המחשבות המתוארות. וכיון שזוהר העליון רם ומתנשא הוא מכל זמן, כיון שהוא נעלה ומרומם מכל גבול, על כן אין הפסק להשפעתו. והברקים הללו של המחשבות הקודמות להאותיות, הם מתרוצצים תמיד רצוא ושוב כמראה הבזק, **משוטטות** בנו פנימה תדיר (שם, עמ' קנז-קנח).

ב. נקודה משמעותית נוספת שיש בה תוספת היא תיאור של שלושה שלבי הדרגה בתוך האדם, בחינת 'לשמוע, ללמוד וללמד' – מהרובד שמעל להכרה עד לשלב שהיצירה תוכל להיות מוצגת כלפי חוץ:

שלוש מדות הן בהופעות הרוחניות. המדה הראשונה היא מדת ההקש[ב]ה. יסוד שמיעת האוזן הרוחנית, הערך הפנימי של אובנתא דליבא, מקור האור של ההזרחה הראשית שבאה בהבהקת הנשמה בתור זוהר מתנוצץ, שאי אפשר שיצויירו על ידו תוכנים מקוצבים הראויים לבא בסימוניות של אותיות, יסוד הקשר של תפילין, אור הבינה העליונה שזהרורית עליונה מתנוססת שם, ולא אותיות הראויות להיות נגלפות באיזה חיטוב וחקיקה, זהו התוכן שהאומר הנצחי מצוה אותנו להקשיב. וכ"ז שנטייט האוזן האידיאלית חיה וקיימה היא ביסוד העולם ותוכני הנשמות, הרי הם עומדים במלא צביוןם ואינם נשברים. אחר ההקשבה התוכנית בא הלימוד בהשפעה השניה של האומר, ללמוד. אבל הלימוד חיקוי פנימי הוא, לכלל הסברה לאחרים עדיין לא בא. ובכלל ההסברה

160. אני קורא מילה זו כמִעֵין, קריאה המקבל חיזוק מההקשר, שכן במשפט הקודם מדובר שם על "כפרץ מים נוזלים מראש הרים". עם זאת, קיימת גם האפשרות לקרוא מִעֵין - קריאה מקטינה המסייגת את טענתו.

הזאת היא גם הדליה וההשקאה הפנימית, שמאור הנשמה מופיע בזרמיו על כלי ההשגה, עד שדברים מצויירים נכונים לעשות רושם בחיקוי המעשי, באים מהם. עד שבאה המדה האחרונה לאלה השלש, היא מדת ההשפעה של ללמד. אז הדברים מתגבלים בגבולים מסומנים, ונעשים ראויים להמסר מכף לכף, מנאמן לנאמן, וסדרי מסורת והרחבה, מתהוים להיות לכלי חפץ לעולמים תרבותיים מסודרים, המתנהגים בסדר אמיץ והנהגה מחוטבה. אבל לעולם כשבאים הדברים להעתיק מנושא לנושא, לא יעתיקו בכל מלא הודם, ובמקום המקוריות, יתהפכו לצורה מעותקת, והתרגומיות תחל להוציא את מפעליה להופיע אורה בעברים רחוקים, במעמד האחרים המכוונים נגד הפנים (שם, עמ' קעח-קעט).

הראי"ה כותב כאן בטרמינולוגיה מעט שונה את הרעיון שראינו כבר כמה פעמים: תהליך שמתחיל בקליטת מסר רוחני מעולם עליון ומסתיים בעיבודו של המסר ופרסומו כלפי חוץ בצורה הניתנת להבנה על ידי אנשים אחרים.

4.2.5 שיר הסיום והגוון האישי שבראש מילין

להשלמתה של התמונה העולה מהספר ראש מילין, יש להוסיף עוד קו אחד אחרון – אם כי בעל חשיבות רבה מאוד. לצורך כך יש לעיין בעמוד האחרון של מהד' תרע"ז, שם התפרסם שיר בשם 'צִפְיָה':

מרשמי מחשבותי, שיתקבצו לעדרים.
ילקחו אותיותי, והיו למאמרים.
והמאמרים בחוברת, יהיו לספרים.
והספרים בכל-קרת יהיו נפזרים.

* * *

ומלכים יתהדרו במטוה התולעת
והמעיונות יתגברו, ותרבה הדעת
לישועתך קויתי ד'

מדוע צירף הראי"ה שיר זה לספר? במבט ראשון ניתן לומר שהראי"ה מביע כאן תקווה שהספר יהיה נפוץ מאוד וישפיע על קוראיו, אם כי הסבר זה הוא מעט בעייתי, שכן ראינו לעיל שגם הרב קוק היה מודע לכך שספר זה יובן רק על ידי בודדים יחידי סגולה. אבל עיון יותר מעמיק בשיר מראה שהראי"ה כותב בו על תהליך של השתלשלות שדומה מאוד לאלה שראינו בתוך הספר: רשמי מחשבה מפוזרים שיש לקבץ יחד, אותיות שיש לחבר למשפטים ומן המשפטים יש ליצור ספרים. זהו שוב תיאור דומה מאוד לתיאור של הדרך שבא תכנים של התגלות ממקור עליון

מתגבשים עד להיותם מסר הניתן להסברה לאחרים בדמות ספרים מסודרים. השיר כתוב בגוף ראשון, כך שנמצא שהראי"ה מתאר את תהליך היצירה האישי שלו ואת שאיפותיו לגביו באותה צורה בה הוא מתייחס להתגלות של תוכני המחשבה הבאים ממקור עליון. גם שם השיר – 'צפיה' - רומז לכיוון זה.

פרסומו של השיר בסוף ראש מילין מביא למסקנה ברורה – בספר זה לא תיאר הראי"ה את ההתגלות כצופה מן הצד – בספר ראש מילין כותב הראי"ה על תהליך היצירה הפנימי שלו והוא מתאר את חווית ההתגלות אותה הוא עצמו חווה. גם אם אפשר להצביע על מקורות מהם לקח הראי"ה רעיונות הנמצאים בראש מילין (ראה לעיל, סוף סעיף 4.1), הרי שעיקר הספר מתבסס על נסיונו האישי של הראי"ה ועל הדרך בה נוצרה כתיבתו שלו.

4.3 מקומו של הספר ראש מילין בתהליך פרסום כתבי הראי"ה ותרומתו להבנת תהליך זה

4.3.1 סקירה כללית של התפתחות דרך הפרסום של תורת הראי"ה

כדי להבין את משמעות פירסומו של הספר ראש מילין יש למקם אותו בהקשר כרונולוגי. לצורך כך אסקור בקצרה את שלבי הפרסום השונים של כתבי המחשבה של הראי"ה. בסקירה זו אתבסס בעיקר על ניתוחו של הרב יואל בן-נון¹⁶¹ שעיקרי מסקנותיו בנושא מקובלות עליו. הזכרנו לעיל (סעיף 3.1.1) את ההתלבטות של הראי"ה בנוגע לדרך בה עליו לפרסם את הגותו. התלבטות זו באה לידי ביטוי גם בנפתולים שונים של פרסום וגניזה בשלבים שונים של חייו הראי"ה. בצעירותו, בטרם עלה לארץ, כבר היה הראי"ה מעורב בכמה יוזמות ספרותיות. בשנת תרמ"ח (בהיותו בן 23) מייסד הראי"ה במה ספרותית תורנית בשם עיטור סופרים.¹⁶² הראי"ה מצליח לערוך ולהוציא לאור שני גיליונות של ביטאון זה (השני בתרמ"ט). נסיון דומה נוסף ליצור במה בשם שלום לעם, בשנת תרנ"ה, לא עלה יפה.¹⁶³ לאחר מכן (בשנים תרס"א-תרס"ג) מפרסם הראי"ה שלושה מאמרים גדולים בכתב העת הפלס: 'תעודת ישראל ולאומיותו', 'עצות מרחוק'

161. בן-נון, המקור, עמ' 65-100. בסוגיה זו עסקו חוקרים נוספים וגם בדבריהם נעזרתי להשלמת פרטים שונים. ראה: אברמוביץ, השליחות, עמ' 124-145; מאיר, אורות, עמ' 163-183.

162. ראה על כך: בארי, אוהב ישראל ב, עמ' 21-25.

163. ראה: אורות הראי"ה, עמ' טז-יט.

ו'אפיקים בנגב'. בתקופה זו כותב הראי"ה גם מספר ספרים שעתידים להתפרסם רק לאחר מותו – מדבר שור, מוסר אביך ורוב עין איה.

בתחילת שהותו של הראי"ה ביפו הוא מוציא לאור שני חיבורים: **אדר היקר ועקבי צאן** (תרס"ו), הראשון הוא הספד על חותנו ובו משולבים דברי מחשבה רבים, והשני הוא חוברת ובה אוסף של מאמרים מחשבתיים. בנקודת זמן זאת מצביע הרב בן-נח על תקופת זמן של למעלה משנתיים בה נעצר רצף הפרסום של הראי"ה. תקופה זו נפתחת בגניזת החיבור **חביון עז**, שרק 30 עמודים ממנו הודפסו בשנת תרס"ו ואז נגנז – ככל הנראה על ידי הראי"ה עצמו. בחוברת נכללה גרסה ראשונה של המאמר 'קרבת אלהים' (שפורסם לבסוף, בגרסה שונה, בשנת תרע"א בחוברת השניה של **תחכמוני** – וראה על כך עוד להלן), והמאמר 'תורת ארץ ישראל' (שהתפרסם רק בתרצ"ו **במשנת הרב**). הרב בן-נח רואה את הגניזה הזו ואת הפסקת הפרסום שלאחריה כנובעות ממשבר שחל אצל הראי"ה סביב שאלת הפרסום. הוא אף מעלה השערה מבוססת לגבי הגורם למשבר: השערותיו היא שמשבר זה נוצר בגלל שבאותה תקופה מתרבה אצל הראי"ה חווית ההתגלות והשפע הפנימי, וכתוצאה מכך הראי"ה כותב בעיקר כתיבה חזונית בפנקסיו ומתקשה לכתוב כתיבה פובליציסטית כמו זו בה שלח ידו בעבר. בנוגע לכתיבה החזונית, הרי שהראי"ה נקלע להתלבטות בנוגע לעצם פרסומה ולדרך בה יש לפרסמה (התלבטות שתיארנו לעיל בסעיף 3.1.1).

הרב בן-נח מביא מספר הוכחות לביסוס השערותיו שחלקן נוגע בתחום עיסוקו. ראשית, הוא נסמך על המכתב הגלוי שפרסם הראי"ה בתרס"ו.¹⁶⁴ מכתב זה קורא ללומדי התורה של ארץ ישראל ליצור יצירה רוחנית שתשפיע על הדור כמשקל נגד לכתיבת המשכילים. מכתב זה כתוב בנימה נרגשת וסוערת ולטענת הרב בן-נח הוא חושף סערה פנימית של הראי"ה הנובעת מלבטיו סביב שאלת הכתיבה החזונית שלו באותה תקופה. אם בוחנים את המכתב אפשר למצוא שהוא אכן שזור בביטויים רומזים הלקוחים מהטרמינולוגיה של ההתגלות הפנימית שבה עסקנו לעיל:

...אולי נמצא עצה, אולי רוח ד' תניחנו ונשאף רוח חיים...

ואנחנו בקרבנו פנימה היש בנו רוח ...?

התם כל רעיון מקרב לבנו פנימה?...

ב"ה הננו עוסקים בתורה, בגופי הלכות. צריכים אנחנו לשום לב, שהם הנם שערים למחשבה הפנימית ואוצר הגנוז...

164. ראה: **אגרות הראי"ה** א, איגרת כז, עמ' כד-כז.

ומכל-שכן שאין אנחנו נזקקים להוסיף, להרחיב ולחדש, ליתן פנים להגיוני-לבבנו באופן שיהיו ראויים להשמע...

כי הביאנו לארץ חמדה, מקום גיא חזיון, שחיי נשמות אורה המחכים, הנותן חכמה חיים ונשמה לעם עליה...

לשום לב לקול ד' הדופק בקרבנו בחדרי לבב פנימה...

עד רום פסגת המחשבה היותר עליונה ורוממה, עד מרום שיח קודש של רזי עליון וסתרי תורה... אך הבו לנו לבבות, "הבו האור הצפון"...

נקודה נוספת היא משמעות השם 'חביון עז'. הרב בן-נון מראה שהרא"ה משתמש בביטוי זה באופן שיטתי כמכוון לרובד של 'ספירות עליונות', שבו מתאחדות ההלכה והאגדה ומה שחשוב לדיוננו – הרובד שמעל להגיון האנושי שהוא מקור ההתגלות כפי שתארנו באריכות קודם. ואכן שני מקומות בהם מוצאים ביטוי זה במשמעות זו הם **בראש מילין** (כשהפסקה הראשונה כבר הוזכרה קודם):

זמרת קודש אנו שומעים, ממעל לכל עולמי עד, ממקורי האורה אשר בחביון עז, הדרת הוד יפעת קדש קדשי קדשים. הגלים גלי נדבה, ברכה ונחת, משתפכים והומים, ממעל לכל הגה ודיבור, ממעל לכל מחשבה וחשבון, ממעל לכל אפשרות מצרית, ממעל לכל חוג גבולי, ממעל לכל צער ודיווי (ראש מילין, עמ' נב).

העומד מחוץ להפרגוד אשר חביון עז קודש הקדשים של הדממה העליון אצורה שמה.

(שם, עמ' קלח).

הוכחה נוספת של הרב בן-נון היא העובדה שכשב הרא"ה לפרסם ברבים, משנת תרס"ט, אנו עדים באופן בולט מאוד לבעייתיות ומורכבות סביב שאלת העריכה והפרסום ומעורבות של עורכים שונים. בתקופה זו מפרסם הרא"ה שורה של מאמרים בבמות שונות. מאמרים אלה נערכו בידי עורכים שונים:

א. 'דרך התחיה', ו'תלמים'¹⁶⁵ שהתפרסמו בתרס"ט בהניד – ולדעת מאיר¹⁶⁶ היה הסופר אז"ר מעורב בעריכתם. בניגוד להם, אז"ר נמנע מלפרסם את המאמר 'על במותינו חללים' לאחר שלא הצליח לערכו בצורה שתשביע את דעתו ותהיה מקובלת על הרא"ה.¹⁶⁷

165. הודפסו שוב במאמרי הרא"ה, עמ' 13-1 (בציון שגוי של התאריך).

166. מאיר, אורות, עמ' 234.

167. ראה: מאיר, אורות, עמ' 236 והערה 296.

ב. 'טללי אורות'¹⁶⁸ שהתפרסם בתר"ע בתחכמוני א, וגרסה חדשה של 'קרבת אלהים' בתחכמוני ב בתרע"א. בעריכת שני מאמרים אלה עסקו ב"מ לוין ומ' זיידל. תהליך העריכה לווה בחליפת מכתבים שלהם עם הראי"ה, בה הם חוזרים ומתלוננים על הקושי להבין את תוכן המאמרים ומבקשים מהראי"ה לשנות את סגנונו ולהפוך את כתיבתו לברורה יותר. הראי"ה מצידו מתקשה למלא את רצונם, ומנמק את דבריו בין השאר בכך שבכתיבתו יש דברים רזיים הבאים מפנימיות הנשמה.¹⁶⁹ בעריכת שני מאמרים אלה אנו כבר פוגשים במעורבות של הרצ"י,¹⁷⁰ מעורבות שהיא הרקע למכתב המפורסם בו כותב הראי"ה על בנו (בתגובה לביקורת של לוין, שלא קיבל את כל הצעותיו של הרצ"י הנוגעות למאמר): "אשר הוא תודה לאל כמעט האחד עמי המתרגל לעמוד על דעתי, ולהקשיב את שיח נשמתו".¹⁷¹ הרצ"י ותלמידיו ראו במכתב זה (שנכתב בקשר לעריכת המאמר 'טללי אורות') 'הסמכה' של הרצ"י לערוך את כתבי אביו באופן בלעדי (ראה לעיל, סעיף 3.3.2).¹⁷² במקביל, ערך הרצ"י את המבוא לספר **שבת הארץ** שיצא לאור בשנת תר"ע. המבוא נערך בצורה יחודית שבה מפרק הרצ"י את כתיבתו של אביו ומרכיב אותה מחדש בדרך ברורה ומסודרת יותר.¹⁷³

ג. בסיגנון עריכה דומה ערך הרצ"י גם את המאמרים 'לתקופת המעבר',¹⁷⁴ 'למהלך האידאות בישראל'¹⁷⁵ ו'זרעונים'.¹⁷⁶ המאמר הראשון התפרסם בתרע"א בכתב העת **העברי** (שנה ב, גיליון ח) ועבר עריכה נוספת של עורך כתב העת – הרב מאיר ברלין.¹⁷⁷ המאמר 'למהלך האידאות בישראל' פורסם באותה אכסניה (שנה ג, גיליונות ט-יב) בשנת תרע"ב. לגרסת הרצ"י שפורסמה קדמה

168. נדפס מחדש במאמרי הראי"ה, עמ' 28-18. וראה את דבריו של גרבר על מאמר זה (גרבר, **מהפכת**, עמ' 103-106).
 169. על פרשה זו ראה: בארי, **אוהב ישראל** ב, עמ' 273-279; מאיר אורות, עמ' 226-231; אברמוביץ, **השליחות**, עמ' 126-127; **בן-נון, המקור**, עמ' 85-90.
 170. ראה: מאיר, **אורות**, עמ' 227.
 171. **אגרות הראי"ה** א, עמ' קכ"א.
 172. ראה: מאיר, **אורות**, 185-186. על הויכוח בין החוקרים האם אכן הסמיך הראי"ה את בנו ראה (בנוסף על דברי מאיר): **גוטל, אומנות**, עמ' 607-611; **אברמוביץ, השליחות**, עמ' 129-130; **בן-נון, המקור**, עמ' 101.
 173. ראה: **גוטל, אומנות**. וראה דבריו לעיל, בסעיף 3.1.1 בפרק זה ובמבוא לפרק א.
 174. נדפס מחדש במאמרי הראי"ה, עמ' 29-31.
 175. נדפס שוב במהדורה הראשונה של איגרות הראי"ה (**איגרות מ"ר**, עמ' 75-96), ובמהדורת תש"י של **אורות** (עמ' קב-קיח).
 176. נדפס שוב באורות, עמ' קיט-קלה.
 177. ראה: מאיר, **אורות**, עמ' 219.

עריכה שונה של מאמר זה, שנעשתה על ידי אז"ר ונגנזה ולא פורסמה כלל.¹⁷⁸ המאמר 'זרעונים' התפרסם בקובץ **התרבות הישראלית** בשנת תרע"ג, על דרך העריכה אפשר לעמוד, באופן חלקי, מן ההשוואה אל כתבי היד מהם נערך (ראה לעיל, פסקות 123-130 בנספח לפרק א).¹⁷⁹

אנו רואים כאן כיצד הולך והופך הרצ"י לגורם מרכזי בפרסום כתבי אביו. אולם נכונה היא הערתו של הרב בן-נון¹⁸⁰ שהרא"ה לא היה מרוצה, ככל הנראה, משיטת העריכה של הפירוק וההרכבה אותה מכנה הרב בן-נון "עריכת יציקה משלבת (רקונסטרוקציה)". קביעה זו נתמכת על ידי שני נימוקים, שהראשון בהם הוא נסיונו של הרא"ה, בשנה שלאחר מכן (תרע"ד), להדפיס את אחד מפנקסי כתב היד שלו ללא עריכה בשם **ערפלי טוהר**.

רבות נכתב במחקר על ההדפסה הראשונה של **ערפלי טוהר**.¹⁸¹ אתאר בקצרה את הנקודות הנוגעות לדיוננו: זמן מה לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה מתחיל הרא"ה להדפיס ביפו את אחד מפנקסיו (שלימים יתפרסם כקובץ השני שבש"ק). הקובץ מודפס ללא עריכה וכמעט ללא שינויים. הרצ"י אינו נמצא באותה שעה בארץ וכשנודע לו על ידי אביו על ההדפסה הוא מביע הסתייגות עקרונית מהדפסה כזו ללא עריכה. למרות זאת ממשיך הרא"ה בהדפסה, אלא שזו לא מגיעה לידי גמר מסיבות שונות והרא"ה שוב אינו חוזר להדפסת ספר זה.¹⁸²

הסיבה השניה להערכה שהרא"ה לא היה מרוצה מדרך העריכה על ידי רקונסטרוקציה של הרצ"י, היא שכשחזר הרצ"י לפרסם מתורת אביו לאחר מלחמת העולם (משנת תר"פ ואילך) לא חזרה על עצמה יותר שיטת עריכה זו. מנקודה זו ואילך הרצ"י והרב הנזיר הם העורכים הכמעט בלעדיים של תורת הרא"ה,¹⁸³ והם עורכים בשיטה אותה ראינו בפרקים הקודמים: איסוף של פסקות לפי נושאים, תוך תיקונים מקומיים בלבד בגוף הפסקות. לדעת הרב בן-נון¹⁸⁴ שיטה זו היא המסקנה הסופית של הלבטים סביב צורת הפרסום ושל הויכוח והבדלי הגישה הן בנוגע לסגנון

178. על פרשה זו ראה: בארי, **אוהב ישראל** ב, עמ' 284-325; מאיר, **אורות**, עמ' 241-243; אברמוביץ, **השליחות**, עמ' 126, 131; בן-נון, **המקור**, עמ' 91-95.

179. עוד על עריכת 'זרעונים' ראה: עיטם, **סקירת**, עמ' 24; אברמוביץ, **השליחות**, 131-133.

180. בן-נון, **המקור**, עמ' 96-97.

181. ראה: עיטם, **סקירת**, עמ' 23-24; מאיר, **אורות**, עמ' 170-174; אברמוביץ, **השליחות**, עמ' 135-138; בן-נון, **המקור**, עמ' 97-98.

182. יש ויכוח מסוים סביב השאלה מה היה הגורם להפסקת ההדפסה וגניזת הספר – פרוץ המלחמה או התנגדותו של הרצ"י. ראה על כך במקורות שצוינו בהערה הקודמת.

183. אם כי מאיר עומד על כך שגם בתקופה זו פעלו במקביל עורכים נוספים. ראה: מאיר, **אורות**, עמ' 177, 199-208.

184. בן-נון, **המקור**, עמ' 97.

והן בנוגע לצורך להסתיר חלק מהכתבים. זו מעין פשרה שבמסגרתה מתפרסמות רק פסקות נבחרות מתוך כתבי היד - אבל בהן עצמן אין עריכה ושינוי משמעותיים והן רק מסודרות לפי נושאים.

4.3.2 מקומו של הספר ראש מילין בתהליך התפתחות דרך הפרסום של כתבי הראי"ה ומשמעותו

כיצד יש להבין את משמעות פרסומו של הספר **ראש מילין** בתוך התהליך שתואר לעיל? הספר פורסם בשנת תרע"ז - בין פרשת **ערפלי טוהר** לבין פרסום **אורות** (בתרפ"א). הגישה הרווחת במחקר¹⁸⁵ היא שמדובר כאן בפרשה דומה לזו של **ערפלי טוהר** - הראי"ה רוצה לפרסם (והפעם גם מצליח) ספר ללא עריכה כלל. הדבר נעשה בניגוד לרצונו של הרצ"י (המתנגד לכל פרסום של כתבי אביו ללא עריכה) ואפילו תוך כדי נסיון להסתיר ממנו את הדבר.¹⁸⁶ ההתייחסות הכללית לפרסום הספר היא כאל עניין שולי שלא הייתה לו השפעה ורק כמה ממקורביו של הראי"ה התלהבו ממנו ויחסו לו חשיבות.¹⁸⁷

אבל תמונה זו מעלה שאלות מספר: אם בקש הראי"ה לפרסם את הגותו ללא עריכה מתוך רצון לביטוי חופשי וחסר מגבלות - כפי שראינו בפרשת **ערפלי טוהר**, מדוע לא פרסם הראי"ה את אחד מקובצי כתב היד של הכתיבה החזונית שהיו אז תחת ידו? מדוע כתב ספר חדש? ומדוע בכלל בחר להביא לפרסום ספר בעל אופי קבלי וסתום כל כך שגם לראי"ה עצמו היה ברור שיובן רק על ידי בודדים: "הדפסתי פה חוברת קטנה בשם 'ריש מילין', בעניינים רזיים, שלמעמיקים הוא נושא גדול, אבל לרוב הקוראים הרי הוא כספר חתום"¹⁸⁸ הראי"ה לא פרסם חלק מהכתיבה החזונית, השופעת מעצמה והמקוטעת, אלא בחר לכתוב ברצף¹⁸⁹ ספר שיטתי ומסודר יחסית. מדובר בכתיבה שיש לה מטרה ברורה אותה יש לבחון. בהערות שבסוף הספר¹⁹⁰ מסביר הראי"ה את הצורך בכתיבת הספר כנובע מתקופת המלחמה, שבה נהרס הסדר הרגיל ומתעורר צימאון אל הנסתר. אפשר אולי להעלות את ההשערה שתקופת המלחמה, שגורמת תחושת קוצר יד לגבי היכולת לפעול ולשנות בעולם המציאות הגשמי, בצירוף האכזבה והבעייתיות שבהם נתקל עד אז

185. ראה: מאיר, **אורות**, עמ' 174-176; אברמוביץ, **השליחות**, עמ' 139.

186. ראה: **אגרות הראי"ה** ג, עמ' עד.

187. ראה על כך: בן-נון, **המקור**, עמ' 105.

188. **אגרות הראי"ה** ג, עמ' קסב; וראה שם גם עמ' פג ופו; וכן: מאיר, **אורות**, עמ' 175.

189. קיימת עדות על כך שהראי"ה כתב את הספר במשך שלושה ימים בלבד. ראה: אפשטיין, **אברהם**, עמ' 492; בארי,

מחקר, עמ' 58; ארנד, **ראש מילין**, הערה 4; ארנד, **עוד על ראש מילין**, עמ' קצ.

190. **ראש מילין**, עמ' קיא.

הראי"ה בפרסום כתביו, גורמים לו להתיאש מהיכולת להשפיע על ציבור רחב והוא פונה לניסיון להשפיע על הצדיקים יחידי הסגולה. הראי"ה מייחס חשיבות גדולה לפעולתם הרוחנית הסמויה של אלה ולהשפעתם על העולם הנגלה מכוח פעולתם בעולם הסוד.¹⁹¹ אולם גם השערה זו משאירה את התהייה מדוע מבקש הראי"ה לפעול בין צדיקים בודדים דווקא בכלי של הדפסת ספר, כלי המתאים לפעולה רחבה ופומבית יותר?

דומה שתשובה לשאלות אלה ופתח להבנה טובה יותר מצוי בניתוח שהוצג לעיל בנוגע לתוכנו של הספר. ראש מילין אינו רק ספר בעל גוון קבלי בו חושף הראי"ה חלק קטן מפרות כתיבתו החזונית. ראש מילין הוא הספר בו מסביר הראי"ה את עצם טיבה המיוחד של כתיבה זו ומתאר אותה בפרוטרוט. עיון מעמיק בספר זה חושף לפני הקורא את העובדה שהראי"ה כותב מתוך תחושה של התגלות פנימית וחזון ומתאר לפניו את תהליכי ההשתלשלות של ההתגלות הזו. הספר חושף את התהליכים היוצרים מהמקור הפנימי, ובאופן מדורג, את התכנים הגלויים המתפרסמים לבסוף. בפרסומו של הספר ביקש הראי"ה לתת ביד הקורא מפתח החושף את טיבה האמיתי של הגותו, מפתח שגם אם אינו גלוי לכל - בגלל אופיו של הספר – יובן על ידי אותם בודדים שאליהם הוא כוון.

ראש מילין הוא גם נקודת ציון חשובה בתהליך ההתפתחות של דרך פרסום הכתבים. תארנו קודם את השינוי שעוברת דרך העריכה בין תקופה שלפני מלחמת העולם לזו שאחריה. אלא שיש לתת את הדעת לשינוי משמעותי נוסף שחל בתקופה זו והוא שינוי דרמטי ביחסו של הראי"ה אל שאלת פרסום כתביו. בסקירה למעלה, שעסקה בתקופה שעד למלחמת העולם הראשונה, אנו פוגשים את הראי"ה כדמות אקטיבית הפועלת במרץ ליסוד במות שונות ולפרסום של הגותו מתוך תחושת שליחות. ואילו בתקופה המאוחרת, אנו פוגשים את הראי"ה כמי שאינו עוסק בעריכת כתביו שלו ואף מגלה יחס כמעט אדיש ומרוחק לשאלות העריכה (ראה לעיל, פרק א, תחילת סעיף 2, פרק ב, סעיף 1.1).

נראה ששינויים אלה הם חלק מהכרעה עקרונית שמקבל הראי"ה. לאחר תקופה של משבר ועצירת הפרסום, לאחר תקופה של נסיונות שונים של עריכה ופרסום (שתוצאותיה לא תמיד השביעו את רצונו) ולאחר תקופה של חילוקי דיעות עם בנו – מגיע הראי"ה להחלטה על אותה פשרה שהוזכרה לעיל. אלא שפשרה זו והחלטה זו אינן נוגעות רק לדרך הפרסום (של לקטי פסקות) אלא יש להן משמעויות רחבות יותר מבחינתו של הראי"ה. הראי"ה מחליט בעצם לפרוש

191. על סוגייה זו ראה בהרחבה: שרלו, צדיק, עמ' 281-327.

מעיסוק אקטיבי בפרסום כתביו ומעביר את הדבר לידי אחרים. החלטה זו נובעת באופן ישיר מאופיה ההתגלותי והסודי של כתיבתו ומהלבטים שבין גילוי והסתרה הנובעים מכך. אני סבור שאברמוביץ קלע כאן אל המטרה בכותבו:

לגבי הדפסת כתביו אמר שאיננו רוצה או יכול ליזום מצידו "שום השתדלות בעניין", ולכן כאשר נתקל ביזמה חיצונית לעשות זאת, הוא ראה בכך 'סימן', ושתף פעולה. כך פתר הרב באופן מעשי את הקונפליקטים הפנימיים בהם היה שרוי ביחס לפרסום כתביו. הצורך 'בסימן' שיהווה זרז הכרחי לפרסום הכתבים מסביר יפה את חופש הפעולה לו זכה הרצ"ה...¹⁹²

הרא"ה מחליט לעבור לעמדה פסיבית בנוגע לפרסום ולראות ביוזמות שיבואו אליו מאחרים כסימן משמים שמכשיר את פרסום התוכן הרצי. הקונפליקט בנושא זה היה לא רק פנימי – בין הרא"ה לבין עצמו – אלא גם ויכוח עם בנו. משמעות ההחלטה להפקיד את עריכת הכתבים ביד הרצ"ה הייתה גם קבלת מגמות העריכה שלו. לעיל ראינו שמגמה מרכזית של הרצ"ה הייתה להסתיר את האופי האישי והחזוני של כתיבת הרא"ה (ראה לעיל, פרק ג, סעיפים 2.1.2, 2.1.4, 3.3.2, 3.5.1). מגמה זו כוללת את ההחלטה שלא לפרסם חלק גדול מהכתיבה החזונית של הרא"ה ולשנות ולהסתיר את הנקודה זו גם במה שכן מתפרסם – על ידי שינויי נוסח שיטתיים (כפי שראינו בסעיפים הנ"ל).

מנקודת מבט זו יש לראות את פרסום ראש מילין כמסמן את התפנית הזו. לדעתי ראש מילין אינו חלק מהנסיון לפרסום לא ערוך כמו ערפלי טהר – אלא חלק מתהליך השינוי. הרא"ה מקבל החלטה להפקיד את פרסום כתביו בידי הרצ"ה ומשלים עם כיווני הפרסום שלו – הכוללים את הסתרת הפן החזוני של כתיבתו. אבל רגע לפני שהוא פורש מעיסוק אקטיבי בעריכת ופרסום כתביו מפרסם הרא"ה ספר בו הוא מפקיד את סוד אופי כתיבתו בידי הקורא הקשוב. ראש מילין הוא הספר האחרון אותו מפרסם הרא"ה ביוזמתו ובאופן אקטיבי – כמעט מאחורי גבו של הרצ"ה. אין זה בגלל התנגדותו לרצון הרצ"ה להסתרת הכתיבה ההתגלותית, אלא שדווקא מתוך קבלת כיוון זה מבקש הרא"ה להשאיר לנו מפתח לגילוי הסוד – סוד שעתיד להיות מוסתר מכאן ואילך על ידי עריכתו של הרצ"ה ובהסכמתו של הרא"ה.

192. אברמוביץ, השליחות, עמ' 128. מקור דבריו של הרב קוק בשבחי הרא"ה, עמ' רפ. מאיר (מאיר, אורות, עמ' 183) מצביע על כך שיש גם עדויות בע"פ לכך שהרא"ה הפסיק לנסות לפרסם את כתביו בצורה פעילה בגלל שהתייאש מכך עקב ההשפעה המועטת שהייתה לפרסום עד אז (ראה למשל: מירסקי, הדור).

להצעתו זו יש אופי ספקולטיבי וניתן ודאי לטעון שראש מילין משקף עדיין את הויכוח בין הראי"ה והרצ"י, ואת רצונו של הראי"ה לפרסם בגלוי את הגותו החזונית בניגוד לדעת הרצ"י. במקרה זה יש לחפש את השינוי בשלב מאוחר יותר. אבל אני חושב שאפשר לבסס את הצעתי על רמז דק - אבל ברור - המצוי בתוך הספר. אך סימלי הוא לעבודת מחקר זו, שעיקרה השוואת נוסחות, שגם רמז זה עולה מתוך השוואת שני נוסחים של כתיבתו של הראי"ה. הזכרנו לעיל את השיר המסיים את הספר, שיר זה לקוח מתוך שיר ארוך יותר שהראי"ה כתב שנים לפני כן, עוד לפני עלייתו לארץ ישראל. השוואת הנוסח של השיר המקורי לנוסח שפרסם הראי"ה בספר ראש מילין מגלה מספר שינויים שעשה בו הראי"ה:

הנוסח שהתפרסם בראש מילין (עמ' קיד)	נוסח השיר 'משאת נפשי' ¹⁹³
צפיה מרשמי מחשבותי, שיתקבצו לעדרים. ילקחו אותיותי, והיו למאמרים. והמאמרים בחוברת, יהיו לספרים. והספרים בכל-קרת יהיו נפזרים. * * * ואלכיט יתהדרו באטלה התולצת והאצילות יתגברו, ותרכה הדצת לישועתך קויתי ד'	ומנקודות מחשבותי, שיקבצו לעדרים. אקח אותיותי, והיו למאמרים. והמאמרים בחוברת, יהיו לספרים. והספרים בכל-קרת יהיו נפזרים.

ראינו לעיל (סעיף 4.2.5) ששיר זה מקפל בתוכו את השתלשלות היצירה הפנימית של הראי"ה. הראי"ה מכניס לשיר שני שינויים: השינוי הראשון מ'נקודות' ל'רשמים' נעשה לכאורה כדי להתאים את השיר למבנה שמתואר בספר ובו לנקודות יש מיקום אחר בתהליך היצירה. השינוי השני משמעותי מאוד לנושא בו אנו עוסקים כאן. לעיל טענו ששיר זה מקפל את התהליך שבסופו מקווה הראי"ה שהגותו תהפוך לספרים שיופצו וישפיעו באופן רחב. אבל בעוד שבעבר כתב הראי"ה על התפתחות זו בלשון "אקח" – דהיינו שהוא עצמו יבצע את תהליך העריכה עד תומה,

193. הנוסח כאן הוא על פי מה שהתפרסם באורות הראי"ה, עמ' כב. זהו קטע הלקוח משיר ארוך יותר הנקרא 'משאת נפשי'. שיר זה נלקח מתוך פנקס 'אחרון בבוסק' והוא התפרסם כעת גם בקמ"ק, עמ' יז-כא ובפנקסי הראי"ה, עמ' עה-פ (ללא הבדלי נוסח בשורות אלה).

הרי כשבא הראי"ה לפרסם שיר זה בסוף ראש מילין הוא משנה וכותב "לקחור" – דהיינו שהדבר יעשה על ידי אחרים. יש כאן הצהרה מרומזת של הראי"ה על פרישתו מעריכה אקטיבית ומפרסום יזום של ספריו ועל העברת תפקיד העריכה לידי אחרים. רמז זה מחזק את ההצעה שיש להבין את הספר ראש מילין כנקודת המפנה בתהליך הפרסום של כתבי הראי"ה. הספר משאיר בידנו מפתח להבנת סוד אופיה ההתגלותי של הגותו של הראי"ה, כמו גם מפתח להבנת נסיגתו של הראי"ה ממעורבות בפרסום ספריו, וגם מפתח להבנת חלקם המשמעותי של העורכים בתהליך היצירה המורכב.

4.3.3 סיכום

הספר ראש מילין מהווה נקודת ציון משמעותית בתהליך שהביא לגיבושה הסופי של דרך העריכה והפרסום שבה עוסקת עבודה זו. עיון בספר מלמד על טיבה המיוחד של כתיבתו של הראי"ה – כתיבה של שפע פנימי ויצירה התגלותית. הספר גם מאיר את תפקידם המשמעותי של הרצ"י והרב הנזיר כעורכי אורות ואורה"ק – היותם החוליה האחרונה בתהליך שבו תכנים שמקורם ברובד שמעל להשגה האנושית הולכים ומשתלשלים עד שהם מתגבשים לספרים של הגות סדורה.

5) טענתו של פרופ' דב שוורץ בדבר חוסר השיטתיות של הראי"ה

5.1 אורה"ק – חיבור משותף?

כדי להשלים את הדיון על משמעותה של העריכה בכתבי הרב קוק ברצוני ליחד דיון לטענתו של פרופ' דב שוורץ בנוגע לעריכת אורה"ק.¹⁹⁴ כפי שהוזכר במבוא לעיל, שוורץ קובע שיש להתייחס לאורה"ק כחיבור משותף של הראי"ה והרב הנזיר. שוורץ טוען שהראי"ה לא היה כלל הוגה דעות שיטתי בעל תפיסת עולם מסודרת. תוך שהוא מצביע על האופי המקוטע של הכתיבה: "...החומר שחיבר הראי"ה הורכב ממאות פתקים בודדים",¹⁹⁵ מדבר שוורץ על "החשיבה האפוריזמית והפיוטית של הראי"ה".¹⁹⁶ הנזיר, בעל ההשכלה הפילוסופית המסודרת, הוא שיצר

194. ראה: שוורץ, עריכה; שוורץ, אורות; שוורץ, הציונות, עמ' 198-233.

195. שוורץ, הציונות, עמ' 198.

196. שם, עמ' 226.

את המבנה ההגותי השיטתי שבו אנו נתקלים באורה"ק. שוורץ מבסס את טענתו בשלושה מישורים: 1. מיומנו של הנזיר עולה שהוא ראה את עצמו כשותף לספר – גם אם אין הדבר נראה כלפי חוץ.¹⁹⁷ 2. שוורץ מנתח את המבנה של הכרך הראשון של אורה"ק ומראה שהוא נבנה לפי עקרון ההגיון האנלוגי-השמעי של הנזיר עצמו,¹⁹⁸ בצורה ש"הקורא ייווכח לדעת שהנזיר כפה את תבנית מחשבתו על יצירתו של הראי"ה".¹⁹⁹ 3. שוורץ מנתח את שיעוריו של הנזיר על אורה"ק, ומראה כיצד מצביע שם הנזיר בהרחבה ובשיטתיות מדעית על המקורות הפילוסופיים והקבליים של המושגים המופיעים בדברי הראי"ה ועל השתלשלות התפתחותם ההיסטורית. קשה להניח שהנזיר החזיק בתפיסה נאיבית על פיה הראי"ה עצמו היה בקי במכלול זה לעומקו והשתמש במושגים אלה על בסיס בקיאות כזו. הצבת הבירור הפילוסופי הזה כתשתית להבנת הספר מתייחסת על כן לחלקו של הנזיר בו, ומעידה על כך שהוא ראה עצמו שותף בספר ולא עורך טכני בלבד.

אם נבקש לבחון את שעלה בדברינו עד כה על עריכת אורה"ק, הרי שבפרק ב (סעיף 3.4) ראינו שברובד השינויים והתיקונים המקומיים כמעט ואין דוגמות לשינויים שמטרתם להתאים את דבריו של הראי"ה למבנה הפילוסופי של הספר. יתרה מזו, ראינו שם שגם ניתוח הכותרות שנתן הנזיר לפסקות אינו תומך בטענתו של שוורץ. למרות שלכותרות אלה יש תפקיד משמעותי ביצירת המסגרת הרעיונית של הספר, הרי שגילינו שהנזיר ניסח אותן מתוך זהירות יתרה שלא לחרוג מתוכן דברי הפסקה עצמה.

אולם טענתו של שוורץ אינה מתבססת על רובד התיקונים המקומיים אלא על שאלת בחירת הפסקות וסידורן. אם נבחן את דברינו עד כה בנקודה זו, הרי שיש בהם בכדי לתמוך בעצם הטענה על מעורבותו המשמעותית של הנזיר באורה"ק. עמדנו על כך שתפקיד העורך בפרסום כתבי הראי"ה אינו טכני כי אם מהותי (ראה לעיל, סעיף 3.2). העריכה היא שלב מעצם תהליך היצירה של תורת הראי"ה ולנזיר יש משקל משמעותי באורה"ק. אופיה של כתיבתו של הראי"ה גורם לכך שכל איסוף של פסקות וסידורו על פי עיקרון ונושא מסוימים, מביא להצגת פרספקטיבה יחודית שלעורך יש משקל רב בבחירתה וקביעתה. קביעה זו נכונה לגבי כל עורך (וכפי שטען שוורץ – גם

197. ראה: קול צופיך, עמ' פא-פב, פו-פח, צ.

198. לחיזוק דבריו של שוורץ יש להוסיף, שהנזיר מדגיש ביומנו את העובדה שרעיון זה הוא מקורי שלו: "ההגיון השמעי, או השמיעי, חידוש חידושי לעצמי ובשרי, מהגיון לב חכמה ובינה, שנתגלה לי באזני הפנימי, שלא שאילתיו מאיש, ולא מצאתיו אצל רב" (קול צופיך, עמ' מו).

199. שוורץ, הציונות, עמ' 202.

לגבי כל חוקר²⁰⁰), אבל היא מתחזקת ככל שהעריכה מקיפה ושיטתית יותר – כך שלמעורבות של הנזיר יש משקל גדול במיוחד בגלל אפיו המקיף והשיטתי של הספר אורה"ק.

אלא ששוורץ תולה את המצב המיוחד הזה, בו יש לנזיר חלק מהותי באורה"ק, גם בעובדה שלראי"ה כשלעצמו אין שיטה מחשבתית מסודרת – דבר הבא לידי ביטוי באופי הכתיבה של פסקות פסקות מפוזרות.²⁰¹ בנקודה זו ברצוני להעלות השערה אחרת, התולה את אופיה המקוטע של כתיבתו של הראי"ה לא בחוסר שיטתיות עקרוני וכללי אלא בהיותה שלב של כתיבה שבהשראה.

כפי שטענתי לעיל (סעיף 3.1.2), אופי הכתיבה המקוטע של הראי"ה והסתירות בין הפסקות השונות נובע באופן ישיר מהיותה של כתיבה זו ביטוי להתגלות פנימית. הכתיבה בפסקות היא שלב אחד של תהליך ירידה של תכנים ממקור עליון שרק בסופו יקבל אופי של הגות שיטתית. הרב הנזיר היה מודע לתהליך זה ולמקומו בתוכו. כך כתב ביומנו בשנת תרפ"ב, בסמוך לזמן שבו קיבל לידיו את כתבי היד של הראי"ה לצורך עריכת אורה"ק:²⁰²

...וההגיון סולם ומעבר לרגש נבואה. הבינה שסודה קולות הגיון מופשט... והעקר אצלי הבחנה. בהבחנה מחוטבת וגדורה, לאמר על כל עניין ומחשבה זהו. וכך הוא. ולכן בכותבי חיבורי קול הנבואה בכל מאמר ומאמר מדודים ושקולים כל פרטי המלות, בצמצום ובדיוק עצום שמצץ כל לשד מוחי. מה שאין כן תורת הרב. היא שופעת במלואה ממקור הקודש העליון בלי עמל ויגיעת מוחין. תורת הרב היא אורות הקודש, אור מקיף שהוא ברזי החכמה, ולא הבינה... החכמה, התכן המלא של הקודש, ניתן במילוי אורות של שמחה וגיל, של רוממות של שירה, והכל באופן כללי מקיף. רואים את הקודש ברחבות עולם בכל היקפו. ולכן קשה לרב לגדור דיעותיו בשטה, כי זה חלק הבינה...²⁰³

הנזיר, תוך שימוש במינוח קבלי, משרטט בתמציתיות, אך באופן מדויק ותואם, את עיקרי הדברים שנכתבו לעיל (סעיפים 3.1, 3.2) על תהליך ההשתלשלות של יצירת תורת הראי"ה ומקומם של העורכים. מקורה הראשון של ההגות הוא "מקור הקודש העליון" – אותו מקור עליון שמעל לכל צמצום ומחשבה מפורטת – ובמינוח הקבלי המשמש כאן – ספירת כתר. ממנה יורד

200. שם, עמ' 201-202, הערה 4.

201. ראה על כך גם: שוורץ, אמונה, עמ' 84-85.

202. בנוגע לשאלה מתי בדיוק העביר הראי"ה לנזיר את שמונת הקבצים ראה: אברמוביץ, השליחות, עמ' 138 והערה 88.

203. הציטוט נלקח מתוך: איש שלום, בין הרב קוק, עמ' 536. ראה גם את גיונו של גארב בציטוט זה: גארב, נבואה, עמ' 274-275.

שפע הפנימי אל ספירת החכמה שאליה שייך הראי"ה. שפע זה בא לידי ביטוי אצל הראי"ה בכתיבה המתפרצת מבפנים ללא עמל וללא מחיקה ועריכה. כתיבה זו היא בעלת אפיונים של אופי שירי (=קטוע) ושל מבט רחב הכולל כל. אבל רובד החכמה חסר שיטתיות, הנמצאת רק בספירה שמתחת – ספירת בינה - אליה משייך את עצמו הנזיר. אם כן, הנזיר רואה את מסירת קבצי הראי"ה לידי כהשלמת תהליך ההאצלה והעברת התוכן של החכמה אל הבינה - שבה יקבלו הדברים אופי שיטתי ומסודר.

וכאן יש לדייק: ספירת בינה מקבלת את תכניה מספירת החכמה ורק אז פועלת את פעולתה.

כך אנו מוצאים בתחילת אורה"ק:

כמה גדול הוא הערך המבדיל שבין חכמה לבינה. החכמה מקורית היא, אינה צריכה לקחת את יצירותיה מנושאים זולתה, היא מוצאה את מעינה המתברך ומתגבר, עולה ומפכה תמיד, מתוך תוכיותה, ובינה היא בינת דבר מתוך דבר, צריך איזה דבר תמיד לבא, להזרע, להכנס אל החוג, עד

שיאירו החיים, חיי הבינה.²⁰⁴

הבינה מבררת ומסדרת את התכנים המקוריים של החכמה ומפתחת מהם שיטה סדורה. ואם נחזור לדיון שלנו הרי טענתי היא שהנזיר רואה את עצמו כמי שחושף את השיטה הקיימת כבר - באופן פוטנציאלי - בכתיבתו של הראי"ה. הוא אינו מבקש רק לכופ את שיטתו שלו על דברי הראי"ה, אלא גם לגלות את השיטה המסתתרת מאחורי הכתיבה המקוטעת של הראי"ה ולהציג אותה בצורה סדורה ושיטתית. כך רואה הנזיר את משמעות שותפותו הנסתרת בספר ולא כשותפות המוסיפה שיטתיות למקום בו כלל אינה קיימת. גם אז זוהי שותפות משמעותית, המהווה חלק מהותי בתהליך היצירה, ומצדיקה את שכתב עליה הנזיר ביומנו.²⁰⁵

הנזיר גם כותב דברים ברורים בסוגיה זו במספר מקומות, כשאחד מהם נמצא במבוא

לאורה"ק:²⁰⁶

204. אורה"ק א עמ' נז, פסקה 279 [בנספח לפרק ב]

205. מן ההגינות להצביע כאן על מקום אחד ביומנו של הנזיר, בו הוא מציג עמדה שונה מהמקומות האחרים בהם התייחס לסוגיה: "ועל כולם שפע הקדושה של מרן רוח אפינו שליט"א עלי, שהנני בא במגע ומשא עם רוחו הקדוש והנפלא פלאי פלאים בכל יום, וביחוד על ידי עבודתי בסידור ובירור כתביו, העמוקים, על פי שיטה קבועה והגויה מראש בעמקי לבי" (קול צופיד, עמ' צ). על פי הנכתב כאן, בשנת תרפ"ג, הרי כבר בראשית עבודתו בעריכת אורה"ק פועל הנזיר על פי שיטה מוקדמת, אותה הגה מליבו (ולא לקח מכתבי הראי"ה עצמם). מקור זה סותר את טיעוני ומחזק את טענתו של פרופ' שוורץ.

206. תיאור דומה מופיע במשנת מרן הרב, עמ' 39 (=שיטתו של הרב קוק, עמ' 7). הנזיר חוזר שם גם בהקשרים אחרים על הטענה שתורתו של הראי"ה היא שיטתית. וראה גם: הנזיר, יחס, עמ' 195.

בעוד שבע שנים (בתרפ"ב), והנני בירושלים, מסתופף בצל הרב בבית מדרשו, יומם ולילה. ויהי היום ואעל אליו בשאלה: רבנו, קדושה יש כאן אצלו, רוח השפעה סגולית. האם יש גם תורת הרב, תכן למודי מסוים, מה, שטה, והתשובה, כן, ודאי. מאז גמלה החלטתי, לברר תורת הרב, כשטה אלהית שלמה, יסודותיה, ויסודי היסודות, ועל פיהם לבחור כתביו ולסדרם, במאמרות. הרב מסר לידי כתבי קדשו, ועודד אותי בדבריו, כי הוא סומך עלי בסדורי. הרביתי להגות בדברי קדשו ולהעמיק בהם, ונמצאו יסודי השטה האלהית במערכת חכמת הקודש. הקודש הכללי, החיות העולמית, האחדות הכוללת, הטוב הכללי, התעלות העולם (אורה"ק א, עמ' 18).

שאלתו של הנזיר אינה סתמית אלא מתבססת, מן הסתם, גם על אופיה המיוחד והפזור של כתיבתו של הראי"ה. לתשובה החיובית מתלווה מסירת כתבי היד לצורך סידור השיטה. זאת אומרת שהראי"ה טוען לקיומה של שיטה בתוך הכתבים הלא מסודרים ומטיל על הנזיר את המשימה לחלץ שיטה זו מתוך אלפי הפסקות הבודדות והכתובות בסדר אקראי. הנזיר מתחיל לברר את השיטה מתוך החומר הקיים ועל פיה לסדר אחר כך את הפסקות.

נשתמרה גם עדות על כך שהנזיר ראה את תפקידו באופן כזה גם בסופו של התהליך. שמו של הנזיר מופיע כעורך בשער **אורה"ק** על פי רצונו המפורש של הראי"ה,²⁰⁷ אבל על אחת הטיוטות של השער כתב הנזיר ליד ציון זה: "בעריכת" – לא מפני העבודה, ולא מפני האמת, שכן כל הסדר וכל השטה היא לא ממנו, להבדיל בין דברי הרב לדברי התלמיד"²⁰⁸

מקורה ההתגלותי של כתיבתו של הראי"ה יכול לספק לנו גם הסבר שונה מזה של שוורץ לנקודה השלישית שעליה ביסס את טעונו והיא שאלת מקורותיו של הראי"ה. כפי שראינו במקור המצוטט לעיל מהמבוא ל**אורה"ק**, הנזיר ראה כחלק מעבודתו גם את הצורך "לברר תורת הרב, כשטה אלהית שלמה, יסודותיה, ויסודי היסודות". הוא עושה כך לא מתוך גישה נאיבית הסבורה שהראי"ה היה בקיא ביסודות אלה במידה מקיפה כמוהו, אבל גם לא במגמה לכוף בצורה מלאכותית על המושגים בהם משתמש הראי"ה את המובן המדעי-שיטתי במלואו. הנזיר טורח לקשר את מושגיו של הרב קוק אל מושגי הקבלה והפילוסופיה במלוא הקפם בגלל שהוא רואה

207. ראה: **קול צופיך**, עמ' פח. מאיר סבור שרצון זה של הראי"ה מעיד על הסתייגות מסויימת מדרך הפרסום הזו, שבאה לידי ביטוי ברצון להדגיש שהדברים נערכו על ידי הנזיר ואינם דברי הראי"ה במקורם (ראה: **מאיר, אורות**, עמ' 193-194, והערה 104). גם איש שלום סבר שרצונו זה של הראי"ה מעיד על כך שהוא ביקש לא להיות מזהה עם עריכתו של הנזיר (ראה: **איש שלום, בין הרב קוק, עמ' 529**, הערה 12). אבל הבנה כזו אינה הכרחית, ויתכן שרצונו של הראי"ה נובע מהבנתו את חשיבות העריכה ואת היחודיות של הפרספקטיבה של כל עורך – כפי שהסברנו באריכות בדברינו עד כאן.

208. מובא בפתחה של **אור תורה בישראל**, עמ' 134.

בתורת הראי"ה "שיטה אלהית שלמה" שמקורה בהתגלות. התגלות זו באה מאותו רובד עליון שהוא מקור כל החכמה והידע האנושי – גם של קודש וגם של חול.²⁰⁹ היות והנזיר סבור שבכתבתו של הראי"ה מתגלה אותו רובד עליון, שטמונה בו ראייה מקיפה, שלמה ושיטתית של כל המציאות, הרי שאך טבעי הוא לו לחפש ולחשוף את הדרכים בהם דברי הראי"ה קשורים לכל גילויי הרוח האנושית לדורותיה. כשהנזיר מציג את תורת הראי"ה כתורה כוללת המסכמת את התפתחות החשיבה והמושגים האנושיים, אין הוא סבור בהכרח שהראי"ה עצמו בקיא בכל מרחב המחשבה הזה. הקשרים אותם קושר הנזיר בין הגותו של הראי"ה למרחבי עולם הרוח נובעים מכך שלדעתו הגותו של הראי"ה חושפת את האמת האלהית העליונה – הכוללת בתוכה את כל המרחב הזה. לדעתו של הנזיר, על מנת להבין את מלוא משמעותה של תורת הראי"ה, יש להכיר יסודות אלה כדי לעמוד על מלוא המשמעות הכוללת והאחדותית של הגות זו - כתורה אלהית הנובעת ממקור עליון.

אלא שדברי עד כאן מוכיחים את טענתי רק מנקודת המבט הסובייקטיבית של הראי"ה והנזיר. גם שוורץ מצביע על כך שהנזיר עצמו סבר שבהגותו של הראי"ה יש שיטה מסודרת.²¹⁰ בכדי לחזק את טיעוני אבקש לבחון את אורה"ק גם בצורה אובייקטיבית ולהראות ששורשיו של המבנה שלתוכו הכניס הנזיר את פסקותיו של הראי"ה מצויות כבר בפסקות עצמן. בדיקה מקיפה כזו בכל אורה"ק חורגת מגבולות עבודה זו, על כן אדגים את הדבר באופן מקומי בנוגע לאחת הסוגיות המרכזיות בהגותו של הראי"ה – סוגיית השלמות וההשתלמות.

5.2 סוגיית השלמות וההשתלמות כמקרה מבחן

סוגיית השלמות וההשתלמות היא אחת המרכזיות בכרך השני של אורה"ק. בקוים כללים, הראי"ה מסביר את מטרת הבריאה ברצון להוסיף אל השלמות האין סופית הסטטית את ההשתלמות שהיא שלמות מתעלה ודינמית.²¹¹ בשאלה זו השתמר לנו דיווח של הנזיר על שיחה בינו ובין הראי"ה משנת תרפ"ב – כחלק מהתהליך שבו קיבל לידי את עריכת אורה"ק:

209. ראה על כך בנספח לפרק ב, פסקות 239, 272, 285, 286.

210. ראה: שוורץ, הציונות, עמ' 209.

211. להרחבה על רעיון זה בתורת הראי"ה ראה: ברגמן, תורת; ירון, משנתו, עמ' 224-225; בן שלמה, שלמות; רוזנברג,

מבוא, עמ' 36-44; איש שלום, הרב קוק, עמ' 62-64; שוורץ, אמונה, עמ' 85-87, 263; שוורץ, ארץ, עמ' 239-240;

רוס, הראי"ה, עמ' 201; מוניץ, היסוד; מוניץ, אחדות, עמ' 14-17.

הבעתי לרב את דעתי, ומבוקשי מאז, על חיבור שיטתי מאת הרב... אמר לי, כי זה הוא רצונו, אלא שקשה לו, גם נראה ונוח לו, שהדברים יהיו נאמרים באופן טבעי, כמו שהם נובעים מעומק הגיוני רוממותו, נשמת א' שבאדם, החכם הישראלי, והריכוז והעיבוד השטני המדעי שם מעצור ומפריע לזה. ובזה צדק מאד.

הודיע לי גם כן מעיקרי שיטתו כדלקמן: השלמות האלוהית היא מוחלטה, שאין בה כל חיסרון (זה כלל פילוסופי מפורסם). אך מצד שני ההתעלות וההתרוממות מעלה מעלה בקודש – גם כן שלמות היא. ויהי חסרון בשלמות אם לא תהי התעלות בה. ואמר, זה כמו שר' עזריאל אומר: שהגבול בא"ס, השלב העליון שאין בו חסרון, שלמות היא. וכשהערוי על ההבדל העיקרי שבין שיטת רבי עזריאל, שעיקרה התנועה, הסכים לזה, שודאי הוא כך, והדמיון הוא רק באופן חיצוני בצד הנ"ל. כשם שבשלמות יש שלמות מצד החסרון, כך בשלמות יש שלמות מצד ההתעלות.²¹²

בשיחה זו מקופלות כמה מהנקודות שסביבן סב הדיון שלנו לעיל. הראי"ה מציין את המקור העליון של הגותו, את חוסר הסדר הנובע מכך ואת הקושי שיש לו עצמו לערוך את דבריו בסדר שיטתי. מכאן גם ברורה המסקנה שלא נאמרת במפורש לגבי תפקידו של הנזיר - לכשימסרו כתבי היד לידיו. השיחה הזו גם מחזקת את שנטען לעיל על מקורותיו של הראי"ה: הראי"ה שואב את שיטתו מהגיונו השופע הפנימי ויחסו אל מקורות אפשריים הוא רק כללי ולא מדויק. מקורות אלה אינם הבסיס ממנו פיתח הראי"ה את שיטתו. הנזיר הוא שמוסיף את הצד המדויק והשיטתי להשוואת דבריו של הראי"ה למושגים דומים להם. אבל ברור שהנזיר אינו חושב שהראי"ה עצמו מכיר ויודע את המושגים האלה בדיקנות ובשיטתיות. מצד שני, קווי המתאר הראשוניים של ההשוואה מסורטטים בכל זאת על ידי הראי"ה.

נמצאנו למדים שהעקרון הבסיסי של עקרון השלמות וההשתלמות הוצג בפירוש על ידי הראי"ה באזני הנזיר בתחילת דרכו בעריכת **אורה"ק**. בהמשך ברצוני להראות שעקרון זה גם נמצא במפורש או ברמז בחלק גדול מהפסקות אותן אסף הנזיר בעריכתו לצורך הדיון הזה, בצורה הקושרת אתן זו לזו. הזיקה בין הפסקות והקשר הרעיוני ביניהן נוצרו לא רק על ידי עריכתו של הנזיר אלא הם מצויים באופן פוטנציאלי כבר בגוף הפסקות.

סוגיית השלמות וההשתלמות מרוכזת בעיקר בשני מקומות ב**אורה"ק**: פסקות ד-י במאמר הטוב הכללי (פסקות 584-590 בנספח לפרק ב) ופסקות יב-יח במאמר התעלות העולם (פסקות 624

212. קול צופיך, עמ' מג. על שיחה זו ראה עוד: **איש שלום, הרב קוק**, עמ' 25-26 (דעתי בסוגיה זו קרובה לדעתו); **אביב"י, היסטוריה**, עמ' 762-764.

630- בנספח לפרק ב). במבוא לאורה"ק הודפס מאמר של הרב הנזיר בשם 'תורת ההתפתחות בחכמת הקודש'. מאמר זה סוקר את הרקע של מושג ההתפתחות בפילוסופיה הכללית והיהודית ומתאר בתמציתיות את המבנה של מאמר התעלות העולם שבאורה"ק. הנזיר מדגיש את הפסקה האחרונה שסדר הראשון של מאמר התעלות העולם וכותב:

האיחוד בין שתי ההשקפות הוא בפרק האחרון. יחוד ברכה קדושה, זהו מעבר יב"ק, המעבר מברכת ההתעלות הנצחית, להשלמות המוחלטה, אור אין סוף, ביחוד עליון (אורה"ק א, עמ' 34).

וזה הנוסח המלא של פסקה יח שעליה כותב כאן הנזיר:

יחוד ברכה קדושה. באור אין סוף אין שייך הוספה, והתעלות, מצד עצמו, אבל באמת אי אפשר שהיתרון של ההתעלות הנצחית תחסר מהשלמות המוחלטה. וזאת היא תורת ההויה, הופעות אורות חיות היותיות, על ידי רושם של ירידה, במדה כזאת, שלעולם תהיה אפשרות לתוספות ועליה, שהיא בעצמותה סילוק מכל ירידה ושפלות. והפירודים בעולמים יתיחדו כאחד במקורם האחדותי, וההתאחדות תוסיף אור ויתרון בלא הפסק, ברכה תמידית, ותוכן הברכה היא התעלות, והבדלה מכל פחיתות ורשעה, מכל חושך וצמצום, קדושה

(אורה"ק ב עמ' תקלד, פסקה 630 [בנספח לפרק ב])

פסקה זו מכילה תיאור קצר - אבל מקיף ומדויק של שיטתו של הראי"ה על השלמות וההשתלמות. הטרימינולוגיה בה משתמש הראי"ה היא קבלית,²¹³ והמילה 'ברכה' מיוחדת בה לסימול התעלות וההשתלמות הדינמית. אם נבדוק את הפסקות שכינס הנזיר לצורך הדיון הזה

213. ראה למשל: "...בגן ויקב הכתוב מדבר, יק"ב - י"חוד, ק"דושה, ב"רכה, דקודשא בריך הוא ודא שכינתא דאיהי ברכה דקודשא בריך הוא מימינא ואיהי קדושה משמאליה ואיהי יחודיה באמצעיתא וקודשא בריך הוא הכי סלקין אתווי דיליה יב"ק כגוונא דא הקודשא בריך הוא בחשבון יב"ק ומאן דאיהו בק"י בהלכה דיליה..." (זוהר, משפטים, קטז ע"א-ע"ב). וראה גם: תיקוני זוהר (ירושלים תשמ"ו) קכח ע"א. מעניינת במיוחד ההפניה שרשם הנזיר בסוף הכרך השני של אורה"ק (עמ' תריד) לפירוש רמב"ן לשיר השירים: "לכן תקנו חכמינו הברכה והקדושה והיחוד" (פירוש לשה"ש, בתוך: ח"ד שעוועל (עורך), כתבי רבינו משה בן נחמן ב, ירושלים תשכ"ד, עמ' תפו). אלא שכיום מוסכמת היא הדעה שחיבור זה, המיוחס לרמב"ן, אינו שלו אלא של ר' עזריאל (ראה למשל בהקדמתו של שעוועל, שם, עמ' תעד-תעה) - אותו ציין הראי"ה כמקור לשיטתו בנושא השלמות וההשתלמות (אם כי קשה לדעת האם הכיר הראי"ה פרט ביבליוגרפי זה). פירוט רחב של הרובד הקבלי שמאחורי סוגיית השלמות וההשתלמות אצל הראי"ה ראה: אביב"י, היסטוריה, וביחוד עמ' 720-725, 732-736, 739-750.

בשני המקומות שנמנו לעיל, נמצא שהמושג 'ברכה' נמצא ברבות מהן בצורה המכוונת לרעיון ההשתלמות בדרך מפורשת או מרומזת.²¹⁴

בקבוצת הפסקות שבמאמר התעלות העולם, בנוסף על הכתוב בפסקה 630 כדלעיל, אנו מוצאים:

...מקור הברכה של התוספת ממעל לה... שיהיה כלי ברכה לעדנת שעשועי עולמים..

(אורה"ק ב עמ' תקכח, פסקה 625 [בנספח לפרק ב]).

...עליה אחר עליה, לאין קץ ותכלית. ברוך ד' לעולם אמן ואמן...

(אורה"ק ב עמ' תקל, פסקה 626 [בנספח לפרק ב]).

...אבל לא התגדלות, ודריכה תדירית לתוספת ברכה

(אורה"ק ב עמ' תקל, פסקה 627 [בנספח לפרק ב]).

...שדוקא אז יש מקום בינה להשלמות המתברכת, שהקדש צריך לה, כשיש שלמות עליונה ועשירה.

והקדש צריך ברכה, ואין צריך צדקה (אורה"ק ב עמ' תקלג, פסקה 629 [בנספח לפרק ב]).

מוטיב הברכה נמצא גם בפסקות שבמאמר הטוב הכללי, העוסקות בסוגיית השלמות וההשתלמות מזוית הדיון של מטרת הבריה:

עד שלא יחסר שום תוכן שלם במציאות, לא התוכן השלם שאין בו יתרון וקל וחומד גרעון, ולא

התוכן השלם המוסיף תמיד שלמות, והוא מרווה עונג תדירי שאינו פוסק... וזה יגלה ודאי לעתיד

לבא, שיברכו על הכל הטוב והמטיב... (אורה"ק ב עמ' תסב, פסקה 586 [בנספח לפרק ב]).

מכל מקום גם התוספת התדירית וההתעלות היא גם כן ברכה ועדן מיוחד... ונמצא, שהשלמות

כלולה משני הצדדים, מצד אין סוף, הבלתי מתואר בתוספת מצד שלמותו, ומצד ההויה, ההולכת

ומשתלמת ומתברכת תמיד. וזאת היא ברכת הקודש עצמה, הקדש טעון ברכה...

(אורה"ק ב עמ' תסה, פסקה 587 [בנספח לפרק ב]).

אם נבחן את מקורן של שבע הפסקות שצוטטו למעלה,²¹⁵ נמצא שהן נכתבו בפנקסים שונים, בזמנים שונים ובמקומות שונים. למרות זאת יש ביניהן זיקה רעיונית ושימוש בטרמינולוגיה דומה.

אם נבוא לסכם, הרי שאנו רואים שהנזיר לא יצר יש מאין את האמירה הברורה על השלמות וההשתלמות כמטרת הבריה. עיקרון זה הותווה בפניו על ידי הראי"ה מראש, והוא גם חבוי בתוך

214. תמר רוס כבר הצביעה על השימוש החוזר במינוח זה אצל הראי"ה (ראה: רוס, מושג ב, עמ' 46).

215. פסקה 586 – קובץ ז סג, 587 – ז נח, 625 – ז עא, 626 – ב שיח, 627 – ח מג, 629 – ד סח, 630 – ב שטו.

הפסקות עצמן. הקשר בין הפסקות והזיקה שלהן לנושא רמוזה כבר בלשון הפסקות. הנזיר בעריכתו חיזק וסידר את העקרון שהיה מצוי כבר בצורה חצי נסתרת בגוף הפסקות - למרות היותן מפוזרות בחוסר שיטתיות בתוך פנקסי הראי"ה.

5.3 סיכום

נמצאנו למדים שגם אם יש לנזיר חלק מהותי ומשמעותי באורה"ק, וגם אם במקומות מסוימים הוא הכניס את תפיסת עולמו אל תוך הספר (למשל בשאלת ההיגיון השמעי – ראה לעיל, תחילת סעיף 5.1), הרי שהחלק השני בטענתו של שוורץ - על כך שהראי"ה הוא הוגה חסר כל שיטתיות – נראה גורף ומקיף מדי. ביקשנו להציג דוגמה לכך שבמקומות מסויימים, שורשיה של השיטה שאנו פוגשים באורה"ק נמצאים כבר בפסקות הפזורות של כתבי היד. הנזיר רק חשף שיטה שהייתה חבויה כבר בכתובה המקורית של הראי"ה.

סיום - האם 'סלפ' הרצ"י והנזיר את תורת הראי"ה, ומהי

הרלוונטיות של שאלה זו כיום?

אם נשוב ונסכם בקצרה את העולה ממחקרינו, הרי שבפרקים א וב מצאנו שהרצ"י והרב הנזיר הכניסו שינויים משמעותיים בנוסח הפסקות שפורסמו על ידם, בצורה שבעיקר עידנה וטשטשה מסרים. עם זאת, שינויים אלו הם מקומיים וכמעט לא שינו באופן מהותי את תוכן הפסקות. המניע המרכזי לשינויים היה הרצון להגן על הראי"ה ממחלוקת וביקורת שעשויות להתעורר בעקבות פרסום אמירות בוטות או מרחיקות לכת מדי.

פרק ג עסק בשאלת מדיניות פרסום הפסקות של עורכי כתביו של הראי"ה. העובדה שהרצ"י והנזיר פרסמו רק חלק ממכלול כתיבתו של הראי"ה, חלק שנבחר ונערך על פי מגמות ספציפיות, השפיעה באופן מהותי על הדרך בה הוצגה תורת הראי"ה לפני הציבור הרחב. עריכה זו הדגישה חלקים מסוימים מתוך הגותו ודחקה הצידה ואף העלימה חלקים אחרים. עם זאת, הטענות הקשות בדבר הטיה וסילוף שנטענות כנגד עריכה זו הן מרחיקות לכת יתר על המידה.

הבנת טיבה המיוחד של הגותו של הראי"ה, ככתיבה שמקורה בהשראה, משנה את הבנתנו בנוגע לתפקיד העורכים. לא מדובר כאן בהגות סדורה שהעורכים היטו לכיוון שונה מזה שהיה לה. מדובר בכתיבה התגלותית העוברת שלבי השתלשלות שונים עד שהיא מגיעה לכלל הגות מסודרת ושיטתית. העריכה היא שלב מהותי ובו העורכים הם החוליה האחרונה בתהליך שרק בסופו הדברים מתגבשים לכלל מסכת הגיונית. טיבה הכולל - אבל הכתוב בפסקות קטועות - של תורתו של הראי"ה מאפשר לערוך יותר ממסכת שיטתית אחת מתוך כתביו היד שלו. בנסיבות אלה הרי שמגמות העריכה של הרצ"י והנזיר, מגמות שהראי"ה ראה עוד בחייו, הן לגיטימיות - גם אם הן צמצמו את רוחב היריעה של הגותו והפנו אותה לכיוונים צרים וספציפיים. ההחלטה העקרונית שלא לפרסם את כתיבתו של הראי"ה כפי שהיא, אלא לתת בידי הקוראים רק ספרים ערוכים המציגים פרספקטיבה חלקית של הגותו - נפלה בימיו של הראי"ה ובהסכמתו.

אולם קביעות אלה נכונות בכל מה שנוגע למבט אחורנית על פועלם של הרצ"י והרב הנזיר. כיום, כשפנקסי כתב היד הולכים ומתפרסמים, נפתחת האפשרות לשוב אל רובד הפסקות הבודדות של כתב היד ולחלץ ממנו פרספקטיבות שונות מאלו של הרצ"י והנזיר. אפשרות זו אינה צריכה להתבסס על שלילת הלגיטימיות של העורכים הקודמים, אלא על הבנה מעמיקה של אופי

כתיבתו המיוחד של הראי"ה והמשמעות של כל עריכה או מחקר שנעשים בה. מצד שני, אין גם מקום לנסות לחסום אפשרות זו בטענות של בלעדיות שיש לרב הנזיר ולרצ"י על תורתו של הראי"ה.

לעיל, בסעיף 3.3, העליתי את האפשרות שהיכוחים על שאלת עריכת כתבי הראי"ה ועל שאלת הזהות שבין תורתו לזו של תלמידיו, מסתירים מאחוריהם לא פעם ויכוחים אקטואליים על שאלות היסוד השנויות במחלוקת בציבור הדתי לאומי כיום. אנסה להדגים זאת על ידי עיון במאמרים בעלי אופי פובליציסטי שפורסמו לאחרונה.

המאמר הראשון פורסם על ידי הרב שלמה אבינר, תלמידו המובהק של הרצ"י, באחד מעלוני פרשת השבוע.¹ במאמר זה תוקף הרב אבינר את הזרמים בעלי האופי הניאו-חסידי והמעט אנרכיסטי הפורחים בשנים האחרונות בציבור הדתי לאומי. במהלך הדברים הוא מתייחס גם לשאלת פרסום ועריכת כתבי הראי"ה:

לצערנו תורת הזרימה מוצגת כאילו בשם מרן הרב קוק וזהו סילוף וזיוף שאין כמוהו. אחראית לזה גם הפצת גרגירי כתבים של מרן הרב שלא עברו עיבוד ועריכה. הרי זה דומה לפוסק הלכה מתוך משנה, שהוא מכלה עולם, כי אין בפניו תמונה כוללת ומכוונת (סוטה כב א). וכן אי אפשר להתיימר להורות דרך על פי מאמר נקודתי של מרן הרב קוק. אולי הוא הווא אמינא ולא מסקנה. אולי הוא מחשבתי כללי ולא מעשי הלכתי. אולי הוא אישי ונאמר על מרן הרב עצמו. אולי הוא נאמר על ענקי עולם והוא מוסר לבני עליה. לכן אנא אל תהיה יותר חכם מרבינו הרב צבי יהודה והנזיר. הם היו ענקי עולם וידעו מה להוציא לאור ומה לא. פתגם חשוב: לא כל מה שחושבים אומרים, לא כל מה שאומרים כותבים, ולא כל מה שכותבים מפרסמים. זה הכלל: כאשר הדברים מופיעים בשלמותם- הם מביאים ברכה, אך מאמר בודד בלי עריכה וסידור עלול להזיק. חכמים רצו לגנוז את ספר קהלת וספר יחזקאל, כי מצאו בהם כמה פסוקים לא מוכנים - עד שלבסוף תורצו. ואנו שואלים: חבל להפסיד ספר שלם בגלל כמה פסוקים, למה לא לפרסם מלבד אותם פסוקים? והתשובה: הכל דבר שלם, ובלי פסוקים אלה הכל לקוי. יש בכתבי מרן הרב קוק ערבוב של נגלה ונסתר. הקורא עלול לחשוב על נסתר שהוא נגלה ועל נגלה שהוא נסתר ולהתבלבל קשות. יש אומרים שיש כאן מחלוקת אם צריך להוציא לאור בעריכה וסידור או באורח זורם. לא כן. כמה צעירים שחולקים על רבנו הרב צבי יהודה והנזיר, לא נחשבים מחלוקת, אלא שטות וגסות רוח.

1. אבינר, זרם.

הביקורת החריפה מתייחסת, מן הסתם, לספרים דוגמת **חדריו ונפשי תקשיב שירו** – שכפי שצויין לעיל (פרק ג, תחילת סעיף 3.3) מציגים פסקות מהגותו של הראי"ה שיש בהן פן אנרכיסטי ואנטינומיסטי. הביקורת החריפה היא גם אישית כלפי העורכים – שנמנים על אותה קבוצה המוציאה לאור את כתבי היד של הראי"ה תוך תחרות עם המכון על שם הרצ"י (ראה לעיל במבוא, סעיף 2).² הרב אבינר משתמש כאן בטענת הבלעדיות על העריכה והפרשנות הנכונה של תורת הראי"ה (ראה לעיל, פרק ג, סעיף 3.3.2) במאבקו העכשווי כנגד הזרם החבוקוקי³ – המתחזק בקרב הציבור הדתי לאומי בשנים האחרונות.⁴

דוגמה מן הצד השני היא מאמרו של ד"ר אבינועם רוזנק, מחשובי חוקרי תורת הראי"ה שיש בדור הצעיר שבאקדמיה הישראלית, שהתפרסם בכתב העת **מפנה (רוזנק, ציונות)**. במאמר זה, המתפרסם באחת הבמות הקרובות לתנועה הקיבוצית, מבקש רוזנק לנתח את המשבר שיש בציבור הדתי הלאומי לאחר ההתנתקות ואירועי עמונה. רוזנק רואה את הניכור המתפתח בקרב חלק מציבור זה כלפי המדינה כנובע מ"פערם המתפתחים בין הרב קוק לתלמידיו בני דורנו". רוזנק מבקש להראות כיצד הרצ"י ותלמידיו סטו מדרכו של הראי"ה בכמה סוגיות יסוד ובכך הניחו את התשתית למשבר הנוכחי.

2. אם זאת, ניסוחה של הביקורת מעורר מספר שאלות: האם הביקורת מתייחסת גם להוצאתם לאור של הפנקסים על ידי המכון על שם הרצ"ה? והרי דוקא בתחום זה הם אלא שמשמיטים פסקות ואינן מפרסמים דברים בשלמותם (ראה להלן, בנספח לפרק ג)? דומה שהגדרת "דברים בשלמותם" אצל הרב אבינר אינה טכנית אלא מתייחסת דווקא לפרסום החלקי לפי הבנתם ושיקול דעתם של הרצ"י והנזיר – ואם כך כיצד מוגדר כיום, לאחר פטירתם, 'פרסום בשלמותו' שיחשב לגיטימי?
3. שם זה מורכב מראשי התיבות של מקורות ההשפעה המיוחסים לחלק זה של הציבור הדתי לאומי: חב"ד, ברסלב, קרליבך וקוק.
4. טענה הפוכה לזו של הרב אבינר הושמעה על ידי יוני גארב (**גארב, נבואה**). לדעתו הרצ"י והנזיר צנזרו והסתירו את הנימה האנטינומיסטית של הראי"ה. וראה עוד את דבריו בנושא הא-נומיות והאנטי-נומיות שבכתבי הראי"ה: **גארב, יחידי**, עמ' 143-145, 157-173. לגופם של דברים, אני מסכים לעיקר טענתו של הרב אבינר שיחוס תפיסה אנטינומיסטית לראי"ה הוא שגוי למרות הפסקות בעלות האופי הזה שבכתביו – וכך כתבתי בעבר במאמר על הנושא (**מוניץ, העצמיות**). אם כן, מאמר זה התבסס על דיון לגופן של הפסקות ועל ניתוח הפסקות השונות והסותרות שיש בתורת הראי"ה בנושא זה (כמובן, יש לקחת בחשבון את העובדה שעלון פרשת שבוע אינו המקום המתאים לבירור מקיף מעין זה). אצרך כאן גם אנקדוטה אישית הקשורה למאמר זה שיש בה כדי ללמד על המורכבות שסביב פרסום כתבי הראי"ה: מאמרי זה התפרסם בקובץ מאמרים על נושא הצניעות, וביקש להציג את נושא העצמיות שבתורת הראי"ה כבסיס לתפיסת הצניעות שלו. קישור זה הוצג במאמר כהצעה חדשנית שיש בה צד ספקולטיבי. לאחר שהקובץ יצא לאור, הופתעתי לראות במאמר אחר שבאותו קובץ פסקה של הראי"ה **מעין אי"ה**, שלבושתי לא הייתה מוכרת לי, ובה מציג הראי"ה את הזיקה שבין שני הנושאים באופן מפורש וברור. לאחר בירור מהיר הסתבר לי שפסקה זו לקוחה מהכרך הרביעי והאחרון של הספר (שבת ב) שלא יצא עדיין לאור באותם הימים (למחבר המאמר השני, ככל הנראה בהיותו 'מקורב', הייתה גישה אל כתב היד של הספר קודם שנדפס).

אין ברצוני להיכנס לדיון בגופם של הדיונים הנ"ל אלא להצביע על המשמעות שיש לעובדה שדיונים העוסקים בשאלות אקטואליות מרכזיות בציבור הדתי לאומי, נזקקים לשאלות עריכת כתבי הראי"ה והפירוש הנכון של תורתו. דומה שהדבר מלמד על מרכזיותה וחשיבותה של תורת הראי"ה לציבור הדתי לאומי כיום. לא רק תלמידי בית מדרשו של הראי"ה נזקקים לתורתו אלא גם מתנגדיהם מבקשים לבסס את טיעוניהם על הגותו תוך שהם שוללים את הבלעדיות על פרשנות תורתו לה טוענים הרצ"י ותלמידיו. משקלו של הראי"ה הוא כל כך משמעותי, שבכמה מהשאלות המפלגות את הציבור הדתי לאומי מבקשים שני הצדדים להישען על הגותו של הראי"ה כתימוכין לעמדתם. דבר זה אפשרי בגלל אופיה המיוחד של כתיבתו שנידון באריכות לעיל (פרק ג, סעיף 3.3).

כיום, כשכתבי היד המקוריים של הראי"ה הולכים ומתפרסמים, הרי שניפתח עידן חדש בלימוד וחקר תורתו. אני מקווה שהמחקרים מן השנים האחרונות שנידונו בעבודתי הם רק סנונית ראשונה של גל חדש של עניין בהגותו של הראי"ה. כמות הפסקות החדשות שהתפרסמו היא רבה בהרבה מכל הפסקות שהתפרסמו קודם לכן בספרים הערוכים. הדבר פותח כר נרחב ללימוד, עריכה ומחקר מחודשים.

כאמור, במצב החדש שנוצר יש גם פוטנציאל למחלוקות רבות. לעניות דעתי, ראוי להפנות את הויכוח אל הרובד הענייני ולא אל הרובד הפרוצדורלי. קרי – אין מקום לטעון טענות לזיוף על ידי העורכים – כפי שעולה מחלק מחוקרי הראי"ה, או לחילופין לטעון לבלעדיות על הפרשנות הנכונה – כפי שטוענים חלק מתלמידי הרצ"י. עדיף לדון בנושאים השונים לגופם – תוך עיון והסתמכות על הים העצום של פסקות כתב היד החדשות הגלויות עכשיו לכל.

ראוי גם לפרסם את כל כתבי היד במלואם וככתבם. במקום לנסות ולהסתיר מסרים של הראי"ה מחשש שיפורשו שלא כהוגן, עדיף להתווכח עניינית על הפירוש הנכון – והאמת תורה

דרכה.⁵

5. ראה עוד להלן, בנספח לפרק ג.

רשימה ביבליוגרפית

כתבי הראי"ה

- אגרות א = הראי"ה קוק, אגרות הראי"ה א, ירושלים תשכ"ב.
- אגרות ב = הראי"ה קוק, אגרות הראי"ה ב, ירושלים תשכ"ב.
- אגרות ג = הראי"ה קוק, אגרות הראי"ה ג, ירושלים תשכ"ה.
- אגרות מ"ר = הראי"ה קוק, אגרות הראי"ה, ירושלים תרפ"ג.
- אדר היקר ועקבי צאן = הראי"ה קוק, אדר היקר ועקבי צאן, ירושלים תשכ"ז.
- אורה"ק א = הראי"ה קוק, אורות הקודש א, ירושלים תשכ"ג.
- אורה"ק ב = הראי"ה קוק, אורות הקודש ב, ירושלים תשכ"ד.
- אורה"ק ג = הראי"ה קוק, אורות הקודש ג, ירושלים תשכ"ד.
- אורה"ק ד = הראי"ה קוק, אורות הקודש ד, ירושלים תש"נ.
- אורות = הראי"ה קוק, אורות, ירושלים תשכ"ג.
- אורות הראי"ה = הראי"ה קוק, אורות הראי"ה, ירושלים תש"ל.
- אורות התורה = הראי"ה קוק, אורות התורה - י"ג פרקים על ערך התורה, למודה והדרכתה, ירושלים תשל"ג.
- אורות התשובה = הראי"ה קוק, אורות התשובה, מרכז שפירא תשל"ט.
- חדריו = ר' שריד (עורך), חדריו - פרקים אישיים מלוקטים מכתבי הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל, (חמ"ד), תשנ"ח.
- מאמרי ראי"ה = הראי"ה קוק, מאמרי הראי"ה, ירושלים תשמ"ד.
- מדבר שור = הראי"ה קוק, מדבר שור - דרשות, ירושלים תשנ"ט.
- מוסר אביך = הראי"ה קוק, מוסר אביך ומדות הראיה, ירושלים תשל"א.
- נפשי תקשיב שירו = ב' אופן, מ' הראל ור' שריד (עורכים), נפשי תקשיב שירו - שירים - הרב אברהם יצחק הכהן קוק, (חמ"ד) תשנ"ט.
- עולת ראי"ה = הראי"ה קוק, עולת ראי"ה א-ב, ירושלים תשמ"ג.
- עין איה = הראי"ה קוק, עין איה - על אגדות חז"ל שבעין יעקב: כך ראשון (ברכות פרקים א-ה) - ירושלים תשמ"ז; כך שני (ברכות פרק ו - סדר זרעים) - ירושלים תש"ן; כך שלישי (שבת פרקים א-ב) - ירושלים תשנ"ד; כך רביעי (שבת פרקים ג-ד) - ירושלים תש"ס.
- עט"א = הראי"ה קוק, ערפלי טוהר, יפו תרע"ד (לא נשלמה הדפסתו).
- עט"ב = הראי"ה קוק, ערפלי טוהר, ירושלים תשמ"ג.

פנקס יג = הראי"ה קוק, כתבי הרב ר' אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל – פנקס י"ג, ירושלים תשס"ד.

פנקסי הראי"ה = הראי"ה קוק, פנקסי הראי"ה א, ירושלים תשס"ח.

קמי"ק = הראי"ה קוק, קבצים מכתב יד קדשו [א], ירושלים תשס"ו.

קמי"ק ב = הראי"ה קוק, קבצים מכתב יד קדשו ב, ירושלים תשס"ח.

ראש מילין = הראי"ה קוק, ראש מילין, ירושלים תשס"ג.

שבת הארץ = הראי"ה קוק, שבת הארץ, ירושלים תשנ"ג.

שק"א = הראי"ה קוק, שמונה קבצים א-ג, ירושלים תשנ"ט.

שק"ב = הראי"ה קוק, שמונה קבצים א-ב, ירושלים תשס"ד.

כתבי תלמידי הראי"ה ותלמידיהם

אבינר, זרם = ש"ח אבינר, 'זרם! אבל לאן?', מעיני הישועה שסו (כי תבוא תשס"ח), עמ' 4, 24.

אור תורה בישראל = ה' כהן (עורך), 'מרן הראי"ה קוק זצ"ל, אורות הקודש, אור תורה בישראל, חלק מיוחד – פרקי אורות שנלקטו ע"י מרן הרב הנזיר רבנו דוד כהן זצוק"ל, בתוך: מ' אריאלי (עורך), נשמה של שבת – אוסף מאמרים תורניים לזכרו של הרב אליהו שלמה רענן זצוק"ל, חברון תשנ"ט, 133-183.

אוצרות הראי"ה = מ"י צוריאלי (עורך), אוצרות הראי"ה - לקט מאמרים, מפתחות וביאורים לכתבי מרן הרב אברהם יצחק הכהן קוק, ראשון לציון תשס"ב.

אל תהרסו = ש"י כהן, 'אל תהרסו אל הקודש', הצופה, י"ד בשבט תש"ס.

במעגלי חוג הראי"ה = ח' ליפשיץ (עורך), במעגלי חוג הראי"ה - פרקים ממשנת הראי"ה קוק זצ"ל - דברים על הראי"ה קוק ומערכתו המחשבתית מהשקלא וטריא בחוג הראי"ה, ירושלים תש"ו (אם כי בתוך החוברת נדפס תש"ה).

בשדה הראי"ה = מ"צ נריה, בשדה הראי"ה, כפר הרואה תשמ"ז.

הנזיר, יחס = ר"ד כהן, 'יחס משנת הרב לבנין הארץ', בתוך: מ' אריאלי (עורך), נשמה של שבת – אוסף מאמרים תורניים לזכרו של הרב אליהו שלמה רענן זצוק"ל, חברון תשנ"ט, עמ' 192-195.

מסכת הנזיר = מ"צ נריה, מסכת הנזיר – לדמותו של הרב דוד הכהן זצ"ל, כפר הרואה תשל"ג.

משנת הנזיר = ה' כהן וי' כהן (עורכים), משנת הנזיר – עקרי משנתו ותולדות חייו של מרן נזיר אלקים הקדוש הרב דוד כהן זיע"א – מתוך יומניו (עם מבואות ופרקי זכרונות מאת בנו-יחידו – הרב שאר-ישוב כהן שליט"א, הרב הראשי וראב"ד חיפה), ירושלים תשס"ה.

משנת הרב = מ"צ נריה (עורך), משנת הרב - פרקי מחשבה בדעת אלוהים, תורתו, עבודתו ויראתו, ותחיית עם סגולתו על אדמת קדשו, לקוטי אורות מספריו הקדושים של מרן הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצוק"ל, ירושלים תרצ"ו.

משנת מרן הרב = ר"ד כהן, 'משנת מרן הרב זצ"ל (שיחה עם אנשי העתונות, תשרי ה'תשכ"א), מאבני המקום ח (תשנ"ד), עמ' 38-43. [שווה בתוכנו לשיטתו של הרב קוק בתוספת הערות].
נזיר אחיו = הרב דוד כהן, 'תפארת חיי', נזיר אחיו (דברי תורה, מחקר הגות והערכה. זיכרון לנזיר האלוהים מרן הרב דוד כהן [הרב הנזיר] זצ"ל), כך א, ירושלים תשל"ז.

עם וארצו = ש"ח אבינר, עם וארצו – תחיית האומה בארצה, ירושלים תשנ"ט.

קול צופיך = י' טולדנו (עורך), קול צופיך – אגרות וקטעי יומן מכתבי נזיר אלהים מרן הרב רבי דוד כהן זצ"ך אל מורו ורבו – רבן של ישראל מרן הרב רבי אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל, ירושלים תשל"ג.

שיחות הרצ"י על אורות = ש"ח אבינר (עורך), שיחות הרב צבי יהודה על ספר אורות למרן הרב אברהם יצחק הכהן קוק, ירושלים תשס"ו

שיטתו של הרב קוק = ר"ד כהן, 'שיטתו של הרב קוק – ראיון לעיתונות', עיטורי כהנים 103 (תשכ"ג), עמ' 7-10. [שווה בתוכנו למשנת מרן הרב].

שלושה שותפים = ש"י כהן, שלושה שותפים, ירושלים תשמ"ח.

שבחי הראי"ה = ח' ליפשיץ, שבחי הראי"ה, ירושלים תשל"ט.

בסתר המדרגה = בסתר המדרגה, דברים מתוך משנת נזיר אלוהים – הרב דוד כהן זצ"ל – ומבואות לשיטתו, [חסר שם העורך], ירושלים תשמ"ה.

מחקרים

אביב"י, היסטוריה = י' אביב"י, 'היסטוריה צורך גבוה', בתוך: מ' בר אשר (עורך), ספר היובל לרב מרדכי ברויאר, ירושלים תשנ"ב, עמ' 709-771.

אביב"י, מקור = י' אביב"י, 'מקור האורות (שמונה קבצים' מאת הרב אברהם יצחק הכהן קוק, ירושלים תשנ"ט, ג' כרכים), צהר א (תש"ס), עמ' 93-111.

אבנרי, הראי"ה = י' אבנרי, 'הראי"ה קוק ומגעיו עם אנשי העלייה השנייה בשנים תרס"ד-תרע"ד', בשבילי התחיה א (תשמ"ג), עמ' 59-80.

אייגוס, אברהם = J. B. Agus, 'Abraham Isaac Kuk', in: S. Noveck (ed.), *Great Jewish thinkers of the twentieth century*, Washington 1963, pp. 88-93

אייגוס, **איש המסתורין** = "ב אייגוס, 'איש המסתורין (לזכרו של הגרא"י קוק זצ"ל)', תלפיות ג (תש"ח), עמ' 578-528.

J. B. Agus, *High Priest of Rebirth, The Life, Times, and Thought* = **הכהן הגדול**
J. B. Agus, *Banner of Abraham Isaac Kuk*, New York, 1972. הוצאה שנייה של:
Jerusalem - The Life, Times, and Thought of Abraham Isaac Kuk, the late Chief Rabbi of Palestine, New York, 1946.

איש שלום, בין הרב קוק = ב' איש שלום, 'בין הרב קוק לשפינוזה וגיתה - יסודות מודרניים ומסורתיים בהגותו של הרב קוק', בתוך: ר' אליאור וי' דן (עורכים), **קולות רבים - ספר הזיכרון לרבקה ש"ץ-אופנהיימר** ב (מחקרי ירושלים במחשבת ישראל יג), ירושלים תשנ"ו, עמ' 556-525.

איש שלום, הרב קוק = ב' איש שלום, הרב קוק בין רציונליזם למיסטיקה, תל אביב תש"נ.

אברמוביץ, הפנקסים = א' אברמוביץ, 'הפנקסים הנעלמים', אקדמות יט [תשס"ז], עמ' 221-213.

אברמוביץ, השליחות = א' אברמוביץ, 'השליחות, המונופול והצנזורה - הרצ"ה קוק ועריכת כתבי הראי"ה', דעת 60 (תשס"ז), עמ' 152-121.

אברמוביץ, פרסום = א' אברמוביץ, 'פרסום הקבצים', עלון שבות 157-156 (תש"ס), עמ' 161-135.

I. Epstein, 'Avraham Yithak Hachohen Kook', in: L. Jung (ed.), = **אברהם**
Guardians of our Heritage, New York 1958, pp. 485-509.

G.Aran, 'The Father, the Son, and the Holy Land: The Spiritual Authorities of Jewish-Zionist Fundamentalism in Israel', in: S. Appleby (ed.),
Spokesmen for the Despised - Fundamentalist Leaders of the Middle East, Chicago & London 1997, pp. 294-327.

ארן, מציונות = ג' ארן, **מציונות דתית לדת ציונית**, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית תשמ"ז.

G.Aran, 'Jewish Zionist Fundamentalism: The Bloc of the Faithful in Israel (*Gush Emunim*)', in: M. Marty & S. Appleby (eds.), *Fundamentalisms Observed*, Chicago & London 1991, pp. 265-344.

ארנד, ראש מילין = א' ארנד, 'ספר ראש מילין לראי"ה קוק', דעת 27 (תשנ"א), עמ' 85-73.

ארנד, עוד על ראש מילין = א' ארנד, 'עוד על ספר 'ראש מילין' לראי"ה קוק', סיני קי (תשנ"ב), עמ' קצ-קצב.

אשכנזי, שימוש = י"ל אשכנזי, 'שימוש במושגים קבליים במשנתו של הרב קוק', בתוך: ב' איש שלום, ש' רוזנברג (עורכים), יובל אורות, ירושלים תשמ"ה, עמ' 123-128.

בארי, אוהב ישראל = י"ב בארי, אוהב ישראל בקדושה: הגות רוחו ושיח לבבו של הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל, ירושלים תשמ"ט.

בארי, מחקר = מחקר בדברי הרב הראי"ה קוק שמחוץ למסגרת ההלכה תוך השקפה מיוחדת מנקודת ראות ספרותית, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, ניו יורק 1968.

בוקסר, הקדמות = B.Z. Bokser, 'Introduction', in: A.I. Kook, *The Lights of Penitence, The Moral Principles, Lights of Holiness, Essays, Letters and Poems, Translation and Introduction by Ben Zion Bokser, Preface by Jakob Agus and Rivka Schatz*, New York 1978, pp. 1-33, 'A Note on the Text', pp. 189-191.

ביטי, יחסיו = י' ביטי, 'יחסיו של הראי"ה קוק עם אנשי העלייה השנייה: היבטים היסטוריים ורעיוניים', מים מדליו 16 (תשס"ה), עמ' 295-314.

ביטי, בין = י' ביטי, בין "מוסר אבין" ל"מוסר הקודש" - קווי יסוד להתפתחות הגותו המוסרית של הראי"ה קוק, עבודת גמר, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשנ"ט.

בילר, הראי"ה = א' בילר, 'הראי"ה קוק והיגל', עלון שבות בוגרים ז (תשנ"ה), עמ' 133-175.

בלפר, בצפיית = א' בלפר, 'בצפיית הישועה השלמה': ציונות, חילוניות ומשיחיות בתורות הרבנים קוק, האב והבן, בר-אילן כח-כט (תשס"א), עמ' 269-294.

בן ארצי, אידיאולוגיה = ח' בן ארצי, 'אידיאולוגיה ופסיקת הלכה: דרכו של הראי"ה כפוסק', בתוך: ע' ברהולץ (עורך), מסע אל ההלכה - עיונים בין-תחומיים בעולם החוק היהודי, תל אביב תשס"ג, עמ' 177-195.

בן ארצי, הראי"ה = ח' בן ארצי, הראי"ה קוק כפוסק: יסודות חדשניים בפסיקתו של הרב קוק, וזיקתם לעולמו ההגותי, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשס"ד.

בן-נון, המקור = י' בן-נון, המקור הכפול של השראה וסמכות במשנת הראי"ה קוק, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשס"ח.

בן-נון, לאומיות = י' בן-נון 'לאומיות ואנושיות וכנסת ישראל', בתוך: ב' איש שלום, ש' רוזנברג (עורכים), יובל אורות, ירושלים תשמ"ה, עמ' 169-208.

בן-נון, מאת ה' = י' בן-נון, 'מאת ה' מתוך הנשמה: השראת רוח הקודש על-פי הראי"ה קוק - חזיונות מקוריים ועריכתם', בתוך: ב' איש שלום (עורך), בדרכי שלום - עיונים בהגות יהודית מוגשים לשלום רוזנברג, ירושלים תשס"ז, עמ' 353-376.

בן שלמה, קודש = י' בן שלמה, 'קודש וחול במשנת הרב קוק', בתוך: ר' אליאור וי' דן (עורכים), **קולות רבים - ספר הזיכרון לרבקה ש"ץ-אופנהיימר ב (מחקרי ירושלים במחשבת ישראל יג),** ירושלים תשנ"ו, עמ' 495-524.

בן שלמה, שירת החיים = י' בן שלמה, "שירת החיים" - פרקים במשנתו של הרב קוק, תל אביב תשמ"ט.

בן שלמה, שלמות = י' בן שלמה, 'שלמות והשתלמות בתורת האלוהות של הרב קוק', עיון לג (תשמ"ד), עמ' 289-309.

ברגמן, הפרשנות = ש"ה ברגמן, 'הפרשנות של כתבי הרב', **מחניים** מט (תש"כ), עמ' 148-149.

ברגמן, תורת = ש"ה ברגמן, 'תורת ההתפתחות במשנתו של הרב קוק', אנשים ודרכים, ירושלים תשכ"ז, עמ' 350-358.

ברנדס, אורות = י' ברנדס, 'אורות האדם', אקדמות י (תשס"א), עמ' 159-184.

גארב, הראי"ה = י' גארב, 'הראי"ה קוק - הוגה לאומי או משורר מיסטי?', דעת 54 (תשס"ד), עמ' 69-96.

גארב, הרב קוק = Y. Garb, 'Rabbi Kook: Working Out as Divine Work', in: G. Eisen, H. Kaufman and M. Lämmer (eds.), *Sport and physical education in Jewish history*, Netanya 2003, pp. 2-14.

גארב, יחידי, י' גארב, "יחידי הסגולות יהיו לעדרים" - עיונים בקבלת המאה העשרים, ירושלים תשס"ה.

גארב, מקורות = Y. Garb, 'Rabbi Kook and His Sources: From Kabbalistic Historiosophy to National Mysticism', in: M. Shron (ed.), *Studies in Modern Religions and Religious Movements and the Babi-Baha'I*, Leiden 2004, pp. 77-96.

גארב, נבואה = י' גארב, 'נבואה, הלכה ואנטינומיזם על פי "שמונה קבצים" לראי"ה קוק', בתוך: ז' גריס, ח' קרייסל וב' הוס (עורכים), **שפע טל - עיונים במחשבת ישראל ובתרבות יהודית, מוגשים לברכה זק, באר שבע תשס"ד**, עמ' 267-277.

גארב, עבודת = י' גארב, עבודת הגוף כעבודת הקודש, דעות 24 (תשס"ה), עמ' 22-25.

גארב, תחייתה, י' גארב, "תחייתה המובנת של המיסטיקה בימינו": חדשנות מול שמרנות בהגותו של יוסף אחיטוב', בתוך: א' שגיא ונ' אילן (עורכים), **תרבות יהודית בעין הסערה - ספר יובל למלאת שבעים שנה ליוסף אחיטוב**. עין צורים תשס"ב, עמ' 172-199.

גוטל, אומנות = נ' גוטל, 'אומנות ואמנות בעריכת הרצ"ה קוק את כתבי הראי"ה קוק: עריכת המבוא ל'שבת הארץ' - מקרה מבחן', תרביץ ע [תשס"א], עמ' 601-625.

גוטל, חדשים = נ' גוטל, חדשים גם ישנים, בנתיבי משנתו ההלכתית-הגותית של הרב קוק, ירושלים תשס"ה.

גוטל, פרוטוקול = נ' גוטל, 'פרוטוקול' האגודה להוצאת כתבי הרב קוק: מסמך, בתוך: י"א מובושוביץ (עורך), קובץ מאמרים ומחקרים בתורה ובמדעי היהדות לזכרו של הרב משה חיים הלוי קצנלנבוגן זצ"ל (סיני קכו-קכז), ירושלים תשס"א, עמ' שמ-שנג.

גוטל, שיקולים = נ' גוטל, שיקולים הלכתיים ומטא הלכתיים בפסיקתו של הרב קוק, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית תשס"א.

גולדמן, זיקתו = א' גולדמן, 'זיקתו של הרב קוק למחשבה האירופית', בתוך: ב' איש שלום, ש' רוזנברג (עורכים), יובל אורות, ירושלים תשמ"ה, עמ' 115-122.

גולדמן, התגבשות = א' גולדמן, 'התגבשות השקפותיו המרכזיות של הרב קוק - הכתבים מהשנים תרס"ו-תרס"ט', בר אילן כב-כג (ספר משה שוורץ), רמת גן תשמ"ח, עמ' 87-120.

גולדמן, ציונות = א' גולדמן, 'ציונות חילונית תעודת ישראל ותכלית התורה', דעת 22 (תשמ"ג), עמ' 103-126.

גלמן, שירה = J. I. Gellman, 'Poetry of Spirituality', in: L.J. Kaplan and D. Shatz (eds.), *Rabbi Abraham Isaac Kook and Jewish Spirituality*, New York 1995, pp. 88-119.

גרבר, מהפכת = ר' גרבר, מהפכת ההארה - דרכו הרוחנית של הראי"ה קוק, ירושלים תשס"ה.

גרבר, התפתחות = ר' גרבר, התפתחות חזון התחיה הלאומית במשנת הראי"ה קוק, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית תשנ"ב.

דיסון, ארבעה = י' דיסון, 'ארבעה מוטיבים ב"אורות הקודש" כבסיס לעריכה חדשה', דעת 24 (תש"נ), עמ' 41-86.

ירון, משנתו = צ' ירון, משנתו של הרב קוק, ירושלים תשל"ד.

ירון, קודש = צ' ירון, 'קודש וחול במשנתו של הרב קוק', מולד ה (תשלג), עמ' 155-168.

כהן, לתולדות = ה' כהן 'לתולדות האורות', בתוך: הראי"ה קוק, אורות, בית אל תשס"ד, עמ' שעב-שפד (סקירה זו על תולדות הספר אורות פורסמה ללא שם מחבר מפורש, אבל יש לשער שהיא נכתבה על ידי הראל כהן שערך את המהדורה החדשה הזו של אורות).

כץ, רבי שמשון = י' כץ, 'רבי שמשון רפאל הירש, המימין ומשמאל', בתוך: מ' ברויאר (עורך), תורה עם דרך ארץ; התנועה, אישיה, רעיונותיה, רמת גן תשמ"ז, עמ' 13-31.

כרמי, דיאלקטיקה = S. Carmy, 'Dialectic, doubters, and a self-erasing letter : Rav Kook and the ethics of belief', in: L.J. Kaplan and D. Shatz (eds.), *Rabbi Abraham Isaac Kook and Jewish Spirituality*, New York 1995, pp. 205-236.

לזו, הלכה = א' לזו, 'הלכה ואגדה במשנתו של הרב קוק', AJS Review, VOL XI No. 1, (1986), עמ' א-כג.

ליפשיץ, קודש = ח' ליפשיץ, 'קודש וחול במשנתו של הראי"ה קוק', בתפוצות הגולה ז 3 (תשכו), עמ' 106-123.

מאיר, אורות = י' מאיר, 'אורות' ו'כלים': בחינה מחודשת של 'חוג' הראי"ה ועורכי כתביו, קבלה יג (תשס"ה), עמ' 163-247.

מאיר, תשוקתן = י' מאיר, 'תשוקתן של נשמות אל השכינה': בירור מסכת הקשרים בין הראי"ה קוק להלל צייטלין ויוסף חיים ברנר, בתוך: י' עמיר (עורך), דרך הרוח - ספר היובל לאליעזר שביד (מחקרי ירושלים במחשבת ישראל יט) ב, ירושלים תשס"ה, עמ' 771-818.

מוניץ, אחדות = מ' מוניץ, אחדות הניגודים - בין הרב א"ה קוק לפרופ' ש"ה ברגמן, עבודת גמר, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשס"ג.

מוניץ, היסוד = מ' מוניץ, 'היסוד הלוגי לאחדות הניגודים של הרב קוק', עלון שבוע 143-144 (תשנ"ה), עמ' 112-143.

מוניץ, עצמיות = מ' מוניץ, 'עצמיות וצניעות', בתוך: ע' סדן וא' שוורצבוים (עורכים), כתנות אור - בירור אמוני בסוגיית הצניעות, ירושלים תש"ס, עמ' 345-370.

מירסקי, הדור = ש"ק מירסקי, 'הדור בראי הראי"ה קוק זצ"ל', אור המזרח טו ב (תשכ"ו), עמ' 104-105.

נאור, ראש מילין = ב' נאור, 'ראש מילין - מקורות והערות', בתוך: י' רפאל (עורך), זכרון ראי"ה, ירושלים תשמ"ו, עמ' סט-עו.

נאור, הקדמה = B. Naor, 'Introduction: The Historical Backdrop to Orot', in: A. I. Kook, Orot, B. Naor (trans.), Northvale 1993, pp 9-64.

נהוראי, הערות = מ"צ נהוראי, 'הערות לדרכו של הרב קוק בפסיקה', תרביץ נט (תשנ"ג), עמ' 481-505.

סגל, אורות = ח' סגל, 'אורות מאופל', נקודה 113 (תשמ"ז), עמ' 16-27.

ספר הערכים = י' הכהן ואחרים (עורכים), ספר הערכים חב"ד - מערכת אותיות אל"ף-אטב"ח, ניו יורק תשמ"ח.

עגנון, ספר = ש"י עגנון, ספר סופר וסיפור, ירושלים-תל אביב תשל"ח.

עיטם, סקירת = א' עיטם, 'סקירת כתבי ההגות של הראי"ה', צהר יח (תשס"ד), עמ' 19-38.

פאלוך, ניצוצות = מ' פאלוך, 'ניצוצות שאין בהן ממש', יחסו ההגותי וההלכתי של הראי"ה קוק לחילוני ולחילון: קריאה רב-שכבתית, בתוך: רבקה הורביץ ואחרים (עורכים), ספר זיכרון

לפרופסור זאב פלק ז"ל; מאמרים במדעי היהדות ובשאלות השעה, ירושלים תשס"ה, עמ' 121-89.

פוקס, הרב קוק = L.J. Fox, 'Rav Kook: Neither Philosopher nor Kabbalist', in: L.J. Kaplan and D. Shatz (eds.), *Rabbi Abraham Isaac Kook and Jewish Spirituality*, New York 1995, pp. 78-87.

פיין, רבי אברהם = L. Fine, 'Rav Abraham Isaac Kook and the Jewish mystical tradition', in: L.J. Kaplan and D. Shatz (eds.), *Rabbi Abraham Isaac Kook and Jewish Spirituality*, New York 1995, pp. 23-40.

פכטר, התשתית = מ' פכטר, 'התשתית הקבלית של תפיסת האמונה והכפירה במשנת הרב קוק', דעת 47 (תשס"א), עמ' 100-69.

פרידמן, חברה = מ' פרידמן, חברה ודת – האורטודוקסיה הלא ציונית בארץ-ישראל תרע"ח-תרצ"ז, ירושלים תשל"ח.

קליין, עקרונות = מ' קליין, 'עקרונות תפיסתו הרעיונית של הראי"ה קוק בהלכה', בתוך: ח"י חמיאל (עורך), באורו - עיונים במשנתו של הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל ובדרכי הוראתה, ירושלים תשמ"ו, עמ' 166-153.

קפלן, הרב קוק = L. J. Kaplan, 'Rav Kook and the Jewish philosophical tradition', in: L. J. Kaplan and D. Shatz (eds.), *Rabbi Abraham Isaac Kook and Jewish Spirituality*, New York 1995, pp. 41-77.

רביצקי, הקץ המגולה = א' רביצקי, הקץ המגולה ומדינת היהודים - משיחיות, ציונות ורדיקליזם דתי בישראל, ת"א תשנ"ג.

רוזנברג, מבוא = ש' רוזנברג, מבוא להגותו של הראי"ה, בתוך: ב' איש שלום, ש' רוזנברג (עורכים), יובל אורות, ירושלים תשמ"ה, עמ' 105-27.

רוזנק, אינדיבידואליזם = א' רוזנק, 'אינדיבידואליזם וחברה, חירות ונורמה : קריאה חדשה בכתבי הראי"ה קוק', אקדמות יד (תשס"ד), עמ' 116-89.

רוזנק, הבבלי = א' רוזנק, 'הבבלי, הירושלמי ו"תורת ארץ-ישראל" הנבואית במשנת הראי"ה קוק', בתוך: א' רביצקי (עורך), ארץ-ישראל בהגות היהודית במאה העשרים, ירושלים תשס"ה, עמ' 70-26.

רוזנק, ההלכה = א' רוזנק, ההלכה הנבואית - הפילוסופיה של ההלכה במשנת הראי"ה קוק, ירושלים תשס"ז.

רוזנק, הלכה, אגדה = א' רוזנק, 'הלכה, אגדה ונבואה בתורת ארץ-ישראל לאור 'אחדות ההפכים' במשנת הרא"ה קוק, בתוך: א' שגיא וד' שוורץ (עורכים), **מאה שנות ציונות דתית**, א, רמת-גן תשס"ג, עמ' 261-285.

רוזנק, ההלכה הנבואית = א' רוזנק, 'ההלכה הנבואית והמציאות בפסיקתו של הרב קוק', **תרביץ** סט (תש"ס), עמ' 591-618.

רוזנק, הפילוסופיה = א' רוזנק, **הפילוסופיה של ההלכה במשנתו של הרב אברהם יצחק הכהן קוק, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה**, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשנ"ח.

רוזנק, הרב = א' רוזנק, **הרב אברהם יצחק הכהן קוק**, ירושלים תשס"ז.

רוזנק, חינוך = א' רוזנק, 'חינוך ומטא-הלכה במשנת הרב קוק', **דעת** 46 (תשס"א), עמ' 99-123.

רוזנק, מי מפחד = א' רוזנק, 'מי מפחד מקבצים גנוזים של האב קוק?', **תרביץ** סט (תש"ס), עמ' 257-291.

רוזנק, ציונות = א' רוזנק, 'ציונות דתית בין הרב קוק לתלמידיו: מהצהרת בלפור ועד להתנתקות', **מפנה** 56-57 (2008), עמ' 36-42.

רוס, מושג א = ת' רוס, 'מושג האלוהות של הרב קוק', **דעת** 8 (תשמ"ב), עמ' 109-128.

רוס, מושג ב = ת' רוס, 'מושג האלוהות של הרב קוק', **דעת** 9 (תשמ"ב), עמ' 39-70.

רוס, מיתוס = ת' רוס, 'מיתוס, סטרקטורה ומציאות בכתבי הרב קוק', בתוך: ח' פדיה (עורכת), **המיתוס ביהדות, אשל באר שבע ד** (תשנ"ו), עמ' 239-262.

רוס, הרא"ה = ת' רוס, 'הרא"ה קוק ופוסט-מודרניזם', **אקדמות י** (תשס"א), עמ' 185-224. גרסה קודמת של מאמר זה התפרסמה באנגלית: T. Ross, 'The cognitive value of religious truth statements: Rabbi A.I. Kook and postmodernism', in: Y. Elman and J.S. Gurock (ed), *Hazon Nahum - Studies in Jewish Law, Thought and History, Presented to Dr. Norman Lamm on the Occasion of his Seventieth Birthday*, New York 1997, pp.479-529.

רפאל, שיטת = ש' רפאל, 'שיטת הרב בהלכה', **תורה שבעל פה** כז-כט (תשמ"ו-תשמ"ח), עמ' לב-לח.

שבט, אין לנו = א"י שבט, ' "אין לנו לירא מביקורת" (על הלימוד המדעי של הרב הנזיר ויחסו של הרב קוק)', **צהר** לא (תשס"ח), עמ' 99-114.

שבט, חכמת = א"י שבט, ' "חכמת ישראל בקדושתה" – חזונו של הרב קוק ללימוד ביקורתי מדעי אמיתי', **טללי אורות יג** (תשס"ז), עמ' 309-340.

שבט, מבחנים = א"י שבט, 'מבחנים מעשיים המבטאים את אהדת הרב קוק ללימוד תורה ביקורתי-מדעי', **טללי אורות יד** (תשס"ח), עמ' 243-271.

- שבייד, נבואה = א' שבייד, 'נבואה מתחדשת לעת ראשית גאולה', דעת 38 (תשנ"ז), עמ' 83-106.
- שבייד, נביאים = א' שבייד, נביאים לעמם ולאנושות - נבואה ונביאים בהגות היהודית של המאה העשרים, ירושלים תשנ"ט.
- שוורץ, עריכה = ד' שוורץ, 'עריכה מול יצירה (עוד על עריכת "אורות הקודש" לרב קוק)', דעת 24 (תש"נ), עמ' 87-92.
- שוורץ, אורות = ד' שוורץ, 'אורות הקודש - חיבור משותף', סיני קז (תשנ"א), עמ' סט-פב.
- שוורץ, אמונה = ד' שוורץ, אמונה על פרשת דרכים, תל אביב 1996.
- שוורץ, ארץ = ד' שוורץ, ארץ הממשות והדמיון, תל אביב תשנ"ז.
- שוורץ, אתגר = ד' שוורץ, אתגר ומשבר בחוג הרב קוק, תל אביב תשס"א.
- שוורץ, דרכים = ד' שוורץ, 'דרכים בחקר הציונות הדתית', בתוך: נ' אילן (עורך), עין טובה: דו שיח ופולמוס בתרבות ישראל (ספר יובל למלאת ע' שנים לטובה אילן), תל אביב תשנ"ט, עמ' 564-581.
- שוורץ, האם = ד' שוורץ, 'האם ניתן לכתוב את תולדות ההגות היהודית?', מדעי היהדות 38 (תשנ"ח), עמ' 129-141.
- שוורץ, הציונות = ד' שוורץ, הציונות הדתית בין היגיון למשיחיות, תל אביב תשנ"ט.
- שטיינזלץ, הבעייתיות = ע' שטיינזלץ, 'הבעייתיות ב"אורות הקודש"', בתוך: י' רפאל (עורך), הראי"ה, ירושלים תשכ"ו, עמ' קב-קה.
- שפיר, הרב קוק = א' שפיר, 'הרב קוק ויחסו לפעילות גופנית ולספורט', הגיגי גבעה ד (תשנו), עמ' 147-157.
- שץ, אוטופיה = ר' ש"ץ, 'אוטופיה ומשיחיות בתורת הרב קוק', כיוונים 1 (1978), עמ' 15-27.
- שץ, אינטגרציה = D. Shatz, 'The integration of Tora and culture; it's scope and limits in the thought of rav Kook', in: Y. Elman and J.S. Gurock (ed), *Hazon Nahum - Studies in Jewish Law, Thought and History, Presented to Dr. Norman Lamm on the Occasion of his Seventieth Birthday*, New York 1997, pp. 529-556.
- שץ, ראשית = ר' ש"ץ, 'ראשית המסע נגד הרב קוק', מולד ל' (תשל"ד), עמ' 251-262.
- שרלו, דוקטורט = ס' שרלו, צדיק יסוד עולם – השליחות הסודית והחוויה המיסטית של הרב קוק, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשס"ד.

שרלו, הנשגבות = ס' שרלו, 'הנשגבות מבקשות למו מילים" – יומנים אישיים של מיסטיקנים יהודים במאה העשרים, דעת 63 (תשס"ח), עמ' 103-130.

שרלו, חליפת = י' שרלו, 'חליפת מכתבים בעניין הענווה והחידוש בין הרב קוק לרב דוד כהן, עיון מו (תשנ"ח), עמ' 441-450.

שרלו, צדיק = ס' שרלו, 'צדיק יסוד עולם – שליחותו המיסטית של הרב קוק, דעת 49 (תשס"ב), עמ' 99-136.